

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SİYASAL ETİK VE ALİYA İZETBEGOVIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve BAHADIR

EKİM-2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SİYASAL ETİK VE ALİYA İZETBEOVİÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve BAHADIR

EKİM-2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SİYASAL ETİK VE ALİYA İZETBEGOVIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve BAHADIR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nihat YILMAZ

EKİM-2021

GÜMÜŞHANE

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Siyasal Etik ve Aliya İzetbegoviç**” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylıyorum.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

19 / 10 / 2021

.....

Merve BAHADIR

ÖNSÖZ

Çalışmada 1990-2000 yılları arasında Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı yapan ve ülkenin bağımsızlığını kazanmasında aktif rol oynayan Aliya İzetbegović'in siyasal etik kavramı üzerinden analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda tez çalışmam boyunca sabır ve anlayışını benden esirgemeyen, çalışmanın her aşamasında engin bilgi ve tecrübeleriyle her daim bana yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Nihat YILMAZ'a, tez savunma jürisinde yer alarak kıymetli önerileriyle çalışmama katkı sağlayan Prof. Dr. Atila DOĞAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL'a, ayrıca eğitim öğretim hayatım boyunca değerli tavsiyeleriyle üzerimde büyük emeği olan Doç. Dr. Kadir SANCAK'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam sırasında Aliya İzetbegović'i yakından tanıyan kişilerle mümkün oldukça mülakat yapmaya çalıştım. Bu çerçevede yoğun programlarına rağmen mülakat isteğimi geri çevirmeyerek benimle bilgi ve arşivlerini memnuniyetle paylaşan, Bosna Savaşı sırasında Aliya İzetbegović'in yanında yer alıp "Savaş Suçluları Komisyonu'nda" çalışan Doç. Dr. Cemile HALİLOVİÇ TEKİN'e, Başbakanlık Balkan İşleri Eski Uyumlaştırıcısı Prof. Dr. Mustafa KAHRAMANYOL'a, Bosna-Hersek Dayanışma Vakfı Eski Başkanı Dr. Süleyman GÜNDÜZ'e, Aliya İzetbegović'in yakın dostu Prof. Dr. İsmail BARDHİ'ye, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Rahman ADEMİ'ye ve Saraybosna Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mirsad TURANOVIÇ'e, müteşekkirim. Kendilerini minnetle anacağım.

Son olarak bugünlere gelmemde benden her türlü maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, her daim yanımda olan annem Ayşe BAHADIR, babam Ahmet Salih BAHADIR'a, kardeşlerime, ayrıca çalışma yoğunluğum içerisinde desteğini her daim hissettiğim kardeşim Damlanur BAHADIR'a ve kıymetli dostum Büşra Nur DEMİR'e şükranlarımı sunarım.

Gümüşhane-2021

Merve BAHADIR

ÖZET

BAHADIR, Merve. Siyasal Etik ve Aliya İzetbegoviç, Yüksek Lisans Tezi, 2021, (XII+164)

Siyasal etik, devletin ahlâki sorumluluğu ile ilgilenen temel bir kavramdır. Siyaset ve etik tartışmalarının kökeni Antik Yunan dönemine kadar gitmektedir. Etik kuramlar, siyasal etiğin düşünürler üzerinden farklı ele alındığını göstermektedir. Çalışmada siyasal etik kavramı, 1990-2000 yılları arasında Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı yapmış Aliya İzetbegoviç üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışmada söylem ve içerik analizi ile yarı yapılandırılmış mülakat yöntemleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda demokratik devletin işlevsel olabilmesi için toplumlarda etik değerlerin gelişmesi gerekmektedir. Ayrıca siyasetçilerin de etik kodlara sahip olması şarttır. Aliya İzetbegoviç'in siyasal yaşamı, bilimsel ve metodolojik yöntemlerle değerlendirilerek ortaya koyulmuştur. Aliya İzetbegoviç siyasette etiği önceleyen ve demokratik bir yönetimin olmazsa olmazı olarak siyasal etiği gören siyasal etik çerçevesinde siyaset yapılması gerektiğini savunan bir siyasetçidir. Aliya İzetbegoviç demokratik değerler için önemli etik kodlara (adalet, erdem, eşitlik, dürüstlük, hukukilik, sorumluluk) sahip bir siyasi liderdir. Tüm hayatı boyunca bu değerleri önemsemiştir. Görev süresi boyunca ve özellikle Bosna Savaşı döneminde, siyasal etik ve etik kodlardan ödün vermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Aliya İzetbegoviç, Etik, Etik Kodlar, Siyasal Etik

ABSTRACT

BAHADIR, Merve. Political Ethics and Alija İzzetbegović, Master's Thesis, 2021, (XII+164)

Political ethics is a fundamental concept that deals with the moral responsibility of the state. The origin of the political and ethical debates goes back to the Ancient Greek period. Ethical theories show that political ethics is handled differently by thinkers. In the study, the concept of political ethics was analyzed through Aliya Izetbegovic, who was the President of Bosnia and Herzegovina between 1990-2000.

In the study discourse and content analysis and semi-structured interview methods were used. In this direction in order for the democratic state to be functional Ethical values need to be developed. In addition politicians must have ethical codes. The political life of Aliya İzzetbegovic has been revealed by evaluating with scientific and methodological methods. Aliya Izetbegovic is a politician who prioritizes ethics in politics and sees political ethics as the sine qua non of a democratic administration and argues that politics should be done within the framework of political ethics. Aliya Izetbegovic is a political leader who has important ethical codes (justice, virtue, equality, honesty, legality, responsibility) for democratic values. He has cared about these values all his life. During his tenure and especially during the Bosnian War, he did not compromise on political ethics and ethical codes.

Keywords: Morality, Aliya İzzetbegović, Ethic, Ethical Codes, Political Ethics

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY	III
BİLDİRİM	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII

GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
B. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
C. Araştırmada Karşılaşılan Güçlükler	3
D. Araştırmanın Hipotezleri.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5-23
1.1. Siyaset Kavramı	5
1.2. Ahlâk Kavramı	7
1.2.1.Ahlâkın Kaynağı	9
1.3. Etik Kavramı	11
1.4. Etik ve Ahlâk Kavramları Arasındaki İlişki.....	15
1.5. Siyasette Bulunması Gereken Temel Etik Değerler-Kodlar	19

İKİNCİ BÖLÜM

2. SİYASAL ETİK KAVRAMI VE ETİK KURAMLAR.....	24-72
2.1. Siyasal Etik Kavramı	24
2.2. Siyasal Etiğin Yansımaları.....	29
2.3. Siyasal Etiğin Mahiyeti	33
2.4. Siyasal Etiğin Tarihsel Gelişimi.....	38
2.5. Siyasal Etik Kuramları	42
2.5.1. Teleolojik Etik Kuramı	42
2.5.1.1. Machiavelli: Siyaset Başarıdır	43
2.5.2. Deontolojik Etik Kuramı.....	45
2.5.2.1. Immanuel Kant: Ödev Etiği	47
2.5.2.2. Dini Etik.....	50
2.5.2.2.1. Hristiyan Ahlâkı.....	51
2.5.2.2.2. İslam Ahlâkı.....	51
2.5.3. Erdem Etiği Kuramı	56
2.5.3.1. Platon Felsefesinde Etik ve Siyaset.....	58
2.5.3.2. Aristoteles	63
2.5.3.3. Farabi: Erdemli Şehir	67
2.5.3.4. Gazali	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ALİYA İZETBEGOVIÇ VE SİYASAL ETİK	73-141
3.1. Aliya İzetbegoviç'in Hayatı	73
3.1.1. Ailesi, Yetiştigi Çevre ve Genç Müslümanlar Teşkilatıyla Teması.....	73
3.1.2. Mahkûmiyet Yılları.....	77
3.1.3. Cumhurbaşkanlığı ve Bosna Savaşı Yılları	81
3.1.4. Savaş Sonrası Hayatı ve Vefatı.....	95
3.2. Kimlik Olarak Aliya İzetbegoviç	98
3.3. Aliya İzetbegoviç'in Siyasal Portresi.....	106
3.4. Siyasal Etik Kavramı Üzerinden Aliya İzetbegoviç	113

3.4.1. Etik Kodlar Üzerinden Aliya İzetbegoviç.....	131
3.4.1.1. Adalet, Eşitlik, Özgürlük	131
3.4.1.2. Erdem ve Karakter	134
3.4.1.3. Etik Liderlik ve Tarafsızlık	135
3.4.1.4. Dürüstlük, Vicdanlı Olmak, Sorumluluk	137
3.4.1.5. Hukukilik, Hesap Verebilirlik ve Saydamlık	138
3.5. Aliya İzetbegoviç'e Yöneltilen Eliştiriler	139

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	142
KAYNAKÇA	150

EKLER

EK 1. Prof. Dr. Mustafa Kahramanyol ile Yapılan Mülakat, 22 Ağustos 2021	166
EK 2. Prof. Dr. Rahman Ademi ile Yapılan Mülakat, 27 Ağustos 2021.....	169
EK 3. Doç. Dr. Mirsad Turanoviç ile Yapılan Mülakat, 25 Temmuz 2021.....	173
EK 4. Dr. Süleyman Gündüz ile Yapılan Mülakat, 23 Ağustos 2021.....	176
EK 5. Doç. Dr. Cemile Haliloviç Tekin ile Yapılan Mülakat 12-24 Ağustos-12 Eylül 2021	184
EK 6. Prof. Dr. Ismail Bardhi ile Yapılan Görüşme 18 Ekim 2021.....	191

ÖZGEÇMİŞ.....	196
----------------------	------------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kınalızade Ali Efendi'nin Adalet Dairesi.....	21
Şekil 2. Siyasal Etik Yansıması	31

KISALTMALAR LİSTESİ

TÜRKÇE		İNGİLİZCE	
a.g.e.	adı geçen eser	d.m.w	the mentioned work
Ed.	Editör	Ed.	Editor
DEP	Demokratik Eylem Partisi	SDA	Stranka Demokratske Akcije
YÖK	Yüksek Öğretim Kurumu	HEİ	Higher Education Institution
vb.	Ve benzeri	Etc.	Et cetera

GİRİŞ

İnsanlar, toplumlar ve politik sistemler arasındaki gerçek farklar hedeflerinde değil, yöntemlerindedir. Bu yüzden hedefleri sormayın çünkü ilan edilen hedefler her zaman ulvi ve iyi olacaktır. Yöntemleri sorun ya da gözlemleyin. Yöntemler asla yanılmaz.¹

Mefhumlar dünyayı anlama ve anlamlandırmamızı sağlayan zihinsel araçlardır. Etik yaşamın her alanında varlığını hissettirmiş ve önemli bir yere sahip olan bir mefhumdur. Aynı zamanda bireysel, sosyal ve siyasal yaşamda öne çıkmaktadır. Ayrıca etik, ahlâk felsefesinin diğer adıdır. Tarih boyunca etik mefhumuna tanımsal içerik olarak çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Mutluluğun kaynağı, daha iyi bir toplum ve ideal bir yaşamı sağlamak gibi pek çok unsuru içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda kişilerin hayat anlayışlarını oluşturan değerler, toplumsal öğeler, dini inançlar etiğin içine girmektedir. Etiğin kökeni insanlıkla başlamakla birlikte, düşünce pratiklerinin sistemli halde ifadesi Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Buradan hareketle etik, tarihin her döneminde güncelliğini koruyan bir mefhum olmuştur.

Etik aynı zamanda toplumsal bir bilinci de karşılamaktadır. Etik kodlar, kişilerin inançları veya ait oldukları gelenekler yoluyla edindikleri değerlerin kişilerde bulunma halini ifade etmektedir. Bu anlamda etik ve etik kodların önemi gün geçtikçe artmaktadır. Modernleşen dünyada bireyciliğin artmasıyla birlikte ahlâki kaidelerde bir çözülmenin yaşanmış olması etiğin önemini bir kez daha hatırlatmıştır. Bu durumun siyasete yansması da kaçınılmaz olmuştur. Siyasetçilerin etik kaygılarının azalması ve ahlâki olanı ıskalaması toplumsal buhranlara yol açmaktadır.

Değerlerin olmadığı bir siyasal sistemin yaşama şansı azdır. Siyasal etik, devletin topluma karşı etik yükümlülüğünü ifade etmektedir. Siyasilerin topluma veya yönetilenlere karşı uygulamış olduğu metotlardır. Aynı zamanda en iyi yönetim şekli olarak ifade edilen demokrasiye işlevsellik kazandıran bir kavramdır. Kamu yararı bağlamında siyasal etik, liderler ile bağlantılıdır. Siyasette etiği önceleyen bir liderin yaklaşımı bu noktada önem arz etmektedir.

¹ Aliya İzetbegoviç, **Özgürlüğe Kaçışım Hapishaneden Notlar (1983-1988)**, Edine Nurikiç (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019, s. 149.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gelecek bölümlerin anlaşılması açısından önem arz eden, siyaset, etik ve ahlâk mefhumları üzerinde durularak kavramsal çerçeve çizilmiştir. Devamında etik ve ahlâk mefhumları arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Fakat bu yapılırken kavramlar birbirinden kesin çizgiler ile ayırma tabi tutma gibi bir amaç taşınmamaktadır. Bölümün son kısmında siyasette bulunması gereken etik kodlar üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak siyasal etik kavramı ele alınmıştır. Kavramın siyasal ve toplumsal düzleme yansıması ve mahiyeti ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Tarih boyunca siyaset ve etik ilişkisini ortaya koyma amacı, kuramlar üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak siyasette sonuca odaklanan teleolojik etik kuramına yer verilmiştir. Bu kuram Machiavelli bağlamında izah edilmiştir. Siyaset ve etiği aynı potada eriten deontolojik etik kurama, I. Kant bağlamında yer verilmiştir. Etiğin gelişim tarihçesinde dini inançlarda etkili olmuştur. İnanç etiğinde deontolojik kuram içerisinde yer almaktadır. Çalışma da Batı’da etik anlayışın yanı sıra İslami etik anlayışa da değinilmektedir. İslam etiğinde insanları harekete geçiren temel dürtü Allah inancıdır. Siyasal etik açısından, karakteri ve eylemi gerçekleştiren faile odaklanan erdem etiği kuramı, çalışmada yer verilen bir diğer yaklaşımdır. Erdem etiği kuramı doğu ve batı düşünürlerinin karşılaştırılmalı olarak ele alınmasıyla irdelenmiştir. Bu doğrultuda Platon, Aristoteles Batı medeniyetinde, Farabi ve Gazali ise Doğu medeniyetinde izah edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Aliya İzetbegoviç’in yaşamının panoramik fotoğrafı çekilip, ailesi, gençlik dönemi, eğitim ve meslek hayatı gibi konulara yer verilmiştir. Ayrıca Bosna-Hersek Devleti Cumhurbaşkanlığı dönemi ve bu dönemde yaşanan Bosna Savaşı (1992-1995) tarihsel süreç içerisinde ve tüm dinamikleriyle ele alınıp izah edilmeye çalışılmıştır. Aliya İzetbegoviç’in fikriyat dünyasını işleyerek, bir kimlik analizi yapılmıştır. Müslüman, çağdaş İslam düşünürü, hukukçu, erdemli bir mütefekkir, entelektüel ve devlet adamı gibi pek çok vasfı bu paralelde ele alınmıştır. Devamında ise siyasal portresi değerlendirilmiştir. Siyasal lider olarak siyasette etiği nasıl konumlandığı hususu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Aliya İzetbegoviç’in siyasal etik değerlerinde İslam etiğinin etkisini görmek mümkündür. Hem Batı hem de İslam dünyasını iyi tanıyan Aliya İzetbegoviç, siyasal etiğin unsurlarıyla ilişkili vasıflarını, Cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde nasıl uygulamaya çalıştığı irdelenmiştir.

Çalışmanın sonuna doğru, adalet, eşitlik, özgürlük, erdem, dürüstlük, sorumluluk, hukukilik, tarafsızlık gibi başlıca etik kodlar üzerinden Aliya İzetbegoviç'in, siyasal liderliği analiz edilmiştir. Bu analizler yapılırken Aliya İzetbegoviç'i tanıyan kişilerle gerçekleştirilen mülakatlardan oldukça istifade edilmiştir. Tüm bu süreçler özellikle Bosna Savaşı dönemindeki tutumları üzerinden ele alınmıştır.

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı ilk olarak siyasal etik kavramını ortaya koymaktır. Siyasal etik kavramı üzerinden, 1990-2000 yılları arasında Bosna-Hersek Devleti Cumhurbaşkanlığı yapan ve aynı zamanda ülkenin bağımsızlığa kavuşmasında aktif rol oynayan Aliya İzetbegoviç'in değerlendirilmesini ortaya koymak çalışmanın bir başka amacıdır. Bir diğer amacı ise siyasal lider olarak Aliya İzetbegoviç'in etik kodlar üzerinden tespitini yapmaktır.

Çalışma siyasetçilere ve siyasal liderlere emsal teşkil edebilecek olan siyasal etik ve etik kodlar Aliya İzetbegoviç bağlamında saptanmış olması açısından önem taşımaktadır.

Yapılan literatür çalışmasında, Aliya İzetbegoviç ile ilgili olarak yapılmış çalışmalar olduğu görülmüş, ilgili bu çalışmaların birçoğu sosyolojik ve tarihsel bir nitelik taşıdığı saptanmıştır. Ancak Aliya İzetbegoviç'in siyasal lider olarak ele alınıp değerlendirildiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle yapılan bu çalışma, siyasal lider Aliya İzetbegoviç'in siyasal etik kavramı bağlamında değerlendirmesi literatüre katkı sağlayacağı için önem taşımaktadır.

B. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma siyasal etik kavramı bağlanımda ele alınarak, siyasal lider olan Aliya İzetbegoviç'in yakın temasta olduğu kişiler ile yapılmış mülakatlar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

C. Araştırmada Karşılaşılan Güçlükler

Araştırma sürecinde görüşme yapılması istenilen kişilerin bir kısmı, görüşmek istememiş, bir kısmı ise bazı sorulara cevap vermekten kaçınmıştır. Salgın tedbirleri

kapsamında da mülakatların yapılması güçleşmiştir. Bu durum yapılan görüşmelerin tamamlanmasını ve veri toplama sürecini uzatmıştır.

D. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Etik kaygılardan yoksun bir siyaset, buhrana sebep olur.

H2: Siyasal etik, yönetimlere işlevsellik kazandıran bir kavramdır.

H3: Aliya İzetbegoviç siyasette değeri önceleyen, siyaset ve etik kavramlarını aynı zemin üzerine inşa eden bir anlayışa sahiptir.

H4: Aliya İzetbegoviç'in siyasal etik görüşleri Machiavelli, Platon, Aristoteles gibi Batı düşünürlerin görüşlerinin karşısındadır. İslam düşünürleri ile düşünce kaynağı (İslam inancı) bakımından paralellik göstermektedir.

H5: Aliya İzetbegoviç, siyasette bulunması gereken etik kodlara sahip bir siyasal liderdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın kavramsal çerçevesini çizmek gelecek bölümlerin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla ilk olarak siyaset, ahlâk ve etik kavramlarını açıklamak gerekmektedir. Öncelikle birbirleri yerine de kullanılan ahlâk ve etik arasındaki ilişki açıklanacaktır. Fakat bu yapılırken kavramlar birbirinden kesin çizgiler ile ayırma tabi tutma gibi bir amaç taşınmamaktadır. Aksine çalışmanın genelinde ahlâk ve etik aynı anlamda kullanılacaktır. Siyasette bulunması gereken temel etik ilkelerin izahı ile kavramların anlaşılabilirliği artacaktır.

1.1. Siyaset Kavramı

Siyaset, yöneten-yönetilen ilişkisinin olduğu, insanların topluluklar halinde yerleşik hayata geçmelerinden itibaren var olmuş bir olgudur.² Siyaset kavramının etimolojik olarak menşesine bakıldığında ise Arapça bir kelimedir. Kökü itibarıyla at seyisi, at eğitimi, at talimi manalarına gelmektedir.³

Tarihsel akış içerisinde siyaset kavramını, anlama ve anlamlandırma şekilleri farklılık göstermiştir. Eski Mısır taş kabartmalarında firavunların, siyasal yöneticilerin bir elinde kamçı bir elinde ise dizgin tutar şekilde tasvir edildiği bilinmektedir. Buradan hareketle siyaset kavramının Eski Mısır’da devlet yönetimiyle alakalı bir kavram olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Türk-İslam devlet geleneğinde ise uzun bir süre siyaset kavramı devlete karşı işlenen suçlara verilen karşılık yani ceza (idam, katletme) anlamında kullanılmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti döneminde “Hıyanet edenlerin hakkında siyaset olmadığından böyle oluyor.” şeklinde ifade edilen fermanlar mevcuttur. Siyasetin bu mana ile kullanılmasından dolayı idam cezalarının uygulandığı meydanlara *siyasetgah* denildiği bilinmektedir. Topkapı Sarayı’nda bulunan bir çeşmenin ismi de bu sebeple siyaset çeşmesi olarak anılmaktadır. Günümüzde ise

² Gülsüm Çalışır, “Siyaset ve İletişim Bağlamında Kitle İletişim Araçları Üzerine Bir Değerlendirme”, Muharrem Tosun ve Nihat Yılmaz (Der.), **Siyaset Bilimi ve Disiplinlerarası İlişki** içinde (ss. 221-257), 1. Baskı, İstanbul: Değişim Yayınları, 2014, s. 230-231.

³ Zafer Durdu, **Türkiye’de Siyasal Kültürü Anlamak**, 1. Basım, Ankara: Kadim Yayınları, 2013, s. 9.

siyasetin bu şekilde anlamlandırılması geçersizdir.⁴ Yunanca menşeyinden olan ve siyaset ile aynı manada kullanılan politika kelimesi Antik Yunan'da şehir-kent anlamına gelen polisten gelmektedir. Burada politika şehir-kent devletiyle ilgili faaliyetler anlamına gelmektedir.

Türk Dil Kurumunda siyaset kavramı, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış olarak tanımlanmaktadır.⁵ Siyaset genel olarak ülke, devlet insan yönetimi veya idaresi olarak açıklanmakla birlikte mikro düzeyde bireye kadar inmektedir. Zira siyaset sosyal bir aksiyon ve insan eylemidir.⁶ Öz olarak siyaset, farklı düşünce, bilim insanları ve farklı gelenekler temelinde, devletle, toplumla ve dolayısıyla insanla ilgili olan veya bir yönetim sanatı olarak, işlerin yürütülmesi ve yönetimi olarak izah edilebilir. Bunun yanında toplumsal yaşam içerisinde kaynakların üretimi, kullanımı ve dağıtımı gibi hususlarda farklı özellikleriyle ön plana çıkarılarak ele alınmaktadır.⁷ Dolayısıyla siyaset, insanın dâhil olduğu tüm alanlarda varlık göstermektedir.

“Siyaset nedir?” şeklindeki bir soruya temelde iki yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Bunlardan ilki siyaseti ortak iyiye ulaşma faaliyeti olarak gören “düzen, barış ve uzlaşma”dır. İkinci bakış açısı ise, “çatışma, mücadele veya savaş” alanı olarak gören yaklaşımdır. Bir toplumdan bahsederken çatışan fikirlerin, beklentilerin ve çıkarların üstünlük sağlama çabasında olduğu söylenebilir. Bununla birlikte her toplum aynı zamanda barış, düzen ve uzlaşma içinde yaşamak da isteyebilir. Siyasetin en belirleyici özelliği ise burada farklı fikir ve çıkarların ortak yararı sağlayabilecek bir orta yol arayışı olduğu kabul edilmektedir. Siyasetin bu iki yönü dolayısıyla bir yönetim sanatı olduğu söylenmektedir. Bismarck'ın ifadesiyle siyaset, mümkün olanın sanatıdır.⁸

Siyaset, bireylerin yaşamlarında bazı kesimlerini geçici veya kalıcı olarak ortak olması veya zaman zaman kesişmesi sebebiyle alınması lazım gelen ve uyulmaları ahlâki müeyyideden çok hukuki bir yaptırımla desteklenen kararları alma sürecidir. Siyasetin iktidar ile ilgili olan kısmı ise yazar ve düşünürler tarafından iktidarı elde

⁴ Siyaset kavramının ceza şeklinde anlamlandırılması yalnızca fermanlarda veya resmi yazışmalarda değil edebi eserlerde de kullanılmıştır. Pir Sultan Abdal'ın bir şiirinde “Hızır Paşa bizi berder etmeden-Açılın kapılar Şah'a gidelim- Siyaset günleri gelip yetmeden-Açılın kapılar Şah'a gidelim.” Siyaset kelimesi burada idam anlamındadır. Bülent Dâver, **Siyaset Bilimine Giriş**, 1. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993, s. 3-4.

⁵ **Türk Dil Kurumu**, <https://sozluk.gov.tr/> , 04.12.2020 tarihinde erişildi.

⁶ Durdu, a.g.e., s. 11.

⁷ Muhittin Bilge, “Gelenekselden Moderne Etik ve Siyaset”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 15, 2012, s. 102.

⁸ Gürbüz Özdemir, “Bir Bilim Olarak Siyaset Bilimi”, Önder Kutlu (Der.), **Siyaset Bilimine Giriş** içinde (ss. 19-60), 2. Baskı, İstanbul: 2014, s. 33-34.

etme, kullanma, yönlendirme ve toplumu etkileme gücünü ifade etmektedir. Siyaset faaliyeti kısaca, bireylerden iktidara, iktidardan bireylere doğru olmak üzere çift yönlü ilişki ve etkileşim döngüsüdür.⁹

1.2. Ahlâk Kavramı

Ahlâk, ahlâki değer, ahlâki algı gibi kavramlar insan söz konusu olduğunda gerçeklik kazanmaktadır. Bunun sebebi insanın seçilmiş bir varlık olmasıdır. İnsan, ahlâkın mana kazandığı alandır.¹⁰ İnsanlık serüveninin ilk başından itibaren bir arada yaşamak, her daim tartışma konusu olmuştur. İnsanların toplumsallaşma sürecinde temel olgular ve değerler var olmuştur. Bu süreçte ahlâk önemli bir yer kaplamaktadır.¹¹

İnsan ve toplum açısından bakıldığında ahlâkın imkânı konusu çeşitli sorular sormaktadır. İnsan eylemleri bağlamında ahlâkın reel varlığından söz edilebilir mi? Ahlâkın reel olması ne oranda geçerlidir? Ahlâk mümkün müdür? Bu sorular ahlâkın imkânı üzerine tartışma zemini hazırlamaktadır. Öte yandan ahlâkın imkânı konusu tarihsel olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Antik Yunan’a kadar uzanan tarihsel süreçte bu konu düşünürler tarafından da tartışılmıştır. Mesela Sokrates kişinin ahlâki dünyasında tündengelim ahlâki unsurların bulunduğunu söylemektedir. İnsanın doğuştan sahip olduğu ahlâki erdemlerin daha sonradan ortaya çıkarıldığını söylemektedir. Bireyleri doğuştan sahip olduğu ve daha sonradan ortaya çıkardığı bu erdemler, ahlâki imkânın varlığını göstermektedir.¹²

Ahlâkın imkânını olumsuz anlamda tartışan bazı düşünürlerde mevcuttur. Erich Fromm, modern toplumlarda ahlâka imkân vermemektedir. Bu bağlamda, uygarlıkların birbirlerini yok ettiğini, nefret dolu olduğunu söylemektedir. Modern uygarlıklarda ahlâki erdemlere ve değerlere kayıtsız kalmaktadır. Ayrıca modern insanın da kendi çıkarları uğruna her türlü şeyi göze alabilmesi gerekliliğini önemsemektedir. Nietzsche, ahlâkı, ahlâki değerleri ve ahlâki erdemleri yok saymaktadır. Hatta bu gibi olguların zayıflık olduğunu ifade etmektedir. Daha ziyade hırs, ego ve güç gibi kavramların hususi nitelikte olduğu kabulü mevcuttur.¹³ Dolayısıyla bazı düşünürler ahlâkın

⁹ Cengiz Çuhadar, “Siyaset Kavramının Felsefi Kökenleri”, *Dini Araştırmalar*, C. 10, S. 30. 2007, s. 156-157.

¹⁰ Abdülbaki Kınısün, “*İlk İslam Ahlâki İncelemeleri Bağlamında Ahlâk Sosyolojisi*”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 14.

¹¹ Fatih Karazeybek, “*Kur’an’da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve Yasakların Ahlâki Arka Planı*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 34.

¹² Kınısün, a.g.e., s. 15-16.

¹³ Kınısün, a.g.e., s. 16-18.

imkânını olumlu değerlendirirken bazıları ise ona olumsuz anlamlar yüklemiş ve onu göz ardı etmiştir

Ahlâk kavramı, köken olarak bakıldığında Latince “mos-moralites”, İngilizce “moral-morality” kelimelerine karşılık gelmekte olup, dilimize ise Arapça “hulk” kelimesinden girmiştir. Arapçadan dilimize kazanılan bu kelimenin karşılığı ise, huy, karakter, mizaç, tabiat, yapı gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴ Ayrıca gelenek, görenek ve alışkanlık olarak da ifade edilmektedir.¹⁵ Bu karşılıklardan anlaşıldığı üzere ahlâkın bireye dönük bir kısmı söz konusudur. Yani kişilerin her birinin özündeki karakter yapıları, bir takım tutum ve davranışlarını ifade etmektedir. Bu açıdan da ahlâk bireysel bir nitelikte taşımaktadır.¹⁶

Türk Dil Kurumu ise ahlâk kavramını, “Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallarıdır.” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷ Bu tanımlamalardan ahlâkın, hem topluma yansıyan bir kavram olduğu da açıkça görülmekte hem de insanın kendisine dönük bir etkinlik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

Bakıldığında ahlâk kavramı toplumdan topluma, medeniyetten medeniyete, ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilmektedir. Yani kavramın içerdiği değer anlayışında farklılıklar söz konusu olabilmektedir.¹⁹

Ahlâk kavramı eski bir geçmişe sahiptir. Nitekim insanın ve toplumun olduğu her yerde ilişkileri düzenleyecek normların oluşması kaçınılmazdır. Tabi ilk çağ toplumlarında az seviyede dahi olsa bir takım değerler ahlâk kavramının künyesini oluşturmaktadır.²⁰ Bunların yanında ahlâk kavramının oluşmasını etkileyen farklı yapılar da mevcuttur. Bunlar, kültürel yapılar, içinde bulunulan ekonomik durum, dini inanış, siyasi ve sosyal yapılardır.²¹ Bu bahsi geçen faktörlerdeki değişkenlikler zaman içerisinde ahlâk yapısını da etkileyebilmektedir. Yani bu faktörler ile ahlâk kavramı arasında geçirgenlik durumu söz konusudur. Her toplumda ahlâk anlayışının

¹⁴ Suat Koca, “Ahlâk Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 2, 2016, s. 122.

¹⁵ Kadir Aktaş, “Etik-Ahlâk İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci”, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırma Dergisi*, C.1, S. 2, 2014, s.23.

¹⁶ Asım Celep, “*Niccolo Machiavelli Bağlamında Siyaset ve Ahlâk İlişkisinin İncelenmesi*”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 7.

¹⁷ **Türk Dil Kurumu**, <https://sozluk.gov.tr/>, 05.12.2020 tarihinde erişildi.

¹⁸ Nurettin Topçu, *Ahlâk*, 17. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 2020, s. 17.

¹⁹ Ünal Akyüz, “Siyaset ve Ahlâk”, *Yasama Dergisi*, S. 11, 2009, s.96-97.

²⁰ Ahmet Cevizci, *Etik-Ahlâk Felsefesi*, 3. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2018, s. 13.

²¹ Musa Ağgöl, *İbn Haldun Toplum Devlet ve Medeniyet Tasarımı*, 1. Basım, Ankara: Dorlion Yayınları, 2019, s. 92.

belirleyicisi farklı olabilmektedir. Sözelimi bir toplum için ahlâki sayılabilecek bir durum bir başka toplum için ahlâki bir anlam oluşturmazabilir.²²

Ahlâk bir değerdir. İyi kötü, faydalı faydasız, doğru yanlış gibi öğeleri içinde barındırmaktadır. Gerek birey açısından gerekse toplum açısından iyi, faydalı ve doğru olana ulaşmayı hedeflemektedir. Toplamlar kendilerini oluştururken yine içerisinde yaşadıkları ahlâki değer ve normlardan beslenerek bir düzen kurarlar. Bu düzen kendi içinde sistemli bir bilgi türü oluşturur. Çevresel durumlardan bağımsız sayılmayan bu bilgi türü davranışlara yansımakta, düzen içerisinde kendine yer edinebilmektedir. Ancak toplumdaki bütün değerleri belirlemede de etkili olan yine ahlâkın kendisidir.²³

Ahlâk kavramını teorik ve pratik olarak ikiye ayırmak mümkündür. Teorik olarak ahlâk, bireylerin tutumlarını, amaçlarını, ödevlerini incelerken pratik ahlâk, kişiye, aileye, topluma, devlete dönük görevleri üzerinde durmaktadır. Bu anlamda pratik ahlâk, teorik ahlâki da içine alan, oluşturan ve uygulayan ahlâktır. Teorik ahlâk daha çok felsefenin inceleme alanına girerken pratik ahlâk ise beşeri bilimlerin incelediği bir alanı kapsamaktadır.²⁴

Ahlâk kavramının toplumdaki görünümüne dış ahlâk denilmektedir. Yani içine doğulan ahlâktır. Bireylerin dünya görüşü ise iç ahlâk olarak tanımlanmaktadır. Fakat dış ahlâk ve iç ahlâk birbirlerini etkileyebilmektedir. Zira bireyler toplumdan ayrı düşünülemez. Bu sebeple ahlâk, bireylere sorumluluk yükleyen içsel bir olgudur. Aynı zamanda dış ahlâk iç ahlâki yönlendirme noktasında yeterlidir. Toplumdaki yönetim anlayışı, sosyal ve siyasi normlar iç ahlâki besleyen en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Dış ahlâkın iç ahlâki beslememesi durumunda ahlâki yozlaşmanın meydana gelmesi olasıdır.²⁵

1.2.1. Ahlâkın Kaynağı

Ahlâk toplumlara, kültürlere göre değişiklik gösteren bir kavramdır. Bu değişiklikler ahlâkın çeşitli kaynakları olduğunu konusu ortaya koymaktadır. Ahlâkın

²² Şafak Ural, “Epistemolojik Açıdan Değerler ve Ahlâk”, **Doğu Batı Dergisi**, S. 4, 2020, s. 45.

²³ Ural, a.g.e., s. 47.

²⁴ Alexis Bertrand, **Ahlâk Felsefesi**, Salih Zeki (çev.), Ankara: Akçağ Yayınları, 2018, s. 18-19.

²⁵ Abdulvahap Akıncı, “Siyaset Ahlâki ile İş Ahlâkına Teorik Bir Bakış”, **İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, C. 15, S. 2, 2013, s. 86.

meydana gelmesini sağlayan kaynaklara bakıldığında, tanrısal (ilahi, aşkın) ahlâk, toplum ahlakı ve birey ahlâkı olarak sıralamak mümkündür.²⁶

Tanrısal (ilahi, aşkın) ahlâk, temelini inançlardan almaktadır. Toplumların dini inançları ahlâki değerlerini yönlendirmektedir. Örneğin Hristiyan inancı, İslam inancı zuhur ettiği toplumlardaki yapıları ve organizasyonları etkilemektedir. Aşkın temelli ahlâki değerlerin, somut anlamda bir dayanağı olmadığından bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. Bilimsel olarak ispatlanamaması yalnızca inanç temelinde kalması, his ve sezgilere dayanması eleştirel olmasına sebep olmuştur.²⁷ Aşkın ahlâkın getirdiği bazı sorumluluk ve ödevleri yerine getirmenin veyahut getirmemenin neticesi dini inançlara göre değişmektedir. Bu durum evrensel ve mutlak olmama yönünde de eleştirilere maruz kalmaktadır.²⁸

Ahlâkın ikinci kaynağı toplumdur. Bu anlayışa göre toplumda alışkanlık haline gelen bazı değerler kaynak olma niteliği taşımaktadır. Süreklilik arz eden gelenek ve kültürlerin bağışıklık kazandığı değerleri mevcuttur. Toplumda aksine davranışta bulunan bireyler için caydırıcı karşı tepkiler mevcuttur. Ayıplama, dışlama gibi cezalandırma şekilleri toplumlarda var olmuştur. Ayrıca zamana ve mekâna göre de değişiklik gösteren bu durumda ahlâkın evrensel olma iddiası söz konusu değildir.²⁹ Sözelimi Montesquieu, coğrafyanın toplumların yönetim biçimleri üzerinde etkili olduğu düşüncesini savunmaktadır. Sıcak iklimlerde ve soğuk iklimlerde yaşayan toplulukların ahlâki değer bütünleri, yönetim anlayışları ile paralel olmaktadır. Ayrıca her yönetimi belirleyen ahlâki bir değer mevcut olduğu; despotizmi korku, aristokrasiyi onur ve cumhuriyeti ise erdem duygusu belirlemektedir. Burada Montesquieu'nün vurgu yaptığı nokta, ahlâki değer yargılarının toplumlara göre şekillendirildiği sonucudur.³⁰

Ahlâkın üçüncü kaynağı bireydir. Ahlâk kurallarının temelinde bireylerin tutum ve davranışlarının ilerleyen boyutlarda toplumlara yansımalarıdır. Fakat bireylerden yola çıkarak ahlâki normlara ulaşmak olanaklı bir durum olmamaktadır. Odak noktası olarak

²⁶ Türker Alkan, (Der.), **Siyasal Ahlâk ve Siyasal Ahlâksızlık**, 1. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1993, s. 88.

²⁷ Akyüz, a.g.e., s. 96.

²⁸ Alkan, **Siyasal Ahlâk...**, s. 89.

²⁹ Alkan, **Siyasal Ahlâk...**, s. 91.

³⁰ Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, Hasan Ali Yücel (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s. 17-35.

bireyin alınması durumunda çok fazla çeşit söz konusudur. Çünkü her bireyin ahlâki ve vicdani yargıları, anlayışları arasında netlik söz konusu değildir.³¹

1.3. Etik Kavramı

Tarihsel süreç içerisinde pek çok etik tanımı yapılmıştır. Fakat belirtmek gerekir ki etiğin manası, içeriği hakkında net bir fikir birliği durumu söz konusu değildir. Bu anlamda ilk olarak etiğin etimolojik karşılığını daha sonra da geniş çerçevede etiği açıklamak gerekmektedir. Etik kavramı, Türkçeye Fransızca “éthique” kelimesi vasıtasıyla girmiştir. Fransızcaya Latince “ethica” kelimesi ile girmiştir.³² Etik kavramının ana kökenine bakıldığında ise Yunanca “ethikos” kelimesinden gelmektedir.³³ Antik Yunan’da “ethikos”, ahlâki olan, alışkanlıktan, adetten doğan, karakter, mizaç anlamlarını taşıdığı bilinmektedir.³⁴ Türk Dil Kurumunda etik kavramının töre bilimi, ahlâki, ahlâkla ilgili olan şeklinde tanımları mevcuttur. Ayrıca çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü şeklinde de ifade edilmektedir.³⁵ Tüm bunlar etiğin çok yönlü bir kavram olduğunu göstermektedir.

Etik konusunda yapılan tanımlar ve etiğin algılanış biçimleri oldukça farklıdır. Fakat en başta etiğin, felsefenin bir alt dalı, düşünüş biçimi veya disiplini olduğunu söylemek gerekmektedir.³⁶ Etik kavramı felsefede ahlâk, ahlâki değer, ahlâkılık ile ilgili alt disipline karşılık gelmektedir. Ahlâk felsefesi olarak da ifade edilen etik, ahlâki değerlerin sistematize edilmiş boyutudur.³⁷ Ahlâkılık, bir fiili ahlâki bakımdan iyi bir fiil olarak nitelendirmeyi mümkün hale getiren koşulları ifade etmektedir.³⁸

Ahlâki fiillerin bilimi olan etik, insanlar arasındaki değer ilişkileri hakkında inceleme yapmaktadır.³⁹ Dolayısıyla etiğin, eylemleri yönlendirme işlevi söz konusudur. Bu bağlamda etik, ahlâki normların oluşturduğu değerler dünyasını

³¹ Akyüz, a.g.e., s. 97.

³² Hümeýra Özturan, “Etik İle Ahlâk Arasında: Türkçe Ahlâk Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırma Literatür Dergisi**, C. 9, S. 17, 2011, s. 170.

³³ Francis Edward Peters, **Antik Yunan Felsefesi Terimler Sözlüğü**, Hakkı Hünler (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004, s. 120-121.

³⁴ Nedim Yıldız, “Etik İle Ahlâk Ayrımı”, **Felsefe Arkivi**, S. 35, 2010, s. 24.

³⁵ **Türk Dil Kurumu**, <https://sozluk.gov.tr/>, 07.12.2020 tarihinde erişildi.

³⁶ Cevizci, **Etik -Ahlâk Felsefesi**, s. 11.

³⁷ Mahmut Bozan, “Mesleki Ahlâktan İş Etiğine: Kamuda Değerler Dönüşümü”, **Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 20, 2019, s. 345.

³⁸ Abdulkadir Mahmutoglu, “Etik ve Ahlâk; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkileri”, **Türk İdare Dergisi**, C. 81, S. 463-464, 2009, s. 229.

³⁹ Annemaria Pieper, **Etik Giriş**, Veysel Atayman ve Gönül Özen Sezer (çev.), Ankara: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 22-23.

açıklamaya eğilim gösteren felsefe disiplini'dir.⁴⁰ İnsanlar arasında oluşan eylem, tutum ve davranışlarda değer sorunlarıyla ilgilenen etik, "işlerin nasıl yapılması gerektiğini" belirleme noktasında da rota olan rehberdir.⁴¹ Bireyler arasında ortaya çıkan münasebetlerde fiillerin ne olduğu, bu fiillerin ne gibi unsurların birleşmesi ile oluştuğu ve belirleyici standartlarının neler olduğunu içermektedir. Yani etik, ahlâki açıdan insan eylemlerini, var olan ahlâki değerler bütünü üzerinden kıymetlendirmektedir.⁴²

Etik, tanımlama konusunda oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu tanımlamalardan birkaçına yer vermek etiğin sınırının anlaşılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Annemaria Pieper etiği, ahlâki olanın araştırılması olarak belirlemektedir. Ayrıca etiğin ahlâkilik kavramı üzerine temellendirilmiş insan pratiğini, mevcut ahlâkilik koşulları açısından inceleyen felsefi bir disiplin olarak ifade etmektedir.⁴³ Ahmet Cevizci etiği tanımlarken iki boyutundan bahsetmektedir. İlk boyutunda etiğin felsefe disiplini olduğunu izah ederken ikinci boyutunda aklı ön plana çıkarmaktadır. İnsanların toplumdan miras olarak aldıkları davranışları ölçüp biçip, akıl süzgecinden geçirerek oluşturulmuş tutum ve davranışların bütününe kapsadığını ifade etmektedir. Bu anlamda bireylerin içinde bulunduğu toplumsal değer yargılarını benimsemekle kalmaz, mevcut değerleri akli düzeyde sorgulanmaya ve tartışmaya başlar. Böylelikle etik, toplumun ahlâki değerlerinden de faydalanarak evrensel ve prensipli bir boyut kazanmaktadır.⁴⁴ Fiillerin iyisine ulaşmak amacıyla bireyleri akılcı düşünmeye doğru yönlendirmektedir.⁴⁵ Ahmet Cevizci'nin etik tanımlamasının bir perspektifi de şu şekildedir:

Etik, bireysel ve sosyal yaşamın çok büyük bir hızla akıp değiştiği; yaşama tarzlarına lâıkiyla ölçüp biçecek, onları gerektiğinde eleştiri süzgecinden geçirirken, gerektiğinde temellendirecek değer sistemleri ya en kötüsü yanlış bir temel üzerine inşa edilmiş oldukları ya da en hafiften değişimin hızına ayak uyduramayıp kolayca yıkıldıkları için ağır bir değer bunalımı içinde olan günümüzde tanımlanması herhâlde en zor olan terimlerin başında gelmektedir. Buna rağmen, etik belli bir ahlâklılık idesine sahip, belli bir yaşama idealini hayata geçirmek için mücadele eden bireyin yaşayışı açısından, ikinci olarak da, çağının gidişatını, üyesi olduğu toplumun yaşayışını ya eleştiren, hatta mahkûm

⁴⁰ Kadir Caner Doğan, "Ahilik Teşkilatı, Ombudsman ve Etik İlişkisi", *Global Journal of Economics and Business Studies*, C. 4, S. 7, 2015, s. 31.

⁴¹ Rıza Sam, *Siyasi Değer ve Siyasi Etik*, 1. Basım, İstanbul: Ezgi Kitabevi, 2010, s. 9.

⁴² Nihat Yılmaz ve Kadir Caner Doğan, "Max Weber'de Etik Siyaset İlişkisi", *International Periodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turkic*, C. 8, S. 6, 2013, s. 883.

⁴³ Pieper, a.g.e., s. 20-30.

⁴⁴ Cevizci, *Etik -Ahlâk Felsefesi*, s. 19.

⁴⁵ Gülçin Yüksel İnal, "Kamu Yönetiminde Merkezileşmiş Bir Otorite Olarak Kamu Görevlileri Etik Kurulu", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 6-7.

eden ve dolayısıyla, mevcut değerler silsilesi yerine alternatif değerler, yaşama kuralları veya ilkeler vazetmeye kalkışan ya da onu açık seçik olarak tanımlamayıp, içerimlerini gözler önüne sererek meşrulaştırmaya veya haklılandırmaya kalkışan filozofun tavrı bakımından ve nihayet ahlâklılığın dilini analiz eden, ahlâki kavram ve yargıların niteliğini tartışan, kısacası tıpkı olgusal dünyayı konu alan fizikçi gibi, kendisine değer dünyasını konu edinen teorik bir araştırma içine giren felsefecinin çalışması açısından, en azından şimdilik ve uzlaşım sal olarak, değeri konu alan, kapsamında insanın değeri biçici deneyimi, kısaca hayata anlam katan her şey bulunan düşünüş tarzı, ahlâki ilkeler teorisi veya felsefe disiplini diye tanımlanabilir.⁴⁶

Alain Badiou etiği, bilgece eylemde bulunma da doğru yol arayışı şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁷ Etiğin ahlâk felsefesinde karşılığı olduğu olgusuna Fred Feldman'ın yaklaşımı sorgulayan bir bakış açısıdır. Şöyle ki, etiğin ne olduğu konusunda net bir açıklama, ancak ahlâkın ne olduğu ve felsefedeki karşılığıdır derken neyin kastedildiğinin izah edilmesiyle mümkün olacağı yönündedir.⁴⁸ Harun Tepe, etiği eylem ile bağdaştırmaktadır. Ayrıca ahlâk ile etik kavramları arasında farklar olduğunu belirtmiştir. Ahlâkın üç ayrı anlamı olduğunu etik kavramının bu üç anlamdan yalnızca birini karşıladığını ifade etmektedir.⁴⁹ Ioanna Kuçuradi, etik üzerindeki önemli gördüğü nokta değerlerdir. Felsefede etiği, insanlar arasındaki değeri sorunlarını irdeleyen bir disiplin olarak görmektedir. Bunun yanında etik problemlere de dikkat çekmektedir; erdem nedir, adalet nedir gibi soruları etiğin merkezine koymaktadır. Ioanna Kuçuradi, günümüzde etiğin üç ayrı manasından söz etmektedir. İlk anlamının, yazılı olmayan normların sistematik olma halidir. Burada etik ve ahlâkın yakından ilişkide olduğu üzerinde durmaktadır. Belirli bir zaman diliminde ve belirli bir kültürde beklenen davranış ve tutumlar bütünüdür. İkinci olarak ise etiğin, belirli bir amaç için bir grup kişilerin bir arada oluşturdukları yazılı normlar bütününe ifade etmektedir. Amaç evrensel normlar oluşturmaktır. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi bu amaçla oluşturulmuştur ve iyi bir örnek olarak gösterilmektedir. Sonuncu olarak ise doğrulanabilir veya yanlışlanabilir bir bilgi ortaya koyan, koyması beklenen felsefenin bir dalını ifade etmektedir.⁵⁰

⁴⁶ Ahmet Cevizci, **Etiğe Giriş**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008, s. 1.

⁴⁷ Alain Badiou, **Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Değerlendirme**, Tuncay Birkan (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s.7.

⁴⁸ Fred Feldman, **Etik Nedir**, Ferit Burak Aydar (çev.), 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 11.

⁴⁹ Harun Tepe, "Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: Etik Kavramı, Tarihçesi ve Günümüzde Etik", **Doğu Batı Dergisi**, S.4, 2020, s. 12-13.

⁵⁰ Ioanna Kuçuradi, "Etik ve Etikler", **Türkiye Mühendislik Haberleri**, S. 432, 2003, s.7-8.

Etik ile ilgili tanımlamalara bakıldığında, kişisel, toplumsal ve devlet olarak varılmak istenen ve ideal olan amaçları içerdiği anlaşılmaktadır. Yani toplum için ideal olanı ortaya koyma gayretidir. Bu manada etiğin içerdiği erdemler, ilkeler, toplumun çıkarları ve ödevler söz konusudur. Ayrıca iyi olanın ve yararlı olanın ne olduğu konusundaki ahlâki değerler kümesini kapsayan bir kavramdır.⁵¹ Etik bir fiili ahlâki bir fiil yapan mahiyetleri irdelemekte ve bu anlamda ahlâk, adalet, erdem, vicdan, ilke, dürüstlük gibi temel olguları ele almaktadır.⁵² Özellikle erdem kavramı etik içerisinde hususi bir yer kaplamaktadır. Çünkü etik, erdemli olan insanların temel tutum ve tavırlarıdır. Erdem, bireyleri ahlâki olarak iyiye yönlendiren, ideal insanda bulunması arzulanan fazilet, hüner, alçak gönüllülük, ruhsal olgunluk, yiğitlik ve dürüstlük anlamlarını taşımaktadır.⁵³ İlke, davranış ve tutumları şekillendiren doğrulardır. Ödev ise, insanların oldukları durumlarından beklenen karşılığı ifade etmektedir. Bu etik olgular, insanların, toplumların ve devletlerin çıkarlarının yararına olan değerler bütünüdür. En iyi olana ulaşma arzusu değerler bütünü, ahlâkın ve etiğin nihai amacını oluşturmaktadır.⁵⁴

Etik, toplumsal hayatın içerisinde insan ilişkilerinin bir görünümü bir yansımadır. Bu anlamda etik, insanların eylem, tutum ve davranışlarında etkili olabilecek prensipler ve değerler meydana getirme konusunda yardımcı olmak amacını taşımaktadır. Diğer yandan etiğin amacı, insanların dünya görüşlerinin oluşmasını sağlamak, ahlâki değerler bütünlüklerine eleştirel gözle bakmak ve bu ahlâki değerlerin oluşması noktasında vesile olmaktır. Etik insanlara var oldukları toplumlarda diğer bireyler ile oluşturdukları münasebetler noktasında ahlâki karar ve değerlendirmelerinin tutarlı bir şekilde nasıl yürütmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁵ Ayrıca tüm bu değerler ile ideal bir toplum oluşturma konusunda gayret göstermektedir. Etiğin kapsamına bakıldığında bireysel ve toplumsal olana dair tüm eylem ilişkilerini içermektedir. Tutumların oluşum aşamasını, bu oluşumun alt metnini, eylemin sonucunu, doğru veya yanlış, iyi veya kötü gibi karşılıkları tüm kapsamlarıyla kendisinde barındırmaktadır.

⁵¹ Murat Özdemir, “Kamu Yönetiminde Etik”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 7, 2008, s. 182.

⁵² Gülfer Büyüктаş, “Kamu Örgütlerinde Çıkar Çatışması Sorununun Önlenmesine Yönelik Etiksel Bir Yaklaşım”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2 2019, s.436.

⁵³ Seda Arıkan, “Türkçede İkili Karşıtlık Kavramları Olarak “Erdem ve Kusur”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 7, S. 1, 2018, s. 596.

⁵⁴ Büyüктаş, a.g.e., s. 436.

⁵⁵ Yılmaz ve Doğan, a.g.e., s. 883-884.

Ortaya çıkan eylemlerin ahlâki olarak değerlendirilmesini sağlayan özellikler ile ilgilenmektedir.⁵⁶

Etik, ahlâki olguları hukuksal bir bakış açısıyla irdeleyerek dizgesel hale getirmektedir. Bu yönüyle etik farklı ahlâki değerlerden ve kurallardan beslenerek genel geçer standartlara ulaşmaktadır. Bu sayede toplumların genel manada tutumlarına yol göstererek belirlenen bu standartlar ile yönetilmesine aracı olmaktadır.⁵⁷

Uygulamalı olarak etik toplumsal alanda da varlık göstermektedir. Toplumun bütünlüğünün işlevsel olması açısından önem arz etmektedir. Çünkü etik değerlerin çözülmesi noktasında, toplumsal krizlerin yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim etik, gerek bireysel gerekse toplumsal manada karşılaşılan sorunları tespit etmek ve çözüm sağlamaktadır.⁵⁸ Bu bağlamda etiğin amacı sosyolojik olarak kalkınmayı sağlamaktır. Dolayısıyla yöneticilerinde toplumsal anlamda bütünlüğünü ve devamlılığını sağlamak için etik endişelere sahip olmaları, bu konuda kayıtsız kalmamaları gerekmektedir.⁵⁹ Tüm bu bilgiler ışığında etik, günlük yaşamda alınacak basit bir karardan başlayarak toplumsal alana yansıyan değerler bütününe kadar bütün yaşamı kapsamaktadır ve önemi tartışmasız bir gerçektir.

1.4. Etik ve Ahlâk Kavramları Arasındaki İlişki

Mefhumlar, insanların dünya görüşlerini oluşturan temel araçlardır. İnsanlar yaşamları boyunca içinde bulundukları evreni anlamlandırmadan başlayarak, sosyal hayatlarındaki herhangi bir olay karşısındaki tutumlarına kadar kavramları tanımladıkları şekiller ile dünyayı anlamlandırmaktadırlar. Mefhumlar, yaşamı algılama noktasında iletişimi oluşturmaktadır. Dolayısıyla mefhumlar ve onlara yüklenen manalar çok önemlidir. Öyle ki tutumlardan ve tepkilerden başlayarak sosyal, siyasal, kültürel, ekonomi gibi tüm alanlar mefhumlar ışığında şekillenmektedir. Ayrıca kavramların dinamik bir yönü de mevcuttur. Her toplumda, medeniyette, devlette zuhur ederken o medeniyetin, toplumun ve devletin geçmişten gelen ortak mirasına göre de algılarını güncellemektedirler. Bazı kavramlar ise globalleşen dünyada, tüm

⁵⁶ Aydın Usta, “Kamu Görevlisinin Etik Amaç ve Ahlâki Yükümlülüğü Yönelik Bir Değerlendirme”, **Türk İdare Dergisi**, S. 468, 2010, s. 165-167.

⁵⁷ Ali Yıldırım ve S. Mustafa Önen, “Kamu Yönetiminde Etik Denetimi: Oecd İlkeleri Örneği”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, C. 5, S. 1, 2014, s. 109.

⁵⁸ İrfan Haşlak, “Etik Kongresinin Ardından”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.1, S.1, 2006, s. 186-187.

⁵⁹ Ahmet Kemal Bayram, “Etik, Ahlâk ve Siyasal Değerler”, **Celalettin Vatandaş (Der.)**, **Bilim ve Ahlâk** içinde (ss.13-31), 1. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap, 2013, s. 15-20.

medeniyetlere hitap etmek gibi bir iş görür noktaya ulaşmaktadır. Bunlara siyasal olarak ideoloji, pragmatizm, pozitivizm gibi kavramlar örnek olarak verilebilir. Etik de bu kavramların içerisinde yer almaktadır. Bu anlamda mefhumların bu süreçlerini göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.⁶⁰

Ahlâk ve etik kavramları toplumsal hayatın tüm alanlarına nüfuz etmiş, hayatın tüm boyutlarında etkili olan iç içe geçmiş kavramlardır. Bu kavramların giderek artan kullanımları paralelinde önemlerini de giderek arttırmıştır. Bu anlamda etik ve ahlâk arasında doğal bir ilişki söz konusudur. Ayrıca aralarında bir anlam kargaşası da yaşanmaktadır. Öyle ki etik ve ahlâk kavramları genellikle birbirlerinin yerine yani aynı manada kullanılmaktadırlar. Fakat bunun yanında ayrı anlamlarda da kullanılmaktadırlar. Bu durumun ana nedeni etik kavramının üzerinde sabit kalınmaması ve ayrıca ahlâk kavramının ise devletlerde, toplumlarda farklı var olması noktası olduğu söylenebilmektedir.⁶¹ Dolayısıyla bu kavramlar hem günlük hayatta hem de akademik çalışmalarda birbirilerinin muadili olarak görülmektedirler.⁶²

Felsefenin bir dalı olan etik, kökeni itibariyle Yunanca ethos kelimesinden gelmektedir. Ethos kelimesinin Latince karşılığı mos kelimesinden Almanca moral, İngilizce morality, Arapça hulk kelimesi Türkçe olarak da ahlâk kelimesi türemiştir.⁶³ Etik ve ahlâkı farklı tanımlayanlara göre en genel haliyle etik, soru sormak ahlâk uygulamak olarak sınıflandırılmaktadır. Toplumsal hayatta ahlâk daha çok töre, gelenek, tutum ve davranış manasında anlaşılmaktadır. Bunun yanında etik ise, tanımların bilgi kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla etik usulü, ahlâk ise içeriği temsil etmektedir.⁶⁴ Etik ve ahlâk kavramları bazı düşünür ve yazarlar açısından aynı anlama hizmet etmektedir, bazı düşünür ve yazarlara göre yakın anlamlıdır fakat aralarında bazı farklılıklar mevcut olduğu belirtilmiştir. Fakat bazı düşünür ve yazarlara göre ise de bu kavramları farklı algılamak gerekmektedir. Ayrı kavramlar olduğu görüşünü savunanlar arasında dahi etik ve ahlâk birçok noktada birleştiği de görülmektedir.⁶⁵ Fakat yine belirlemek gerekmektedir ki, bu iki kavramın içerdikleri ilke ve değerler

⁶⁰ Ahmet Kesgin, “Etik Üstüne”, *Dini Araştırmalar*, C. 12, S. 35, 2009, s. 143.

⁶¹ Mahmutoglu, a.g.e., s. 226.

⁶² Bilal Çankır, “İslam Kültürü ve Batı Kültürü Sentezli Yönetiş Etik”, Burak Darıcı, H. Murat Ertuğrul ve Fatih Ayhan (Der.), *International Conference on Empirical Economics and Social Sciences (ICEESS'18)* içinde (ss.106-121), Bandırma: Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, 2018, s. 108.

⁶³ Pieper, a.g.e., s. 30-35.

⁶⁴ Mahmutoglu, a.g.e., s. 227.

⁶⁵ Cüneyt Yüksel, “Kamu Yönetiminde Etik ve Türk Kamu Yönetiminde Etik Hakkında Yeni Yasal Düzenlemeler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.64, S. 2, 2006, s. 172.

bakımından, toplumlarda devletlerde amaçları ve görevleri bakımından aralarındaki ilişkiyi yok saymak gerçekçi bir bakış açısı olmamaktadır.

Emmanuel Levinas etik ve ahlâk kavramlarına farklı anlamlar yükleyen bir düşünürdür. E. Levinas odak noktasına etik kavramını koymaktadır ve etiği ilk felsefe olarak ifade etmektedir.⁶⁶ Düşünürün ortaya koyduğu şey aşkın sorumluluk içeren etikdir.⁶⁷ Levinas ahlâk kavramına ise daha çok toplumsal tutumlar ve kaideler bütünü olarak bakmaktadır. Bunun yanında ahlâkında başkasına, ötekine yönelen etik bir sorumluluk düzeyine dayandığını ifade etmektedir.⁶⁸ Zygmunt Bauman etik ve ahlâk ayrımı noktasında eleştirel yaklaşmış, modernitenin ahlâki çıkmazlara neden olduğu konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁶⁹

Etik ve ahlâkı farklı anlamlar olarak adlandıran görüşe göre, ahlâk insan ilişkilerindeki kültürel gelişmelerin, geleneklerin, inanışların ölçüt alındığı ve kendiliğinden oluşan, zamanla kalıcı norm haline gelmiş olan değerler toplamı ve olgulardır. Etik kavramının ise bir bilgi alanı olarak görüldüğü ve “bu nedir” gibi soruların cevaplanmaya çalışıldığı bir alan olarak görülmektedir. Burada etiğin bir bilgi alanı olduğu noktası vurgulanmaktadır.⁷⁰

Etik ve ahlâk arasında ilişkiyi ortaya koymak amacıyla ahlâk psikoloğu olan bir analizine yer Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg’in vermek gerekmektedir. Bireylerin ahlâki ilerlemelerini üç evrede incelemişlerdir. Bu evreler, gelenek öncesi, gelenek ve gelenek ötesi (etik) dönemleri olmaktadır. Gelenek öncesi dönemde, bir bireyin çocukluk döneminden bahseden yazarlar söz konusu dönemle herhangi bir ahlâki gelişme beklememektedirler. Zira bu dönemde yalnızca ödül ve ceza yoluyla küçüklerde ahlâki anlamda dürtüler oluşturmaya çalışılmaktadır.⁷¹ İkinci olarak yani gelenek evresinde bireylerin artık çocukluktan okul vs. gibi sosyalleşmeye başladığı dönem başlamaktadır. Burada içinde yaşamış olduğu toplumun kültür ve geleneklerinden etkilenmiş olduğu dönemdir. Toplumun ahlâki değerleri kişiye dâhil olmaktadır. Söz gelimi yalan söylememeliyim, büyüklerime saygılı olmalıyım, çalışan

⁶⁶ Feyza Şule Güngör, “Levinas’ın Öteki Etiğini Badio’nun Hakikat Etiği Perspektifinden Yeniden Düşünmek”, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 2, 2018, s. 367.

⁶⁷ Sezal Çınar Özkan, “Levinas’ta Etik Sonsuzluk, Şiddet ve Derrida”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S.28, 2019, s. 48.

⁶⁸ Nurhayat Çalışkan Akçetin, “Emmanuel Levinas: İlk Felsefe Olarak Etik”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 180.

⁶⁹ Mutfalı Ataturun, “Uluslar Arası Etik ve Zygmunt Bauman”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 27, 2017, s. 328.

⁷⁰ Kuçuradi, a.g.e., s. 7-9.

⁷¹ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 19-20.

ve dürüst bir kimse olmalıyım gibi gereklilikler kabul edilmektedir. Bu evre gelenek yani ahlâk dönemini ifade etmektedir ve daha çok çevresel etkiler hâkimdir.⁷² Bireylerin olgunlaşmaya başladığı dönemi gelenek sonrası (etik) dönem olarak adlandırmaktadırlar. Bu dönemde bireyler neden dürüst, erdemli, çalışkan, saygılı olmaları gerektiği üzerinde sorgulama yapmaktadır. Bu sorgulama neticesinde toplumsal ahlâkın, etnik veya dini geleneklerin, kabul görmüş bir takım doğruların uygulayıcısı olurken asıl olanın “insan olmak” olduğu kanaatine varıldığı dönemdir. Bu dönemi gelenek ötesi yani etik evre olarak nitelemektedirler. Bu kabullerin uygulayıcısı olurken sebepleri konusunda da emin olma hali söz konusudur. Bu belirleyici örnekten varılacak netice aslında ahlâk ve etiğin iç içe geçmiş olduğudur.⁷³ Dolayısıyla etik belirli aşamalardan geçerek olgunlaşma sürecini tamamlamaktadır

Etik, insanların eylemlerinin şuur seviyelerini yükseltme çabasında olup, insanların hal ve hareketlerini meydana getiren iradedir. Bu anlamda hayatın tüm alanlarına sirayet etmekte ve bu alanlarla ilgili yargılar, ilkeler, normlar ortaya koyma potansiyelini kapsamaktadır.⁷⁴ Ahlâki eylemler ve normlar meydana getirmek etiğin en temel konusunu oluşturmaktadır. Bir taraftan ahlâki eylemleri, tutum ve davranışları tasvir etmek bir taraftan da ahlâkiliğin metotları açısından temellendirilmesi ile pratiğin değerlendirilmesine yönelik kavramsal olarak bakmakta, kişilerin bu alanları akıl yoluyla anlamlandırmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle etik, ahlâkı soyut bir alana taşımaktadır.⁷⁵ Bu durumu Annemaria Pieper; “etik, ahlâk üretmez. O ahlâk üzerine konuşur” diyerek açıklamaktadır.⁷⁶

Etik insani eğilimlerde hükmü olan özel bir mefhumdur. İnsan akıl eden ve fiiliyatta bulunan bir varlıktır. Aynı zamanda toplumsal bir yönü de bulunmaktadır. Bu anlamda belli kaidelere göre hareket etmektedir. Bu nedenle kaideler ahlâk değerlerini ifade eder. Her toplumda veya medeniyette farklı ahlâk öğretileri bulunmaktadır.⁷⁷ Bunun aksine etik daha genel geçer ve evrensellik üzerinde temellenen bir

⁷² Semra Çinemre, “Bir Ahlâk Eğitimsi Olarak Lawrence Kohlberg”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 22, S. 1, 2013, s. 149.

⁷³ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 20.

⁷⁴ Mahmutoğlu, a.g.e., s. 226.

⁷⁵ Sam, a.g.e., s. 10.

⁷⁶ Pieper, aa.g.e., s. 29.

⁷⁷ Mevlüt Uyanık, **Felsefi Düşünceye Çağrı**, Ankara: Elis Yayınları, 2003, s.173.

meftumdur.⁷⁸ Etik her toplumda farklılıklar arz edebilen ahlâka göre daha kapsayıcı ve evrensel özellikler taşımaktadır.

Etik, ahlâkla ilgili bilgiye dayalı olarak, sistemli bir şekilde irdeleme, sorgulama yaparak ahlâka katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda hukuk, siyaset gibi pek çok bilim dalıyla yakın ilişki içerisinde. ⁷⁹ Savaş, ekonomi, örgütler, yolsuzluk, adalet, ayrımcılık gibi daha sayılabilecek birçok sorun etik ve ahlâkın konusuna dâhil olmaktadır. Bu sorunlara çözüm üretme konusunda politikacıların, liderlerin, eğitmenlerin, toplumdaki bireylerin tümünün sorumlu olduğu kaçınılmaz bir gerçektir.⁸⁰ Bu sorumlulukların yerine getirilebilmesinde etik kavramının sorgulama yöntemi önemli katkılar sunabilir.

Tüm bu ifadeler ışığında etik kavramını yok sayıp, ahlâk ve ahlâkılık üzerinde değerlendirme yapmak eksik ve temelsiz sayılacaktır. Aynı şekilde ahlâk ve ahlâkiliği bir tarafa koyup salt etik üzerine konuşmakta eksik ve yetersiz bir değerlendirme niteliğinde olacaktır. Bu noktada kavram olarak ister etik isterse ahlâk olarak tanımlansın, değerler ve ilkeler bütünü, amaçları ve üstlendikleri görevler açısından bu iki kavram aynı olmaktadır.⁸¹ Bu tezde de her iki kavramın aynı anlamda kullanımı tercih edilmiştir.

1.5. Siyasette Bulunması Gereken Temel Etik Değerler-Kodlar

Tüm toplumları yaşamda harekete geçiren değerler mevcuttur. Etik, içinde yaşanılan toplumun var olan ahlâki kaidelerini ifade etmektedir.⁸² Etik kurallar, belli bir meslek grubu içinde yer alan kişilerce uyulması gereken, değer veya ilkelerin dizgesel halidir. Etik kod ise; belirli bir alandaki etik kurallar dairesini ifade etmekte ve daha çok etik değerlerin kişilerde bulunma hali olmaktadır.⁸³ Her meslek grubu kendi özelini ilgilendirebilecek farklı ve ayrıntılı etik kodlara sahip olabilir. Bu çalışmada daha çok siyaset bilimini ilgilendirebilecek etik kodlara yer verilmeye çalışılacaktır. Bunlar adalet, eşitlik, özgürlük, erdem, karakter, etik liderlik, tarafsızlık, dürüstlük, vicdanlı

⁷⁸ Hakan Poyraz, “Medyada “Ahlâk”ı Aramak”, *İş Ahlâkı Dergisi*, C. 4, S. 8, 2011, s. 117.

⁷⁹ Mahmutoğlu, a.g.e., s. 237.

⁸⁰ Usta, Kamu Görevlisinin Etik..., s. 161.

⁸¹ Mahmutoğlu, a.g.e., s. 247-248.

⁸² Sudun Gökçe Gök, “Farklı İnançlara Sahip Çalışanlar Açısından Çalışma Ahlâkı Değerlerinin İş Performansı Üzerindeki Etkisi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018, s.3-4.

⁸³ Gülay Yıldırım ve Selim Kadioğlu, “Etik ve Tıp Etiği Temel Kavramları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 2, 2007, s. 76.

olmak, sorumluluk, hukukilik, hesap verebilirlik, saydamlık, liyakat, hoşgörü şeklinde ifade edilebilir.

Adalet tüm toplumlar için tartışmasız bir ehemmiyete sahiptir. Devletin gerçekleştirmesi gereken en temel vazife, adaleti ülküsünü sağlamaktır. Bu bakımdan adalet, hayati niteliktedir.⁸⁴ Ahmet Yesevi'nin şu ifadesi adaletin mahiyetini göstermek için ideal niteliktedir:

Ekmek, su, aş bulmak gecikebilir,
Temele taş bulmak gecikebilir,
Devlete baş bulmak gecikebilir,
Adalet gecikmez! Tez verilmeli...⁸⁵

Başka bir ifadede, “adalet, önce devletten gelmektedir. Çünkü hukuk devletin içtimai nizamıdır. Memleket yalnız devlet ile ebedileşmekte; adaletsizlikte ise yıkılmaktadır” şeklindedir.⁸⁶ Adalet hususunda Türk İslam düşünürü Kınalızade Ali Efendi (Çelebi)'ye göre adalet, en başta bir erdemdir. Adalet erdemini açıklarken “elzem-i lazım” yani lazım olanların en lazımlısı ifadesini kullanmıştır. *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinin içinde yer alan *Adalet Dairesi* ile adaletin devlette, yönetimdeki işlevini belirlemiştir. Kınalızade Ali Efendi'ye göre bir devlette nizamı sağlayacak olan en temel erdem adalettir. Ayrıca bu daire Osmanlı Devletinde adaleti tesisi etmek için başvurulmuş kaynaklar arasında yer almaktaydı.⁸⁷ Kınalızade Ali Efendi söz konusu daire ile bir düzen nizamı tasarısı ortaya koymaktadır.⁸⁸ Aşağıdaki Şekil 1'de Kınalızade Ali Efendi'nin Adalet Dairesi gösterilmektedir.

⁸⁴ Sam, a.g.e., s. 64.

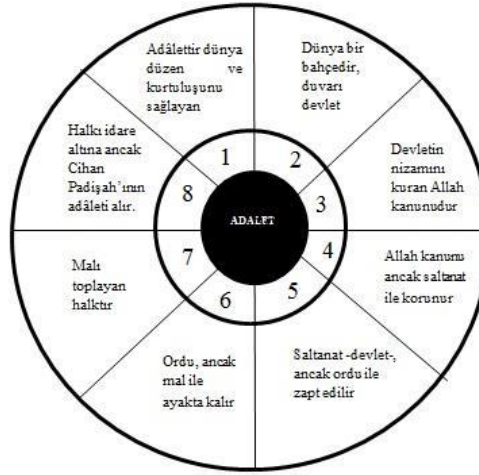
⁸⁵ Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu, **Alperenler Destanı**, 3. Baskı, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011, s. 48.

⁸⁶ Sam, a.g.e., s. 64.

⁸⁷ Damla Özçelik, “Aristoteles ve Kınalızade Ali Efendi’de Bireysel ve Siyasal Bir Erdem Olarak Adalet”, **Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 3, 2019, s. 7-9.

⁸⁸ Kınalızade Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâî**, Murat Demirkol. (Sadeleştiren), 3.Baskı, Ankara: Fecr Yayınları, 2020, s. 489.

Şekil 1. Kınalızade Ali Efendi'nin Adalet Dairesi

Kaynak: Kınalızade Ali Efendi, 2020: 490.

Kınalızade Ali Efendi Adalet Dairesi'ndeki bu sekiz madde ile devlet, inanç, toplum arasında bir ilişki tesis etmektedir. Adalet Dairesi öz olarak izah edildiğinde genel manadan başlayarak sıralı bir ilişki sistemine karşılık gelmektedir. Bu ilişki sistemini düzenleyen ana etken ise adalet olmaktadır.⁸⁹

Aristoteles'in ahlâk felsefesinde de en büyük erdem adalettir. Bu ifadeler ışığında adalet, muasır bir devlette bulunması gereken en elzem ilkedir. Ayrıca adalet etik bir kıstastır ve eşitlik ve özgürlüğü görünür hale getirmektedir⁹⁰ Eşitlik ilkesi, genel itibariyle aynı durumdakilere aynı olanakların sağlanması olarak ifade edilebilir. Adaletin doğrusal getirisi'dir.⁹¹ Etik değer olarak özgürlük ilkesi ile kastedilen, eylem ve tutumları hür bir şekilde gerçekleştirirken bununla birlikte sorumluluğun da muhatabı olmaktır.⁹²

Erdem, etik kodlar içerisinde bahsi en çok geçen kavramdır. Çoğu düşünürün ahlâk felsefesinde yer kaplayan ana unsurdur. Aynı zamanda yöneticilerinde sahip

⁸⁹ Ali Rıza Saklı adalet dairesini şu şekilde izah etmektedir: "Birinci sırada genel bir ilke olarak; dünyanın kurtuluşunu adaletin sağlayacağı beyan edilmiştir. İkinci maddede dünyanın bir bahçe olduğu, ama bahçe nasıl "bahçe duvarı" ile korunursa dünyanın da devlet tarafından korunacağı anlatılmaktadır. Devletin düzeni ise hukuk yani Allah kanunudur. Bu hukuku koruyan siyasi otorite yani saltanattır. Saltanatla hukuku korumak ve fetihler için asker lazımdır. Asker zenginlikle (hazine) toplanır ve beslenir. Devletin zengin olması için vergi veren halkın müreffeh olması şarttır. Halkın müreffeh olması için ise düzeni sağlayan adaletli bir yönetim gereklidir." Ali Rıza Saklı, "Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alai (Devlet ve Aile Ahlâkı) Adlı Eserinin İncelenmesi", *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, C. 2, S. 1, 2018, s: 152.

⁹⁰ Sam, a.g.e., s.64-65.

⁹¹ Çankır, a.g.e., s. 111.

⁹² Sam, a.g.e., s. 72.

olması gereken temel etik kodların başında gelmektedir. Karakter, kişilerin donatıldığı değerlerden kendini oluşturmaktadır. Burada dürüstlük, duyarlılık, iyi olanı arzu etmek gibi temellerin varlığı kişinin karakterini erdemli hale getirmektedir. Ayrıca karakter, değişen koşullarda omurganın aynı kalmasındaki ahlâki yetenektir.⁹³ Karakter ve erdem geçmişte siyasetçi açısından ne kadar önemli ise bugünün koşullarında çok daha önemli hale gelmektedir. Bu iki kavram etik bir siyaset ve siyasetçi için olmazsa olmaz kavramlardır.

Lider, belli bir topluluğu amaçlarına yönlendiren kişidir. Bu anlamda ortaya koyduğu yetenektir. Liderlerin, eylem tutumlarını etkileyen ve görevlerini yaparken bu tutumları belirleyen ahlâki bir taraf da söz konusudur. Dolayısıyla etik liderlik, ahlâki güce dayanarak sergilenen yönetim gücüdür.⁹⁴ Toplumu yönlendiren liderler, doğruluk, cesaret, alçak gönüllülük, dürüstlük, saygınlık, adalet gibi daha pek çok erdemi taşıması gerekmektedir. Başarıyı elde etme noktasında şüphesiz etik değerlerden ödün verilmemesi gerekmektedir. Tarafsızlık, yöneticilerin din, dil, ırk, inanç, siyasal düşünce, cinsiyet, grup ayırmadan görevlerini ifa etmeleridir. Ayrıca tarafsızlık, insan hakları karşısında liderlerin tutumlarında adil olmayı da içerir.⁹⁵ Bu hususta Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi'ye verdiği nasihatler emsal olarak verilebilir. Nasihatler genel itibarıyla, haksızlığın karşısında olan, bölücü olmaktan kaçınan, toparlayıcı gayretleri olan, hoşgörülü, affedici, adil olması yönünde içeriğe sahiptir.⁹⁶ Ayrıcalıklı grupların ortaya çıkarılmadığı etik kodları herkese eşit ve adil bir şekilde uygulandığı bir siyaset mekanizması etik siyaset veya siyasal etik açısından önem arz etmektedir.

Dürüstlük, tüm bireylerin sahip olması gereken etik bir değerdir. Yöneticilerdeki dürüstlük vasfı ile dış etkenlerden etkilenmemeyi, şeffaf olmayı hedeflemektedir. Dürüstlük, kendi çıkarlarından ziyade toplum veya devlet çıkarlarına uygun davranabilmektir.⁹⁷ Vicdan insanoğluna has bir özelliktir. İçkin bir hakemdir. İnsan eylem ve tutumlarının iyiye yönelmesinde kontrol mekanizmasıdır. Bu bağlamda yönetimde ve siyasette vicdan, kulak verildiğinde yüceltici bir özellik olmaktadır.

⁹³ Sam, a.g.e., s. 27-30.

⁹⁴ Celal Teyyar Uğurlu, “İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerin etik liderlik ve örgütsel adalet davranışlarının etkisi (Hatay ili örneği)” İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009, s. 50-51.

⁹⁵ Cüneyt Yüksel, *Siyasette Etik Dünyada ve Türkiye’de Siyasette Etik, Siyasetin Finansmanı, Yasal Altyapı ve Uluslar Arası Uygulamalar*. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010, s. 107-109.

⁹⁶ Reyhan Keleş, “Türk Edebiyatı’nda Nasihat”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 44, 2010, s. 203.

⁹⁷ Cüneyt Yüksel, *Devlette Etikten Etik Devlete: Kamu Yönetiminde Etik Kavramsal Çerçeve ve Uluslararası Uygulamalar Cilt 1*, İstanbul: Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği, 2005, s. 87.

Toplumda güven duygusunu oluşturmada etkisi olmaktadır.⁹⁸ Sorumluluk bilinci ile herhangi bir yöne eğilmeden tarafsız bir şekilde görev yapmak etik ilkeler içinde önemli bir yer tutmaktadır.⁹⁹ Bu üç etik kodun bir arada kullanımı siyasetçinin başarılı kararlar almasını teşvik eder.

Hukukilik en genel manasıyla, siyasetçilerin ve kamu görevlilerinin görevlerini yaparken anayasal düzenleme ve amaçlara ayrıca da etik kodlara uygun hareket etmesidir.¹⁰⁰ Hesap verebilirlik, yöneticilerin yapıp ettiklerini açık ve şeffaf bir şekilde izah etme yükümlülüğüdür. Kişisel çıkarların önünde toplum yararının önceliğini sağlayan bir mekanizmadır. Hesap verebilirlik ile saydamlık ilkesi ilişkili ve iç içedir. Yönetimlerde saydamlığın işler hale gelmesi hesap verilebilirlik ilkesinin işlemesiyle gerçekleşmektedir. Saydamlık etik bilinçte ön şart olmaktadır.¹⁰¹

Tüm bu ilkelere ilave edilecek etik kodlarda mevcuttur. Saygınlık, sorumluluk bilinci, hukuk üstünlüğü, kendini bilmek, insancıl olmak, yüce gönüllülük, hoşgörü, onur, bilgelik, liyakat, yalan ve yanlış beyanda bulunmama, görevini kötüye kullanmamak gibi değerlerde etik kodlar içerisinde yer almaktadır.¹⁰² Etik kodlar bireylerin kendi yaşamlarında olduğu kadar yönetici ve siyasetçilerinde görevlerinde karar verme sürecindeki ahlâki boyuttur. Bu anlamda etik ilke veya kodların siyaset ile ilişkisi çok önemlidir. Zira siyasetçilerin bu değerlerden ödün vermesi, yok sayması veya zedelemesi durumunda ortaya çıkacak olan tablonun tedavi edilme durumu söz konusu olmayabilir ya da zor olabilir. Dolayısıyla toplumun gereksinimi olan etik ilkelerin, devlet yönetimi ve demokrasi açısından vazgeçilmez bir önemi vardır.¹⁰³ Bu etik ilkeler devlet idaresini elinde bulunduran siyasal erkin sahip olması gereken en temel özelliklerdir.

⁹⁸ Sam, a.g.e., s. 24.

⁹⁹ Sam, a.g.e., s. 46-48.

¹⁰⁰ Yüksel, **Devlette Etikten...**, s. 86.

¹⁰¹ Yüksel, **Siyasette Etik...**, s. 98-102.

¹⁰² Bünyamin Özgür, "Kamu Yönetimi Denetçilerinde Etik Kültürün Geliştirilmesi", **Denetim Dergisi**, S. 5, 2010, s. 24.

¹⁰³ S. Sadık Sayılanoğlu, "Yerel Siyasette Etik Kültürünün Gelişimi ve Toplum Üzerindeki Etkileri", **Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, S. 37, 2015, s. 120.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SİYASAL ETİK KAVRAMI VE ETİK KURAMLAR

2.1. Siyasal Etik Kavramı

Hiçbir siyasal sistem, değerlerin olmadığı bir zeminde sağlıklı bir şekilde işlemez. Fakat toplumun tümünü hoşnut edebilecek bir yönetim sistemi oluşturmak da oldukça güçtür. Sağlıklı bir yönetim için, siyasi yargılar, değerler ve etik ilkeler arasında bir denge kurmak gerekmektedir. Bu denge, çağdaş devlet olmanın bir koşulu niteliğindedir.¹⁰⁴

Bireyin dâhil olduğu tüm alanlar etik ile ilişkilidir. Doğası gereği insan sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla insan toplumsal alanda varlık göstermektedir.¹⁰⁵ İnsan aynı zamanda siyasal bir varlıktır ve siyaset insani bir aksiyondur. Bu netice ile siyaset ve etik doğrudan iç içe olmaktadır.¹⁰⁶ Ayrıca siyasilik, insana has bir hususiyet olduğundan ötürü insanın olduğu her yerde yöneten yönetilen ilişkisi söz konusudur. Siyaset ve yönetimin temel sorularından birkaçı, “en iyi yönetim şekli hangisidir, siyaset nasıl bir uğraş olmalıdır, ne yapmalı ve nasıl yapmalı ki içinde yaşanılan toplum ve dünya daha iyi, adil ve mutlu olabilsin” şeklindedir.¹⁰⁷ Bu gibi soruların neticesinde yönetim şekilleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde insanlık için en iyi yönetim şekli demokrasi olarak ifade edilmektedir. Demokrasi en kısa tanımıyla, iktidarın kaynağını halktan alan bir yönetim şekli olmasıdır.¹⁰⁸ Saygın bir kavram olan demokrasinin işlevsel olması, toplumsal bilinç ve siyasetçilerin etik veya ahlâki kaygıları ile doğru orantıdadır.

Yakın geçmişte ve günümüzde siyasal alanda yaşanan insani buhranlar, yabancılaşma, siyasetten uzaklaşılma, kamusal alanın daralması, insani değerlerin

¹⁰⁴ Yüksel, Kamu Yönetiminde..., s. 190-191.

¹⁰⁵ Mohammed Maghaminiya, “Hukuk Bilimi ve Etik”, Celalettin Vatandaş (Der.), **Bilim ve Ahlâk** içinde (ss. 105-126), 1. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap, 2013, s. 105.

¹⁰⁶ Ahmet Kemal Bayram, “Modern Etik ve Siyaset”, Mustafa Lütfi Şen, Özer Köseoğlu, Hale Biricikoğlu, Fatma Yurttaş (Der.), **Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu** içinde (ss. 43-55), Sakarya: Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2005, s. 43.

¹⁰⁷ Cengiz Güleç, **Politik Psikoloji Penceresinden Siyaset Ahlâkı, Kimlik ve Laiklik**, 1. Baskı, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2004, s. 32-35.

¹⁰⁸ Mehmet Nuri Güzel, “Antik Demokrasi ve Modern Demokrasi Kavramlarının Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 38, 2018, s. 215.

kemirilmesi gibi pek çok sorunun kökeni modernite ile bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Sürekli gelişim gösteren ve değişen dünyanın bazı değerleri, derinden ve geniş bir şekilde aşındırdığı gerçeği açıktır.¹⁰⁹ Bundan dolayı, içinde yaşanılan yüzyılda etik kavramına olan bağlılık ve temayül giderek artmaktadır. Hatta popüler haline gelmiştir. Bu durumun yaşanmasında bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yaşanması ile birlikte bu gelişmelerin yanı sıra ahlâki makasın açılmasının tesiri söz konusudur. Bunun yanında ekonomik gelişmelerin istenilen seviyede gerçekleşmemesi de etkilidir. İnsana ve topluma huzur ve mutluluk vermemesi gibi neticeler hasebiyle etik bir siyaset elzem bir hal almıştır.¹¹⁰

Charles Taylor'un *Modernliğin Sıkıntıları* adlı eserinde, modernitenin günümüzdeki bu problemlere yol açan üç kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Bu problemlerden ilki aydınlanma ile gelen bireycilik vurgusudur.¹¹¹ Benlik duygusu ile bireycilik, insanları kozmik nizamdan ayıran, yüce gayelerini kaybettiren bir tutumdur. İkincisi, çevreye hammadde ve araç gözüyle bakan, yine çevredeki tüm varlıkları fayda esası ile değerlendiren, dolayısıyla kozmik yapıya bozan, her şeyde tek kıstasa sahip araçsal akıldır. Bu tutum aslında sürekli bir arzuyu besler ve ulvi gayeler ortadan kalkar.¹¹² Sonuncu problem kaynağı ise, bahsedilen iki olgunun siyasal anlamda tezahür eden ürpertici sonuçlarıdır. İnsanların gönüllü olarak siyasal faaliyetlere katılmamaları bu sonuçlardan bir tanesidir.¹¹³ Ayrıca Taylor, özgürlük yitimi ve kamusal alana yabancılaşma gibi sonuçlarında ortaya çıkabileceğini de ifade etmektedir.¹¹⁴

Siyasete ve siyasetçilere olan güven kaybı, siyasetçilerin etik endişelerinin azalması hatta ahlâki yönden kaygı taşımayan, tamamen iktidar elde etme yönünde bazı tutumların sergilendiği görüşü giderek yaygınlaşmaktadır.¹¹⁵ Yaşanan insani buhranların vahametinin ortaya çıkması, siyasetçilerin bahsi geçen bu tutumlarının neticesinde yaşanmış ve göz ardı edilen etiğin ne kadar mühim olduğunu meydana

¹⁰⁹ Bayram, *Modern Etik ve Siyaset*, s. 43.

¹¹⁰ Güleç, a.g.e., s. 34.

¹¹¹ Zeynep Berke, "Modernliğin Sıkıntıları ve Sahicilik Etiği: Charles Taylor", *International Journal Of Social Sciences*, C. 3, S. 17, 2019. s. 83.

¹¹² Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, Uğur Canbilen (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 12.

¹¹³ Berke, a.g.e., s. 84.

¹¹⁴ Taylor, a.g.e., s. 16-17.

¹¹⁵ Orhan Gökçe ve Erhan Örselli, "Kamu Yönetiminde Etik ve Etik Dışı Davranış Algısı", *İş Ahlâkı Dergisi*, C. 4, S. 7, 2011, s. 47-48.

çıkarmıştır.¹¹⁶ Tabi bu gibi durumların yanında tüm toplumun ahlâki yönden çözüldüğünü söylemek de doğru değildir. Fakat siyasal yozlaşmanın topluma yansması ve neticesindeki problemlerin tedavisi oldukça güç olmaktadır. Bu anlamda özellikle ve öncelikle siyasette etik tutumların, etik ilkelerle donatılmış siyasetçilerin toplumu yönetmesi gerekli görülmektedir. Reçete olarak siyasette etiğin sağlamlaşması hususu son dönemlerle de giderek dikkat çekmektedir. Siyasal alanın bireyin dâhil olduğu bir alan olması hasebiyle etik ile yakından ilişkilidir. Bu durum ilk çağdan beri, kimi zaman az kimi zaman daha fazla olmak üzere her daim olagelmıştır. Günümüze kadar tartışılabilmiş etik ve siyaset ilişkisi, insanların ve dahi toplumun gereksinim duyulduğunun mühim bir işaretidir. Bu gereksinimi karşılamak maksadıyla etik ve siyaset kavramları iç içe geçerek yeni bir kavram oluşturulmuştur. Siyaset etik ilişkisini karşılayan bu kavram siyasal etik kavramıdır. Devlet ile birey arasındaki karşılıklı ilişkide etik önemli bir yerde durmaktadır. Dolayısıyla siyasal etik, devletin topluma karşı etik yükümlülüğünü karşılamakta elzem bir kavramdır.¹¹⁷ Burada siyasetin kendisinin de etik bir olgu olduğu unutulmamalıdır.¹¹⁸

Bu bilgiler ışığında siyasal etik, devlet yönetiminin sağlıklı bir içeriğe sahip olmasında, barış, adalet, hak ve hürriyetler gibi temel etik değerlerin sağlayıcı anahtarı olmaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak birkaç yazarın siyasal etik tanımlarına yer verip ardından siyasal etik hakkında bir değerlendirme yapmak uygun görülmektedir.

Şerafettin Turan’a göre; “Devlet ve ülke yönetiminde yönetenlerin ve yönetilenlerin uygulamaları, uymaları gereken kurallar, ilkeler, yöntemler demektir.”, şeklinde ifade etmektedir.¹¹⁹

Alâeddin Şenel’e göre; “Siyasal farklılaşmayla ilgili yapıların, kurumların, rollerin, düşüncelerin ve eylemlerin; toplumsal yaşamın olanaklı, uyumlu olumlu, verimli süresini sağlayacağı düşünülen normlardır.”¹²⁰

Cüneyt Yüksel ise siyasal etiği geniş bir biçimde şöyle ifade etmektedir:

Siyasette etik, hem parlamenterlerin davranışları hem de yasama sürecinin bütünü ile ilgilidir. Bu noktada özellikle parlamenterlerin birbirleri, çıkar

¹¹⁶ Güleç, a.g.e., s.34-35.

¹¹⁷ Nihat Yılmaz, “Siyasal Etik Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme”, Celalettin Vatandaş (Der.), **Bilim ve Ahlâk** içinde (ss. 35-59), 1. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap, 2013, s. 36-37.

¹¹⁸ Ali Yaşar Sarıbay, “Politik Teori, Modernite ve Etik”, **Doğu Batı Dergisi**, S. 4, 2020, s.56.

¹¹⁹ Şerafettin Turan, “Tarih Boyunca Siyasal Ahlâk”, Türker Alkan (Der.), **Siyasal Ahlâk ve Siyasal Ahlâksızlık** içinde (ss. 315-337), 1. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993, s. 315.

¹²⁰ Alâeddin Şenel, “Siyasal Ahlâk: Kapsamı, Açmazları, Tipolojisi”, Türker Alkan (Der.), **Siyasal Ahlâk ve Siyasal Ahlâksızlık** içinde (ss. 257-287), 1. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993, s.258.

grupları, seçim kampanyası katılımcıları, yürütmede görevli olan kamu çalışanları, seçmenleri ve genel olarak toplum ile olan ilişkileri önem kazanmaktadır. Siyasette etik kamu politikalarının ve müşterek kararların etik ilkelere bağlılığı ile de ilgilenmektedir... Siyasal faaliyet, sadece devlet yönetimiyle ilgili değildir. Dolayısıyla, sadece devlet yönetimi ile ilgili normlara ve kurallara indirgenemez. Siyasal faaliyet, aslen topluma ilişkindir ve öncelikli muhatabı toplumdur. Bu nedenle siyasal etik de toplum ve siyasetçi arasında oluşan ilişkiyi kapsar. Bu ilişki de insani, sosyal, kültürel, ahlâki ve duygusal boyutlar içerir. Dolayısıyla, siyasette etik, siyaseti sadece devlet bağlamında değil de toplumsal havuzda oluşan çok yönlü bir faaliyet olarak ele alındığında yeterince değerlendirilebilir.¹²¹

Yüksel ayrıyeten siyasal etiğin, bir odak noktasının da kamu yararı olduğunu belirtmektedir. Bakıldığında etiğin kişiye dönük tarafı yani kişisel fayda yönü olup, kişisel ilişkilerde ahlâki iyiye ulaşma hedefi mevcuttur. Siyasetin temel hedeflerinden birisi ise kamu yararadır. Ancak siyasal erk sahipleri, bireysel yararların gerçekleştirme noktasında bir takım ıslah edici politikalarla ve dolayısıyla kamusal yararında sağlanması noktasında siyasal etik işlevsel bir amaç taşımaktadır. Ayrıca siyasal etik kavramı bu kapasiteye sahip bir kavramdır. Demokratik bir devlet, bireylerin etik bağlılıklarının olması ve siyasetçilerin etik değerlerle donatılmış olması beraberinde sağlıklı işlemektedir. Hatta siyasal erk sahiplerinin buradaki kamu yararı için kamu gücünü kullanması hasebiyle etik yüksek bir önem arz etmektedir.¹²²

Siyasal etik, ilk olarak devletin ahlâki sorumluluğudur. Ahlâki değerlerin toplumda egemen olmasını sağlayan bir temeldir. Bağımsızlık, adalet, barış, özgürlük, erdem, düzen, kalkınma, dayanışma, dürüstlük, hukukilik gibi toplum tarafından talep edilen temel etik ilkeler siyasal etiğin kapsamına girmektedir. Bu ilkelerin sağlanmasında siyasal etik inkâr edilemez bir ehemmiyete sahiptir.¹²³ Etiğin topluma yansması ve geçmesi noktasında siyaset aracıdır ve ayrıca etik siyaset bir amaçtır. Etik bir siyasetin en baştaki yürütücüsü de şüphesiz siyasal liderler olmaktadır. Siyasal liderler, sahip oldukları gücü, barış, hürriyet, toplumun refahı ve dahi adalet maksadıyla kullanır ise başarı sağlayarak kalıcı ve takdire şayan siyasetçi vasfına sahip olabilirler.¹²⁴ Siyasette etiğin yansıtıcısı veya sağlayıcısı olarak siyasal lider, kilit bir noktada rol almaktadır. Nitekim özellikle çağımızda toplumu etkilemek için otoriteden daha ziyade, değer, inanç, ilke ve güven temelli bir liderlik biçimine ihtiyaç duyulmakta

¹²¹ Yüksel, **Siyasette Etik...**, s.31-34.

¹²² Yüksel, **Siyasette Etik...**, s. 46-48.

¹²³ Yılmaz, a.g.e., s. 38.

¹²⁴ Dâver, a.g.e., s. 21.

ve esas alınmaktadır.¹²⁵ Bu bağlamda Mahatma Gandhi (Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin siyasi ve ruhani lideridir) dürüst ve prensiplere sahip siyasetçilerin, yurduna devlete ve dünyaya hayırlı olabileceği düşüncesini savunmaktadır. Prensip sahibi, halkını ve yurdunu iyi tanıyan siyasetçinin en iyi siyasal lider olduğu temelinde görüşlerini şekillendirmiştir. Ayrıca ilkeli siyaseti savunmuştur. İlke olmayan siyasetin kalıcı olmayacağını ve insanı günaha götürdüğü düşüncesiyle birlikte, ilkesiz siyasetin yeryüzündeki yedi büyük günah arasına koymaktadır.¹²⁶ Burada siyasetin etik veya ahlâki yönünün ne derece mühim olduğu olgusu gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Siyasal etik kavramında Max Weber'in düşüncelerine de değinmek yerinde olacaktır. Weber, siyasal lideri tarif ederken şu soruyu sormaktadır: “Elini tarih tekerleğine koymasına izin verilecek biri ne tür bir adam olmalıdır?” devamında bu soruya cevap olarak Weber, siyasetçilerin “tutku, sorumluluk duygusu ve uzaktan bakarak yargı verme yetisi (ölçülülük)” niteliklerini taşıması gerektiğini söylemektedir. Tutkudan kasıt burada sahip olunan davaya hırsla bağlanmaktır. Tabi bu kısır bir heyecan duygusu ile aynı tutulmamalıdır. Sahip olunan davayı içselleştirerek, sorumluluğunu üstlenip, fiiliyata yön verme halidir.¹²⁷ Burada Weber'in etik kodlara atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

Max Weber etiği, inanç ve sorumluluk etiği olarak ikiye ayırmaktadır. Sorumluluk etiğini, siyasal etik anlamında kullanmaktadır. Odak noktası siyasetçilerin ahlâki tutumlarıdır.¹²⁸ Weber, inanç ve sorumluluk olarak tasniflendirdiği etik türlerinin arasındaki temel farkın, gerçekleştirilen eylemin sonuçları açısından değerlendirmektedir. İnanç etiğinde sonuca odaklanmayan Weber sorumluluk etiğinde yani siyasal etikte, siyasetçilerin tutumlarının sonucunda meydana gelenin sorumluluğunun alınması üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹²⁹ Sorumluluk etiği, tutum ve aksiyonların rasyonel olarak ihtimal dâhilindeki neticeleri göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir.¹³⁰ Dolayısıyla siyasetçiler, uzaktan bakarak yargı verme yetisine,

¹²⁵ Asuman Akdoğan ve Özgür Demirtaş, “Etik Liderlik Davranışlarının Etik İklim Üzerindeki Etkisi: Örgütsel Politik Algılamaların Aracı Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.16, S. 1, 2014, s. 109.

¹²⁶ Esra Gümrükçüoğlu, “Mahatma Gandhi ve sessiz direniş”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5, S. 16, 2018, s. 382-383.

¹²⁷ Max Weber, *Meslek Olarak Siyaset*, Levent Özşar (çev.), 1.Basım, Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları, 2017, s. 68.

¹²⁸ Yunus Yoldaş, *Toplumun Siyaseti*, 1. Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2011, s. 15-16.

¹²⁹ Weber, a.g.e., s. 77-78.

¹³⁰ Ömer Küçük, “Marx, Durkheim Ve Weber’de Bilim, Etik ve Siyaset Gerilimi ve Sosyolojik Bireycilik: Klasik Sosyolojik Gelenekte Bir Diyalog Girişimi”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 1, 2020, s. 115.

serinkanlılık, içte dikkat, öngörü gibi özelliklere sahip olmalıdırlar.¹³¹ Weber burada inanç etiğini de dışlamamaktadır. Yalnızca siyasetçilerin kötülüğe karşı “Öteki yanağını çevir.” anlayışı karşısında gerekirse şiddet kullanarak sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Kısaca gerekli hallerde inanç etiğinden feragat etmeyi kastetmektedir. Aksi halde liderin hâkim olduğu toplumda, sorumluluğunu yerine getirmemiş olacağını savunmaktadır. Buradan hareketle Weber, inanç ve sorumluluk etiğinin bütünleşmesiyle kurulacak dengenin, siyasetçi için etik siyaset idealinin sağlanacak olduğunu ifade etmektedir.¹³²

Toparlandığında siyasal etik tüm bu bilgiler ışığında evvela bir ideal olmaktadır. Çünkü gerek bireysel gerekse toplum açısından bakıldığında siyaset ve etiğin iş birliği yapması talep edilen ve arzulanan hayatı gerçekleştirebilir. Bu bağlamda siyasal etik, etik kodlar ve siyasetin bu kodlar bağlamında yürütülmesini sağlayan mümkün bir kavramdır.¹³³ Etik, siyasal alan vasıtasıyla toplum düzlemine yansıtılabilir. Bunu bireylerin sahip oldukları değerlerle, kurumsal olarak etik kodların donatılmasıyla ve siyasal liderin -ki en mühimi bu olmaktadır- bu çerçevesinde yönetmesi noktasında siyasal etik elzemdir. Siyasal liderin elinde bulundurduğu gücü, doğru olana yönlendirmesi ve bu amaçla etiği araca dönüştürmesi, siyasetin kötü emellerden arınması için bir fırsattır. Siyasal etik, ilkelerin, prensiplerin, normların, siyasete dâhil edilmesi ve buradan da toplumun yönlendirilmesi bağlamında işlevseldir.¹³⁴

2.2. Siyasal Etiğin Yansımaları

Siyaset bir uğraştır. Tüm uğraşların olduğu gibi siyasetinde amacı, kapsamı (konusu, içeriği), biçimi (araçları ve üslubu), öznesi ve şekli vardır.¹³⁵ Siyasetin bu uğraş yönlerini (olgularını) karşılayan yansımaları söz konusudur. Bu yansımalar genel itibariyle şekil, süreç ve içerik olarak tasniflendirilmiş ve her bir yansıma siyasetin farklı bir yönünü -boyutunu- ele almaktadır. İngilizce terim olarak, “polity, policy,

¹³¹ Weber, a.g.e., s. 68.

¹³² Muhittin Tataroğlu, “Kalkınma Sürecindeki Toplumlarda Politikacının Ahlâki Çıkmazı”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 35, S. 3, 2002, s. 81-83.

¹³³ Sam, a.g.e., s. 80.

¹³⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 38.

¹³⁵ Cem Eroğlu, “Siyaset Kavramı Hakkında Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 2, 1974, s. 115.

politics” şeklindeki sözcükler siyaset kavramını ve ayrıca yansımaları karşılayan batı menşeli kelimelerdir.¹³⁶

Şekil olarak adlandırılan polity, siyasetin kurumsal yönünü ifade edilmektedir. Anayasa, kanun, hukuk düzeni, nizamnameler, insan hakları, düzen, seçimler, siyasi kararlar, kurumlar gibi tezahürleri kapsamaktadır. Siyasetin içerik yönü yani policy, siyasetin temel gayelerini, bu anlamdaki iş bölümünü ifade etmektedir. Örnek olarak dış politika, eğitim politikası, sosyal politika, çevre politikası, güvenlik politikası verilebilir.¹³⁷ Süreç boyutu yani politics ise toplumun siyasal tutumları ile alakalıdır. Karar alma aşaması, uzlaşma, çatışma, davranışlar, gibi süreçlerin odaklanıldığı konular bu boyutun alanlarıdır.¹³⁸

Siyasetin bu farklı boyutları yani siyasetin farklı işlevsel açılarına bakıldığında nizami bir organizasyon görülmektedir. Bu aşamaların ve yönlerin tümü etik ile ilişkilidir. Bakıldığında siyasal karar alma sürecinde, tutumların oluşması ve belirginleşmesi, siyasetin belli amaçlar çerçevesinde politika üretmesi gibi tüm aşamalar birey, toplum ve devlet nizamı karşılıklı olarak bağlantılı bir süreçtir. Bu yansımalar siyasal etiğe adapte edildiğinde, amaç etiği, kurumlar etiği, davranış etiği olarak bir sacayağı meydana gelmektedir.¹³⁹ Aşağıdaki Şekil 2’de siyasal etik yansıması gösterilmektedir.

¹³⁶ Seçkin Aköz, “Politika Kavramının Siyaset Kavramı Yerine Kullanılması ve Bilimsellik Tartışmaları Bağlamında Devlet Olgusuyla İlişkisi”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 5, 2018, s. 163.

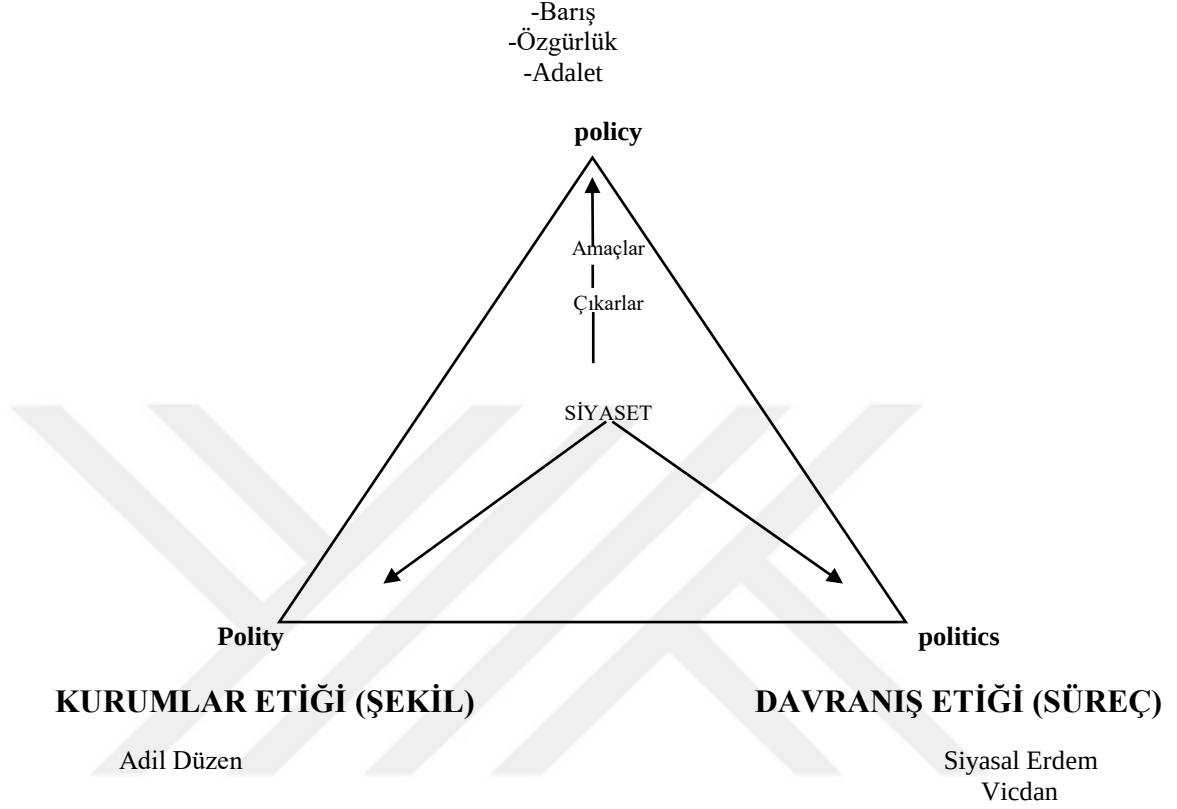
¹³⁷ Yoldaş, a.g.e., s. 3.

¹³⁸ Nihat Yılmaz, Kadir Caner Doğan, Hakan İnankul, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyani Değerlendirilmesi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 27, S. 3, 2013, s. 269.

¹³⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 45.

Şekil 2. Siyasal Etik Yansıması

AMAÇ ETİĞİ (İÇERİK)

Kaynak: Sutor, 1997'den aktaran, Yılmaz, a.g.e., s. 45.

Etik ve siyaset, bir toplumun tüm yönleriyle bağlantılıdır. Siyasetin fonksiyonlarından birisi, toplum için kararlar almaktır.¹⁴⁰ Siyasal iktidarın tüm toplumu kapsayan kararlarının sorgulaması etik bir çerçeve içerisindedir. Bu bağlamda ilk yansıma olarak amaç etiği, siyasal iktidar sahibi, barış, özgürlük, adalet gibi etik ilkeleri sağlama ülküsünü taşımaktadır. Bu gaye toplumun tümüne yansıyan kamu menfaatinin sağlanması temelidir. Dolayısıyla bazı zümrelerin tekeli altında bulundurulmamalıdır. Siyasetin, etik gayeler taşıması ve bu doğrultuda politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Burada toplumsal bilinçte önem taşımaktadır. Siyasal erkin, etik ilkeleri egemen kılma ve dolayısıyla bu erki, barış, adalet, özgürlük, erdeme dayandırması siyasal etiğin hedefidir. Bu etik ilkeler kamu menfaati amacı taşımaktadır.¹⁴¹ Siyasal etiğin hedefi, etik ilkelere dayanan siyasal iktidardır.

¹⁴⁰ Yoldaş, a.g.e., s. 4.

¹⁴¹ Yılmaz, a.g.e., s. 46.

Siyasal etikte ikinci vurgu, kurumlar etiğidir. Sağlıklı bir demokrasinin ön koşulundan birisi, kamu yararı ve kamu güvenliğini sağlamaktır.¹⁴² Etik, toplumsal kalkınmayı amaçlayan bir düşünce sistemi olarak tanımlanmıştı. Bu bağlamda siyasal erk, kamu yararını sağlayarak bu kalkınmayı gerçekleştirebilir. Burada kurumlar etiği önemli olmaktadır. Siyasal erki elinde bulunduran liderler, bu gücü kamu yararı için kullanmalıdırlar. Buradaki bir diğer önemli nokta, siyasal erk sahiplerinin kişilik kodlarıdır. Yönetimin gerçekleştirilecek her türlü iş ve faaliyette kamu çıkarını gözetmen ve özel çıkarlardan üstün gören kişilerce düzenlenmesi gerekmektedir.¹⁴³ Siyasal gücün, ahlâki veya etik değerlere sahip erdemli kişilerce kullanılması, siyasete bakış açısını da etkileyebilmektedir. Zira siyaseti özel amaçları elde etmek için araç olarak gören anlayış yaygın bir bakıştır.¹⁴⁴ Fakat siyasal etik, siyasal erk gücünün, kamu yararı dışında kullanılmamasını garanti etme noktasında önemli bir alandır. Ayrıca çıkar çatışması gibi keyfiyetinde önüne geçmektedir.¹⁴⁵

Burada devlet kurumlarının ve kurumlardaki tüm görevlilerin de siyasal etik çerçevesindeki tüm faaliyetleri toplumu ahlâki olarak yönlendirme kapasitesine sahip olmaktadır. Siyasal etik, birtakım gayri ahlâki durumların önüne geçmek için kurumsal olarak mekanizmalarında da kamu sorumluluğunu sağlamak açısından önem arz etmektedir.¹⁴⁶

Siyasal etiğin bir diğer yansıması davranış etiğidir. Burada kastedilen, siyasal iktidar sahiplerinin ve dahi siyasal liderlerin ahlâki tutum ve davranışlarıdır. Bu tutumların, etik değerlere, vicdana ve siyasal erdeme uygun olması davranış etiği içerisinde mühim bir yer kaplamaktadır.¹⁴⁷ Etik bir devlet, için hem vatandaşların hem de siyasetçilerin erdem sahibi olmaları önemlidir. Davranış etiği, demokratik bir yönetime sistemine ulaşmak ve bu yönetim sistemini devam ettirmek için hem yurttaşların hem de siyasetçilerin etik ilkelere ve özellikle erdeme sahip olmaları gerekliliğini ihtiva etmektedir. Bu doğrultuda meydana gelebilecek problemlere

¹⁴² Yüksel, *Siyasette Etik...*, s. 41.

¹⁴³ Usta, *Kamu Görevlisinin Etik...*, s. 159-162.

¹⁴⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 47.

¹⁴⁵ Yüksel, *Siyasette Etik...*, s. 34.

¹⁴⁶ Yüksel, *Siyasette Etik...*, s. 48.

¹⁴⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 48.

yaklaşımı ve çözüm sağlaması açısından siyasilerin mizaç olarak erdemli bir karaktere sahip olmaları, siyasetin nitelikli olmasını sağlayacak ölçüdedir.¹⁴⁸

Aralarında geçişler olan bu sacayağı şeklindeki organizasyon, siyasal etiği tarif etmektedir. Aynı zamanda bu üçlü bir organizasyon ideali oluşturmaktadır. İlk ayağı kişilerin, bireysel olarak erdem sahibi olmalarını gerektirmektedir. İkincisi siyasilerin yönetimdeki faaliyet alanlarıdır. Adil bir düzen hedefleyen kurumlar etiği, siyasal etiğin en elzem kısmını oluşturmaktadır. Üçüncü kısmı ise amaç etiği yani istenilendir. Birey, toplum ve devlet şeklinde de kısaltılabilen bu döngü, siyasal etik kavramının işlevselliği sayesinde çalışabilir. Siyaset kurumu; amaçlar, amaçları organize eden kurumlar ve bireysel olarak da tutumlar neticesinde sağlanır ve siyasal etik bu sayede gerçeklik kazanır.

2.3. Siyasal Etiğin Mahiyeti

Siyasal etik, mahiyeti zengin bir kavramdır ve her geçen gün bu mahiyet artmaktadır. Siyasal etiğin mahiyetinin görünür hale gelmesinde ve ayrıca elzem bir çözüm aracı olarak görülmesinde pek çok etken söz konusudur. Burada etkenleri izah edecek ve bu sayede de siyasal etiğin mahiyetinin çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

Siyasal iktidarsız bir toplum düzeni düşünülemez. Buradan hareketle siyasete bakış açısı, siyasetin etik ile olan ilişkisini etkilemektedir. Siyasal alanda meydana gelen veya gelebilecek olan çıkmazlara ya da krizlere yine siyaset ve etik aracılığıyla çözüm sağlanabilmektedir. Buradaki temel hareket noktası, siyaset kurumuna olan bakış açısıdır. Siyaseti salt iktidar sahibi olma hedefiyle, araç olarak gören anlayış ilk bakış açısıdır. Kısaca amaca giden her yol mubahtır anlayışıdır. İkincisi ise iktidarı, meşru yollardan elde etme gayesi ile amaç olarak gören anlayıştır. Yani ahlâki amaçlara yine ahlâki araçlar ile ulaşma gayesidir. Siyasetin amaç-arac ilişkisi, siyasal etik açısından değerlendirildiğinde, siyaseti araç olarak gören anlayışta etik, göz ardı edilmektedir.¹⁴⁹ Yalnızca iktidarı elde etme odaklı anlayışta, etiğe yer olduğu pek söylenemez.

Siyaseti toplumla özdeşleştiren anlayışta ise etik bir gerekliliktir. İyi, doğru ve adil bir yönetim hedefleyen siyasal iktidar, siyasal etikten beslenmektedir. Etik prensiplerin siyasetin içinde var olup olmadığı ayrıca siyasete nasıl ve hangi kanal

¹⁴⁸ Nihat Yılmaz ve Metin Aksoy, "Ethics In Politics: Political Virtues of Citizens And Politicians", *The Journal of International Scientific Researches*, C. 2, S. 7, 2017, s. 20-22.

¹⁴⁹ Dâver, a.g.e., s. 19-21.

doğrultusunda dâhil edileceği konusu siyasal etiğin önemini ortaya koymaktadır. Bu anlamda siyasal etik kavramı fonksiyonel bir önem arz etmektedir.¹⁵⁰

Modern zihniyetin yerleşmesiyle devlette itaati ve düzeni besleyen etik prensiplerin kökü aşındırılmıştır. Bu düzen, itaat, çıkar ve zorunluluk üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlke, prensip, değer ve inanç ile aralarındaki bağ oldukça zayıflamıştır.¹⁵¹ Devlet birey ilişkisi de bu gelişmelerden payına düşeni almış, devlete ve kurumlarına karşı aktif ve eleştirel bir tutum benimsenmeye başlanmıştır.¹⁵² Bu doğrultuda siyasete ve siyasetçilere olan güven pek çok ülkede sorgulanır düzeye ulaşmıştır. Güven kaybının yaşanmasının sebepleri vardır. Bunlardan bazıları, siyasetçilerin etik kaygılarının halı altı edilme durumu, çıkar ilişkisinin vuku bulması, rüşvet, yolsuzluk vb. gibi durumlardır. Dünyada da çeşitli ülkelerde yolsuzluk skandallarının yaşanmasıyla birlikte, halkın siyasete olan güvensizliğe ve paralelinde ilgisinin azalmasına neden olmaktadır. Yolsuzluk, siyasal erkin kamu gücünü, özel menfaatler doğrultusunda kullanması olarak ifade edilebilir. Bu çarptırıcı uygulamalar, adalet, şeffaflık ve saydamlık gibi etik ilkelerin ihlali anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda ise toplumda genel olarak olumsuz kanaat oluşmaktadır.¹⁵³ Siyasal yozlaşma, yönetenler, kamu görevlileri, baskı ve çıkar grupları, seçmenler veya halk arasındaki ilişkilerde meydana gelmektedir.¹⁵⁴ Yozlaşma ve güven kaybındaki bir etken de, rantın bazı çıkar grupları ve siyasetçilere doğru akışıdır. Kaynakların dağılımı açısından eşitsizlik, bir kesimin zenginleşmesi bir kesimin ise yoksullaşması gibi uygulamalar, ekonomi ve demokrasiye olumsuz neticeler doğurabilir. Kalkınmayı ve büyümeyi negatif yönde etkileyen bu gibi tutumlar siyasette etik dışı faaliyetlerdir. Siyasal anlamda etik dışı tutumların ve dolayısıyla yozlaşmanın bir ayağı da yargı ile alakalıdır. Hukuk sisteminin ayrıcalıklı çalıştığı yönündeki düşünceler toplumsal olarak kurallara riayet etmemeye neden olabilir. Devletin üst kademelerindeki kişilerin bazı tutumlarının yargıya taşınmaması, vatandaşları da etik dışı tutumlara itebilir.¹⁵⁵

Burada siyasal liderlere de bir parantez açmak gerekmektedir. Liderlerin, siyasal etik içerisinde ayrıca bir önemi söz konusudur. Zira liderin tutumları tüm toplum adına ve tüm topluma yöneliktir. Siyasilerin halk adına karar alıp uygulayabilme gücü ve bu

¹⁵⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 38.

¹⁵¹ Bayram, Modern Etik ve Siyaset, s. 43.

¹⁵² Gökçe ve Örselli, a.g.e., s. 48.

¹⁵³ Yüksel, **Siyasette Etik...**, s. 41-44.

¹⁵⁴ Bilal Eryılmaz, "Etik Kültürü Geliştirmek", **Türk İdare Dergisi**, S. 459, 2008, s. 3.

¹⁵⁵ Yüksel, **Siyasette Etik...**, s. 42-43.

manada sorumlulukları mevcuttur.¹⁵⁶ Dolayısıyla siyasal liderin yönetim içerisinde etik dışılığının açmazı daha keskin olabilir. Başka bir deyişle siyasilerin, etik değerlerden ödün vermeleri, diğer tüm yönleri de etkilemekte ve örnek teşkil etmektedir.¹⁵⁷ Ayrıca liderlerin, salt iktidarı elde etmeye yönelik uygulamaları, esaslı bir amaçlarının olmadığı da göstermektedir.¹⁵⁸ Bu bağlamda tüm bu hususlar hasebiyle siyasal etik bilhassa liderler için bir gerekliliktir. Siyasal lider topluma bu anlamda emsal ve öncü olmak durumundadır ve devamında da topluma, etik kültürünün yerleşmesinde etkin rol oynamalıdır.

Siyasal etiğin dünya açısından durumunu, tarihsel olarak birkaç örnekle ortaya koymak ve siyasal etiğin bu manada önemini vurgulamak yerinde olacaktır. Çalışmanın kapsamı bağlamında ilk olarak Bosna Soykırımı, 1995 yılı Srebrenica'daki sekiz binden fazla Müslüman Boşnak'ın katledilmesi verilebilir. Görünüşte Birleşmiş Milletler Hollanda askerlerinin korumasında olan Müslümanların, Sırp askerlerine teslim edilmeleri soykırıma neden olmuştur. 2006 yılında Hollanda Hükümetinin bu askerlere, üstün hizmet ve şeref madalyası vermiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Lahey Adalet Divanının, Srebrenica'daki soykırımdan Sırp'ların sorumlu olmadığına dair 26.02.2007 tarihinde karar vermiştir. Bir örnek de Necef'te bir aşure günü hazırlık yapan 400 sivilin ABD tarafından katliamıdır. 1992 Hocalı soykırımının gerçekleştirilmesi ve bunu gerçekleştiren milisin, Ermeni Devlet Başkanı Koçaryan tarafından devlet nişanıyla ödüllendirilmesidir. Danimarka basınında İslam dini peygamberi hakkında aşağılayıcı çirkin karikatürlerin yayınlanması ve ardından Danimarka Başbakanının basın özgürlüğünü savunması gibi yaşanan durumlar dünyanın siyasal etik açısından vahametini ortaya koyar niteliktedir.¹⁵⁹ Bu örneklerin dışında My Lai (Vietnam) katliamı (1968) ve Yahudi soykırımı da ahlâki çöküşün açık göstergeleri arasındadır.¹⁶⁰

Devlet yönetimi noktasında yaşanan etik dışı durumlar ve dünya genelinde meydana gelen insanlık suçu seviyesindeki durumların ortadan kalkması noktasında küresel prensiplere gerek vardır. En başta adaletin gerçekleştirilmesi açısından devletlerin harekete geçmesi elzemdir. İşleyen bir siyasal etik mekanizması bu tip durumların giderilmesinde etkili bir araçtır. Siyasal etiğin mahiyeti, izah edilen tüm

¹⁵⁶ Yüksel, *Siyasette Etik...*, s.34.

¹⁵⁷ Yüksel, *Siyasette Etik...*, s.44.

¹⁵⁸ Yoldaş, a.g.e., s. 13.

¹⁵⁹ Hüsamettin Çetinkaya, *Ahlâk ve Politika İnsanlık Ahlâkı ve Düşmanlık Politikası*, 1. Basım, İzmir: ARA-lık Yayınları, 2007, s. 73-75.

¹⁶⁰ Sarıbay, a.g.e., s. 55.

sorunlara, yozlaşmalara, ahlâki zaafılara, çıkmazlara karşı çözüm sağlama üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak söylenmesi gereken şey, her devletin kendi içerisinde küresel prensiplere, etik kodlara sahip olması ve bu kodları sağlaması gerektiğidir.¹⁶¹

Devletin yönetimdeki etik anlayışı, kalite ve seviye bağlamında yaşanan toplumun yerleşik etik veya ahlâki kültürü ile de yakından ilintilidir.¹⁶² Toplumsal anlamda etik kültürünün alışkanlık oluşturması, bu kültürün çeşitli araçlar ile sağlanıp, kalıcı hale gelmesi hususu siyasal etiğin verimliliği etrafında şekillenebilir. Burada ehemmiyetli olan olgu, mevcut veya doğabilecek sorunlara karşı iletilecek olan cevapların, doğru değerler veya ilkeler dizgesine tabi olarak gerçekleştirilmesidir. Sağlıklı siyasal sistem gelişmeleri, bu doğru cevaplar üzerine kurulabilir.¹⁶³

Etik kültürü, siyasal etik açısından önem arz etmektedir. Zira insanların bireysel olarak etik veya ahlâki tutumları toplumun etik kültürünü oluşturmaktadır. Bu anlamda bireysel etik veya ahlâki tutumların oluşmasında aile, eğitim, çevre vb. gibi birçok faaliyetin etkisi oldukça fazladır. Sözelimi eğitim, insan gelişimini tanımlayan bir serüven olarak ve temelinde insan olduğu için etik ile iç içedir. Bu bağlamda, bireyleri eğitime ve geliştirme yetisine sahip ve geri dönüşü olduğu için önemli olmaktadır.¹⁶⁴ Dolayısıyla eğitim görevlilerinin de evrensel etik prensiplere uyumlu tutumlar sergilemelidirler.¹⁶⁵ Ayrıca etik kültürünün gelişmesinde toplumsal ahlâki değerlerin oluşması, bunun için de bilinçli bir yurttaşlık ahlâkı ve bireysel ahlâki değerlerin birleşmesi gerekli görülmektedir.¹⁶⁶

Siyasal anlamda vuku bulan sorunlara çözüm üretmek üzere, siyasal etik kavramı bir reçete niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda siyasete olan bakışı dizayn etmek için pek çok ülkede etik kurulları ve küresel olarak da uluslararası kuruluşlar kurulmuştur. Bu kurulların amacı siyasetin ve kurumların adil çalışmasını sağlamak ve verimliliğini arttırmaktır.¹⁶⁷ Bunlardan bazıları, Uluslararası Saydamlık Örgütü (TI), Avrupa Sahtecilikle Mücadele Ofisi (OLAF), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

¹⁶¹ Yılmaz, a.g.e., s. 49-50.

¹⁶² Sayılanoğlu, a.g.e., s. 115.

¹⁶³ Eryılmaz, a.g.e., s. 2.

¹⁶⁴ Selçuk Ilgaz ve Türkan Bilgili, "Eğitim ve Öğretimde Etik", **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 14, 2006, s. 202-203.

¹⁶⁵ Hakan Evin, "Education Management And Ethics", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 21, 2007, s. 106.

¹⁶⁶ Bernard Russell, **Etik, Toplum, Siyaset**, Funda Sezer (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s. 35.

¹⁶⁷ Levent Yılmaz ve İbrahim Arap, "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Yeni Kurumu: Kamu Görevlileri Etik Kurulu", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 39, S. 2, 2006, s. 65.

(OECD) gibi kuruluşlardır. Bu kuruluşların asıl görevlerinin yanında uluslararası alanda yolsuzluk, rüşvet vb. gibi olumsuz etik dış faaliyetlere karşı bazı mücadele yürütmektedirler.¹⁶⁸

Siyasal etiğin işlevselliği noktasında, toplumun ve vatandaşların demokratik ilkelere sahip olarak yetiştirilmesi, sivil toplum kuruluşları ve medya önemli ölçüde olumlu katkı sağlamaktadır. Basın yayın- medya araçları ile toplumun bilgiye ulaşması kolaylaşmıştır. Siyasilerin etik dışı tutum ve eylemlerinin medya aracılığıyla ortaya çıkma durumu söz konusudur. Dolayısıyla medya ve sivil toplum kuruluşları, siyasileri bir anlamda denetlenme durumunda olduklarından ötürü, demokratik olarak itici bir güç oluşturmaktadır. Tabi burada medya ve sivil toplum kuruluşlarının kendi içerisinde de etik ilkelerin hâkim olması gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal güçle eş değer tutulmaktadır. Ayrıca etik, birtakım faaliyetlere karşı halkın dikkatini çekerek bir kamuoyu oluşturma gücüne de sahiptirler.¹⁶⁹

Siyasal etik, yönetimin ahlâki gelişmişlik seviyesini ortaya koymaktadır. Toplumun bütünsel olarak gelişmesine katkı sağlamaktadır.¹⁷⁰ Siyasal faaliyetler, tüm topluma yansıdığı ve toplumu yönlendirici etkisi olduğundan dolayı bu alanda gerçekleştirilen düzenlemeler diğer tüm alanların üzerinde bir etkiye sahiptir.¹⁷¹ Dolayısıyla siyasilerinde burada siyasal etik hususunu öne çıkaracak bazı vurguları olmak durumundadır. Liderlerin, daha önce de bahsedildiği gibi, ahlâki ilkelere sahip olması gerekmektedir. Siyasal sistemin, toplumun bütünlüğü konusundaki sorumluluğu siyasal etiğin etkin olmasıyla işlemektedir.¹⁷² Siyasal etik, birey, toplum ve devlet arasındaki doğal bağı güçlendirmede etkili bir araçtır, faaliyettir. Demokratik adil bir yönetim için siyasal etik ilham verici bir sorumluluktur. Aynı zamanda siyasal etik, toplumsal değerleri besleyen bilincin aşılmasını sağlamaktadır. Üstü çizilen manevi değerlerin tekrar kazanılmasında da siyasal etik rol oynamaktadır. Tüm bu ifadeler ışığında siyasal etiğin bir kazanım olduğu söylenebilir.

¹⁶⁸ Burcu Gediz Oral, “Yolsuzlukla Uluslar Arası Alanda Mücadele ve Türkiye’de Yolsuzlukla Mücadelenin Kurumsal Yapısı”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 1, 2011, s. 168.

¹⁶⁹ Yüksel, *Siyasette Etik...*, s.55-58.

¹⁷⁰ Özdemir, *Kamu Yönetiminde Etik...*, s. 182-183.

¹⁷¹ Alkan, *Siyasal Ahlâk...*, s. 23.

¹⁷² Alkan, *Siyasal Ahlâk...*, s. 110.

2.4. Siyasal Etiğin Tarihsel Gelişimi

Bu başlık altında Antik Yunan'dan günümüze kadar etiğin tarihsel gelişimini ve algılanış şekillerini izah edip değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmanın ilerleyen kuram bölümünde düşünürlerin etik görüşlerine daha ayrıntılı yer verileceğinden burada tarihsel bir akış sağlamak adına çerçeve çizilmesi hedeflenmiştir.

Etik, felsefe tarihi boyunca her daim ilgi odağı olmuştur. Öyle ki filozoflarca felsefenin ilk konusu olarak görülmektedir. Etik, insana özgü bir kavram olduğundan kökeni insanlık tarihine kadar götürülebilmektedir.¹⁷³ Fakat ahlâk felsefesi olarak etik, sistemli olarak Antik Yunan medeniyetinde tartışılmaya başlanmıştır. Neyin değerli neyin değersiz olduğu, hangi tutumların erdem olduğu, hangi tutumların erdem olmadığı gibi sorular filozofların ilgilendiği temel sorular olmuştur. Antik Yunan'da etik kavramı, mutlu bir yaşama sahip olma noktasında bir araç olarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁴ Bu noktada Antik Yunan'da birçok düşünür etik üzerine düşünce üretmişlerdir.

Sokrates, Platon, Aristoteles, Epikür ve Stoacılar etik gelişiminde önemli temsilcilerin başında yer almaktadır. Antik Yunan filozoflarında insan merkezli bir etik anlayış söz konusudur. Düşünürlerin nezdinde insanın kendini gerçekleştirme ve ancak bu sayede ideal topluma ulaşılması olanaklıdır.¹⁷⁵ Etik kuramların ilk temsilcisi olarak görülen Sokrates, etiğin temeline erdem kavramını yerleştirmektedir.¹⁷⁶ Erdem sahibi olmanın kendini bilmekten ileri geldiğini savunmaktadır.¹⁷⁷ Filozofun kastettiği en temel erdem, bilgidir. Kişi ancak eğitim yoluyla bilgiye yani erdeme sahip olabilmektedir. Sokrates birey bazında erdemli olmayı toplumsal olarak da erdemli olmakla eşdeğer tutmaktadır. Buradan hareketle yönetime de bilge ve erdemli kişilerin sahip olması gereğini vurgulamaktadır.¹⁷⁸ Antik Yunan filozoflarından Platon, Sokrates'in öğrencisidir. Platon, Antik Yunan'da siyaset üzerine düzenli olarak temayül eden ilk filozoftur.¹⁷⁹ Toplumun erdemli bireylerden meydana gelmesinin mutluluğa varma noktasında elzem olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla erdem kavramı burada da

¹⁷³ Ebru Gülbuğ Erol, "Ortaçağ Etik Değerleri Bağlamında Bir Uyarılma Örneği Olarak Gülün Adı Filminin İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 21, 2012, s. 228.

¹⁷⁴ Tepe, a.g.e., s. 14.

¹⁷⁵ Hasan Ocak, "Bir Ahlâk Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklene Anlamın İlkçağ'dan Ortaçağ'a Evrimi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, 2011, s. 79.

¹⁷⁶ Aktaş, a.g.e., s. 24.

¹⁷⁷ Tepe, a.g.e., s. 17.

¹⁷⁸ Ocak, a.g.e., s. 81.

¹⁷⁹ Mehmet Demirtaş, "Antik Yunan Filozoflarındaki Adalet Anlayışının İslam Filozoflarına Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 43, 2016, s. 2437.

temel bir kavram olmak durumundadır. Düşünür dört temel erdemden söz etmektedir. Bunlar, bilgelik, cesaret, ölçülülük ve adalettir. Bu erdemlerden yoksun toplumlarda korku ve kaygı meydana gelir. Dolayısıyla bireyler korkularının esiri olurlar. Aristoteles'e göre insanların ve siyasetçilerin ortak gayesi mutluluktur. Toplumun mutluluğu, yönetenlerin görevidir. Mutluluk ise erdem etkinliğidir. Aristoteles erdemi mutluluğun ön koşulu olarak nitelendirmektedir.¹⁸⁰ Erdem, akıl sayesinde yönlendirilen eylem ve tutumlardır.¹⁸¹ Düşünür ayrıca insanı, sosyal ve siyasal bir hayvan olarak nitelemektedir. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran şeyin hisleri, duyguları olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda akıl yoluyla sezgilerini kullanabilen kişilerin yönetici olması gerektiğini savunmaktadır.¹⁸² Siyaset ve siyasetçide bulunması gerekli etik kodlara dönemin düşünürleri de oldukça önem vermektedir.

Antik Yunan'da etiğin gelişiminde akıl, erdem, mutluluk ve bilgi gibi kavramlar birbirleriyle ilişkilidir ve ahlâk felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. Bu paralelde Stoacılar da aynı ilişki üzerinden etiğin gelişimine katkı sağlamışlardır. Akıllı temel olarak hayatı sürdürmek erdeme giden yoldur ve erdem mutluluktur. Aynı zamanda erdeme sahip olmak bilgeliktir.¹⁸³ Stoacılar her şeyin kaynağına Tanrı'yı koymaktadırlar. İnsanların, Tanrı'nın sayesinde akıl sahibi olduğu görüşünü savunmaktadırlar. İnsan akli iradesi vasıtasıyla mutluluğu yakalayabilir. Stoacılar Seneca'nın ahlâk felsefesinde erdem kavramı önemli bir yer kaplamaktadır. Erdem iradeli akıldır. Ayrıca düşünürün "Erdem ölümlülere nasip olan tek ölümsüzlüktür." şeklindeki ifadesi ahlâk felsefesinde erdeme verdiği ehemmiyeti göstermektedir.¹⁸⁴

Tarihsel süreç içerisinde etiğin algılanışında dini inanç etkili olan bir olgudur. Orta Çağ'daki etik anlayışı oluşturan temel etmen din faktörüdür. Yaşamın tüm alanları dinsel öğretilere göre şekillendirilmiştir.¹⁸⁵ Hristiyan etiğinde, Aziz Augustinus, Aquinaslı Thomas, Petrus Aberlardus ön plana çıkmaktadır.¹⁸⁶ Bakıldığında düşünürlerin ortak savı, insan hayatında mutluluğa ulaşmak için tanrının emir ve

¹⁸⁰ Tepe, a.g.e., s. 17-19.

¹⁸¹ Ebru Aydın Çağlıyan, "Aristoteles Nikomakhos'a Etik: Ahlâk ve Siyaset Üzerine Bir İnceleme", **Sine Filozofi Dergisi**, C. 4, S. 8. 2019, s. 367.

¹⁸² Olkan Senemoğlu, "Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles", **İnsan&İnsan Bilim Kültür Sanat Dergisi**, C. 3, S. 10, 2016, s. 53-60.

¹⁸³ Tepe, a.g.e., s. 19.

¹⁸⁴ Mahmut Avcı, "Seneca Etiğinde Bilgi, Erdem ve Mutluluk İlişkisi", **Temaşa Dergisi**, S. 10, 2019, s. 67-69.

¹⁸⁵ Erol, a.g.e., s. 226-228.

¹⁸⁶ Mustafa Dinç, "Etik Kavramının Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimine Yansımaları", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 13-14.

yasaklarına uyulması gerektiğini düşüncesidir.¹⁸⁷ Antik Yunan düşünürlerinin insan merkezli etik anlayışının yerine Orta Çağ Hristiyanlığı tanrı merkezli etik anlayışın savunucusu olmuşlardır.¹⁸⁸ Bu etik anlayış yaşamın hemen hemen tüm alanlarına sirayet ettiği gibi siyasal yönetim alanına da girmiştir. Öyle ki siyasal erk konusu, tanrının yönetme yetkisini kime vereceği tartışması üzerinden yürümekteydi.¹⁸⁹ Bu tartışmalar sadece Hristiyan etiğinde olmamakta İslam dünyasında da etik konuları geniş yer tutmuştur.

İslam etiğinde insanlara bireysel, sosyal, toplumsal yönden yol gösteren temel iki kaynak mevcuttur. Birincisi Tanrı tarafından peygamberler vasıtasıyla gönderdiği kutsal kitap Kur'an-ı Kerim, ikinci ise direk olarak peygamber tarafından nelerin yapılıp yapılmaması noktasında ortaya koyduğu sünnetlerdir.¹⁹⁰

İslam etiğinde din yalnızca Tanrı-insan ilişkisini değil, toplumsal hayatı da düzenlemektedir. Ayrıca yöneticilerin sahip olması gereken vasıfları ifade etme noktasında, insan toplum ve insan devlet ilişkilerinde de rehber olmaktadır. Bu bağlamda İslam ahlâk felsefesi; adalet, barış, sorumluluk, erdem, iyi huy, sevgi gibi değerleri kapsamaktadır.¹⁹¹

İslam ahlâk felsefesinin gelişim göstermesinde İslam düşünürlerinin katkıları oldukça önemlidir. Farabi, Gazali, İbn Miskeveyh, gibi düşünürlerin fikir dünyaları İslam ahlâk felsefinde, sistematik kuramlar oluşturmuştur. İslam etik gelişiminde insan aklına ve düşüncesine önem vermektedir. Dini doğru şekilde idrak edip hayatı geçirmek ancak insanların aklını kullanmasıyla gerçekleşmektedir.¹⁹² Farabi ve Gazali özellikle erdem kavramına yoğunlaşmışlardır. Erdemli toplum açıkça erdemli kişilerce meydana gelir düşüncesindedir. İbn Miskeveyh özellikle ahlâk felsefesi ile eğitim arasında ilişki kurmakta ve etik değerlerin bu sayede yerleşeceğini savunmaktadır.¹⁹³ İslam etiğinde toplumsal hayatı olduğu gibi siyaseti ve yönetimi de yönlendiren yine din faktörü

¹⁸⁷ Aktaş, a.g.e., s. 25.

¹⁸⁸ Ocak, a.g.e., s. 93.

¹⁸⁹ Mehmet Evkuran, "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 4, 2003, s. 39.

¹⁹⁰ Cafer Sadık Yaran, **Ahlâk ve Etik**, 2. Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016, s.43.

¹⁹¹ Zeki Salih Zengin, "İslam, Ahlâk ve Etik", İsmail Erkam Sula (Der.), **İslam'da Ahlâk ve Etik, Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Semineri 2** içinde (ss. 5-10), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslar Arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını, 2016, s. 5-6.

¹⁹² Ahmet Cevizci, **Ortaçağ Felsefe Tarihi**, İstanbul: Asa Kitapevi, 2001, s. 111-119.

¹⁹³ Seyfettin Arslan, "Eğitim ve Etik", **International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish of Turkic**, C. 10, S. 7, 2015, s.119-120.

olmaktadır. Bu anlamda siyasetçiler ahlâki değerlere sahip olan erdemli, adil, kabiliyetli kişilerce gerçekleştirmesi gereğini de vurgulamaktadır.¹⁹⁴

İnsan aklının egemen olduğu modern dönem etik anlayışında, aydınlanma düşünürleri toplumun ve devletin selameti açısından ortaya koydukları bir çözüm olarak toplum sözleşmesi kuramını üretmişlerdir. Bu düşüncenin en önemli temsilcileri: Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jacques Rousseau'dur. Toplum sözleşmesi vasıtasıyla erk, kaynağı tanrıdan değil halktan almaktadır.¹⁹⁵ J. Locke, insanların müdahale edilemeyen hakları vardır. Bu sebeple erk sahiplerinin bu haklara müdahale etmesi etik dışı davranış olmaktadır. Bu bağlamda düşünür bu hakları etik ve ahlâk çerçevesinde değerlendirmektedir.¹⁹⁶

Modern dönemde etiğin gelişimine büyük katkı sağlayan düşünürler arasında Immanuel Kant önemli bir yerde durmaktadır. Eylemin sonucuyla değil, doğru olup olmamasıyla ilgilenmektedir. Doğru eylemi belirleyen faktör genel geçer ahlâk yasasıdır. Ödev etiği bu yasaya uygun olan eylem ve tutumlar olmaktadır.¹⁹⁷

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde ulus-devlet anlayışının ortaya çıkması ve yayılım göstermesi toplumları bir araya getiren temel olgulara etki etmiştir.¹⁹⁸ Teknolojik gelişmelerin de yaşandığı ve giderek küreselleşen dünyada etik daha da önemli hale gelmiştir. Mesleki anlamda da iş etiği, tıp etiği, sanat etiği gibi pek çok alanda ilgi odağı haline gelmiştir.¹⁹⁹

Modern dönem etik anlayışlarının tarihsel olarak değişimlere uğraması sosyal toplumsal hayatı ve meslek kollarını hâkimiyet altına aldığı gibi siyaset üzerinde de etkili olmuştur. Dolayısıyla etik kavramının yönetimde de, etkisi, görünürlüğü, işlevi ve daha da elzemi gerekliliği ortaya çıkmıştır.²⁰⁰ Modern etik anlayışı, evrensel ilke ve standartlar merkezinde akılcılık ile meşrulaştırılmış bir toplum nizamı planlamaktadır. Öngörülen toplum nizamı, adalet ile temellendirilmiştir.²⁰¹

¹⁹⁴ Nilüfer Rüzgar, "İslam Geleneğine Göre Yöneticilerin ve Liderlerin Taşınması Gereken Özellikler", *Acedemic Review Of Humanities And Social Sciences*, C. 3, S. 1, 2020, s. 80.

¹⁹⁵ Ali Çiftçi, "Din-Siyaset İlişkisi", Muharrem Tosun, Nihat Yılmaz (Der.), *Siyaset Bilimi ve Disiplinlerarası İlişki* içinde (ss. 145-219), 1. Baskı, İstanbul: Değişim Yayınları, 2014, s. 166-167.

¹⁹⁶ Coşkun Can Aktan, "Ahlâk ve Ahlâk Felsefesinde Giriş", *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2009, s. 46.

¹⁹⁷ Cevizci, *Etik-Ahlâk Felsefesi*, s. 115.

¹⁹⁸ Çiftçi, a.g.e., s. 166.

¹⁹⁹ Aktaş, a.g.e., s. 26-27.

²⁰⁰ Dinç, a.g.e., s. 16.

²⁰¹ Ahmet Kemal Bayram, "Modernlik ve Sosyal Bilimler: Bilgi, İktidar, Etik ve Toplum", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, 2009, s. 6-7.

Ahlâk felsefesi olarak etik, bireylerin toplumda diğer kişilerle olan münasebetlerini ahlâki olarak ele almaktadır. Temel gaye, toplumun ve devletin ahlâki olarak çözülmesini engellemek ve etik değerleri egemen hale getirmektir.²⁰² Etik, günümüzde içi boşalan değerleri yeniden inşa etme noktasında oldukça önem arz etmektedir. Bu anlamda en etkili çözüm siyaset ve etiğin iş birliği yapmasıdır. Bu sayede yaşanan insani krizlerin çözüme ulaşması hedeflenebilir.

Siyaset ve etik arasındaki münasebet Antik Yunan'dan günümüze kadar tartışılmalıdır. Bu tartışmalarda düşünürler arasında görüş farklılıkları bulunmakta ancak bu görüş farklılıklarına rağmen kati mutlak olan şey, etik ve siyaset arasındaki karşılıklı ve tabi olan ilişkidir.

2.5. Siyasal Etik Kuramları

Etik teorilerini meydana getiren temel olgu, yaşama ve yaşamın gayesine olan bakış açısıdır. Siyasal etik ile ilgili yaklaşım, siyaset ve etiğin olumlu anlamda iç içe olması, birbirini kapsaması ya da olumsuz anlamda tamamen ayrı alanlar olarak görülmesi ve birbirleri ile ilişkisi olmadığı üzerinden yürütülmüştür.²⁰³ Bu doğrultuda etik ve siyaset ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirilen tartışmalar, Antik Yunan'dan beri düşünürler arasında ciddi bir şekilde görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Günümüzde etik, genel olarak betimleyici etik, normatif etik, meta-etik, uygulamalı etik olarak dört başlık altında incelenmektedir.²⁰⁴ Çalışılan konunun Normatif (Klasik) etik teorisi üzerinden incelenmesi hedeflenmektedir. Normatif (Klasik) etik kısaca, yaşamda nihai ve en yüksek iyiyi, adil bir toplumun hangi değerleri benimsediği veya benimsemesi gerektiği ve insanı ahlâken iyi kılan temel olguların neler olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu sorgulama eylemini de kendi içerisinde, teleolojik, deontolojik ve erdem etiği kuramları bağlamında gerçekleştirmektedir.²⁰⁵

2.5.1. Teleolojik Etik Kuramı

Teleolojik etik, insan eylemlerinin sonucuna odaklanmaktadır. Bu nedenle sonuçsal etik olarak da adlandırılır. Bir eylemin ahlâki olup olmadığı, doğru veya yanlış

²⁰² Cevizci, **Etik Giriş**, s. 1-2.

²⁰³ Sam, a.g.e., s. 80-81.

²⁰⁴ Yıldırım ve Önen, a.g.e., s. 110.

²⁰⁵ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 43-44.

olduğu konusu, gerçekleştirilen eylemin sonucuna bağlı olduğu anlayışı hâkimdir.²⁰⁶ Ele alınan başat problem “en yüksek iyiyi” elde etmektir.²⁰⁷ Teleolojik kurama göre iyi demek, en çok sayıda kişiye, en yüksek iyiliği vermek demektir. İyilik de eylemin sonuçlarına göre şekillenmektedir.²⁰⁸ Yani eylemin iyi veya doğru olması, o eylemin neticesi ile ölçülmektedir. Bu neticeler, ulaşılması gereken nihai amaçlar olarak konumlandırılmıştır. Teleolojik etikte, insan hayatının hangi amaçlar peşinde koştuğu sorusu bağlamında, amaçlar araçları meşru kılmaktadır.²⁰⁹ Siyasal etik açısından da teleolojik etik, daha ziyade eylemin niteliğinden çok sonuçlarına odaklanmaktadır. Dolayısıyla siyaset ve etiği bir arada görmeyen teleolojik kuram bu anlamda olumsuz bir izlenim sergilemektedir. Hülasa siyaset ve etik olgularını, ayrı alanlar olarak ele alan ve birleştirilme çabasını ise beyhude olarak değerlendirilmektedir.²¹⁰

Machiavelli, John Stuart Mill, Jeremy Bentham, Thomas Hobbes gibi düşünürler teleolojik kuram temsilcileri arasında sayılmaktadır. Bu düşünürlerden örnek olarak Machiavelli’nin görüşlerini öz olarak ifade edilip, siyasal etik açısından teleolojik kuramın açıklanması gaye edinilmiştir. Sonucunda fayda sağlayan şey iyidir. Burada fayda veya yarar anahtar kelimelerdir.

2.5.1.1. Machiavelli: Siyaset Başarıdır

Machiavelli her şeyden evvel siyasetin kendine ait bir doğasının olduğundan bahsetmektedir. Siyasetin temel gayesinin de başarı olduğunu ifade etmektedir.²¹¹ Bu doğrultuda siyasetin ve siyasetçilerin nasıl başarı sağladıkları olgusunu incelemiştir.²¹² Türkçe’ye “Prens” olarak çevrilen eserinde Machiavelli, tüm bu düşüncelerine yer vermiştir. Siyasetin odak noktasına başarıyı koyan düşünür, başarıyı elde etme noktasında etik veya ahlâki değerleri pek önemsememektedir. Devletin en baştaki önceliği, varlığını korumak ve sürdürmektir, yani başarıyı hâkim kılmaktır. Daha sonra ise yurttaşlarını güvence altına almaktır. Bu bağlamda siyasetçilerin başarıyı sağlamak için lazım gelen araçları hiç çekinmeden kullanabilmeleri gerekmektedir.

²⁰⁶ Yıldırım ve Önen, a.g.e., s. 111.

²⁰⁷ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 45.

²⁰⁸ Aydın Usta, “Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlâk”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2. 2011, s. 43.

²⁰⁹ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 45-46.

²¹⁰ Sam, a.g.e., s. 81.

²¹¹ Cemil Oktay, **Siyaset Yazıları “Hum Zamirinin Serencamı” ve Diğerleri**, 1. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s. 208.

²¹² Yılmaz, a.g.e., s. 40.

Machiavelli'nin bu tutumu, amaçların araçları meşru saydığı bir düşüncedir. Bunun yanında kullanılan araçların da sınırları olduğunu kabul etmektedir.²¹³

Düşünür, siyaset ve etik arasında negatif yönlü bir ilişki kurmaktadır. Toplumsal olarak etik değerleri kabul ederken siyasette ve siyasetçilerde etiği dışlamaktadır. Toplumun ahlâki değerlere sahip olması siyasetin egemenliğine bir fayda sağlamamaktadır. Dolayısıyla iktidar için bu değerleri göz ardı etmek dahi gerekebilir anlayışını savunmaktadır.²¹⁴ Machiavelli ayrıyeten, siyasetin erdem, onur gibi etik değerlerden beslenerek veya onlara dayalı yapılamayacağını ileri sürer. Bu bağlamda, “Bazı özellikler erdem gibi gözükür fakat yıkım getirir, bazı özellikler de kusur gibi gözükür fakat güvenlik ve esenlik sağlar” şeklinde ifadeler kullanarak bu düşüncesini dile getirmiştir.²¹⁵

Bu ifadelere bakıldığında düşünürün, insana bakışı dikkat çekmektedir. İnsanı, hırslı, güvenilmez, nankör, iki yüzlü ve fırsatçı olarak nitelemektedir.²¹⁶ Bu doğrultuda toplumu bir arada tutmak için etik değerlerden ziyade yalnızca güç, iktidar ve başarı endeksli itaati gerekli görmektedir.

Machiavelli için siyasetin her daim genel geçer itidali, başarıdır. Siyasetçilerin, başarı sağlamak için gerekirse şiddete dahi başvurabilmesi gerektiğini söylemektedir.²¹⁷ Bu anlamda sözelimi, eserinin “Mazlumlara Zulüm Üzerine: Sevmek Mi İyidir, Korkulmak Mı” adlı XII bölümünde, halkın prensi sevmesinden ziyade korkması gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır. Burada düşünür, insana bakışından ötürü bu şekilde bir tutum içerisinde olmaktadır. Fakat aynı zamanda burada ölçüyü de önemsemektedir. Zira korkunun nefrete dönüşmesini de tehlikeli görmektedir. Burada siyasal başarı amacı, korkuyu bir araç olarak kullanmaktır.²¹⁸

Düşünürün siyasi liderler (prens) için, “Kendi halkını ve senatörlerini öldürmesi, en yakın dostlarını hiç düşünmeden kendi çıkarları için harcaması, din dışı davranması, ahlâki yönden eksik olması, erdem ve onur duygusu vermese de insanı iktidara

²¹³ Namık Kemal Öztürk, Machiavelli- Weber Perspektifinde Siyasal Liderlik Etiği, **Amme idaresi dergisi**, C. 37, S. 2, 2004, s. 14.

²¹⁴ Güleç, a.g.e., s. 36.

²¹⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Siyasal Ahlâk ve Devlet”, Türker Alkan (Der.), **Siyasal Ahlâk ve Siyasal Ahlâksızlık** içinde (ss. 283-289), 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları, 1993, s.286.

²¹⁶ Sam, a.g.e., s. 83.

²¹⁷ Sam, a.g.e., s. 83.

²¹⁸ Niccolo Machiavelli, **Prens**, Hasan İlhan (çev), Ankara: Alter Yayıncılık, 2014, s. 72-74.

getirebilir.” şeklindeki ifadesi siyaset etik açısından düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır.²¹⁹

Machiavelli siyaset lider (prens) olabilme kabiliyeti konusuna da eğilimlidir. Bu bağlamda prensin hem becerikli hem de talihli olması gerektiğini söylemektedir.²²⁰ Gerektiğinde cimri, baskıcı, soğukkanlı, araçları kullanırken ölçülü olması gerektiğini de vurgulamaktadır.²²¹ Düşünür başarılı siyasetçiyi, “Ancak verdikleri sözü hiçe saymış ve insanların beyinlerini kurnazca uyutmasını bilmiş prensler büyük işler yapmışlardır ve sonunda dürüstlüğü temel almış olanlara üstün gelmişlerdir.” şeklinde organize etmektedir.²²²

Ayrıca bu konudaki görüşlerini eserinde şu şekilde de ifade etmektedir:

Prenslüğünü korumak isteyen prens gerektiğinde, hayır işlerinde uzak durabilmeli, sözünden dönebilmeli ve dini gruplara karşı zaman zaman otoritenin kimde olduğunu gösterebilmelidir. Yani durum değiştiğinde o durumun gerektirdiği her önlemi hiçbir çekince olmadan alabilmelidir. Yani söylediğim gibi, iyilik yapmaktan sürekli olarak kaçınmalı ve gerektiğinde acımasız olabildiğini de göstermelidir.²²³

Machiavelli, siyasetçilerin özel hayatlarında ahlâki değerlere sahip olabileceklerini ancak politik yaşamda bu türden değerlerin işler olmadığı olgusu etrafında düşüncelerini şekillendirmiştir.²²⁴ İktidarı korumak adına tüm gerekliliklerin araca dönüştürülmesinde herhangi bir sakınca görmemektedir. Dolayısıyla siyaseti etik bir olgu olarak da değerlendirmemektedir.

Machiavelli kısaca siyasetin amacını, iktidarı ele geçirmek, sürdürmek, refahı sağlamak olarak görmektedir. Refahı sağlamanın asıl gayesi de iktidarı elde tutmaktır. Etik kodlar ise bu noktada ancak ihtiyaç halinde araç olabilir.²²⁵

2.5.2. Deontolojik Etik Kuramı

Deontoloji kavramı, Yunanca “ödev, görev\yükümlülük” anlamlarına gelen *deon* kelimesinden türetilmiştir.²²⁶ Deontolojik etik, belli başlı temel ilke, görev veya

²¹⁹ Machiavelli, a.g.e., s. 39.

²²⁰ Machiavelli, a.g.e., s. 13-14.

²²¹ Machiavelli, a.g.e., s.71-72.

²²² Esat Pınarbaşı, “Siyaset İle Ahlâk Arasındaki Gerilimi Yumuşatma Çabası Olarak ‘Kirli Eller’ Kavramı”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 22, S. 1, 2020, s. 2.

²²³ Machiavelli, a.g.e., s. 76.

²²⁴ Tataroğlu, a.g.e., s. 83.

²²⁵ Alkan, **Siyasal Ahlâk...**, s. 64.

²²⁶ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 90.

yükümlülükler içermekte ve bu temellere dayanmaktadır.²²⁷ Deontolojik etikte bir eylemin doğru veya yanlış olması, ahlâki olup olmadığı konusu, o eylemi oluşturan ilke ve niyet ile ilişkilendirilmektedir. Deontolojik etikte, ahlâki bir takım ödev veya ilkelerin yerine getirilmesi hasebiyle iyi ve doğru eyleme ulaşılabilir. Bu ödevler üzerinden gerçekleştirilen davranışların oluşmasını deontolojik etik kapsamına girmektedir.²²⁸

Eylem ve tutumların kendisini değerlendiren deontolojik etik, etik ilkelerin yaşamda uygulanmasını himaye eden bir anlayışa sahiptir.²²⁹ Ödev, ilke, yükümlülük, kural, yasa gibi kavramlar bu kuramın anahtar kavramlardır.²³⁰ Deontolojik etiğin temelinde, bilinçli ve sorumlu bir varlık olarak bireylerin gerçekleştirdiği bir takım ödevler veya yükümlülükler söz konusudur.²³¹ Doğru eylem ise bu ahlâki ödevlerin yerine getirilip getirilmemesi üzerinden sorgulanmaktadır. Yani teleolojik etikte olduğu gibi sonuçların bir ehemmiyeti yoktur.²³²

Davranış, eylem ve tutumları değerlendirirken, onları gerçekleştirme esnasındaki niyetlerden, hak, ödev, yükümlülük ve kişiden kişiye değişmeyen saf etik davranış şuurundan yola çıkılmaktadır. Ayrıca bu teoriye göre, bir eylem onu oluşturan etkenler ile yani uyulması gereken yasa, hukuk, görev, ilke, dini kaide, yükümlülük ile bağdaştığı takdirde etikdir.²³³

Deontolojik etik, teleolojik etikten eylemlerin odak noktası, siyasetin işlevi gibi belli başlı noktalarda ayrılmaktadır. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde ilk olarak, teleolojik etik, eylemlerin getirdiği sonuçlara deontolojik etik ise eylemi oluşturan veya meydana getiren ilkelere göre şekil almaktadır. Deontolojik etik, belli ödevler üzerinden yürütülmektedir ve dayandığı bu ödevler sonucunda ahlâki olana imkân vermektedir. Yani doğru eylem, ahlâki veya etik olana göre yerine getirilen ödevlerdir. İkinci olarak teleolojik etik en yüksek iyi, haz ve mutluluğa odaklıdır ve bu amaçları elde ederken bazı ölçüleri görmezden gelebilmektedir. Teleolojik etikte eylemin doğruluğu önemli değildir. Önemli olan eylemin sonunda istenilene ulaşıp ulaşılmadığıdır. Deontolojik etik ise, sonuç odaklı değildir. Doğru olan eylemi gerçekleştirme peşindedir. Doğru

²²⁷ Yaran, a.g.e., s. 37.

²²⁸ Cevizci. **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 89-90.

²²⁹ Usta, Kamu Görevlisinin Etik..., s. 167.

²³⁰ Usta, Kuramdan Uygulamaya..., s. 44.

²³¹ Cevizci. **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 90.

²³² Usta, Kamu Görevlisinin Etik..., s. 168.

²³³ Dilek Esen, "Teleolojik ve Deontolojik Kuram Bağlamında İşletmelerin Etik Çalışmalarının Analizi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 1. 2020, s. 300.

eyleme odaklanarak sonucu ikincil planda tutmakta hatta önemsememektedir. Üçüncü olarak, teleolojik etikte mutluluk ve haz gibi maddi ölçütler söz konusu olurken deontolojik etikte, eylemin ölçütü tarafsızlık ya da eşitsizlik üzerindendir.²³⁴

Siyasete olan bakış açısı ele alındığında, teleolojik etik olumsuz bir tutum sergileyerek siyasette etiğe yer vermemektedir. Siyaset açısından deontolojik etik ise yönetimin ve siyasetin belli kaideler, yasalar etrafında gerçekleştirilmesi sonucuna varılmaktadır. Örneğin, kamu kurumlarında çalışanların veya siyaset faaliyeti içerisinde olan bireylerin etik kodlar ile donatılmış olmaları, karar alırken veya uygularken belli dairelerin dışına çıkmasını engelleyici özelliktedir. Hülâsa deontolojik etik, bir meslek üyesinin veya siyasetçilerin uyması gereken kural, kaide, ödevlerin tümü olarak algılanmaktadır.²³⁵ Buradan anlaşıldığına göre deontolojik etik, siyaset ve etik ilişkisine olumlu yaklaşmaktadır. Siyaset, politik eylemlerin sonuçlarına değil, etik veya ahlâki değerlere uygunluğu üzerinden değerlendirilmektedir. Bu kuramda, siyasette etik gerekliliğe vurgu yapılmaktadır.

Deontolojik kuram temsilcileri arasında en başta Immanuel Kant sayılmaktadır.²³⁶ Ayrıca dinlerinde insan yaşamındaki etkisi ve insana yükledikleri ödev veya yükümlülükler hasebiyle deontolojik etik içerisinde yer almaktadırlar.²³⁷

2.5.2.1. Immanuel Kant: Ödev Etiği

Kant, deontolojik etik kuramının en önemli temsilcisidir. Kant'a göre insanları veya kurumları etiğe götüren dürtü, teleolojik etiğin odağında olan haz, fayda ve mutluluk gibi öznel kavramlar değil daha ziyade odak noktasında her daim uyulması gereken tutum, davranışlar ve ödevler söz konusudur. Kant ahlâkının merkezinde, herkese göre değişmeyen ahlâk yasası vardır. Bu yasanın temeli de “Kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran.” şeklinde bir motto yer almaktadır.²³⁸

Kant etiğinde tutumları motive eden olgular; ödevler, yükümlülükler, kurallardır ve bu olgular yasalar tarafından belirlenir. Kısaca Kant ahlâk yasasının tanımı bu şekilde ifade edilmektedir. Kant'ın ahlâk yasasının bir niteliği de tüm bireyleri içeren,

²³⁴ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 90-91.

²³⁵ Usta, Kuramdan Uygulamaya..., s. 44.

²³⁶ Esen, a.g.e., s. 300.

²³⁷ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 91

²³⁸ Esen, a.g.e., s. 300-301.

evrensel, zamana ve durumlara göre değişmemesi olarak ifade edilmektedir.²³⁹ İnsan ahlâk yasasına göre eylemlerini sergilemektedir ve ahlâk yasasına uyduğu müddetçe özgürdür, uymadığı durumda ise kendi iç dürtülerinin tutsağı olup özgürlüğünü kaybetmektedir. Dolayısıyla ahlâklı olmak Kant için aynı zamanda özgür ve onurlu olmaktır.²⁴⁰

Kant'ın ödev etiğinde, kişinin kendisine ve başkalarına karşı sorumlulukları vardır.²⁴¹ Düşünüre göre doğada her şey yasalara göre etkide bulunmakta ve yalnızca akıl sahibi bir varlığın bu yasaların tasarımına yani ilkelere göre eylemde bulunma yetisi ya da istemesi bulunmaktadır. Bu bağlama istemenin (isteme derken kastedilen iradedir) pratik akıl olduğunu ifade etmektedir. Kant'ın kendi ifadesiyle, "İsteme için zorlayıcı olduğu ölçüde nesnel bir ilkenin tasarımına emir (aklın emri), bu emrin formülüne de buyruk denir." Buyrukları ise koşullu ve kesin olarak tasniflendirmiştir. Koşullu buyruk, insanın ulaşmak istediği veya isteyebileceği başka bir şeye araç olarak gören eylemdir. Kesin buyruk ise, bir eylemi kendisi için başka herhangi bir amaçla ilgi kurmadan nesnel zorunlu olarak sunan eylemdir.²⁴² Burada koşullu buyruğun daha çok faydacı yaklaşıma vurgu yaptığı tespiti çıkarılabilmektedir. Bu meseleyi yine düşünürün verdiği bir örnekle açık etmek olanaklıdır. Bir bakkalın müşterilerine farklı fiyat uygulaması, ödevde aykırıdır. Dürüstlük ilkesini çiğnediğinden ötürü de etik dışıdır. Bakkalın müşterilerine aynı fiyat uygulaması durumu ise ödevde uygundur. Fakat bu tutum da aynı zamanda bakkalın çıkarlarından dolayı gerçekleştirebileceğinden Kant bu tutumu da etik dışı olarak değerlendirmektedir. Düşünürün üzerine eğildiği davranış, bakkalın dürüstlük ilkesi gereğince tüm müşterilere aynı fiyat uygulamasıdır. Ancak böylelikle ödev şuuruna dayanarak eylem gerçekleştirilmiş olur.²⁴³ Buradan anlaşıldığı üzere Kant etiği, içten ve dıştan herhangi bir baskı altında kalmayarak vicdanın kesin buyruğu olan ödevi yapmaktır.²⁴⁴ Kant'ta etik eylem, her durumda ve her şartta yerine getirilmesi gereken ödevdir ve eylemdir. Dolayısıyla eylemin sonucu mühim değildir.²⁴⁵

²³⁹ Esen, a.g.e., s. 301.

²⁴⁰ Alkan, **Siyasal Ahlâk...**, s. 70.

²⁴¹ Yaran, a.g.e., s. 38.

²⁴² Immanuel Kant, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Ioanna Kuçuradi (çev.), Ankara: Felsefe Kurumu, 2002, s. 29-31.

²⁴³ Kant, **Ahlâk Metafiziğinin...**, s. 12-13.

²⁴⁴ Topçu, a.g.e., s. 170.

²⁴⁵ Mübeyyen Tepe Küçüköğlü, "Etik Değerler ve Etiğin Kurumsallaşması", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 1, 2012, s. 180.

Kant, ahlâk ve dinler arasında bir ilinti kurmakta, dinler için etiği zorunlu görmektedir.²⁴⁶ Cevizci'nin ifadesine göre de "Kant'ın ödev etiği, Orta çağ dini etiğinin modern sürümüdür." Bunun sebebi olarak da dini etik gibi evrensel ahlâk yasasının varlığını kabul etmesi olduğunu söylemektedir. Ödev etiği de aynen dinlerin ahlâk görüşleri gibi insanların bazı ahlâki ödev veya sorumlulukları olduğunu öne sürmekte, doğru davranışın ödevden dolayı gerçekleştirilen, ahlâk yasasına uygun olan davranış olarak tanımlamaktadır.²⁴⁷ Bunun yanında Kant'ın ödev etiği dini etikten iki noktada ayrılmaktadır. İlk olarak dini etikte, Tanrı tarafından gönderilen ahlâk kurallarına tam teslimiyet veya itaat edilmesi gerekirken, Kant etiğinin merkezinde bu anlamda özgürlük yer almaktadır.²⁴⁸ Burada belirtmek gerekir ki özgürlükten kasıt, keyfi gelişigüzel veya tesadüfî eylemler değildir. İnsanların özgür oldukları takdirde ahlâken yapılması gerekeni doğal bir biçimde yapacağı düşüncesidir. İkincisi ise dini etiğin kaynağı Tanrı iken Kant'ın ödev etiğinin kaynağı insandır.²⁴⁹

Düşünür siyaseti etik kodlar üzerinden kurmaya çalışmıştır.²⁵⁰ Dolayısıyla siyaset ve etik arasında paralel bir ilişki kurmuştur.²⁵¹ Bu ilişki siyasette etiği dışlamayan olumlu bir ilişkidir. Kant'ın etik ve siyaset ilişkisini "*Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*" adlı eserinden anlamak kabildir. Eylem ve davranışlarımızda uymamız lazım gelen mutlak kaidelerin toplamı olması açısından ahlâkın zaten başlı başına amelî (uygulamalı) bir amacı vardır.²⁵² Politika ile ahlâk arasında zıtlığın olamayacağını savunmaktadır. Bu konuda Kant'ın ifadeleri şu şekildedir:

Politika "yılanlar kadar ihtiyatlı olun" der; ahlâk buna bir sınırlama koyar: "ama kumrular kadar da saf." Eğer bu iki düsturun aynı emir içinde bağdaşmalarına imkân yoksa politika ile ahlâk arasında bir mücadele, bir zıtlık var demektir; fakat bu iki düsturun birleşmesi mutlaka zarurî ise, zıtlık fikri abestir; hattâ politika ile ahlâkın nasıl bağdaştırılacağı sorusunu bir mesele olarak ortaya koymaya da lüzum yoktur. Her ne kadar "dürüstlük en mükemmel politikadır" cümlesi tatbikat tarafından maalesef sık sık yalanlanmış bir nazariye ise de, yine nazari olan "dürüstlük her türlü politikadan daha iyidir" düsturu, hiçbir zaman cerhedilemediği gibi, politikanın da en esaslı şartlarından biridir.²⁵³

²⁴⁶ Esen, a.g.e., s. 301.

²⁴⁷ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 115.

²⁴⁸ Ali Yıldırım, "Ödev Etiğinin Dini Etik Açısından Değerlendirilmesi", **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı, 2019. s. 515.

²⁴⁹ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 115-116.

²⁵⁰ Lokman Çilingir, "Kant'ta Siyasetin Ahlâkileştirilmesi", **Temaşa Felsefe Dergisi**, S.14, 2020, s. 29.

²⁵¹ Yıldız Akpolat, "Kant'ın Siyaset Teorisi Bağlamında Siyaset ve Darbe Üzerine Bir Deneme", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S. 15, 2020, s. 99-100.

²⁵² Immanuel Kant, **Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme**, Yavuz Abadan ve Seha L. Meray (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960, s.38.

²⁵³ Kant, **Ebedî Barış...**, s. 38.

Kant, siyasal faaliyet içinde olan kişilere yönelik olarak; ahlâki prensiplerden hariç prensip tanımayan siyasetçi tasavvur edebileceğini, fakat kişisel çıkarlara yönelik faaliyet gösteren ve ahlâk biçen siyasetçileri hayal dahi edemediğini söylemektedir.²⁵⁴ Burada düşünür insan haklarına da dikkat çekmektedir. Siyasal iradeyi elinde bulunduranların ne pahasına olursa olsun insan haklarını daima kutsal tutmaları gereği üzerinde durmaktadır.²⁵⁵ Bu paralelde de özellikle devlet liderleri için eylem ve tutumları düzenleyen ve tatbik eden prensibi şu şekilde tarif etmektedir:

Eğer bir devletin teşkilâtında veya bir devletin diğeriyle münasebetlerinde, önüne geçilememiş hatalar bulunursa, bu uğurda şahsî menfaatlerini feda edecek olsalar bile, ellerinden geldiği kadar bu hataları düzeltecek yolları aramak... Bilhassa devlet başkanları için vazifedir.²⁵⁶

Kant'ın siyaset ve etik hakkındaki düşünceleri toparlandığında ilk olarak, ikisi arasında bir zıtlığın söz konusu olmadığını söylemek gerekmektedir. Düşünür insanların bencilce temayülleri sebebiyle daima bu ikisi arasında mücadele olacağını, ancak bu yöndeki bir mücadeleden her daim faziletin üstün geleceğini izah etmektedir.²⁵⁷ Ayrıca Kant'ta siyasetin ahlâki olana saygı göstermeden ilerlemesi mümkün olmamaktadır. Siyaset aslında güç ve karmaşık bir sanattır. Etik veya ahlâki olan ile birleştiği zaman bu şekilde karmaşık olmaktan çıkmaktadır. Siyaset ve etiğin bağdaşmadığı noktalarda ise etiğin, siyasetin çözemediği düğümleri çözebileceğini düşünmektedir. Kant, "Politika ahlâk önünde dize gelmelidir; ancak böylelikle ki, politika, sönmek bilmez bir ışıkla parıldayacağı bir mertebeye, yavaş yavaş bile olsa, yükselmeği umabilir." şeklindeki sözleriyle siyasetin yükselmesi şartını etik olarak belirtmektedir.²⁵⁸

2.5.2.2. Dini Etik

Deontolojik etik içerisinde önemli bir yer tutan dini etikler, Tanrı tarafından gönderilen kutsal metinlerden hareketle meydana gelen ahlâktan oluşmaktadırlar. Dini

²⁵⁴ Kant, *Ebedi Barış...*, s. 40.

²⁵⁵ Kant, *Ebedi Barış...*, s. 49.

²⁵⁶ Kant, *Ebedi Barış...*, s. 40.

²⁵⁷ Kant, *Ebedi Barış...*, s. 48.

²⁵⁸ Kant, *Ebedi Barış...*, s. 49.

etik içerisinde yer alan iki temel gelenek Hristiyan ahlâkı ile İslam ahlâkıdır. Düşünürler tarafından oluşturulan kuramlarda dini etiğin anlaşılması için katkı sunmaktadır.²⁵⁹

2.5.2.2.1. Hristiyan Ahlâkı

Tanrı tarafından koyulmuş “on emir” Hristiyan ahlâkının temelidir. Uyulması gereken ödev ve yükümlülükleri kapsayan bu emirlerin yerine getirilmesi ahlâklı olmanın sağlayıcısıdır. İyi, doğru eylemler bu kaidelere uymak; kötü veya yanlış eylem ise bu kaidelerin dışına çıkmaktır. Bu doğrultuda kutsal kitap ve emirler Tanrı’nın kalemi olmaktadır. İnsan doğru veya yanlış eylemleri bu emirler üzerinden bilmekte ve uygulamaktadır. Bu, Tanrı’nın evrensel ahlâk temelini oluşturan yasadır. Örneğin cinayet işlemek on emir içinde kötü, yanlış olarak tanımlanmış ve yasaklanmıştır ve bu eylem ahlâk dışıdır. Bu gibi davranışı sergileyen her kimse ahlâkın dışında eylemde bulunmuş sayılmaktadır. Hristiyan ahlâk geleneğinin temsilcileri ve katkı sağlayıcıları arasında Aristoteles, Aziz Augustinus, Petrus Abelandus ve Aquinalı Thomas gibi düşünürler yer almaktadır. Bu düşünürlerin Hristiyan ahlâk geleneğini enine boyuna incelemeleri, araştırıp farklı yönlerini ortaya koymaları ve tahvil etmeleri neticesinde bu geleneğe daha ziyade teleolojik etik yaklaşımı görünümü kazandırmışlardır.²⁶⁰

2.5.2.2.2. İslam Ahlâkı

İslam ahlâk felsefesinin, ahlâki değerlere ve siyasi liderlere olan bakış açısı önem arz etmektedir. İslam dininin iki ana kaynağı bulunmaktadır.²⁶¹ Bunlardan ilki, tanrı tarafından vahiy yoluyla gönderilen Kur’an-ı Kerim, ikincisi ise Hz. Muhammed’in hadis ve sünnetleridir.²⁶² İyi-kötü, doğru-yanlış, ahlâki olan- ahlâki olmayan, yapılması gereken-yapılmaması gereken her ne var ise ilahi otoritenin vasıtaları Kur’an- Kerim ve Hz. Muhammed’in sünnetleriyle açıklık kazanmaktadır.

Din, bireylere ödev ve sorumluluk yüklemektedir. İslam ahlâk felsefesinin başlıca gayelerinden bir tanesi de erdemli ve ahlâki prensipler ile donatılmış bireyler yetiştirmektir.²⁶³ Kur’an-ı Kerim’de bir insan tasavvuru mevcuttur. Bu tasavvura göre insan en güzel şekilde yaratılmıştır ve diğer varlıklardan akıl ve irade özellikleriyle

²⁵⁹ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 91.

²⁶⁰ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 92-93.

²⁶¹ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 102.

²⁶² Yaran, a.g.e., s. 43-45.

²⁶³ Çankır, a.g.e., s. 116.

ayrılmaktadır. Bundan ötürü de insan kendisine, etrafındakilere, ailesine ve topluma karşı yükümlülük taşımaktadır. Arzu edilen ahlâki hayat, insanların tüm yaşamında geçerli olmasıdır.²⁶⁴

İslam ahlâk anlayışının bireyin niteliği takva kavramıyla ifade edilmektedir. Takva, Allah'ın yasakladığı şeylerden sakınmak manasına gelmektedir. Bu kavramının bir yönü insan davranışların ahlâki zeminini temsil etmekte, başka bir yönü ise Allah'a ve topluma karşı sorumluluklarının, ödevlerinin farkındalığını sağlayan etik şuuru temsil etmektedir. İslam ahlâkının temelini oluşturan Kur'an-ı Kerim, kişisel ve toplumsal yaşamın yönetim, iktisadi gibi tüm yönlerini düzenlemektedir.²⁶⁵ Aslında yaşamın her alanına nüfuz etmekte ve bu bağlamda kişisel olarak hayatı yaşama biçimi, sosyal hayat, siyasal yönetim gibi alanları idare etmektedir. Ahlâki hayat ve siyasette nitekim bu değerlerden nasibini almaktadır. İslam dini, kişinin kendisinden başka etrafındakiler ve toplum ile ilişkilerini etik kodlar veya ahlâki ilkeler ile bağdaştırarak nizama getirme gayesi taşımaktadır.²⁶⁶ Bu anlamda etik kodlar oldukça önem arz etmektedir. Nitekim etik kodlar, İslam dini ahlâk felsefesinin merkezinde yer almaktadır. Etik kodların, Kur'an-ı Kerim'de nasıl geçtiği, dinin bu konudaki eğiliminin anlaşılması noktasında önemlidir.²⁶⁷

İslam dini etiğinde ilk olarak adalete; iyi, doğru ve güzel davranışlar sergilemeye ehemmiyet verilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in Nahl Suresinin 90. Ayetinde, “Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutarsınız diye size öğüt veriyor.”²⁶⁸ şeklindeki ifadeden bu değerler anlaşılmaktadır. Yine Maide suresi 8. Ayetinde; “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan ve adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun. Çünkü o takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.” adalet üzere olunması gereğine dikkat çekmektedir.²⁶⁹

İslam dininde doğru ve dürüst olmak bir ödevdir. Etik kodlar içerisinde de yer alan dürüstlük için Kur'an-ı Kerim'in Hudsuresi 112. Ayetinde, “Öyleyse emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Seninle birlikte tevbe edenlerde (dosdoğru olsunlar).

²⁶⁴ Zengin, a.g.e., s. 8-10.

²⁶⁵ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 104.

²⁶⁶ Zengin, a.g.e., s. 6.

²⁶⁷ Çankır, a.g.e., s. 116.

²⁶⁸ Kur'an-ı Kerim, Nahl: 16/90.

²⁶⁹ Kur'an-ı Kerim, Maide: 5/8.

Aşırı gitmeyin! Şüphesiz Allah yaptıklarınızı çok iyi görendir.”²⁷⁰ şeklindeki kaide açıkça dürüstlük mesajı vermektedir.

Deontolojik etiğin ana teması olan ödev-yükümlülük, sorumluluk kavramları İslam dini içerisinde de sağlam bir yere sahiptir. Etik bir değer olarak da sorumluluk kavramı Kur'an-ı Kerim'in İsra suresinin 34. Ayetinde, “Yetimin malına, rüştüne erinceye kadar, güzel bir tarzdan başka yaklaşmayın. Verdiğiniz sözü yerinen getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluk gerektirir.” tabiriyle açıklanmıştır.²⁷¹

Etik kodlardan eşitlik kavramı da İslam dininde önemlidir. İnsanlar arasında herhangi bir ayrımın olmadığı, İslamiyet'te üstünlük nişanesinin yalnızca takva üzerinden değerlendirdiği anlaşılmaktadır.²⁷² Bu noktada İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav) veda hutbesinde, “İnsanların Rablerinin de, babalarının da bir olduğu, İslam dininde eşit oldukları, hepsinin Âdem soyundan, Âdem'in ise topraktan olduğu, Arap'ın Arap olmayana üstünlüğünün olmadığı, üstünlüğün yalnızca takva ile olabileceği...” ifadesi İslam'ın eşitlik konusundaki duruşunu ortaya koymaktadır.²⁷³

İslam dini etiğinin dışında ve olumsuz bir tutum olarak rüşvet konusu Kur'an-ı Kerim'in Bakara suresinin 188. Ayetinde, “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerden yemeyin. Ve insanların mallarından bir kısmını, bile bile günaha girerek yemek için o malları hâkimlere (rüşvet olarak) sarkıtmayın (vermeyin).” şeklinde açıklanıp sakınılmasını emreder.²⁷⁴

İslam ahlâk felsefesinde, siyasetçilere veya yöneticilere bakış açısı da yine Kur'an-ı Kerim ayetleri ve sahih hadisler vesilesiyle izah edilmektedir. Dinin, hayatın bütün yönlerini düzenleyici özelliği olduğundan direkt olarak bir siyasal sistem tasavvuru değil ancak yöneticilerin, kişilerin; yeteneklerine, melekelerine dair ibareler bulunmaktadır.²⁷⁵

İslam, devlet nizamı hakkında, adil, merhametli, kargaşaya karşı ve asayişe dayalı, keyfiyet ve haksız fiil dışında bir anlayış tavsiye edip öngörmektedir.²⁷⁶ Bunun yanında özellikle siyasi liderlerin sahip olması gereken niteliklere esas olarak önem

²⁷⁰ Kur'an-ı Kerim, Hud: 11\112.

²⁷¹ Kur'an-ı Kerim, İsra: 17\34.

²⁷² Çankır, a.g.e., s. 117-118.

²⁷³ H. Ahmet Özdemir, “Son Peygamber'in (S.A.V.) Son Mesajı Olarak Vedâ Hutbesi”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 5, S. 4, 2005, s. 104.

²⁷⁴ Kur'an-ı Kerim, 2\188.

²⁷⁵ Maksut Çetin, **İslam'da Din-Siyaset İlişkisi (Mâturidilik Ekseninde)**, 1.Baskı, Ankara: Gece Akademi, 2018, s. 17-18.

²⁷⁶ Çetin, **İslam'da Din-Siyaset...**, s. 16.

verdiği son derece açıktır. Sözelimi Kur'an-ı Kerim'de Nisa suresinin 58. Ayetinde, "Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmederken adaletle hükmetmenizi emreder." şeklindeki ifade adaletle yönetmeye işaret etmektedir.²⁷⁷ Hadis kaynaklarından Buhari de, "İnsanları idare etmeyi üzerine alan bir kimse, kendini ve ailesini düşündüğü gibi yönettiği kimseleri düşünmedikçe kıyamet gününde cennetin kokusunu bile alamaz." deyişi yöneticilerin önemini arz etmektedir.²⁷⁸

İslam dini geleneğinde liderlerin taşınması gereken vasıflar toparlandığında etik kodların tarifi meydana geldiği görülmektedir. Kabiliyetli – ki kabiliyet, işin ehli olma manasına gelmektedir- olmak, içinde olunan çağın; sosyal, ekonomik, siyasi koşullarına hâkim; örf, adet, geleneklere ve tarihine vakıf; adil, dürüst, cesur ve devamında sorumluluktan kaçınmayan, fazilet sahibi kimselerin elinde bulunması devlet ve toplum için selamet getireceği fikri diri olmaktadır.²⁷⁹ Netice bağlamında, Kur'an'da siyaset ve siyasi bahisler, adaletin sağlandığı ve zulmün kaldırılmasını önceleyen, insan haklarının temel alınması, ayrıca korunmasını ve salâhiyetin toplumdan alınması gereği bağlamında ahlâk ve fazilet sahibi kimselerin elinde olması ile ilgilenmektedir.²⁸⁰ Bu bahisleri pekiştirmek adına siyasette İslam ahlâki değerlerini önceleyen birkaç örnek verilecektir.

Siyasal etik kavramı üzerinden bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu, yönetim anlayışını İslam'a dayandırmaktadır. Bu anlayış "vedây'i hâlik-i kibriya" yani yüce Allah'ın emanetleri olan reayâ ve tebâ'ya karşı sultanın (yöneticinin-liderin) adil bir idare sergilemesi gerekli ve zorunlu olmaktadır. Sultan (yönetici, lider) sahip olduğu bu gücü, adalet temeline dayanan yönetimden almaktadır. Sultanın gücü, sahip olduğu bu anlayıştır. İslam ahlâk felsefesinin temelindeki ilkeler ve yöneticilerin bu ilkelere bağlılığı –başta adalet olmak üzere- Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışındaki temel kıstastır.²⁸¹ Bu çerçevede Osmanlı Devleti döneminde yaşayan Kınalızade Ali Efendi'nin adalet dairesi (daire-i adalet) de idare noktasında başvuru olan önemli kaynaklar arasında yer almaktaydı.

Türk İslam tarihinde yönetim anlayışı veya geleneğinde önemli bir emsalde Nizamülmülk'tür. Nizamülmülk Büyük Selçuklu Devleti döneminde yaşamış, iki

²⁷⁷ Kur'an-ı Kerim, Nisa: 4\58.

²⁷⁸ Rüzgar, a.g.e., s. 76.

²⁷⁹ Rüzgar, a.g.e., s. 80.

²⁸⁰ Çetin, **İslam'da Din-Siyaset...**, s. 24.

²⁸¹ Güleç, a.g.e., s. 182.

sultana vezirlik yaptığı ve aynı zamanda ‘Siyasetname’ adlı eseri ile de etik bir siyasetin esaslarını ortaya koymuş olduğundan ötürü bu anlamda önemli bir yere sahip devlet adamıdır. Etik bir siyaset anlayışını güçlendirmek için Nizamülmülk’ün yönetim anlayışı geçerliliğini korumaktadır. Nizamülmülk’ün siyasal etik açısından yönetim anlayışı da İslam ahlâk felsefesi çerçevesindedir.²⁸² Nizamülmülk, siyasal meşruiyetin kaynağına ilahi bir anlayışla yaklaşmaktadır. Siyasal liderin konumu da bu yaklaşım üzerindendir. Eserinde hükümdarın (siyasal liderin) gücünü ve imajını göstermek ve güçlendirmek için tavsiyelerde bulunmaktadır.²⁸³ Bu tavsiyelerin içeriği incelendiğinde ise etik kodlara-ilkelerle tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Liyakat, adalet, şeffaflık, ahlâk, akıl, ilim gibi daha sayılabilecek etik ilkelere sahip olan kişilerin hükümdarlık (liderlik) yapması gereğinin altı çizilmektedir. Bu etik kodlar üzerinden emsal ifadelere ve olaylara da yer verilmektedir. Örneğin yöneticinin adil olmasına vurgu yaparak eserinde, “Müslümanlar arasında hakkaniyetle hüküm versin de adaleti sağlasın ve kimseye ne gönlü kaysın ne de kimseden pervası olsun ve de rüşvete tevessül etmesin...” ve “O yeryüzünde bozguncuların kökünü kazır, zalimlerin elini eyledikleri zulümden çekerek cihanı adalet ve hak ile mamur kılar.” şeklinde ifadelere yer vermektedir. Bunun yanında liderlerin ilim sahibi olması ve etrafında da liyakat ehli etik kodlar ile kendini geliştirmiş kimselerin bulunması gereğinin önem arz ettiğini “Hükümdarların en hayırlıları ilim erbabıyla ünsiyet peyda eyleyenlerdir ve âlimlerin en mazarratları hükümdarlarla düşüp kalkanlardır.” şeklinde bir metafor ile izah etmektedir.²⁸⁴

Amr İbnül As²⁸⁵, siyasal dehası ve kabiliyetiyle İslam dünyasında önemli bir yere sahip olduğu kabul edilen şahsiyetlerdendir. İslam peygamberi Hz. Muhammed döneminde de zekâsı, cesareti ve idare kabiliyetiyle dikkat çekmiş ve önemli idare

²⁸² Yaşar Uzun, “Değer Odaklı Yönetim Anlayışına Dair Bir Okuma: Nizamulmülk’ün Siyasetname’sinden Günümüze Etik Yönetim Esasları”, **Hitit Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, S. 1, 2021, s. 263-264.

²⁸³ Kadir Canatan, “Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak ‘Siyasetname’ Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk’ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine”, **Electronic Turkish Studies**, C. 4, S. 7, 2009, s. 203-206.

²⁸⁴ Uzun, a.g.e., s. 269-272. Nizamülmülk Siyasetname adlı eserinde etik siyaset için hükümdarın taşıması gereken özellikleri nasihatlar, tespitler ve örnekler üzerinden ele almıştır. Bu nasihat ve tavsiyeler adalet, eşitlik, liyakat, hukukilik, şeffaflık, rüşvet, yolsuzluk ve iltimasa karşı duruş, hoşgörü gibi günümüz etik kodları ile paralel doğrultudadır. Detaylar için bkz. Uzun, a.g.e., s. 268-276.

²⁸⁵ Amr İbnül As, Mekke’de doğmuştur. İslam’ı kabul etkten sonra önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bilgi ve siyasette Arapların önde gelen şahsiyetleri arasında yer almaktadır. İskenderiye ve Mısır’ı fethetmiş olması nedeniyle “Mısır Fatihi” olarak da tarihe geçmiştir. Hz. Ömer döneminde dört yıl, Hz. Osman döneminde dört ve Muaviye devrinde iki yıl valilik görevi yapmıştır. Bir Ramazan Bayramı günü Mısır’da vefat etmiştir. Detaylar için bkz. Adem Apak, “**Amr B. El-As Hayatı- Şahsiyeti-Devlet Adamlığı**”, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999, s. 98-199.

görevlerinde bulunmuştur. Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan gerilimler neticesinde çıkan Sıffin Savaşı'nda Muaviye tarafında yer alması ve Tahkim (Hakem) Olayındaki²⁸⁶ etkisi en çok bilinen mevzudur. Siyasal kabiliyetiyle savaşın sona ermesi ve çözümlenmesinde etkin olmuştur.²⁸⁷

2.5.3. Erdem Etiği Kuramı

Çalışmanın kapsamı dolayısıyla izah edilecek son etik kuram, erdem etiği kuramıdır. Kavram olarak erdem, daha önce de zikredildiği gibi insanı ahlâki iyiye yönlendiren,²⁸⁸ belirli değerler üzerine temellenen somut davranışsal tavırların soyut kavramsal karşılığıdır. Yani ahlâki değerleri kendinde toplayan bir kavramdır.

Erdem mefhumu; bilgelik, yiğitlik, doğruluk, itidalli olma, tutarlılık, sevgi, iyilik gibi prensiplerin bileşkesidir.²⁸⁹ Burada erdem kavramı için bir benzetme yapılırsa etik kodların şemsiyesidir, denilebilir. Çünkü etik kimlik veya erdemli kimseler denildiğinde, tüm bu etik kodları kendinde birleştiren kimseler anlaşılmaktadır.

Erdem etiği, diğer kuramların aksine eylemi gerçekleştiren faile ve failin karakterine odaklanmaktadır. Deontolojik etik kuram ile teleolojik etik kuramın merkezi doğru eylem iken; erdem etiği, kişilik ve karakter üzerinde yoğunlaşmaktadır.²⁹⁰ Gerçekleştirilen davranışın niyeti veyahut sonucuna ya da eylemin ahlâki yasaya uyup ödevi yerine getirmesi gibi durumlarından daha çok eylemin öznesi ve bu ekseninde de öznenin ahlâki gelişimi ölçüt olmaktadır. Kişinin karakteri, ahlâki gelişimi ve dolayısıyla erdem sahibi olması önemlidir.²⁹¹ Erdem etiğinin merkeze koyduğu insan, diğer kimselerden bağımsız ve dışta olmadığı gibi diğer insanlara dönük bir yönü de içine almakta, bu anlamda sorumluluk üstlenmektedir.²⁹² Buradan anlaşıldığı üzere erdem etiği; sorumluluk, yükümlülük ve ilke gibi kavramları dışlamamaktadır.

²⁸⁶ Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan savaş sonlandıran vakadır. Vakanın meydana gelme sürecinde Amr İbnül As etkilidir. Muaviye'nin safında yer alan Amr İbnül As, savaşın seyri içerisinde Kuran-Kerim'in sayfalarını mızrakların ucuna taktırarak savaşın yönünü değiştirmiştir. Mücadelenin Kuran-ı Kerim'in ışığında çözüme bağlanması teklifi gündeme gelmiştir. İki tarafında belirlediği hakemler ile savaş fiili olarak sonlamıştır. Hz. Ali tarafından Ebû Mûsa el Eş-âri, Muaviye tarafından ise Amr İbnül As hakem tayin edilmiştir. Burada belirtilmesi elzem görülen şey, Amr İbnül As'ın siyasal zeka ve kabiliyeti noktasıdır. Ayrıntılar için bkz. Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", **İslâm, San'ât, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi (İstem)**, S. 2, 2003, s. 35-65.

²⁸⁷ Abdullah Çimen, "Amr B. Âs'a Yöneltilen Eleştirilerin İncelenmesi", **Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 2, 2017, s. 250-251.

²⁸⁸ Arıkan, a.g.e., s. 596.

²⁸⁹ Erol Köktürk, "Siyasette Erdem ve Erdemsizlik", **Sosyal Demokrat Dergisi**, S. 71, 1994, s. 18.

²⁹⁰ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 134.

²⁹¹ Yaran, a.g.e., s. 35.

²⁹² Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 137.

Erdem, kişilik niteliğidir ve doğuştan değil sonradan pratik ile kazanılmaktadır. Bu kazanım noktasında eğitim önemli bir ayaktır. Buradan hareketle de erdem etiğinin gerek olarak iyi insan vurgusu ortaya çıkmaktadır.²⁹³ Eylem, tutum ve davranışlar; insanların sahip olduğu değerleri, kişiliği ve karakterini yansıtmaktadır. Erdem etiği insanların karakter gelişiminde kültür, gelenek ve toplumun etkisi olabileceği üzerinde durmakta ve bu olgular aralarında ilişki kurmaktadır. Öyle ki insanlar içinde yaşadıkları toplumun değerlerinden bağımsız değildirler. Toplumsal değer iletimi, kuşaktan kuşağa devredilen tutum ve davranışlar ile etkileşim içerisinde. Erdem etiği bu yönde iyi ve doğru ile alakalı miras alınmış eylem örüntülerinin neticesi olarak iyi, doğru ve erdemli fiilleri hayata geçirdiklerini ileri sürmektedir. Bu noktaya bir parantez açarak ayrıca erdemlerin gençlik döneminde kazanılacağı savunmaktadır. Bu anlamda ahlâki gelişime ve karakter formasyonuna hususi bir ehemmiyet vermekte, yetişkinlerin bu aktarım konusunda yetkin ve etkin olmaları gereği üzerinde durmaktadır. İnsanların erdemli olması bahsinde; duyarlılığın, deneyimin, geleneklerin ve inançların önemli ve etkin olduğu ifade edilmektedir.²⁹⁴ Bu ekseninde erdem etiği ile dinler arasında bağlantı kurulduğu görülmektedir. Özellikle İslam dininin ve ahlâk anlayışının erdem perspektifi oldukça hacimlidir. Yaran'ın "dinlerin ve özellikle İslam'ın ahlâk anlayışı da... öteki ahlâk kuramlarını tamamen dışta bırakmamakla birlikte... esas itibarıyla erdem etiğidir" şeklindeki ifadesi bu bahsi izah edecek niteliktedir.²⁹⁵

Siyasal etik açısından erdem etiği değerlendirildiğinde ikisi arasında olumsuz bir imaj gözlenmemektedir. Aksine siyasetçilere duyulan güvenin asgariye indiği bir dönemde erdem etiğinin ehemmiyeti giderek artmaktadır.²⁹⁶ Çalışmanın ilgili kısımlarında ifade edildiği gibi yolsuzluk, rüşvet, zorbalık, adil olmayan uygulamalar, ahlâki çözümler, siyasal istikrarsızlık, siyasal erke güvensizlik ve soğuma gibi pek çok sorunun çözümü, etik üzerinden gerçekleştirilebilir. Bu gibi sorunlar siyasette erdem ve siyasetin erdemli kişilerce yerine getirilmesi gereğini pekiştirmiştir.²⁹⁷ Kendini bilme, azimli, çalışkan, adil, dürüst ve vatanperverlik vb. özellikler başlıca erdemler olup, toplumun geneli tarafından kabul görüp onaylanmaktadır. Sayılan bu niteliklere toplumdaki tüm bireylerin sahip olması aile, eğitim, sosyal yapı vb. olgular vasıtasıyla

²⁹³ Yılmaz ve Aksoy, a.g.e., s. 20-21.

²⁹⁴ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 134-136.

²⁹⁵ Yaran, a.g.e., s. 37.

²⁹⁶ Yılmaz ve Aksoy, a.g.e., s. 20.

²⁹⁷ Köktürk, a.g.e., s. 17.

desteklenip güçlenmesi sağlanabilir. Ayrıyeten siyasetçilerin hem kendileri hem de toplum üyeleri için en yüksek iyiyi sağlayacak olan bu erdemlere sahip olmasının son derece önem taşıdığına altı çizilmektedir.²⁹⁸ Böylelikle bireyler bir yandan sosyal değerler kazanarak çevreye uyum sağlarken, bir yandan da insan hakları, eşitlik, adalet, ahlâka dayalı özgürlük gibi ilkelere sahip olacaklardır.²⁹⁹

Erdem, demokrasinin işlerlik kazanmasında anahtar bir niteliktir. Tam tersi ise yani erdem zafiyeti söz konusu olduğunda demokrasi ağırlaştırmakta ve erozyona uğramaktadır.³⁰⁰ Tam da bu noktada özellikle siyasetçilerin erdemli olmaları gerekmektedir. Siyasetçiler toplumun sorumluluklarını üstlendiklerinden ötürü en temel erdem olarak barışı istemelidirler. Birey bazında ise özgür olarak erdemli eylemde bulunabilmeleri için temel haklarının korunup güvence altına alınması gerekmektedir. Zira özgür olmayan toplumda bireylerin erdemli olmasını beklemek gerçekçi bir bakış değildir. Sonuç olarak etik bir siyaset için hem bireylerin hem de siyasetçilerin erdem etiğine elverişli tutumlar sergilemesi gerekmektedir.³⁰¹ Bu tutumları da canlı tutmak ve geliştirmek için siyasetçiler bu yönde uygulamalar veya politikalar üretebilmelidir.

Erdem, zengin bir kavramdır. Bu sebeple erdem etiğinin perspektifi oldukça geniştir. Pek çok düşünürün erdem kavramı üzerine fikirleri mevcuttur. Öyle ki erdem kavramının menşei Antik Yunan'a kadar götürebilmek mümkündür.³⁰² Bu bağlamda çalışmada, Batı medeniyeti ile Doğu medeniyetinin erdem algısı ve devamında ise siyaset ile kurulan bağlantısı karşılaştırmalı olarak izah edilmesi uygun görülmektedir. Platon ve Aristoteles'i Batı medeniyeti kısmında ele alınacak, Doğu medeniyeti kısmında Farabi ve Gazali izah edilecektir.

2.5.3.1. Platon Felsefesinde Etik ve Siyaset

Antik Yunan medeniyetinde etik, erdem ve mutluluk üzerinden algılanmış ve yaşamın asıl gayesi konumunda yer almıştır. Platon'un hocası Sokrates de etik anlayışının temeline erdemi yerleştirmiştir. Erdem nedir sorusunun cevabını ise “erdem

²⁹⁸ Sam, a.g.e., s. 30.

²⁹⁹ Yılmaz ve Aksoy, a.g.e., s.22.

³⁰⁰ Köktürk, a.g.e., s. 18.

³⁰¹ Yılmaz ve Aksoy, a.g.e., s.21-23.

³⁰² Derya Küçükaltın, “Erdem Etiği ve Politika”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1, 2008, s. 71.

bilgidir” şeklinde yanıtlamaktadır. Tersten okunduğunda ise bilgisizlik erdemsizlik manasına gelmektedir.³⁰³

Platon’un etik anlayışı, Antik Yunan dönemi ve hocası Sokrates’te olduğu gibi eudaimonist bir nitelik taşımaktadır. Yani mutluluk endeksli dir. Platon’da insan eylemlerinin asıl gayesi ve mutluluğa giden yol, en yüksek iyiye ulaşmaktır. İnsan en yüksek iyiye, yalnız değil adil bir toplumla birlikte devlet içinde ulaşabilir. Buradan hareketle Platon etiğinde önemli üç ana unsur bulunmaktadır. Bunlar: en yüksek iyi, erdem ve devlettir.³⁰⁴ Aynı zamanda Platon felsefesinde insan, toplum ve devlet arasında mesafe yoktur, birbirleriyle ilişki içerisinde dir. İyi insan iyi yurttaştır, iyi yurttaş ise ancak iyi toplumda mümkündür ve bu da ancak iyi-ideal devlette gerçekleşir. Platon’da devlet ve toplum doğaldır. Zira insanlar kendi başlarına yeterli olmadıklarından, bu yetersizlik insanları bir arada yaşamaya itmekt edir. Bu doğrultuda toplum insan gereksinimleri sonucunda meydana gelmektedir. Aynı zamanda farklı yeteneklere ve becerilere sahip insanlar arasındaki iş bölümü neticesidir. Düşünür, zaruri olarak birbirlerine ihtiyaç duyan insanlar arasındaki iş bölümünün kaçınılmaz sonunu ideal devlet olarak tanımlamaktadır.³⁰⁵ Devlet ile toplum arasındaki doğal ilişki için organizma benzetmesini yapmaktadır. İnsan ruhunun üç gücü vardır ve bunlar akıl (düşünme), arzu veya istekler ve hazlardır. Bu yapı toplum ve devlette de benzer biçimde işlemektedir. Başka bir ifadeyle düşünür, insanlarda bulunan bu değişik yapının toplumda ve devlette de varlığını, aralarında bu şekilde örüntülü bir bağ olduğunu söylemektedir.³⁰⁶ Nasıl ki insan bedeninde organlar başa bağlı ve organlar başa boyun eğmeleri neticesinde işlevlerini yerine getirebiliyorlar ise, devlette böyle bir bütünlük içerisinde dir. Yani yegâne amaç devlettir. Devletin haricindeki her tikel gaye, ancak amaç olarak devlete yönelik olduğunda manalıdır ya da değildir³⁰⁷

³⁰³ Uğur Köksal Odabaş, “Eudaimonia’nın Sokratik Görünümü: Erdem Bilgidir ve Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 23, S. 1, 2019, s. 93.

³⁰⁴ Neslihan Başkan, “Atabetü’l-Hakayık Bağlamında Ahlâk Kavramı Ve Tıp Etiği”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013, s. 58.

³⁰⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, 2. Bakı: İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 98-99.

³⁰⁶ Cengiz Özgün ve Mustafa Uluçakar, “Platon ve Farabi’nin Devlet Anlayışlarının Günümüz Siyaset Perspektifinden Karşılaştırılması”, *International Journal Of Economics Administrative And Social Sciences*, C. 3, S. 1, 2020, s. 5-6.

³⁰⁷ Ağaoğulları, *Sokrates’ten...*, s. 99.

Platon'un ideal toplum ve dolayısıyla ideal devlet tasarımının merkezinde erdem kavramı yer almaktadır. Düşünüre göre dört temel erdem vardır. Bunlar: bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve adalettir.³⁰⁸

Platon ideal devletinde, toplum sınıflardan oluşmaktadır. Her insanın becerileri hasebiyle ilgilendikleri ve ait oldukları sınıf farklıdır. Üç sınıf şeklindeki bu tasarım; üretim, koruma ve yönetim şeklindedir.³⁰⁹ Üretim sınıfı; bedensel olarak çalışmaya eğilimli, işçi, zanaatkâr, çiftçi kesimden, koruyucu sınıfı; cesur, çevik kişilerden oluşmaktadır. Yönetim sınıfı ise -yani siyasetçiler- etik bilgi sahibi filozofların tekelinde bulunmalıdır. Platon'un bu tasarımında yarı kast sisteminin olduğu ve sınıflar arası geçişin çok az ölçüde sağlandığı da ifade edilmektedir. Zira akıllıdan akıllı, güçlüden güçlü doğacaktır ve siyasetçilerin veya yöneticilerin bu durumu topluma izah edip inandırması beklenmektedir.³¹⁰ Bunun yanında her sınıfın erdemi ayrıdır. Üreticiler sınıfına ait insanlar ölçülülük erdemine, koruyucu sınıfına ait insanlar ise yiğitlik erdemine sahiptir ve olmalıdır. Son olarak yönetici sınıfının yani siyasetçilerin sahip olması gereken erdem ise bilgelik erdemidir. Bu üç sınıftaki insanların her biri yalnız kendi işleriyle meşgul olmalı ve bu işlerin dışına çıkmamalıdır. Bu şekilde ideal devletteki dördüncü erdem olan adalet erdemi cisimleşmiş olur. Hülâsa ideal devlet adaletin ta kendisi olmaktadır.³¹¹ Bu durumda adalet erdemi tüm sınıfların ortak erdemi olmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki burada adalet herkesin kendi sınıfının içinde kalarak görevlerini yapması ve diğer sınıfların işlerine karışmaması olarak algılanmaktadır. Tersî durumu ise adaletsizlik olarak görmektedir.³¹² Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere adalet erdemi hem bireysel hem de sosyal bir erdemdir ve bu şekilde var olması gerekir ki tek tek bireylerde ve toplumda yerleşebilsin.³¹³

Düşünürün siyaset ve etik hakkındaki fikirleri iç içe olmaktadır ve ayrılması zordur.³¹⁴ Siyasal etik açısından Platon düşüncesi, erdemi hayata geçirmek üzerinedir. Burada ideal devlete ulaşmak erdemli hayatın reçetesidir. Bu bakış açısına göre siyasetin yani devletin görevi erdemi hayata geçirmektir. Bu bağlamda Platon siyaseti,

³⁰⁸ Mustafa Ozan Şahin, "Eski Yunan'da Siyasi Düşünce", Önder Kutlu ve Betül Karagöz Yerdelen (Der.), **Siyasal Düşünceler Tarihi** içinde (ss. 49-80), 1. Baskı, İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2015, s. 65-66.

³⁰⁹ Ağaoğulları, **Sokrates'ten...**, s. 100.

³¹⁰ Şahin, Eski Yunan'da..., s. 65.

³¹¹ Ağaoğulları, **Sokrates'ten ...**, s. 100

³¹² Şahin, Eski Yunan'da..., s. 66.

³¹³ Demirtaş, a.g.e., s. 2439.

³¹⁴ Hasan Yıldız, "Platon'un Siyaset Felsefesinde Yönetici Ahlâkı", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 13, 2015, s. 154.

etiğe veya ahlâka feda etmiştir.³¹⁵ Siyasal etik bağlamında düşünür, etiğin veya ahlâki olanın siyasetten-yönetimden daha faik daha yüksek değerde olduğunu kabul etmektedir. İdeal bir siyasette-yönetimde en temel ülkü (idea) adalettir. Adalet devletin asıl erdemi olduğu gibi bireylerinde erdemidir. İnsanlar bu anlamda kendilerini erdemli olmaya zorlamalıdır. Burada devletin işlevi söz konusudur. Devletin ahlâk sahibi ve erdemli bireylerden oluşan toplum inşa etmesi gerekmektedir. Zira gerçek mutluluk erdemli olmakla mümkündür. Ayrıca devletin görevlerinden birisi de erdemli kişiler yetiştirmektir.³¹⁶ Bu nedenle siyasetin bilge, gerçek etik kodları algılama yeteneğine sahip kişilerce yürütülmesi lazımdır. En etkili çözüm olarak filozofların yönetmesini görmüştür veya yönetenlerin filozoflaştırılmasıdır.³¹⁷ Platon düşüncesinde yöneticiler-siyasetçiler yani filozoflar, diğer insanlardan daha üstün, öğrenmeye yatkın, yalan söylemeyen, ruhsal doyuma ehemmiyet veren, ölçsüz, açgözlü ve korkak olmayan, hafıza gücü yüksek kişiler olduğunu belirtir.³¹⁸ Öz itibarıyla Platon'un ideal devlet tasarımıındaki yürütücüler, siyasetçiler-yöneticilerdir.

Ahlâklı bir toplum inşasında eğitim ayağı da önemlidir. Erdemlerin hayata geçmesi noktasında politik bir düzende sıkı ve sağlam bir eğitimi önemsemektedir. Bu eğitim de ancak filozof olan ya da bu nitelikte olan siyasetçilerin yönetimi sayesinde gerçekleşir.³¹⁹ Eğitim ile vatandaşların erdem sahibi olması sağlanabilir.³²⁰

Platon'un ideal devletinin sınıfsal toplumdan meydana geldiği belirtilmişti. Bu düzenin ilerleyebilmesi ve sağlam bir şekilde kalabilmesi için sınıfların hareketlenmemesi gerekmektedir. Bunun için düşünür “yararlı yalan” olarak da belirttiği *Üç Cevher Yalanı* mitosuna sıklıkla başvurmaktadır. Bu mitos öz olarak, tanrı tarafından her sınıfa özgü bir cevher bahşedildiği söylenmektedir. Üreticilerde, demir ve tunç, koruyucularda gümüş ve siyasetçi-yöneticilerde altın cevheri bulunmaktadır. Bu mitos, her sınıfa ait kişilerin kendi yerlerine inandırmaktadır. Bunun yanında aslında korku yaymaya da hizmet ettiği söylenebilir. Zira sınıfsal hareketlilik olduğunda şehrin yok olacağı inancı taşımaktadır. Ayrıca ideal devlet için gerekirse şiddete başvurusunu

³¹⁵ Akıncı, a.g.e., s. 89.

³¹⁶ Turan, a.g.e., s. 322.

³¹⁷ Alkan, *Siyasal Ahlâk...*, s. 54.

³¹⁸ Özgür ve Ulukaçar, a.g.e., s. 6.

³¹⁹ Demirtaş, a.g.e., s. 2439.

³²⁰ Akıncı, a.g.e., s. 89.

olağan karşılamaktadır. Fakat sürekli olarak müracaat edilecek bir yöntem olmadığının da farkındadır.³²¹

Platon idealist bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşımda mutlak ahlâki değerler içermektedir. Devletin bu değerleri topluma empoze edebilir güçte olduğunu veya olması gerektiği ekseninde görüşlerini şekillendirmektedir.³²² Bu paralelde siyasal bütünlüğü korumak ve kontrol altında tutmak için siyasetçilerin-yöneticilerin, gerekli hallerde ve durumlarda gündelik ahlâkın dışına çıkabileceğini ve hatta çıkması gerektiğini ifade etmektedir. Meşru düzeni sağlamak adına da belli başlı araçları kullanmasını ileri sürmektedir.³²³

Platon'un sahip olduğu düşünceler bağlamında teleolojik bir yaklaşımı içinde barındırdığı söylenebilir. Çünkü bakıldığında erdemi gerçekleştirecek olan devlettir. Fakat bunu yaparken erdemin ne olduğunun belirlemesi yine devlete aittir. Dahası devlet ile erdemi eşdeğer kılar ve devlet gaye haline gelir. Bu durumda da devletin varlığı için çekinmeden bireysellikleri yok etme, tüm toplumu istediği ölçüde biçimlendirme hakkını kendisinde bulur. Dolayısıyla Machiavelci yaklaşımın hak gördüğü bütün araçlara başvurma hakkı gündeme gelmiş olur.³²⁴ Yararlı yalan mitosu ve Jakobenlerin sorgusuz olarak işlettikleri giyotinler bu duruma örnek teşkil edecek niteliktedir.³²⁵ Dolayısıyla Platon ahlâk felsefesinin en temel erdemi olan adalet, aslında herkesin kendi yerini bilmesidir.³²⁶

Platon'un demokrasi hakkındaki fikirleri de çarpıcıdır. Demokrasiye karşı bir tutum sergileyen düşünür demokrasi için; “Cahil halkın kendi seçtiği yeteneksiz politikacılarla yönetildiği çok kötü bir rejim olan demokrasi de hiçbir erdeme, hiçbir doğruya yer yoktur. Her şeyden önce adaletten söz etmek olanaksızdır. Bu yöntem; soy, sop, servet, eğitim vb. farklılıklarına bakmaksızın bütün yurttaşlara eşit haklar sağlar.” demektedir.³²⁷

³²¹ Ağaoğulları, **Sokrates'ten...**, s. 101.

³²² Yılmaz, a.g.e., s. 41.

³²³ Ağaoğulları, **Sokrates'ten...**, s. 101.

³²⁴ Güleç., a.g.e., s. 38.

³²⁵ Ağaoğulları, **Siyasal Ahlâk...**, s. 287.

³²⁶ Alkan, **Siyasal Ahlâk...**, s. 54.

³²⁷ Erdal Yıldız ve Engin Yurt, “Platon'un Devlet-Toplum- İnsan Anlayışı”, **Tabula Rasa**, S. 29, 2018, s. 129.

2.5.3.2. Aristoteles

Erdem etiği ve mutluluk arasındaki ilişkide genel olarak Sokrates ve Platon'un izini takip ettiği söylenebilir. Fakat hocası Platon'un düşüncelerinden etkilenmekle birlikte bazı fikir ayrılıkları da söz konusudur.³²⁸ Söz gelimi Platon ideal devletin bilgisini vererek tasarımını yapmıştır, gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgilenmemiştir.³²⁹ Bu anlamda Platon ideal olanın peşinden koşarken Aristoteles, mevcut olanı ele alarak, var olan devletler arasında mümkün olan en iyinin peşinden koşmuştur.³³⁰

Düşünür etiği normatif olarak ele alır ve insan olmanın manası ve amaçları nedir sorusu üzerinden yola çıkarak değerlendirme yapar.³³¹ Doğadaki her varlığın yöneldiği bir gayesi vardır. O halde varlık olarak insanın da yöneldiği bir gaye vardır, var olmalıdır. İnsanın gayesi iyiyi gerçekleştirmektir.³³² Aristoteles etiğinde de tüm fiiller bir iyiyi arzulamaktadır. Bu iyinin nihai gayesi mutluluğa ulaşmaktır. Aristoteles'in mutluluk tanımı, erdeme uygun gerçekleştirilen etkinlik şeklindedir. Erdem ise tercihlerine ilişkin bir huy, akıl tarafından ve aklı başında insanın belirleyeceği, bizle ilgili olarak orta yolu bulma huyudur, şeklinde ifade etmektedir. Bireyler için iyiye ve dolayısıyla mutluluğa ulaşmak erdemli eylemler ile gerçekleşebilir.³³³ Erdem, ruhun akla uyması halinde gelişmesi ve mükemmel olması halidir. Düşünür erdemi, düşünce (entelektüel) erdemi ve karakter (ahlâki) erdemi olarak tasniflendirmektedir. Düşünce (entelektüel) erdemi; bilgelik, doğru karar verme, aklı başındalık, sağduyu gibi özellikleri içinde barındırır. Bu erdemler eğitim ve çaba ile gelişir. Karakter (ahlâki) erdemler ise her durumda doğru ortayı yapmayı, itidalli yani ölçülü olmayı ve bunu huy haline getirmeyi kapsar.³³⁴ Ayrıca cesaret, cömertlik, adil olma, nezaket gibi huyu oluşturan ve ortaya çıkaran olan özelliklerdir.³³⁵ Burada doğru orta dediği olgu misal ile izah edilirse, cömertlik doğru orta ve bir erdemdir. Çünkü cimrilik ile savurganlık gibi iki aşırılık arasındaki doğrudur.³³⁶

³²⁸ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 165.

³²⁹ Ağaoğulları, **Sokrates'ten...**, s. 99.

³³⁰ Şahin, Eski Yunan'da..., s. 68.

³³¹ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s. 165.

³³² Zeynep Kantarcı, "En İyi Yönetime Giden Yol: Aristoteles'in Siyaset Felsefesi", **Mavi Atlas**, S. 2, 2014, s. 24.

³³³ Bilge, a.g.e., s. 99.

³³⁴ Aydın Çağlıyan, a.g.e., s. 371.

³³⁵ Ağaoğulları, **Sokrates'ten...**, s. 138.

³³⁶ Aydın Çağlıyan, a.g.e., s., 371.

Siyasal etik perspektifinden bakıldığında düşünürün olumlu bir imaj çizdiği söylenebilir. Şöyle ki Aristoteles'te etik ve siyaset iç içedir.³³⁷ Siyaseti ve etiği ele alış biçimi nizami bir toplum ve devlet inşa etmek üzerinedir. Bu iki kavramı tamamen birbirinden ayrı alanlar olarak görmeyip aralarında öyle ya da böyle bir şekilde münasebet kurmasından ötürü olumlu bir ilişki vardır şeklinde ifade edilebilir.

İnsanın amacı en yüksek iyiye ve dolayısıyla mutluluğa ulaşmaktır. Bu da ancak insanı diğer varlıklardan ayıran akıl vesilesiyle gerçekleşir. Fakat insan, toplumsal ve siyasal bir varlıktır. Bu anlamda tek başına bu amaçları başaramaz. Bu gayeler bir toplum ve devlet içinde hâsıl olur. Dolayısıyla iyi ve mutlu bir yaşamın toplumsal ve siyasal bir yönü söz konusudur.³³⁸ Düşünür mutlu bir yaşam üzerine fikir üretirken, etik erdeme, akli başındalığa ve hazza bağlı üç tür yaşam biçimi olduğunu söyler. Bunlar siyaset yaşamı, felsefeci yaşamı ve haz yaşamı olarak da ifade edilebilir. Burada haz yaşamı, bedensel hazlara, felsefeci yaşamı, akli başında yani gerçeğe dönük araştırma yapmakta, siyasetçi yaşamı ise erdeme dayalı veya dönük eylemleri amaç edinir. Burada siyasetçi erdemli eylemleri siyaset ise ortak erdemi yani en yüksek iyiye odaklanmaktadır. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere düşünür siyaset ile erdem arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. Siyasetin de asıl amacı olarak erdemli bireyler yetişmesi sağlamak ve onları iyi yurttaş kılmaktır.³³⁹

Aristoteles etiği ve siyaseti, pratik bilimler içinde değerlendirir. Pratik bilimler, insan eylem, tutum ve davranışları ile ilgilidir. Düşünüre göre siyaset bu bilimler içinde en kapsayıcı, en geniş perspektife sahip olanıdır. Siyaseti en önemli bilim olarak görmesinde, siyasetin amacının diğer tüm bilimlerin amaçlarını kapsaması yer almaktadır. Çünkü siyaset insan için iyi olana ulaşmayı hedefler. Bu sebeple diğer bilimlerden daha üstün ve kapsayıcıdır. Hatta düşünür siyaseti diğer amaçların gerçekleşme koşulu olarak da görmektedir. Etik bu tarifte siyasetin bir alt dalı konumundadır.³⁴⁰ Bu anlamda etik, siyasetin bir parçasıdır. Siyasetin asıl amacı erdemli yurttaşlar ise etikte bu bağlamda siyasetin amacını elde etme aracı veya yöntemi konumundadır.³⁴¹ Ayrıca Aristoteles etiği kişisel mutluluğun formülü, siyasete ise

³³⁷ İsmail Şafî, "Adalet ve Siyaset İlişkisi Üzerine", **Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 12, 2018, s. 67.

³³⁸ Kantarcı, a.g.e., s. 24.

³³⁹ Berfin Kart, "Etik Politikayı Önceler Mi? Aristoteles'in Yanıtı ve Günümüzde Politika", **Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi**, S. 4, 2016, s.112-121.

³⁴⁰ Ağaoğulları, **Sokrates'ten...**, s. 134-135.

³⁴¹ Kart, a.g.e., s. 112.

toplumsal refah, mutluluk ve gönenc formülü olarak bakmaktadır. Dolayısıyla siyasetin hitap ettiği alan hasebiyle bütünün iyiliğini karşılamaktadır. Toplumsal bütünün iyisi ve gönenci kişisel mutluluktan daha önemli olduğu için Aristoteles'te siyaset, etiğin üzerindedir.³⁴² Siyasetin ve etiğin ortak noktası insandır. Aristoteles'in siyasal etiği, erdemli insan ve toplumda birleşir.³⁴³

Düşünür hocası Platon gibi adalet kavramına ayrı bir parantez açar ve adaleti toplumsal hayat için asli ve yüksek erdem olarak niteler.³⁴⁴ Adaleti bir tür orantı ile şekillendiren düşünür, eşitler arasında eşit, eşit olmayanlara ise farklı muameleyi esas almıştır. Bu anlamda adalet anlayışının sübjektif bir özellik taşıdığı söylenebilir. Adaletin uygulayıcısı ise devlettir.³⁴⁵

Aristoteles için siyaset, insanların etik gelişimine yardım ederek erdemli olmaya sevk etmektir.³⁴⁶ Bunun yanında insanların kişisel olarak da erdemli olma noktasında nihai bir gaye taşıması ve bu anlamda da çaba sarf etmesini gerekli görmektedir.³⁴⁷ Siyasal anlamda iyi yaşamı ve mutluluğu erdem ile özdeşleştiren Aristoteles için siyasetçilerin veya yöneticilerinde sorumlulukları söz konusudur. Siyasetçilerin yetenekli, iyi ve dürüst olmaları gerekmektedir.³⁴⁸ Adalet ile işleyen bir toplum düzeninden söz edebilmek için siyasetçilerin ve yurttaşların adil olmaları elzemdir. Aynı zamanda siyasetçiler, toplumun erdemli yaşamalarını sağlayacak düzenlemeler de yapmalıdır.³⁴⁹

Etiğin siyaseti incelemesi gerekmektedir. Düşünür bunun için etik kodlara sahip siyasetçilerin var olmasını şart olarak görmüştür. Siyasetçiler etik ve erdemli tutumlar sergilemelidir ki etiği öne alan bir siyaset var olabilsin. Toplumsal ilişkilerde erdemli yurttaşlar etkin olmalıdır ve böylelikle siyasette etiğin yankısı kabil durumda olsun. Bu gibi ifadeler ile düşünür siyasetin amacı olan erdemli ve erdeme uygun yaşamın olanaklı olabileceği düşüncesini taşımaktadır.³⁵⁰

³⁴² Alkan, **Siyasal Ahlâk...**, s. 55.

³⁴³ Şahin, Eski Yunan'da..., s. 72.

³⁴⁴ Arslan Topakkaya, "Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles – Platon Karşılaştırılması", **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 6, 2008, s. 43.

³⁴⁵ Şafî a.g.e., s. 67-68.

³⁴⁶ Ferhat Ağırman, "Aristoteles: Devlet-Birey İlişkisinde Devletin Önceliği", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C.6, S. 13, 2018, s. 681.

³⁴⁷ Hamza Ateş ve Bülent Oral, "Kamu Yönetiminde Etik: Kültürel Temeller ve "Örgütsel Ruhçuluk" Kuramı Ekseninde Bir Analiz", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 5, 2003, s. 60.

³⁴⁸ Kantarcı, a.g.e., s.35.

³⁴⁹ Kart, a.g.e., s. 116-117.

³⁵⁰ Kart, a.g.e., s. 126.

Bunun devamında siyasetçilerin olduğu kadar yönetilenlerinde erdemli olması gerekir. Mutlu bir hayat için erdem, erdem için eğitim şarttır. Düşünür erdeme ulaşmanın sağlayıcı olarak eğitimi işaret etmektedir. Erdemin, eğitim vesilesiyle empoze edilmeyen insanların toplumsal yaşamını da olumsuz etkileyebileceğinin altını çizmektedir. Bunun yanında eğitimin sağladığı erdem sayesinde kişilerin hayvani niteliklerinde sıyrılarak soylu nitelikler kazandırmak amaçlanmalıdır. Bu asli görevi düşünür, devlete vermektedir. Yarınki kuşakların yetişmesi devletin tekelinde olmalıdır ve bu doğrultuda da iyi bir yaşamın kapısı açılmalıdır.³⁵¹ Aristoteles bu düşünceleri ışığında siyasetin temel işlevi olarak, yurttaşlarını nitelikli ve iyi insanlar kılmaya dolayısıyla da iyi ve erdemli eylemlerde bulunması için çaba harcaması olduğu anlaşılabilir.³⁵²

Platon gibi Aristoteles'te demokrasiye karşı bir tutum içerisindedir. Demokrasi için doğru olandan sapmış, kötü bir yönetim şeklinde ifadeler kullanır.³⁵³ Ayrıca demokrasi varlıklı olmayan çoğunluğun yönetimidir. Demokrasiyi, düşünür için ideal yönetim biçimi olan politeia'nın (demokrasi ve oligarşin ortasındaki ideal biçimdir) yozlaşmış ve sapmış hali olarak niteler.³⁵⁴ Bunun yanında düşünürün ideal siyasal sisteminde dışlayıcılık mevcuttur. Kadınlar, yabancılar, köleler ve hatta işçiler yurttaşlığın dışına itilmiştir. Bu anlamda eşitsizlikçi ve seçkinci bir yaklaşıma sahiptir.³⁵⁵

Batı'daki erdem anlayışı, erdemin siyasete dâhil edilme koşulları ve siyasetçilerin sahip olması gereken erdemler Platon ve Aristoteles üzerinden öz olarak izah edilmeye çalışılmıştır.

Müslüman düşünürler, felsefi görüşlerini ve siyasi fikirlerini inşa ederken İslam'ın öngördüğü temel ölçü ve hükümlerin dışına çıkmamaya özen göstermişleridir. Dolayısıyla İslam düşünürlerinin öğretilerinin her aşamasında, doğrudan veya dolaylı olarak İslam'ın etkisi söz konusudur. İslam düşünürlerinin etik ve siyaset konularında Batı medeniyetinden etkilendikleri açıktır. Fakat aralarında bariz farklar da mevcuttur. Söz gelimi Platon'un ideal devletinde öngörülen tasarımdan farklı olarak toplumda, inançta ve insani değerlerde herkesi eşit görmüşlerdir. Herhangi bir dışlayıcılık söz konusu

³⁵¹ Kantarcı, a.g.e., s. 37-38.

³⁵² Sam, a.g.e., s. 93.

³⁵³ Ağaoğulları, *Sokrates'ten...*, s. 147.

³⁵⁴ Kantarcı, a.g.e., s. 29.

³⁵⁵ Ağaoğulları, *Sokrates'ten...*, s. 152.

değildir. Düşünürle halk arasında sözgelimi entelektüel anlamda seviye farkı olsa da bunu ayrıştırıcı bir nitelik olarak görülmemiştir.³⁵⁶

2.5.3.3. Farabi: Erdemli Şehir

Erdem etiğinin İslam dini ile olan ilişkisine değinilmişti. İslam düşünürü Farabi'nin de siyaset ve etik görüşlerinin şekillenmesinde yüksek ölçüde dinin etkisi söz konusudur. Farabi İhsanu'l Ulûm (İlimlerin Sayımı) isimli eserinde ilimleri beş bölüme ayırmış olup bunlar: dil ilmi, mantık ilmi, ta'limî ilimler, ilhiyât ilimleri ve medeni ilimler şeklindedir. Bu tasnifte siyaset ve ahlâkî medeni ilimler içine yerleştirir. Daha sonra farklı bir eserinde bu sefer ilimleri nazarî ilimler, amelî (uygulamalı, pratik) ve felsefî ilimler olarak ayırır, siyaset ve ahlâkî amelî ve felsefî ilimler içinde değerlendirir. Hâsılı düşünürde siyaset ve etik ayrı alanlar olarak değil iç içe olarak işlemiştir.³⁵⁷ Siyaset ve ahlâk düşüncesinde Platon ve Aristoteles'ten etkilenmiştir fakat haricen bu etkiyi İslam ile harmanlamıştır. En ünlü eseri olan 'El Medinetü'l Fazıla' adlı kitabında siyaset, erdem ve toplum ilişkisini işlemiş ve erdemli bir siyasetin dayanacağı prensipleri sıralamıştır. Farabi'de insanları toplum halinde yaşamaya iten etkenler, yeme-içmeyi sağlamak, iş bölümü, dayanışma ve düzen gereğidir. Bunun yanında adalet ve sevgi duygusu da toplumsal yaşamda etkilidir.³⁵⁸

Farabi'nin ideal devlet anlayışı, erdemli şehir olarak tezahür eder. Platon gibi ütöpik bir yol izlemekle birlikte gerçek toplumu da kabul etmektedir. Düşünürün yetkin devleti bütün insanlığı kuşatan bir dünya devletidir.³⁵⁹ Tabi tüm düşüncelerinde olduğu gibi bu anlayışa sahip olmasında da İslam dini etkilidir. Düşünürün ahlâk düsturu da İslam dini üzerinedir ve ahlâk anlayışında erdem kavramı oldukça önemlidir. Buradan hareketle Farabi, siyaset felsefesini toplum, erdem (fazilet) ve mutluluk gibi üç temel kavram üzerine inşa ettiği söylenebilir.

Siyaseti, erdemli yaşama ve mutluluğu elde etme noktasında en etkili yol olarak tarif etmektedir. Mutluluk aklın gerektirdiği gibi hayatı sürmenin sağlayacağı en yüksek bilgi, düşünce ve ahlâk donanımının vereceği ruhi bir yetkinliktir. Siyasetin varlık

³⁵⁶ Şahin, Eski Yunan'da..., s. 147.

³⁵⁷ Çiftçi, a.g.e., s. 177-178.

³⁵⁸ Turan, a.g.e., s. 329.

³⁵⁹ Hilmi Ziya Ülken, **İslam Felsefesi Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru Kaynakları ve Etkileri**, 8. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020, s. 83-84.

sebebi de budur çünkü ahlâk mutlu olma, siyaset ise mutlu etme noktasında ağırlık kazanır.³⁶⁰

Öte yandan düşünür, erdemi; akli ve ahlâki olarak tasniflendirir. Akli erdemler; hikmet, akıl, akıllılık, zekâ ve anlayış mükemmelliği; ahlâki erdemler ise iffet, cesaret, cömertlik ve adaletten meydana gelmektedir. Bu erdemler alışkanlık haline gelirse kalıcı olabilirler.³⁶¹ Farabi’de tüm bu faziletlerin maksadı mutluluktur ve bu da ancak siyaset ilmi sayesinde gerçekleşebilir. Siyasetin bir işlevi de erdemli bir toplum meydana getirmektir. Bu işlev erdemli siyasetçilerin varlığı ile mümkündür. Dolayısıyla siyasetin, etik bir temele dayanması gerekmektedir. Ayrıyeten erdemleri oluşturmak, geliştirip korumak görevi yine siyaset ilminin şemsiyesi altındadır. Bu bağlamda siyaset ve etik, mutlu ve erdemli bir yaşamın imkânlarını irdeleyen ve birbirlerine dayanan iki disiplin konumuna yerleştirdiği anlaşılmaktadır.

Farabi, siyasal otoriteyi, ilahi menşeli bir yasa etrafında teşkilatlandırmıştır.³⁶² Bu bağlamda erdemli şehirden kastı ideal devlet yapısıdır. Yardımlaşma olgusuna dikkat çekerek oluşturma gayesinde olduğu erdemli şehri şu şekilde tarif etmektedir:

Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaradılıştan birçok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır. Her fert bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar... Böylece her fert tabiatındaki mükemmelleşme ihtiyacını, ancak muhtelif insanların yardımlaşma maksadıyla bir araya gelmeleriyle elde edilebilir. Muhtelif insanların bir araya gelmelerinden topluluk peyda olur... Sakinlerin ancak saadete ulaşmak maksadıyla yardımlaşmaları bir şehir, fazıl bir şehir olur. Zaten, saadete erişmek maksadıyla kurulan her topluluk da fazıl bir topluluk sayılır. Onun içindir ki bütün şehirleri saadete erişmek maksadıyla el ele vererek çalışan bir millet de fazıl bir millettir; bütün milletleri saadete ulaşmak maksadıyla el birliğiyle çalışan bir dünya da fazıl bir dünya olur.³⁶³

Burada belirtmek gerekir ki, Farabi’deki bu beşeri toplum, hiçbir vakit erek olmamıştır. Aksine insanların dünyevi ve uhrevi anlamda her iki mutluluğa ulaşmasını hedefleyen yüce bir amaç için araç konumundadır. Yetkin ve erdem sahibi olmak için uygun toplum olarak Medine’yi (şehir-devlet) şekillendirmiştir.³⁶⁴ Farabi için erdemli şehir sağlıklı bir vücuda benzer. Nasıl ki vücudun uzuvları ve her uzvun ayrı bir görevi

³⁶⁰ Adnan Ayaz, “Fârâbî’de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri”, Marmara Üniversitesi Sosyal İlimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008, s. 117.

³⁶¹ Demirtaş, a.g.e., s. 2442.

³⁶² Tanju Toka, “Fârâbî ve Kant’ın Siyaset Felsefesinde Toplum ve Hukuk”, *Felsefe Arkivi*, S. 48, 2018, s. 25.

³⁶³ Farabi, *El-Medînetü’l Fâzıla*, Beşir Güneş (çev.), 1. Basım, İstanbul: Çağdaş Kitap, 2021, s. 85-86.

³⁶⁴ Ayaz, a.g.e., s. 100.

varsa, ayrıca hâkim bir uzuv –ki düşünür için bu kalptir- tarafından idare edilme durumu söz konusuysa fazıl şehirde de bu şekilde bir yapılanma söz konusudur.³⁶⁵ Buradan hareketle erdemli şehirdeki hâkim uzuv yönetici, devlet başkanı veya siyasal lider olmaktadır. Siyaseti, siyasal liderler tarafından gerekleri dikkate alınıp yerine getirmesi dolayısıyla yönetme sanatını icra etmesi olarak tanımlamaktadır. Farklı bir ifadeyle siyaset, bilfiil yönetme ameliyatıdır.³⁶⁶ Bu sanatta ancak erdemli siyasetçiler tarafından gerçekleştirilir.

Farabi düşüncesinde siyasal lider önemli bir yer kaplamaktadır. Öyle ki iyi bir lider olmadan iyi yönetimin olmayacağı düşüncesini savunmaktadır. Siyasal lideri hem doğuştan gelen bir takım nitelikleri karakterinde barındıran hem de edindiği deneyimler ve yaptığı gözlemler ile kendini geliştiren kişi olarak ifade eder.³⁶⁷ Eserinde bu konu hususunda şunları belirtmiştir:

Riyaset iki şeyle olur: Birisi reisin riyasete tabiat ve yaradılış ile müstait bulunmasıyla; diğeri reisin heyetçe ve iradi melekesi ile riyasete müsait bulunmasıyla. İşte, tabiat ve doğuşundan riyasete müsait olan kimsenin yapacağı sanat, herhangi bir sanat olamaz.³⁶⁸

Erdemli siyaset-toplum, erdemsiz siyaset-toplum ayrımını yapan düşünür erdemli bir siyaset için liderin niteliklerini ayrıntılı bir şekilde irdelemiştir. On iki madde olarak sıraladığı bu niteliklerin özünü ifade etmek gerekmektedir. Evvela vazifesini kolayca yapabilmesi için vücudunun tam ve sağlam olması gerekir. İyi bir anlama ve kavrayışa sahip olmalıdır. Hafızasının kuvvetli olması, uyanık ve zeki olması gerekir. Güzel konuşma kabiliyetine hâkim, öğrenmeyi ve öğretmeye yatkın ve sevmelidir. Yeme, içme ve kadınlara düşkün olmamalı; doğruluğu sevip, dürüst olup zıttı olan yalanı ve yalancıyı sevmeyip kaçınmalıdır. Yüce ruhlu olup, asaleti sevmek ve itibarı zedeleyici tutumlardan uzak durmalıdır. Büyük bir azim ve irade sahibi olmalıdır ki zaruri durumlarda cesaret gösterebilen, korkak olmamalıdır. Adaleti ve adalet ehlini sevmelidir ki istibdattan, zulümden ve zalimden nefret etmelidir. Böylece mazlum ve istibdat kurbanlarının imdadına yetişen kimlikte olmalıdır. Mutedil mizaçlı olup adalet

³⁶⁵ Farabi, a.g.e., s. 86.

³⁶⁶ Ömer Türker ve İbrahim Aksu, “Fârâbî Felsefesinin Temel Erdemleri”, **Edebali İslamiyet Dergisi**, C.2, S. 4, 2018, s. 39.

³⁶⁷ Rüzgar, a.g.e., s. 81-82.

³⁶⁸ Farabi, a.g.e., s. 90.

istendiği vakit şiddet göstermeyen, bunun yanında zulme ve kötülüğe davet edildiğinde şiddet ve aksilik gösterebilmelidir.³⁶⁹

Tüm bu özelliklere bakıldığında Farabi'nin, "Emir, nübüvvet hırkası kuşanmaya ehil birisi olmalıydı." sözü ile yöneticilerin sıradan değil hatta neredeyse peygamberce birisi olması gerektiğini savunmaktadır. Neyse ki düşünür, bu düşüncesinin, isteğinin erişilmesi oldukça güç bir hayal ürünü olduğunun farkındadır. Ayrıca böyle bir toplumun her daim mümkün olmayacağını da belirtir.³⁷⁰ Fakat yine de siyasal liderlerin bu yönde gayret göstermeleri gerektiğine inanmıştır.³⁷¹

Siyasetçilerin sahip olması gereken bu nitelikler ve erdemler içerisinde adalet bir adım önde durmaktadır. Adil bir yöneticinin var olması erdemli bir toplum ve dolayısıyla devlet için bir ihtiyaçtır. Bunun yanında düşünür adalet ile yönetici arasında metafiziklaştıran bir bağ kurar. Müslüman düşünürlerin birçoğuna göre Allah ile âlem arasındaki ilişki siyasetçi ile toplum arasında da söz konusudur. Allah âlemi nasıl nizama sokuyorsa siyasetçi de toplumu aynı şekilde düzenler ve adaleti sağlar.³⁷² Siyasetçi ilk sebep olarak Allah'ın sağladığı adalet, düzen ve yasayı taklit ederek, hakiki mutluluğa giden siyasal rejim olan erdemli devlet modelini tesis edebilir.³⁷³ Düşünürün adalet anlayışında, inandığı din gereği Allah tarafından gönderilen mesajlarda hiç kimseye adaletsizlik yapılmaması konusu kati bir şekilde açık olması etkilidir. Bu düstur ile yetişen bir kişinin inancından bağımsız olarak düşüncelerini şekillendirmesini beklemek tabiidir.³⁷⁴ Farabi'nin siyaset ve erdem düşünceleri toparlandığında erdemli bir siyasetin peşinde olduğu söylenebilir.³⁷⁵ Farabi, ahlâkı siyaset içerisinde eritmıştır. Bilgisiz ve erdemsiz bir liderin yönettiği toplumda aynı şekilde erdemsizliğe yatkın olacaktır. Dolayısıyla siyasal liderin yönetim görevinin yanında etik sorumluluğu da söz konusudur.

2.5.3.4. Gazali

Gazali'de Farabi gibi ahlâk ve siyaseti İslam dini ile bağdaştırmıştır. Siyaset, kötü tutumlardan uzak durmak, erdemli eylemler ile dünya ve ahiret saadetine ermek

³⁶⁹ Farabi, a.g.e., s. 93-94.

³⁷⁰ Oktay, a.g.e., s. 207.

³⁷¹ Bayram, Etik, Ahlâk ve Siyasal Değerler, s. 21.

³⁷² Demirtaş, a.g.e., s. 2443.

³⁷³ Eyüp Şahin, "Platon ve Fârâbî'de Aristokrasi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 1, 2010, s. 119-120.

³⁷⁴ Demirtaş, a.g.e., s. 2443.

³⁷⁵ Şahin, Eski Yunan'da..., s. 121.

için ehemmiyetlidir. Siyaseti, dine uygun bir yaşam şekli olarak anlamlandırmaktadır. Dolayısıyla bir anlamda siyaset, din ile dünya arasındaki ahengi ifade eder. İslam düşünürlerinde siyaset ile ahlâki olan ayrı görülmediğinden ötürü, Gazali’de de bu durum farklı değildir. Hatta siyaseti din ve ahlâkın bir devamı olarak nitelemektedir. Bunun yanında beşeri ilimler içerisinde siyaseti, en soylu ve en şerefli ilimlerden saymaktadır.³⁷⁶

Gazali etik anlayışında üzerinde durduğu mesele erdemli eylemlerdir. Hakiki mutluluk olarak ahiret hayatını kast eden düşünür bu maksatla erdem kavramına vurgu yapar. Hikmet, şecaat (cesaret, yüreklilik), iffet ve adalet olmak üzere dört temel erdemden bahseder. Bu erdemlerin alt katmanlarını da izah eder. Hikmet erdeminin, akıllılık, zihin keskinliği, görüş berraklığı, doğru kanatta bulunmaktır. Şecaatin alt katmanları: cömertlik, yüce gönüllülük, kendine güven, dayanıklılık, yumuşak huyluluk, sebat, asalet, mertliktir. İffetin ise hayâ, utanma duygusu, sabır, eli açıklık, doğru karar, iyi huyluluk, haksızlığa karşı kızgınlıktır. Son olarak adalet alt katman saymamakta, ancak nefsin bölümleri arasındaki uyum olduğunu işaret etmektedir.³⁷⁷ Fakat anlaşılan o ki devletin, siyasetin ve dahi dinin temeline yerleştirdiği temel erdem olmaktadır. Bu temel ile birlikte Gazali, adaleti sağlamak adına gerekirse zor kullanmak gibi önlemler almakta sakınca görmemektedir. Ayrıca adaleti, ülkenin veya devletin refaha ulaşması açısından birbirine bağlı gelişmeleri sağladığı düşüncesini savunmaktadır. Bu bağlamda yöneticinin adil olmasıyla devletin mamur olacağı, bu gelişmenin devletin mali kalkınmasını sağlayacağı, mali gücün de orduyu genişletebilmesi, güçlü ordu yöneticinin bekasını ve yönetici yani siyasal iktidar da dinin bekasının sağlamasını teminat altına alması gerektiğini söylemektedir. Tüm bu ilişkiler yöneticinin adil olmasıyla gerçekleşir. Böylece toplumun, siyasal erke karşı güveni artmış olur.³⁷⁸

Erdemlerin kazanılmasında riyazet (nefsin isteklerini kırmak) yoluyla kazanılmasının altını çizer. Bunun için örnek alınması gereken tek kişinin de Hz. Muhammed olduğunu ekler. Riyazet burada ahlâki hayatın bir parçasıdır ve herkesin bu

³⁷⁶ Uğur Ak ve Esmâ AK, “Gazali’nin Düşünce Yapısında Din-Devlet İlişkisi”, Mehmet Akıncı ve Gökçe Nur Şafak (Der.), **I. Türk İslam Siyasi Düşünce Kongresi Bildiriler Kitabı** içinde (ss. 161-169), Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2015, s. 164.

³⁷⁷ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s.111-113.

³⁷⁸ Nurullah Yazar, “Gazzâlî’nin Nasihatü’l- Mülûk Adlı Eserinde Hükümdarlık Teorisi”, Mehmet Akıncı ve Gökçe Nur Şafak (Der.), **I. Türk İslam Siyasi Düşünce Kongresi Bildiriler Kitabı** içinde (ss. 149-159), Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2015, s. 152.

konuda temkinli olması gerektiğini düşünmektedir. Erdemli bir karaktere ancak bu şekilde sahip olunabilir.³⁷⁹

Gazali, siyasal liderin sahip olması gereken erdemleri de sıralamıştır. Tevazu ve hilm (hilm, yumuşak huyluluk, merhamet), dindarlık, kanaatkârlık, ilim sahibi olmak, örneklik, ehliyet ve liyakat gibi etik değerleri içeren erdemlerden söz eder.³⁸⁰ Tüm bu özellikler topluma yansıtacağından ötürü liderin bu hususlarda dikkatli olmasını gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Bu ahlâki değerlere sahip olmayı din ile özdeşleştirerek siyaset ilminin gelişmesini bir manada İslam’a bağlamaktadır.

³⁷⁹ Cevizci, **Etik-Ahlâk Felsefesi**, s.111.

³⁸⁰ Yazar, a.g.e., s. 154-156.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ALİYA İZETBEGOVİÇ VE SİYASAL ETİK

Bu bölümde Aliya İzetbegoviç'in hayatının panoramik fotoğrafını çekip, münevver kimliğini ve fikriyat dünyasını işleyerek siyasal lider olarak alt yapısının anlaşılması öngörülmüştür. Devamında ise siyasal yaşamında, politik kararlarında, Bosna-Hersek mücadelesinde, siyasal lider olarak sergilemiş olduğu tutumların, etik kodlar, siyasal etik ve etik teoriler üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3.1. Aliya İzetbegoviç'in Hayatı

3.1.1. Ailesi, Yetiştği Çevre ve Genç Müslümanlar Teşkilatıyla Teması

Münevver bir şahsiyet ve lider olan Aliya İzetbegoviç'i anlamak, değerlendirmek, analiz etmek için sıralı bir biyografi yeterli değildir. Tarihe iz bırakmış, Bosna-Hersek ve Müslüman coğrafya için tartışılmaz bir öneme sahip olan Aliya İzetbegoviç'in münevver kişiliğini oluşturan farklı boyutlarda etkenler vardır. Bu sebeple söz konusu etkenleri dikkate alarak bir değerlendirilme yapılması uygun görülmüştür.

İçine doğduğu çevre, aile ortamı, eğitim hayatı, arkadaş çevresi ve dahi içinde yaşadığı coğrafi, sosyal, ekonomik ve siyasal konum gibi unsurların tamamı kimliğinde etkilidir. Bu unsurların yanında Aliya İzetbegoviç'in ilk çocukluğundan itibaren şahsına münhasır bir karaktere sahip olması da ilerideki yaşantısı, edindiği saygı ve rollerde etkili olmuştur. Bu bağlamda Aliya İzetbegoviç'i kaleme alırken, yaşadığı toplumsal, sosyolojik ve siyasal havayı soluyarak, kendisini yetiştiren tüm iç ve dış unsurların bir arada analiz edilmesine dikkat edilerek tespitler yapılmaya çalışılacaktır.³⁸¹

Aliya İzetbegoviç 8 Ağustos 1925'te Yugoslavya Krallığına bağlı Bosna-Hersek'in bir kasabası olan Bosanski Samaç'ta dünyaya gelmiştir.

³⁸¹ Mahmut Hakkı Akın, **Çağa İz Bırakan Önderler Aliya İzetbegoviç**, 4. Baskı, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2020a, s. 9-10.

Aliya ismini dedesinden almıştır. Dede Aliya Yahîç (Yahya) 1800'li yıllarda Osmanlı Devletinde subaylık hizmetleri yapmış, Sıdika isminde Üsküdarlı bir hanımla evlenmiştir.³⁸² Bu evlilikten dört kız, iki erkek çocuğu olmuştur. Erkeklerden Mustafa, Aliya İzetbegoviç'in babasıdır. İzetbegoviçler ailesinin menşesine bakıldığında ise Belgrad'ın yerlisi olan köklü bir ailedir. 1863 yılında başlayan ve daha sonraki yıllarda devam eden Sırp baskısından kaçan ve aralarında İzetbegoviç ailesi de olan Müslümanlar, Sultan Abdülaziz'in tesis ettiği güvenli ve Bosna-Sava nehirlerinin kesiştiği bir yer olması hasebiyle stratejik bir öneme sahip olan, Kuzey Bosna'da Posovina bölgesine yerleştirilirler. Bölgenin ismi Sultan Abdülaziz tesis ettiğinden dolayı daha sonradan Aziziye olarak anılmaya başlanmıştır. Yoğun göçlerin yaşanmasıyla genişleyen bölge daha sonradan Aşağı Aziziye (Oraşje) ve Yukarı Aziziye (Bosanski Samaç) olarak adlandırılmıştır. Aile, Begoviç (beyzâde) adını 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Büyük Dede İzet'e, "Bey"³⁸³ unvanı verildikten sonra kullanmaya başlamıştır. Aliya İzetbegoviç'in büyükleri yaşadıkları bölgede cömert, adil, yardımsever, maruf insanlar olarak bilinmekteydi. Ayrıca dede Aliya Yahîç, Bosanski-Smaç'ta belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur. Dede Aliya Yahîç bu görevi sırasında milliyetçiliğin etkili olduğu bir dönemde adil bir idareci olduğunu gösteren ve daha sonraki yıllarda Aliya İzetbegoviç'in hayatına sirayet edecek bir olay yaşanmıştır.³⁸⁴

Birinci Cihan Harbi'nin çıkması eşiğinde Avusturya Velihtı Prens Ferdinand'ın 1914 yılında Saraybosna'da öldürülmesinin mesulü tutulan Sırlar üzerinde baskı yoğunlaşmıştı. Suçlunun bulunması için çevredeki Sırların tutuklanması hadisesi gerçekleşirken Büyük Aliya, Bosanski-Samaç'ta suçsuz olduğuna inandığı kırk kadar Sırp'ı, Avusturya askerlerine, "Ben buranın belediye başkanım, kimin suçlu kimin suçsuz olduğunu bilirim, bu insanlar suçsuz, eğer onları götürecekse beni de götürün." şeklinde adil ve cesur bir tutum sergileyerek Sırları teslim etmemiştir.³⁸⁵ Bu hadiseden yıllar sonra 1944 yılında Ustaşalar³⁸⁶, Aliya İzetbegoviç'i orduya almak istediklerinde kaçmakta olan Aliya, Sırp milliyetçiler tarafından yakalanmış ve boğazı kesilerek öldürülmesine karar verilmişti. Ancak dedesi Büyük Aliya Yahîç'in kurtardığı

³⁸² Akın, **Çağa İz Bırakan...**, s. 10.

³⁸³ İzet Bey ve Şakira Hanım'ın çocukları Hasan ve Aliya Yahîç'tir. Aliya Yahîç'in Sıdika Hanımla evliliğinden dört kız iki erkek altı çocuk sahibi olmuştur. Altı kardeşten biri olan Mustafa, Aliya İzetbegoviç'in babasıdır.

³⁸⁴ Hüseyin Yorulmaz, "İzetbegoviç Ailesinin Bilinmeyenleri", **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı). 2016, s. 84-96.

³⁸⁵ Yorulmaz, a.g.e..., s. 87.

³⁸⁶ Ustaşa: Nazilerle işbirliği yapan Hırvat faşistlere, aşırı milliyetçi gruba verilen isimdir.

Sırlardan birisi Albay Keseroviç (Sırp komutanı), “Bunu öldürmeyin! Bunun dedesi Aziziye valisi iken, Avusturya askerleri tarafından suçsuz yere tutuklanan Sırları kurtarmıştı. Onlardan biride benim.” demiştir ve Aliya İzetbegoviç serbest kalmıştır.³⁸⁷

Bu hadisenin anlatılmasındaki gaye, İzetbegoviç ailesinin değerlere olan hassasiyeti, sahip olunan değerlerin önemle tavizden uzak tutulması ve bu değer kültürünün kuşaklara aktarılmasının altının çizmektir. Nitekim Aliya İzetbegoviç de bu değerleri aynı hassasiyet ile hem ailesine hem de Bosna-Hersek’e miras olarak bırakmıştır. Bunu kaleme aldığı kitaplardan ve Bosna mücadelesindeki temel tutumlarında görmek mümkündür.

Aliya İzetbegoviç’in doğumundan iki yıl sonra 1927 yılında, Aziziye’nin Hırvat milliyetçileri tarafından işgal edilmesi ve babası Mustafa Bey’in işlerinin kötü gitmesi nedeniyle Saraybosna’ya taşınmışlardır.³⁸⁸ Aliya’nın ilk çocukluk ve gençlik yılları burada geçmiştir. Kur’an-ı Kerim kursuna bir yıl gittikten sonra Saraybosna’nın en meşhur Alman Lisesine kaydolmuştur. Lise dönemlerinde ortalama bir öğrenci olduğunu ifade eden İzetbegoviç mesaisinin çoğunu okuma yapmaya ayırmıştır. Bu okumalar, İslam medeniyetinin temel metinlerinin yanı sıra Batı medeniyetinin ve felsefesinin temel metinlerini de içine almaktadır. Özellikle Henri Bergson’dan *Yaratıcı Evrim*, Immanuel Kant’dan *Saf Aklın Eleştirisi* ve Oswald Spengler’in *Batı’nın Çöküşü* kitaplarından etkilenmiştir. Aliya İzetbegoviç, bu okumalarını merak etme, sorgulama, anlama ve kavrama niyeti ve arzusuyla yapmıştır.³⁸⁹ Entelektüel kimliğinin oluşmasına katkı sağlayan bu okumalar yalnızca felsefe alanı ile sınırlı değildir. Zira Aliya’nın okuma kültürü oldukça geniştir. Sanat, edebiyat, hukuk, sosyoloji, ilahiyat gibi geniş bir ölçüğe sahiptir. Dolayısıyla genç yaşlarından itibaren ciddi bir kültürel ve entelektüel birikime ve deneyime sahip olduğu söylenebilir.³⁹⁰

Lise dönemlerinde Aliya İzetbegoviç, inancı ile ilgili bazı ikircik, kararsızlık yaşamıştır. Avrupa’nın çalkantılı savaş yıllarında ideolojik olarak da hareketli yıllar yaşanmaktaydı. Aliya da komünist ve ateist literatürü okumuş ve etkisi altında kalmıştır.³⁹¹ Öğrenim görmüş olduğu lisede de komünist bir algının hâkim olması

³⁸⁷ Cemile Haliloviç Tekin, **Bosna-Hersek Devleti 1991-2011**, 3. Baskı, Konya: Çizgi Yayınları, 2012, s. 94.

³⁸⁸ Mahmut Hakkı Akın ve Faruk Karaarslan, **Aliya İzetbegoviç Özgürlük Mücadelecisi ve İslâm Düşünürü**, 2. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2015, s. 15.

³⁸⁹ Mustafa Özcan, “**Değişim Ve Süreklilik Bakımından Balkan İslamı: Aliya İzetbegoviç Üzerine Bir Çalışma**”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017, s. 35-36.

³⁹⁰ Akın, **Çağa İz Bırakan...**, s. 13-14.

³⁹¹ Akın, **Çağa İz Bırakan...**, s. 11.

Aliya'nın bu ikileme düşmesinde etkili olduğunu kendisi de hatıralarından bahsetmektedir. Bir bocalama dönemi olarak ifade edilebilecek olan bu ruhsal sorgulamanın sonunda on yedi yaşında İslam'a kesin olarak dönüş yapmıştır ve hayatını bu düstur üzerinde devam ettirmiştir.³⁹² Burada etkili olan dürtülerden biri ve belki de en önemlisi, komünizmin dini vurgusunun yani tanrı tasarımıyan yanlışı olması ve de faşizm gibi baskıcı bir rejim olduğunu düşünüp savunmasıdır. Bu bocalama ve sorgulamadan sonra atalarından miras aldığı bir dini değil, bütün meseleleri sorgulayan akli melekeleri vesilesiyle yeniden iman ettiği İslam'ı benimsemiştir. Aliya İzetbegoviç bu süreçleri yaşarken ailesinin ona destek olması ve kimliğinin oluşum sürecine katkı sağlamış olmaları belirtilmesi gereken önemli bir noktadır.³⁹³ Ayrıca bu sorgulama neticesinde atalardan devralınan dini, akli bir mesele haline getirip, varoluş sancısının sonucunda İslam'ın şuurunu, sorumluluğunu benimsediğı yeniden bir iman süreci geçirdiğı ileri sürülebilir.³⁹⁴

Aliya İzetbegoviç, İkinci Cihan Harbi'nin devam ettiği yıllarda liseden mezun olmuştur. Kanunlar gereğince zorunlu askerlik yapması gerekmektedir. Fakat Aliya İzetbegoviç, askerlik yapmaktan kaçınmıştır ve bir yıl boyunca önce evinde gizlenmiş, evine polis baskını olduktan sonra ise Posovina'ya gidip orada gizlenmiştir. Bu tutumunun altında yatan en önemli sebep olarak da o dönem Nazi Almanya'sının Yugoslavya'yı işgal ederek Bosna-Hersek bölgesini Hırvat Milliyetçilerinden oluşan Ustaşalar'a bırakması ve Aliya'nın da bu faşist yönetimde askerlik yapmak istememesi yatmaktadır. Ayrıca bu tutumunda lise yıllarında yolunun kesiştiğı ve üyesi olduğu Genç Müslümanlar (Mladi Muslimani) Teşkilatının da etkisi vardır. Zira bu teşkilatın anti-komünist olduğu kadar anti-faşist bir duruşu da söz konusuydu. Savaşın bitmesiyle tekrar Saraybosna'ya dönen Aliya İzetbegoviç orada yaşamaya devam etmiştir.³⁹⁵

Genç Müslümanlar Teşkilatı, İkinci Cihan Harbi başlamadan hemen önce 1940'lı yılların başında, Müslümanların varlığını korumak maksadı ile kurulmuştur. Teşkilat bu gaye ile faaliyet göstermiştir. Lise döneminde temasa geçtiğı ve kurucuları arasında da bulunduğu Genç Müslümanlar Teşkilatı, Aliya İzetbegoviç'in düşünce ve fikriyat dünyasını oluşturma noktasında katkı sağlamıştır.³⁹⁶ İzetbegoviç'in yakın

³⁹² Halil Çil, **Özgür ve Bilge Lider Aliya İzetbegoviç**, 3.Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s. 11.

³⁹³ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 26.

³⁹⁴ Akın, **Çağa İz Bırakan...**, s. 12.

³⁹⁵ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 16.

³⁹⁶ Haliloviç Tekin a.g.e.,s. 94-96.

arkadaşı İsmail Bardhi bu teşkilat içinde bulundukları faaliyetler hakkında şunları paylaşmıştır.

En önemli çalışmalar olarak yazı yazmak ve tercüme etmek gibi faaliyetlerle uğraşıyorduk. Bu boşluğu hissettik ve bu boşluğu doldurmak istedik. Bosna Hersek'teki "Mladi Müslimani" hareketi olarak harfe önem vermek ve de komünizmin kötü kokusunu uzaklaştırmak faaliyetlerinde bulunuyorduk.³⁹⁷

Ayrıca teşkilatın önde gelen isimlerinden Tarık Muftić, Esad Karacozović, Nusret Başagić, Emin Granov gibi isimler ile tanışmış, gerçekleştirilen toplantılar ve tartışmalarda yer almıştır. Teşkilat, Boşnak halkının içinde bulunduğu sorunları tespit edip çözmek, İslam dininin daha iyi anlaşılması için çalışmalar yapmak ve dersler vermek gibi faaliyet alanı söz konusuydu. Teşkilatın kurulmasından kısa bir süre sonra (15 gün sonra) İkinci Cihan Harbi patlak vermiş ve teşkilatın bazı çalışmaları sekteye uğramıştır.³⁹⁸ Zamanla etkinliğini kaybedip dağılmıştır.

3.1.2. Mahkûmiyet Yılları

Aliya İzetbegović hayatı boyunca iki kez mahkûm edilmiş ve ömrünün neredeyse dokuz yılını hapiste geçirmiştir. İlk mahkûmiyetini 1946-1949 yılları arasında ve ikinci mahkûmiyetini 1983-1988 yılları arasında yaşamıştır.³⁹⁹

İkinci Cihan Harbi'nin sona ermesinden sonra Yugoslavya yeniden dizayn edilmiş ve ülke altı federal cumhuriyet ve iki özerk bölgeye ayrılmıştır. Bu bağımsızlık sonrasında etkin olan Komünist Parti, ülkede yaygın olan dini sistemlerin (İslam, Ortodoks, Katolik) sosyal yaşamda etkinliğini ve varlığını giderek kısıtlamıştır. Bu konjonktürde Aliya İzetbegović'in sosyal ve siyasal fikirleri komünist yönetimi rahatsız etmiştir. Komünizm ve faşizm karşısındaki duruşu nedeniyle ömrünün ilk mahkûmiyet deneyimini yaşamıştır.⁴⁰⁰ 1946 yılında Josip Broz Tito'un emriyle tutuklanıp hapse atılmıştır. Bu mahkûmiyet üç yıl sürmüş, 21 yaşında girdiği haptiden 4 Mart 1949 yılında, 24 yaşında çıkmıştır.⁴⁰¹ Bu süre zarfında Aliya İzetbegović, ilk olarak Zenica'ya oradan Stolac'a nakledildi ve daha sonrasında Yugoslavya'nın belli yerlerinde "ıslah

³⁹⁷ Bardhi, Aliya İzetbegović ile birlikte içinde yer aldığı faaliyet kısmına şöyle bir ekleme de yapmıştır: "Faaliyet kelimesini anlayamıyorum. Galiba Müslümanların çoğunluk olduğu bir devlette faaliyet kahve içmek, küfür etmek gıybet demiyelim çünkü haram ama onun yakınlarında bir şey. Bu gibi şeyler yapmıyorduk." **İsmail Bardhi İle 18.10.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 3.

³⁹⁸ Halilović Tekin a.g.e., s. 94-96.

³⁹⁹ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 29.

⁴⁰⁰ Özcan, a.g.e., s. 36-37.

⁴⁰¹ Halilović Tekin a.g.e., s. 99.

edici” çalışma kapsamında şantiye, tarımsal arazi ve orman gibi alanlarda çalışmıştır. Yıllar sonra Aliya şakayla karışık olarak, eğer hayatımı fiziksel bir iş ile kazanacak olsaydım bunun odunculuk olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁰²

İki mahkûmiyet dönemi arasında entelektüel gelişiminin üzerinde durmuş, eğitim hayatına devam etmiş, evlenmiş ve iş tecrübeleri edinmiştir. Özgürlüğüne kavuşunca çocukluğundan beri tanıdığı ve sevdiği Halida Hanım ile evlenmiştir. Leyla, Sabina ve Bakir isminde iki kız ve bir erkek üç çocuğu olmuştur.⁴⁰³ Eğitim hayatına devam etmiş ve ilk olarak Ziraat Fakültesine kayıt yaptırmış, 1952 yılında bu fakülteyi bırakarak çocukluğundan beri istemiş olduğu Hukuk Fakültesine başlamış ve 1956 yılında buradan mezun olmuştur.⁴⁰⁴

Meslek hayatına, ilk olarak Karadağ’da başlamış ve bir hidroelektrik santralinin inşaat şantiyesinde on yıl boyunca yöneticilik yapmıştır. Daha sonra 1963 yılında avukatlık sınavını vererek 1964 yılında avukatlık mesleğini icra etmeye başlamıştır. Bu meslekten de 1981 yılında emekli olmuştur.⁴⁰⁵ Bu süre zarfında da okumayı ihmal etmemiş entelektüel birikimi üzerine koyarak çalışmalar yapmıştır. *İslam Deklarasyonu* adlı eserini kaleme almış ve 1970 yılında bu eseri yayımlamıştır. Bu eser daha sonraki yıllarda özellikle ikinci mahkûmiyet döneminde yankı bulur.⁴⁰⁶ Ayrıca bu eser o dönem yönetimini rahatsız ettiğinden ötürü mahkûm edilmesinde de rol oynamıştır.

1970’li yılların başında Yugoslavya’da kısmen daha barışçıl, Müslümanlar üzerindeki baskıyı azaltıcı, yumuşak bir hava hâkim olmuştur. Ancak 1970’li yılların sonlarına doğru gelindiğinde bu havanın kasvetli ve baskıcı olmaya başladığı görülmektedir. Dönemin komünist lideri Tito, Aliya İzetbegoviç’in de içinde bulunduğu Müslüman entelektüel çevreye karşı sert bir mücadeleye girer.⁴⁰⁷ Bu kısa yumuşama döneminden sonraki baskı aslında komünizm karşısında olanlar ile bir iç hesaplaşma olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda 1979 yılında Tito’nun, iki komünist lideri görevlendirerek, “Bosna-Hersek’te ruhani milliyetçik ve Panislamizm’i canlandırmaya yönelik tüm teşebbüslerin en katı bir şekilde cezalandırılması” talimatı süreci izah eder niteliktedir. Verilen bu talimat Saraybosna televizyonunda nakledilmiştir.⁴⁰⁸

⁴⁰² Zehrudin İsakoviç, “Aliya İzetbegoviç 1925- 2003 Biyografisi”, **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s.152.

⁴⁰³ Akın, **Çağa İz Bırakan...**, s.15-17.

⁴⁰⁴ Çil, a.g.e., s. 11.

⁴⁰⁵ Çil, a.g.e., s.11-12.

⁴⁰⁶ İsakoviç, a.g.e., s. 154.

⁴⁰⁷ Akın, **Çağa İz Bırakan...**, s.19.

⁴⁰⁸ İsakoviç, a.g.e., s. 156.

1980 yılında J.B. Tito'nun ölümüyle de birlikte siyasal ortam iyice karışır ve kızıdır. Bu mücadele ortamında baskılar oldukça şiddetlenir ve Bosna'da çok sayıda yaşanan tutuklamalar yoğunluk kazanır.⁴⁰⁹ Bu kapsamda 23 Mart 1983 yılında Aliya İzetbegović'in, Hasan Kikiç caddesindeki 14 numaralı apartmanın 3 katında bulunan evine sabahın erken denilen vaktinde baskın yapılır ve Aliya tutuklanır. İlk olarak 3 gün olan tutukluluk süresi önce 13 gün ve daha sonradan da eziyetli bir biçimde uzatılarak 100 güne çıkartılmış ve sorgulanmıştır. Bu süre zarfının sancılı ve sıkıntılı geçtiğini belirtmektedir. Bu tutukluluk ve dava süreci kamuoyunda "Saraybosna Davası" olarak bilinmektedir.⁴¹⁰ İzetbegović ile birlikte daha önceden Genç Müslümanlar Teşkilatına üye olan ve teşkilat faaliyetlerine katılan pek çok isimde tutuklanmıştır. Ömer Behmen, Mustafa Sıpañıç, İsmet Kasumagiç bu kişilerden bazılarıdır. Düşünce suçu işledikleri öne sürülen bu kişiler komünist Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin varlığını ve birliğini tehdit ettikleri ve İslam devleti kurma düşüncelerinden dolayı suçlanırlar. Aliya İzetbegović'in İslam Deklarasyonu bu davada delil olarak gösterilir.⁴¹¹ Uzun süren sorgulama ve mahkeme sürecinin son oturumunda, İslam Deklarasyonu kitabının, toplumsal nizamaya yönelik olarak karşı devrim düşünceleri içerdiği, halkı bu anlamda bilinçlendirip galeyana getirdiği gibi iddialar ile suçlu bulunmalarına karar verilmiştir. Aliya İzetbegović mahkemede bu isnatlara şu şekilde yanıt vermiştir:

Yugoslavya'yı seviyorum ama yönetimini değil. (...) bütün sevgimi özgürlüğe veriyorum ve geriye yetkililer için bir şey kalmıyor. Ben, bu ülkenin yasalarını çiğnemiş olmaktan yargılanmıyorum. Çünkü böyle bir şey yapmadım. Ben aramızdaki tekil iktidar sahiplerinin, izin verilmiş ve yasaklanmış olana ilişkin standartlarını, Anayasayı ve yasaları dikkate almaksızın empoze etmelerine yarayan yazılı olmayan kuralları ihlal etmiş olmaktan dolayı yargılanıyorum. Nereden bakılırsa bakılsın, yazılı olmayan bu kuralları vahim bir biçimde ihlal ettim. Bu itibarla beyan ederim ki: ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir nefesi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslam, benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin diğer adıdır.⁴¹²

⁴⁰⁹ Akın, *Çağa İz Bırakan...*, s.19-20.

⁴¹⁰ İsaković, a.g.e., s. 157-158.

⁴¹¹ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 19.

⁴¹² Aliya İzetbegović, *Tarihe Tanıklığım Otobiyografik Kayıtlar*, İbrahim Hakan Akdoğan ve Azra Blekiç Aydoğan (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020a, s. 63.

Karşı savunmanın aslında beyhude bir çaba olduğunun da farkında olan Aliya İzetbegoviç Kasım 1983 yılında 14 yıl hapse mahkûm edilerek Foça Hapishanesine götürülür. Burada katillerin bölümü olarak bilinen S-20 bölümüne yerleştirilir.⁴¹³

Kendi ifadesine göre bu kısımda kalmasını şans olarak görmektedir. İnsan çeşidi tanımış olmaktan dolayı ve burada kalanların hırsızlara vs. gibi mahkûmlara göre başka türden insanlar olduklarını ifade etmiştir.⁴¹⁴

14 yıllık mahkûmiyeti Bosnalı bazı entelektüellerin çabasıyla 12 yıla indirilmiştir. Ayrıca kendisinin de avukat olmasından dolayı mahkemenin usulsüzlüğünü anlatan 30 sayfa bir metni Federal Mahkemeye karar düzeltme olarak sunmuştur. Bu metin bazı medya grupları, uluslararası insan hakları örgütleri tarafından da takip edilmiş ve bu takip yankı bulmuştur. Cezasının 12 yıldan ağırlaştırılmış 9 yıla dönüşmüştür.⁴¹⁵ 1987 yılında cezasının dördüncü yılını tamamlamışken o dönemin af komisyonu başkanı Zdravko Durişić, Aliya'ya iki kızı vasıtasıyla imzalaması sonrası serbest kalacağı garantisi ile bir dilekçe iletmıştır. Bu dilekçede, “Yaptıklarım yanlıştı ve pişman oldum. Affımı istiyorum ve bundan sonra, normal hayata döneceğimi ve siyasetle asla uğraşmayacağımı garanti ederim.” ifadeleri yer almaktaydı. İzetbegoviç kati bir tavırla bu dilekçeyi reddetmiştir. Bu dilekçe girişiminin altındaki sebep aslında Aliya İzetbegoviç'in ileriki yaşamında gerçekleştireceği yapının farkında olunması olarak değerlendirilebilir.⁴¹⁶ 1988 yılına gelindiğinde Yugoslavya Devlet Başkanlığı cezasının geri kalanını kaldırmıştır. Böylelikle Aliya İzetbegoviç, 25 Kasım 1988 tarihinde toplam 5 yıl 8 ay olarak geçirdiği ömrün ün ikinci mahkûmiyet dönemi sona ermiştir.⁴¹⁷

Aliya İzetbegoviç'in mahkûmiyet yıllarını ve bu dönemlerdeki tutumları, dünyaya bakış açısı değerlendirildiğinde münevver kişiliğinin, düşünür kimliğinin öne çıktığı tespiti kolayca yapılabilir. İçinde bulunmuş olduğu elim durumdan faydalanmış, büyük bir sabırla ve manevi güç ile geçirilen bu yıllar daha sonraki Aliya için adeta bir hazırlık aşaması olarak değerlendirmiştir. Bu analizler kendi ifadelerinde de çıkarılabilir. Foça Hapishanesinde cinayet suçu işleyenlerin arasına koyulduğunda, kendini şanlı hissettiğini söylemiştir. Bu sayede çok farklı çeşitlerde insanları ve

⁴¹³ İsakoviç, a.g.e., s. 159.

⁴¹⁴ İzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, s.69.

⁴¹⁵ Özcan, a.g.e., s. 38.

⁴¹⁶ Halilović Tekin, a.g.e., s. 100-101.

⁴¹⁷ İsakoviç, a.g.e., s. 162.

hayatları tanıma fırsatı edinmiş olduğu ifadeleri yer almaktadır. Hayatı farklı yönlerden deneyimleme, değerlendirme, tanıma ve anlama kabiliyetini ve perspektifini güçlendirdiği söylemek yerinde olur. Avukat olması nedeniyle de etrafında saygınlık görmüştür.⁴¹⁸ Bolca okuyarak ve düşünerek geçirilen bu yıllar nüvesini daha sonra 1999 yılında *Özgürlüğe Kaçışım* isimli kitapla vermiştir. Bu kitap A5 kâğıtlarına yazılan toplam 13 deftercikten oluşan hapisane günlüğü notlarından oluşmaktadır.⁴¹⁹

3.1.3. Cumhurbaşkanlığı ve Bosna Savaşı Yılları

Aliya İzetbegović hapisten çıktığında siyasal anlamda dünyada komünist rejimler için çözülme ve çöküş süreci doruk noktasına ulaşmıştı. Yugoslavya’da bağımsızlık fikirleri hâkim bir düşünce konumuna gelmişti.⁴²⁰ Karşılaştığı siyasal manzara, 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasıyla komünizmin çöküş sürecinin başlangıcı, ardından ise sosyalist bloğun dağılmaya başlamasıyla devam etmiştir. Bu süreç birçok etnik kimliği içinde barındıran Yugoslavya için dağılmanın eşiğine gelerek karşılanmıştır. Böyle bir zemin Yugoslavya için içten ve derin bir siyasal krizin baş göstermesi, politik belirsizlik havası, istikrarsızlık ve kargaşa demektir. Bunun yanında Yugoslavya’da Sırp hegemonyasının hâkim olması diğer etnik unsurları (ki bunlar, Makedon, Hırvat, Müslüman, Sloven) kendi hegemonyası içine almak istemesi ve bu amaçla uygulanan baskılar, yaşanan siyasal buhranı doruğa çıkarmıştır.⁴²¹

Aliya İzetbegović’te siyasal anlamda yapılanma fikri daha evvelinden de mevcut idi. Hapishanedeyken bu konudaki düşünceleri bir karara aşamasına varmıştır. Arkadaşlarının teşvikiyle de çalışmalara başlamıştır. Dini ve milli bakımdan kimlik ve temsil problemi yaşayan Boşnaklar için, Aliya İzetbegović ve arkadaşları tarafından bu kimliklerin korunması yönünde önemli adımlar atılmışlardır.⁴²² Kasım 1989 yılında parti hazırlıklarına başlanmış, bu anlamda önemli temaslar gerçekleştirmiş ve nihayetinde 27 Mart 1990’da Demokratik Eylem Partisi⁴²³ (SDA: Stranka Demokratske Akcije)

⁴¹⁸ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 29-30.

⁴¹⁹ İsaković, a.g.e., s. 161.

⁴²⁰ İsmail Gökürk, “Göklerin Öğrencisi Olmak: Aliya’nın Perspektifinden İdeal İnsan”, *Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 2, 2019, s.201.

⁴²¹ Özcan, a.g.e., s. 39-40.

⁴²² Özcan, a.g.e., s. 39.

⁴²³ Gündüz çok partili hayata geçişi ve Aliya İzetbegović’in parti kurma sürecini kısaca şöyle anlatmıştır: “Yugoslavya Sosyalist Halk Cumhuriyeti’nin (YSHC) kurucusu ve Devlet Başkanı Josip Broz Tito’nun 1980’de vefatıyla kurulan “Kolektif Devlet Başkanlığı” sisteminin bizzat Sırbistan siyasileri tarafından çalıştırılmaması sonucu 1989’da çok partili sisteme geçilmişti. Çok partili hayata geçiş kararının alınması üzerine arkadaşlarının teşvikiyle merkezi Bosna Hersek Federasyonu’nun başkenti Sarajevo’da olmak üzere

kurulmuştur.⁴²⁴ Aynı tarihte Saraybosna’da Holiday Inn otelinde bir basın toplantısı düzenlenerek kamuoyuna partinin kuruluşu duyurulmuştur.⁴²⁵ Aliya tarafından okunan ve SDA’nın kırk kurucusu tarafından imzalanan bu basın toplantısındaki açıklama daha sonradan “Kırklar Bildirgesi” olarak tanımlanacaktır.⁴²⁶ Partinin genel niteliği ve amacı hakkında da bir tanım özelliği taşıyan bildirgenin ilk kısmı şu şekildedir:

Biz aşağıda imzası olanlar, Yugoslav toplumunun karşı karşıya kaldığı ve sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik ve moral boyutları da olan kriz karşısında, Yugoslavya’yı halkları ve milletleriyle bir bütün olarak korumayı ve başlatılmış olan demokratik süreçlerin özgür, modern ve adil bir devlet olma yolunda kesintisiz devamını sağlamayı hedefliyoruz. Bu gelişimi desteklemek ve hedeflediğimiz bu yapı içerisinde sadece tüm vatandaşların ortak çıkarlarını gözetmek için değil, Müslüman kültürden gelen bireyler olarak sahip olduğumuz özgü gereksinimlerimizi de gözetmeye yönelik olarak, Demokratik Eylem Partisi’ni kurmak yönünde bir inisiyatif kararı aldık ve bu hedefe yönelik olarak politik etkinliğimizin 16 maddeden oluşan ilkelerini açıklıyoruz.⁴²⁷

Bahsi geçen on altı ilke geneli itibariyle partinin amaçlarını, işleyiş yapısını, beklentilerini işaret etmekteydi. Demokratik, adil, ülke içindeki tüm halkların eşit statü ile muamele hakkı, insan hakları ve düşünce hürriyeti temellerinde düzenlemeler vaat ediyordu.⁴²⁸ Bu ilkelerden öne çıkan üç madde Aliya İzetbegoviç önderliğinde SDA’nın demokratik ve adil emellerini izah eder niteliktedir. Bu ilkelerden ilki, Yugoslavya’da yaşayan bütün halklara eşit yurttaşlık verilmesi ve demokratik bir sistemin kurulmasını sağlamaktır. Bir diğer ilke, Yugoslavya sınırlarındaki bütün milletleri tanımak ve bütün dinlere saygı göstermektir. Son olarak da SDA Yugoslavya’nın Müslüman kökenli vatandaşların olduğu kadar parti programı ve hedeflerini benimseyen tüm vatandaşların politik bir birliğidir, şeklindedir.⁴²⁹

SDA, Yugoslavya’nın en hızlı teşkilatlanan partisi olma özelliğini taşımaktadır.⁴³⁰ Ayrıca çok partili sisteme geçişi sağlamış ve ülkeye muhalefeti getiren bir parti olmuştur. Sosyolojik zemini değerlendirildiğinde ise içerisinde İslamcı,

Demokratik Eylem Partisi’ni (Stranga Demokrastka Akcije-SDA) kurmuş. 1990’da yapılan seçimleri kazanarak Bosna Hersek Federal Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmişti. Çok partili hayat sonucu Yugoslavya’nın 6 Federal 2 Özerk Cumhuriyetinde yapılan seçimlerde genelde bağımsızlık yanlısı partiler kazanmışlardı.” **Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 1.

⁴²⁴ İzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, s. 93.

⁴²⁵ İsakoviç, a.g.e., s. 162-163.

⁴²⁶ Haliloviç Tekin a.g.e., s. 102.

⁴²⁷ İzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, s. 93-94.

⁴²⁸ İsakoviç, a.g.e., s. 164.

⁴²⁹ Tarkan Tek, “Aliya İzetbegoviç’in Bir Siyasi Projesi Olarak Demokratik Hareket Partisi (Sda)”, Merve Akkuş Güvendi (Der.), **Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Vefatının 10.Yılında Aliya İzetbegoviç Sempozyum Bildirgeleri** içinde (ss. 65-75), İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2013, s. 67.

⁴³⁰ Haliloviç Tekin, a.g.e., s. 101.

milliyetçi, seküler, muhafazakâr, liberal bulunan zengin bir tabana sahip olduğu görülmektedir.⁴³¹ Burada belirtmek gerekir ki, parti varlıklarına yönelik olarak Müslüman Boşnakların haklarını korumayı birincil ve öncelikli hedef saymaktadır. Bu bağlamda SDA'nın, İslamcı bir parti niteliği taşıdığı söylenebilir. Fakat ilkelerinde de ifade edildiği gibi temelde adil, demokratik ve içine insan haklarını da alan bir düzeni savundukları, bu bağlamda ise yalnızca Müslüman ve Boşnaklara hitap etmediği de açıktır.

Parti kurulduktan sonra 18 Kasım 1990 yılında ilk serbest seçim gerçekleşmiştir. Bu seçimde SDA büyük bir başarı elde etmiş ve oyların %38'ini almıştır.⁴³² Bosna-Hersek Cumhuriyeti Meclisinde 240 sandalyeden 86'sı alınmış, 7 üyeli Devlet Başkanlığının 3 üyesi yine SDA'nın içinden çıkmıştır. Yapılan bu seçimde Aliya İzetbegović Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde halk tarafından seçilen ilk devlet başkanı olmuştur. 1990 seçimlerinde % 40 oy ile seçimleri kazanan Aliya İzetbegović, 1996 yılındaki seçimde %80,3; 1998 yılındaki seçimde %86,8 oranında oy almıştır.⁴³³ 1990–2000 yılları arasında 10 yıl boyunca Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı yapan Aliya İzetbegović, her dönemde oylarını arttırarak seçimlerde zafer kazanmıştır.⁴³⁴ Bunun yanı sıra Aliya İzetbegović bu süre zarfında yürütmüş olduğu cumhurbaşkanlığı görevinde, tarihin en vahşi savaşlarından Bosna Savaşı'na (1992-1995) barış için önderlik etmiştir.⁴³⁵

Aynı dönemde Sırpların başında “Büyük Sırbistan” hayali ile Slobodan Miloseviç, Hırvatistan'ın başında ise Alman faşizminin balkan bölgesindeki ikamesi olan Franjo Tudjiman vardı.⁴³⁶ Bu kişiler aynı zamanda Bosna Savaşı'nın baş aktörleridir. Tekrar hortlayan bu etnik milliyetçilik 1980'li yılların sonuna gelindiğinde artık uç bir noktaya ulaşmıştı ve özellikle Boşnaklar için maruz kaldıkları çatışmaları ve kanlı saldırıları beraberinde getirmiştir.⁴³⁷

⁴³¹ Tek, a.g.e., s. 68.

⁴³² Şeref Göküş, Bülent Koçoğlu ve Rifat Atay. “Aliya İzetbegović'e Göre Bireyin ve Toplumun Eğitiminde Kadının Rolü”, *Türk Akademik Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 3, 2020, s.328.

⁴³³ Tek, a.g.e., s. 68.

⁴³⁴ Kamil Sarıtaş, “Bosna'nın Kurucu Metni “Tarihe Tanıklığım” ve Aliya İzetbegović”, Mürin Hakkıoğlu, M. Ahmet Tüzen, Çağlayan Doğan, Fatih Uyar (Der.), **1. Uluslar Arası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu Bildiriler Kitabı** içinde (ss. 395-412), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2018, s. 395.

⁴³⁵ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 22-32.

⁴³⁶ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 22.

⁴³⁷ Gül Tuba Dağcı ve Adnan Dal, “Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzetbegović”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 11, 2016, s. 113-114.

Aliya İzetbegović gerek diplomatik alanda temaslar gerçekleştirmiş ve adil birlik çağrısında bulunmuş, gerek kendi partisi aracılığıyla halka mesajlar vermiş fakat bu çabalar bir yankı uyandırmamıştı.⁴³⁸ Bu konjonktürde Aliya İzetbegović'in uzlaşma yönündeki talep ve çalışmalarına karşılık gelmemiş aksine kaçınılmaz olan savaşın ayak sesleri yakından duyulmaya başlandığı dar boğazlı bir sürece girilmiştir.

İlk olarak 25 Haziran 1991'de Slovenya ve Hırvatistan Yugoslavya'dan ayrıldıklarını duyurup bağımsızlıkları ilan etmiştir.⁴³⁹ Hemen akabinde Avrupalı devletler bu bağımsızlıklarını tanımışlardır. Bosna- Hersek ile Makedonya'nın bağımsızlık durumları ise referanduma bırakılmıştır. Bu durumdaki tabloya bakıldığında Bosna-Hersek için var olan iki alternatif söz konusuydu. Bunlardan ilki Slobodon Miloseviç ve Radovan Karadžić (Kasap unvanı ile de bilinmektedir) önderliğinde "Büyük Sırbistan" projelerinin bir parçası olmak ve böylelikle aslında varlıklarının flû hale gelmesi durumudur. İkincisi ise bağımsızlıklarını ilan edip, Yugoslavya'dan ayrılma durumudur.⁴⁴⁰ Sırp Demokrat Partisi (SDS) başkanı Radovan Karadžić, Bosna Hersek'in Büyük Sırbistan'a dâhil olmasını istediğinden, referandum kararına karşı sakınca duymadan, "Bosna-Hersek'i Cehennem'e çevirmekten ve gerekirse Müslüman halkı da imha etmekten çekineceğimizi sanmayın." şeklinde tehditkâr ifadeler kullanmıştır.⁴⁴¹ Bu söylem televizyon kameralarının önünde deklare edilmiş, karşılık olarak Aliya İzetbegović, "Karaciç'in açıklaması ve kendisinin mesajı, niçin belki de Yugoslavya dâhilinde kalamayacağımızı en güzel şekilde ifade ediyor. Bay Karaciç'in istediği şekilde bir Yugoslavya'yı artık hiç kimse istemiyor. Sırp halkı haricinde hiç kimse."⁴⁴²

Sırp tehditlerine karşı 14 Ocak 1992'de özerklik kararı alınmış ve referandum sorusu oluşturulmuştur. Referandum sorusu şu şekildeydi: "Egemen ve bağımsız bir Bosna Hersek; Müslümanlar, Sırp, Hırvatlar ve burada yaşayan diğer halkların mensuplarının eşit haklara sahip vatandaşlar olduğu bir devlet istiyor musunuz?"⁴⁴³

Aliya İzetbegović bağımsızlık yönünde adım atarak referanduma giden süreci güçlendirmiştir. Bu konu hakkında 24 Ocak 1992'de şunları deklare etmiştir:

⁴³⁸ İsaković, a.g.e., s. 168.

⁴³⁹ Demet Yener ve Cumhur Aslan, "Sevdalinka" ve "İnsanlık Ayağa Kalk" Romanlarında Bosna Savaşı'ndaki Toplumsal Yapı ve İlişkilerin Oluşumsal Yapısalcı Eleştirisi", *Journal of Awareness*, C. 3, S. 2, 2018, s. 15.

⁴⁴⁰ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 22.

⁴⁴¹ Hacer Öztürk, "Yıldızların Altında Yatan Adam", *Hece Dergisi*, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 724.

⁴⁴² İzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 130.

⁴⁴³ İzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 151.

Yugoslavya'nın dağılma süreci devam etmektedir. Bu süreci biz, Bosna Hersek vatandaşları olarak ne başlattık ne de teşvik ettik. Ancak biz şuanda bu sürecin sonunun başlangıcındayız... Bosna böyle yarım yolda ve tamamlanmamış bir durumda kalmaz. Dönecek yerimiz de yoktur. Sadece ileri gidebiliriz. Kader kararı söz konusudur, her şeye tarihi önem atfetmek gerekmez, ancak cumhuriyetimizin önünde bulunduğu seçim hakikaten de tarihidir. Önemine binaen, ileriye nasıl ve neye doğru gitme kararını hiçbir parti, hükümet hatta bu parlamento dahi veremez. Bir kişi ise hiç veremez. Böyle bir kararı ancak kendisini ilgilendiren halk verebilir.⁴⁴⁴

Nihayet 29 Şubat- 1 Mart 1992 tarihinde referandum gerçekleşmiştir. Halkın katılım oranının %63,41 olduğu seçimde, %99,43 oranında bağımsızlık için evet sonucu çıkmıştır. Böylece Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir. 6 Nisan 1992 'de Avrupa Birliği, ertesi gün ise ABD bağımsız Bosna-Hersek'i tanıdıklarını deklare etmişlerdir.⁴⁴⁵ Bu bağımsızlık ile birlikte aslında Bosna Savaşı'na start verilmiştir. Sırp lar bu sürecin peşinden saldırılara geçmiştir.

1992 yılının Nisan ayında saldırılar başlamıştır, 6 Nisan tarihinde Aliya İzetbegović, olağanüstü parlamento toplantısında Bosna-Hersek Başkomutanı seçilmiştir.⁴⁴⁶ Savaşın fiili olarak başlamasına ve pek çok yerde saldırılar olmasına rağmen savaş hali ancak 20 Haziran 1992'de ilan edilmiştir.⁴⁴⁷ Bu tarihe kadar savaş halinin ilan edilmeme sebebi hakkında, "Her şeye rağmen olup bitenin bir savaş olduğunu ve bunun devam edeceğini kabul etmemiz için yetmiş gün gerekti... O ana kadar mucize sonucu manasızca kan dökülmesine son verileceğine ilişkin çılgınca bir ümit besliyorduk." demiştir.⁴⁴⁸ Bunun yanında bağımsızlık ilanından sonra hür bir devlet olarak uluslararası camiada bir görünürlük kazanan ve Birleşmiş Milletlerde temsil edilen Bosna için, bu denli bir saldırı karşısında sessiz kalınmayacağı ve BM tarafından korunacağı inancı hâkimdi. Ancak İzetbegović'in ifadesiyle durum tam aksi olmuş ve hatta kendi kendilerini dahi savunmaları zorlaştırılmıştır.⁴⁴⁹ Bu ifadelerden Aliya İzetbegović ve Bosna halkı için durumun ne kadar zor olabileceği kolayca anlaşılabilmektedir.

⁴⁴⁴ Aliya İzetbegović, **Köle Olmayacağız**, Rahman Ademi (çev.), 27. Baskı, İstanbul: Fide Yayınları, 2017a, s. 57-58.

⁴⁴⁵ Göküş vd., a.g.e., s. 328.

⁴⁴⁶ Hüseyin Kansu, "Aliya İzetbegović'in Başkomutanlığı ve Askerlik Hayatı", Mümin Hakkioğlu, M. Ahmet Tüzen, Çağlayan Doğan, Fatih Uyar (Der.), **1. Uluslar Arası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu Bildiriler Kitabı** içinde (ss. 358-359), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2018, s. 358.

⁴⁴⁷ İsaković, a.g.e., s. 173.

⁴⁴⁸ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s.162.

⁴⁴⁹ Aliya İzetbegović, **Konuşmalar**, Fatmanur Altun ve Rifat Ahmetoğlu (çev.), 9. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011, s. 40.

Bosna-Hersek bağımsızlığının hemen akabinde fiilen başlayan ve 1992-1995 yılları arası devam eden savaş, Aralık 1995'te Dayton Antlaşması ile son bulmuştur. Bu süre zarfında Boşnaklar, Sırlar tarafından zorlama göçler, şiddet, toplu tecavüz, katliam, etnik temizlik ve soykırım gibi insanlık dışı, vahşi ve acımasız uygulamalara maruz kalmıştır. Sırlar kendi kontrolünde olan ve Avrupa'nın en büyük dördüncü ordusu olan Yugoslavya Federal Ordusuna (JNA) sahipti, Hırvatların ise donanımlı askeri birlikleri mevcuttu. Bunun yanında Bosna-Hersek'in savunmak için herhangi bir silahı ve askeri anlamda bir örgütlenmesi mevcut değildi.⁴⁵⁰ Aliya İzetbegović, bu durumu güç dengesizliği olarak nitelemiş ve bunu sürekli olarak deklare etmiştir. Ayrıca "Bosna'daki savaş, başlangıç safhasında iki ordunun karşı karşıya geldiği klasik bir savaş değildi. Bu büyük ve güçlü bir savaş makinesinin silahsız halka saldırmasıydı. Hedef, "Büyük Sırbistan'ın" kurulmasıydı." şeklindeki ifadesiyle savaşın vahametini ve adil olmadığını izah etmiştir.⁴⁵¹ 1991 yılında BM Güvenlik Konseyi eski Yugoslavya'nın tamamında silah satışı ambargosu koymuştu. Savaş başladığında ise bu durum Bosna için olumsuz bir uygulama olmuştur.⁴⁵² Zira Sırp ve Hırvatların mevcutta kendilerini savunabilecek güçleri hâlihazırda mevcut idi. Savaş sürecinde Aliya İzetbegović, bu ambargonun kalkması yönünde taleplerde bulunmuş, kendilerini savunacak, müdafaa edecek gücü istemiş fakat tatminkâr bir cevap ile karşılaşığı söylenmemektedir.

Yaklaşık dört yıl süren Bosna Savaşı Aliya İzetbegović'in ifadesi ile zikzакlar çizerek devam etmiştir. Özellikle sivil halka karşı gerçekleşen ve birçok insanın ölümüne sebep olan elim hadiseler -doğrudan katliamlar- yaşanmıştır. Bunların birkaçını ifade etmek savaşın vahametini ortaya koyacağından lüzumlu görülmektedir. Kronolojik olarak da ifade edilecek olayların ilki, Mayıs 1992'de Pazar Yeri katliamıdır. Sırların pazar yerine havan topu atmasıyla sivil halktan 37 kişi ölmüş, 697 kişi ise yaralanmıştır.⁴⁵³ Brčko şehrinde üç bin kişi boğazlanarak nehre atılmıştır.⁴⁵⁴ 16 Nisan 1993 tarihinde ise Hırvat askerleri Vitez'te (Bosna'ya bağlı bir belediyedir) Ahmići köyüne girerek yüzden fazla kişiyi vahşice katledilmiştir. Bu vakadan sonra

⁴⁵⁰ Yener ve Aslan, a.g.e., s. 16.

⁴⁵¹ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s.169.

⁴⁵² İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s.167.

⁴⁵³ Mithat Arman Karasu, "Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna-Hersek Örneği)", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C. 17, S. 3, 2008, s. 57.

⁴⁵⁴ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 48.

Boşnaklar Hırvatlar ile de savaşmak durumunda kalmışlardır.⁴⁵⁵ Bu elim olayda içlerinde kadın ve çocukların olduğu kaydedilmiştir.⁴⁵⁶ Bu savaştan pek çok manevi ve kültürel eserlerde zarar görmüştür. Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun nadide eserlerinden olan Mostar Köprüsü, Hırvatlar tarafından 9 Kasım 1993'te atılan bir havan topu ile yıkılmıştır. Köprünün onarımı yeni sayılabilecek bir tarihte (2005) gerçekleşmiştir.⁴⁵⁷ Aliya İzetbegović tarihi Mostar Köprüsü'nün yıkılmasını savaş sürecinde unutamayacağı elim hatıralarından olduğunu kaydederek, şunları söylemiştir:

Bu yıkım anı, bizim savaşta yaşadığımız en zor andı. Her taraftan kuşatılmıştık, savaşın 3. Kışına giriyorduk. 1993 yılının Kasım ayında Mostar Köprüsü'nün bombalanışını bana kimin haber verdiğini, o anda nasıl bir halet-i ruhiye içinde olduğumu bugün bile çok iyi hatırlıyorum.⁴⁵⁸

Büyük bir nefretin, soğuk ve soyut bir ahlâk anlayışının en bariz vakası ise 1995 Temmuzunda Srebrenica'da yaşanmıştır. Vahşetin en soğuk resmi bu katliamdır. 16 Nisan 1993 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Saraybosna, Tuzla, Jepa, Grajde, Bihaç ve Srebrenica güvenli bölge ilan edilmiştir.⁴⁵⁹ Müslüman Boşnakların nüfus olarak çoğunlukta olduğu Srebrenica'da, bu sayı güvenli bölge ilanından sonra 60 bine kadar ulaşmıştır. Evlerinden ayrılmak durumunda olan çok sayıda Müslüman Boşnaklar bu bölgeye sığınmışlardır.⁴⁶⁰ Temmuz 1995'te Srebrenica'da büyük bir kıyım başlamıştır. Sırp Ratko Mladić şehre girerken kameralara Boşnakları kastederek şunları söylemiştir. “Bugün 11 Temmuz 1995. Sırplar için kutsal bir günün yıl dönümünü kutlamadan önce Sırp Srebrenica'dayız. Bu kenti Sırp milletine armağan ediyoruz. Osmanlı'ya karşı gerçekleştirdiğimiz ayaklanmanın anısına, Türklerden öç alma vakti gelmiştir.” 11 Temmuz gecesinde farklı yerlerden bu bölgeye sığınan ve akümülatör fabrikasına yerleştirilen onlarca masum sivil insanı koruma görevi ile orada bulunan Hollandalı komutan Thom Karremans tarafından General Ratko Mladić'e (Radavon Karadzić'in komutasındaki bir Sırp asker) teslim edilmiştir. Bu tarihten sonra erkekler esir değişimi bahanesi ile toplu şekilde öldürülmüş, kadınlara ise sistematik bir biçimde Sırplar tarafından tecavüz edilmiştir. Bir kısım insan ise Tuzla bölgesine gitmeleri için

⁴⁵⁵ Öztürk, Yıldızların Altında..., s. 725.

⁴⁵⁶ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s. 208.

⁴⁵⁷ Rasim Özdenören, “Mostar Köprüsü'ne Bir Roman Taslağı”, **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 631.

⁴⁵⁸ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 251.

⁴⁵⁹ İsmail Göktürk, “Çiçek Ülkenin Çiçek Şehitleri: Srebrenitsa Katliamı”, **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 638.

⁴⁶⁰ Aydın Ünal, “Srebrenica: Modern Çağın Kerbelası”, **Tezkire**, S. 42, 2006, s. 168.

ormanlık alana bırakılmış, kimisi açlık ve susuzluktan, kimisi rastgele atılan bombalardan hayatını kaybetmiştir. Tuzla'ya ulaşan az sayıdaki kişilerin anlattıkları hafızalardan silinmeyecek cinsten olduğu kaydedilmiştir. Daha sonradan bulunan beş yüzden fazla toplu mezar olduğu belirtilmiştir. Öldürülen kişilerin vücut parçalarının farklı mezarlardan çıkması geride kalan insanlar için ayrı bir trajedi oluşturmuştur.⁴⁶¹ Srebrenica'da birkaç gün içerisinde resmi rakamlara göre yedi-sekiz bin insan hayatını kaybetmiştir.⁴⁶² Fakat gayri resmi rakamlara göre ölü sayısının 12 bin kişi olduğu da söylenmektedir.⁴⁶³ Buna karşılık müdahale anlamında BM, Srebrenica'ya yönelik olarak istihbarat raporu olmasına karşın, bir hava saldırısı yapıp yapılmayacağı yönünde tartışmalar ile süreci uzatma eğilimini göstermiştir.⁴⁶⁴

Zira savaşın en soğuk resmi olduğu gerçeği ve iç yüzünün açıkça ortaya döküldüğü bu kıyım hiçbir inanç sistemine, hiçbir kültürel ahlâk anlayışına ve savaş ahlâkına sığacak cinsten değildir. Savaşta şiddetin ve kıyımların en yüksek seviyeye bu katliamla ulaştığını söylemek mümkündür. Öyle ki bir kişinin cesedinin tamamı açılan toplu mezarlarda mevcut değildir. Cesetler farklı yerlere gömülmüş, insanlık dışı bu eyleme mesai ayrılmış olması durumu kabul edilebilir bir şey değildir. Mucize eseri hayatta kalan kişiler, ölen yakınlarının cesetlerini bulmak ve onlara bir mezar yapmak uğraşı vermesi, bu savaşın bir yok ediş olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bunun yanında insan haklarının hiçe sayılması ve meydana gelen derin dram ve trajediler ise sağ kalanların yoldaşı olması durumu, içler acısı bir vakıadır. Geriye toplumsal bellekten silinmeyecek olan izler kalmıştır.

Aliya İzetbegoviç, Srebrenica'da yaşananlara karşı, göz yumulması ve hiçbir şey yapılmadığı için ihanete uğramış hissettiğini, savaşın en büyük yarası olduğunu ifade etmektedir. Bu hissini şu cümle ile dile getirmiştir, “Her birimiz için hayatımızda olabilecek en büyük trajedi olarak kalmaya devam edecek. Çok küçük bir ülke olan Bosna için çok büyük bir acı.”⁴⁶⁵

Savaş seyri içerisinde Aliya İzetbegoviç, askeri alanda olduğu kadar diplomasi alanında da mücadele etmiştir. Bu anlamda pek çok yurt seyahatine dışına çıkmış, gittiği ülkelerde liderler ile görüşmeler yapmıştır. Dünyaya Bosna'da yaşananları

⁴⁶¹ Göktürk, Çiçek Ülkenin Çiçek Şehitleri..., s. 639-640.

⁴⁶² İzetbegoviç, **Konuşmalar**, s. 251.

⁴⁶³ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 36.

⁴⁶⁴ Ünal, Srebrenica: Modern..., s. 172.

⁴⁶⁵ İzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, s. 293-300.

anlatmaya çalışarak adalet aramıştır. Savaşın durdurulması yönünde adımlar atılması istemiş, müzakereler gerçekleştirip çözüm önerileri sunmuş, halkı ve insanlık için onurlu bir arayış içine girmiştir. Katıldığı diplomatik müzakereleri kısa olarak izah etmek, Bosna Savaşı'nda diğer ülkelerin tutumlarının ve Aliya İzetbegoviç'in diplomatik imtihanının anlaşılması açısından önemlidir. Bu sebeple savaş boyunca yani 1992-1995 yılları arasında Aliya İzetbegoviç'in çağrıları ve sonuçları öz olarak ifade etmek gereklidir.

Savaşın fiili olarak henüz başladığında 29 Nisan 1992'de Lizbon'a kendi ifadesiyle, "manasız müzakereler katılmak için" gitmiş ve hiçbir sonuç alınamadan 2 Mayıs 1992'de ülkeye geri dönmüştür. Bu müzakere dönüşünde uçaktan indiğinde JNA tarafından kendisi, kızı Sabina ve yanındaki birkaç kişi ile birlikte alıkoyulmuştur. Alıkoyuldukları sırada odada bulunan ve tesadüfen çalan telefon sayesinde ülkenin cumhurbaşkanının milisler tarafından esir tutulduğunu neredeyse tüm dünya duymuştur. Ertesi gün sağlanan esir değişimi mutabakatı ile 3 Mayıs'ta serbest kalmışlardır.⁴⁶⁶

9 Temmuz 1992'de Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'nın (AGİT) Helsinki zirvesine katılmış ve kendi deyimiyle, bu fırsatı Bosna-Hersek'teki gelişmelere ilişkin olarak bilgilendirmek olarak kullanmıştır. Aliya İzetbegoviç'in bu zirvede yapmış olduğu konuşmanın kesitleri şu şekildedir:

Bosna-Hersek, halklar ve ülkelerin bu büyük topluluğuna katılarak temelleri tam da burada Helsinki'de atılan yeni Avrupa ve yenedünya düzenini inşa sürecinin bir parçası haline gelmektedir. Bu vesileyle bir kez daha Bosna Hersek'in Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve hepsinde evvel Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı'nda yer alan demokratik prensiplere ve insan haklarına olan bağlılığını ifade etmek istiyorum... Bosna-Hersek, Avrupa Topluluğu tarafından bağımsız bir devlet olarak tanındığı andan itibaren Sırbistan, Karadağ ve Yugoslav Ordusu'nun kurbanı haline gelmiştir. Bu saldırı, Bosna Hersek AGİT üyesi olduğunda şiddetlenmiş, BM üyeliğine kabul edildiğinde ise daha da şedidi ve vahşi hale gelmiştir... Bosna Hersek, bir soykırım sahası haline geldi. Bugün Bosna Hersek, bir toplama kampları ülkesi. Okullar ve spor salonları işkence ve toplu katliam alanlarına dönüştü. Televizyonlarınızın ekranlarında Saraybosna'dan katliam manzaralarını izlediniz. Fakat birkaç gün önce Saraybosna'nın banliyölerinden birinde kiraz toplayan yedi çocuğun tank ateşiyle öldürüldüğünü görmediniz. Bosna Hersek'in diğer bölgelerindeki toplu mezarları da görmediniz. Orada neler olup bittiğini tam olarak bizlerde bilmiyoruz çünkü tüm bölgelere ulaşım engellenmiş ve Saraybosna ile tüm iletişim kanalları ve TV bağlantısı yok edilmiş durumda... Kesin olan şey, Bosna Hersek'in Sırbistan ve Karadağ tarafından hain bir saldırıya maruz kaldığı ve mütecaviz ordunun BM Güvenlik

⁴⁶⁶ İzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, s. 157-158.

Konseyi'nin kararları, Avrupa Topluluğu'nun talepleri ve Belgrad'dan verilen sözlere rağmen Bosna'dan çekilmediğidir... Sevgili dostlar, Bosna'da sadece Bosna müdafaa edilmiyor. Bosna'da Avrupa da müdafaa ediliyor. Avrupa'nın üstüne yemin ettiği Helsinki Senedi, Paris Şartı ve diğer sözleşmeler müdafaa ediliyor. Eğer Bosna kurtarılmazsa, bu sözleşme ve anlaşmaların bir anlamı yok.⁴⁶⁷

Bu seslenişten kayda değer bir yankı uyanmayacağı ve adım atılmayacağı yönündeki izlenimi haksız çıkmamıştır. 26 Ağustos 1992 yılında Londra'da, Yugoslavya krizi için toplanan konferansa katılmış ve şunları kaydetmiştir:

Bosna için yaptıklarınızdan ötürü teşekkürlerimi ve yapmadıklarınıza ilişkin eleştirilerimi sunuyorum. Bosna Hersek için yapmadıklarınıza gelince, bunu yapmayarak kendiniz için bir şey yapmamış oldunuz. Çünkü Bosna Hersek'te tarafların güçlerinin orantısız olduğu bir mücadele çerçevesinde Avrupalı bir yaşam, insanlar, toplumlar ve milletler arası ilişkilere ilişkin mümtaz bir prensip müdafaa edilmeye çalışılmaktadır... Avrupa'nın en mücehhez ordularından birinin savaş makineleri, yeni kurulan bir devlet ve onun silahsız halkını hedef aldı... Saygıdeğer katılımcılar, bu ne sıradan bir savaş ne Sırbistan'ın başlattığı bir fetih ne de sıradan bir işgal değil. Bu, medeni nüfusa ve ona ait dini, milli ve kültürel değerlere karşı soykırım harbidir... Bosna Hersek bir Avrupa ülkesi ve halkı da bir Avrupa halkıdır. Başımıza gelen felaket de Asya'dan gelmemiştir ve Avrupa kökenlidir. Saldırgan kendi bünyesinde iki zehri bir araya getirmiştir; faşizm (ırkçılık ve aşırı ulusçuluk) ve Bolşevizm (hukuk ve kanunun büsbütün manasızlığı). Bunların her ikisinin de menşei Avrupa'dır. Avrupa bugün ya Bosna'da kendini müdafaa ve inşa ediyor ya da belki kendi cenazesini kaldırıyor olacak.⁴⁶⁸

Bu konuşmada daha çok eleştirel bir tutum içerisinde olan Aliya İzetbegović, Avrupa'nın öz eleştirisini kendilerine sunmaktadır. Konuşmanın bir kısmında yaptırım taleplerini de deklare etmiştir. Saldırıların sonlanması ümidi ve isteği ne yazık ki burada da bir karşılık bulamamıştır. Aliya'nın kendi deyimiyle ölü harflerden ibaret kalmış ve savaş devam etmiştir. Konferans sonrasında artık uluslararası topluluklardan umudu kalmadığını belirtmiş, halkına dönük olarak da kendimizden başkasından fayda olmayacağını anladığını söylemiştir.⁴⁶⁹

27 Eylül 1994 tarihinde New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki konuşmasının ana teması Bosna Savaşı'nın güç adaletsizliği ve halkının zulme uğradığının altını çizmek olmuştur:

⁴⁶⁷ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s.172-175.

⁴⁶⁸ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s. 179-182.

⁴⁶⁹ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 54.

Üç yıldır biraz fazla bir süre önce Yugoslavya, kaçınılmaz bir şekilde parçalanmaya başladığında bizler bu bölünmenin barışçıl ve şiddet uygulanmadan gerçekleşmesi için her şeyi yaptık... Slovenya ve Hırvatistan'ın ayrılmaları başlayıp Yugoslavya'nın dağılması kaçınılmaz hale geldiğinde bizler Bosna'nın geleceğine demokratik bir usulle karar vermek üzere bir referandum tertitledik. Kayıtlı seçmenlerin yaklaşık üçte ikilik bir kısmını oluşturan Bosna Hersek vatandaşları, 1 Mart 1992 tarihinde gerçekleştirilen referandumda ülkenin bağımsızlığı yönünde görüş bildirdi. Bunu Bosna Hersek'in uluslararası alanda tanınması ve eş zamanlı olarak saldırıya uğraması izledi... Bu saldırı az ya da çok yoğunlukta bugüne kadar devam etti ve yakın zamanda sona ereceğe de benzemiyor... İnsanlık tarihinin en kanlı savaşlarından biri olan bu savaş, otuz birinci ayına girdi. Güç dengesinin olmadığı bu mücadelenin neticesi: daha savaşın ilk aylarında yüzde yetmiş işgal edilmiş bir ülke, iki yüz bin sivil ölü, yaşadıkları yerlerden sürülmüş bir milyondan (veya nüfusun dörtte biri) fazla insan, yerle bir edilmiş yüzlerce kent ve köy... Bu iki ordunun karşı karşıya geldiği geleneksel anlamda bir savaş olmadı. Bu bir ordunun sivillere karşı savaşıydı ve devamında soykırım ile dini ve kültürel eserlerin şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir şekilde yok edilmeleri geldi... Dünya bu barbarlığa gerektiği şekilde cevap vermedi... Avrupa'nın kalbinde yeni toplama kamplarına ilişkin haber ve fotoğraflar belirdiğinde ise kamuoyu bir şok yaşarken sorumluluk sahibi insanlar genelde essiz kaldı. Bu toplama kamplarında on binlerce insan öldürüldü ve binlercesinin izine dahi ulaşılamıyor... Saldırıları gaddarlaştıkça dünyanın kararsızlığı daha da arttı. Özgür dünya, özgürlüğü koruyup müdafaa etmedi. Yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalan halkımız kendini müdafaa etme kararlılığı gösterdi. Fakat şimdide yeni bir saçmalıkla karşılaştı. Eli kolu bağlanmıştı. Çünkü BM, savaş başlamadan önce eski Yugoslavya coğrafyasının tamamına silah satışını yasaklayan şu meşhur tasarısını geçirmişti. Her şey değişti. Savaş başladı. Saldırganlar ve kurbanlar zuhur etti fakat silah ambargosu, bu süre zarfında sanki hiçbir şey olmamış gibi yerinde kaldı. Adalet yerini ağır bir adaletsizliğe bıraktı... Dünyaya şu mesajı ilettik: bizleri korumak için buraya gelmenize gerek yok! Fakat gelip ellerimizi çözün ve en azından kendimizi korumamıza müsaade edin! Çocuklarımız öldürülürken, kadınlarımıza tecavüz edilirken ve ibadethanelerimiz yıkılırken bizlere kendimizi savunma hakkı tanıyın! Buna rağmen silah ambargosu bugün dahi yürürlükte kalmaya devam etmektedir... Tüm bunlar olurken dünyadan bize gelen tek bir mesaj vardı: Anlaşın!

Adına Bosna dediğimiz şey sadece Balkanlar'da bir toprak parçasından ibaret değil. Çoğumuz için Bosna bir fikir. Farklı din, millet ve kültür geleneğinden insanların birlikte yaşayabileceği inancı. Bu fikir sonsuza dek toprağa gömülecek olur ve bu bölgede insanlar arasındaki hoşgörü rüyası geri dönmek üzere yok olursa bunun suçlusu otuz bir aydır toplarıyla Bosna'yı öldürenler olduğu kadar dünya genelinde çok güçlü olup da yardım edebilecekken bunu yapmayı reddedenler de olacaktır...

Bu günlerde Birleşmiş Milletler'in en üst kademesinden bizlere şu mesaj iletiliyor: eğer silah ambargosunun kaldırılmasını talep edip bunun olmasını sağlarsanız Birleşmiş Milletler'e ait birlikler Bosna Hersek'ten çekilecektir...⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ İzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 235-241.

5 Aralık 1994 AGİT'te Budapeşte'de yapılan zirvedeki konuşmasından bazı kesitler şu şekildedir:

Bundan yirmi sene önce güvenlik ve işbirliği gayesiyle kurulan ve adında da bu iki büyük kelimenin yer aldığı kuruluşun bu önemli zirvesinde tüm bunlara tamamen zıt şeylerden güvensizlik ve işbirliği noksanlığından bahsetmek zorunda oluşum gerçekten biraz ironik... Bundan bir ay evvel Bosna'ya saldırı yeni bir yön kazandı. Hırvatistan sınırları içerisinde BM'nin sözde güvenli bölgesinde bulunan isyancı Sırlar, 5. Kolordu'ya arkadan saldırarak Bihaç krizi olarak adlandırılan krize neden oldular. Bir ülkedeki güvenli bölgeden başka bir ülkeye güvenli bölgeye saldırı tertipleniyor. Hiçbir önlem alınmıyor...

Bosna'da Batı'nın beceriksizliği, kararsızlığı ve bazen de kötü niyetliliğiyle uzayıp giden bu savaşın neticesi ne olacak? Netice şu olacak: güvenilirliğini kaybetmiş bir BM, sarsılmış bir NATO, soğuk savaşın ardından ortaya çıkan ilk zor duruma cevap vermek hususunda beceriksiz kaldığı hissiyle moralsiz bir Avrupa...

Bosna'da olan şey demokrasiyle ırkçılık ve ulusalcılığın en karanlık şeklinin mücadelesidir. Hasımlarımız sadece tek bir ulus (kendi ulusları), tek bir din (kendi inançları) ve sadece tek bir siyasi parti tanıyor. Kendilerine özgü olmayan her şey yok olmaya mahkûm ediliyor. Mezarlıklar dahi dümdüz ediliyor...

Bosna'nın dostlarının bu sözlerinden ötürü kusura bakmayacaklarını umut ediyorum. Diğerlerine gelince, tüm olanlardan sonra onlar umurumda bile değil. Teşekkürler!⁴⁷¹

13 Aralık 1994 tarihinde ise İslam Konferansı Örgütü zirvesine katılmıştır ve savaşın adaletsizliğini vurgulamış, bunu bozmak için de yardım talep etmiştir:

Eski tarihten olan bu tespiti iki şeyi vurgulamak için ifade ediyorum. İlki, balkanlardaki Müslüman olmayan kuvvetlerin taktığı, önce kuşatma sonra öldürme veya evlerinden sürgün şeklindedir, ikincisi, Müslümanların yardım talep ettikleri veya yardımını umdukları kimseler ya yardıma gelmiyorlar veya çok geç geliyorlar...

Bizler Bosna Müslümanları artık neden Avrupa yardım etmiyor sorusunu kendimize gittikçe daha az soruyoruz, ancak neden Müslüman ülkelerin Bosna Müslümanlarının faciası üzerine kayıtsız kaldıklarının sorusunu daha fazla sormaya başladık. Hakikaten Müslüman ülkelerin çoğu bize moral ve siyasi destek veriyor, onlardan daha az bir kısmı insani yardım da gönderiyor, ancak onlardan beş ülke etkili ve hakiki yardım yapıyor. Çok fazla olmasa da bazı Müslüman ülkelerin hükümetleri, Bosna'da olup bitenler hakkında tamamen kayıtsız durumdadır. İnanıyorum ki hükümet ettikleri Müslüman halk bunu asla onaylamaz ve affetmez...

⁴⁷¹ İzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, s. 243-246.

Bu dayatılmış savaş esnasında dünyayı iki defa şok ettik. İlk şok direnişimizdi. Hem düşman hem de dünya bizim çabuk yenileceğimizi bekliyordu. Oysa direnişimiz gitgide güçleniyor ve her geçen gün yeni askerler topraktan bitercesine birliklerine katılıyordu... İkinci şok mücadelemizin siyasi tarafıyla alakalıdır. Zulümlerin vahşeti ve yerleşmiş korkular sebebiyle dünya tarafımızdan bir intikam beklemekteydi. Bu olmadı. Bunun aksine biz, dini ve etnik hoşgörüsüne dayalı demokratik toplumu öne çıkarıyorduk...

Batı dünyasının, İslam ülkeleriyle iş birliği yapmalarını onların menfaatlerine olacağına ve Bosna'ya yönelik siyasetlerini değiştirmeleri gerektiğini ikna etmelisiniz. Ortodoks dünyasını da, ırkçılıklarıyla ve kaba kuvvetiyle hiçbir şey elde edemeyeceği ve İslam dünyasıyla uzun yıllar sürecek karşıtlığından kaçınması gerektiğini ikna etmelisiniz. Her iki tarafa da İslam dünyasıyla karşıtlığın işlerine gelmeyeceği ve Bosna'nın farklı bir siyasetin testi olduğunu ispatlamanız gerekir. Bunu yapın, ağırlığınızı koyun, zaman artık kalmadı! Mümkünse adil bir barış için, mümkün değilse ve kaçınılmaz ise adil bir savaş için bütün ama bütün Müslüman ülkelerin siyasete desteğine ihtiyacımız var.⁴⁷²

Bunlar diplomatik mücadelenin yalnızca bazı öne çıkan örnekleridir. Bu örnekler haricinde Aliya İzetbegoviç tarafından defalarca BM Güvenlik Konseyine mektuplarda göndermiştir.⁴⁷³ Tüm bu müzakerelerde bir sonuç elde edildiği söylenemez. Aliya İzetbegoviç'in çabalarına rağmen BM müdahaleden ziyade süreci uzatan ve vakit kaybettiren beyanatlar vermiştir.⁴⁷⁴ Zira Batı dünyası Bosna-Hersek'te yaşanan durumu ilk başta bir iç savaş olarak değerlendirilmiş ve müdahale edilmemiştir. Daha sonraki müzakerelerde ise anlaşma yapın şeklinde telkinlerde bulunmuş, geçiştirici çözümler sunulmuş, yaptırım konusunda eksik ve yetersiz kalmıştır. 1992-1995 yılları arası yaklaşık 43 ay süren Bosna Savaşı genel olarak değerlendirildiğinde ilk olarak söylenecek şey sivil bir halka karşı acımasızca gerçekleştirilen soykırımdır. Bosna-Hersek üzerine 5.000.000 bomba atılmış, 200.000 binden fazla sivil insan ve binlerce çocuk hayatını kaybetmiştir.⁴⁷⁵ 600.000'den fazla insan evlerini terk etmeye zorlanmış, yüzlerce köy ve kasaba yıkıntı ve harabeye dönmüştür. Manevi ve kültürel yapı ve değerlerde bu savaşta tahrip olmuş yaklaşık 800 cami bilinçli olarak yıkılmıştır.⁴⁷⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın ortasında tekrar toplama kampları tekrar zuhur etmiş ve 1992'de Bosna-Hersek'te 94 toplama kampı tespit

⁴⁷² İzetbegoviç, **Köle Olmayacağız**, s. 187-191.

⁴⁷³ İzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, s. 206.

⁴⁷⁴ İsmail Hakkı Paslı, "Bosna Savaşı'nın İngiliz Parlamentosundaki Yansımaları ve Aliya İzetbegoviç", Mümin Hakkıoğlu, M. Ahmet Tüzen, Çağlayan Doğan, Fatih Uyar (Der.), **1. Uluslar Arası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu Bildiriler Kitabı** içinde (ss. 360-378), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2018, s. 363.

⁴⁷⁵ Halil Ünal, "Adil savaş ile adaletsiz barış arasında Aliya İzetbegoviç", **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 110.

⁴⁷⁶ İzetbegoviç, **Konuşmalar**, s. 74.

edilmiştir.⁴⁷⁷ Savaşın en vahşi ve karanlık tarafı ise Bosnalı Müslüman kadınların tecavüze uğramasıyla yaşanmıştır. Tecavüze uğrayan kadınların sayısı 50 bin olduğu söylenmekle birlikte bazı kayıtlarda bu rakamın 60 bin kadar olduğu da ifade edilmektedir.⁴⁷⁸ Fakat bu rakam, ilgili mahkemenin hicap duyulacak cinsten neticesiyle 12 vaka şeklinde lanse edilmiştir.⁴⁷⁹ Bu tecavüzler etnik temizlik planının vahşi bir yüzü ve parçasıdır.

Aliya İzetbegović savaş sürecinde Batı dünyasının, Boşnak halka uygulanan etnik ve dini kimliklerinden dolayı maruz bırakılan zulümlere kayıtsız kaldığının her platformda altını çizmiştir. Hatta 1994 yılında bir konuşmasında, böyle bir zulme ve soykırıma maruz kalan Hristiyan bir halk olmuş olsaydı gerek Amerika gerek Avrupa'nın cevabının kesin ve sert olacağını da belirtmiştir.⁴⁸⁰ Bu doğrultuda Batı dünyasının kimlikler üzerinden seçkin bir siyaset yürütmesini eleştirmiştir. Ayrıca bu hususta da bir ifadesini şu sözlerle dile getirmiştir:

Batı Dünyasına gelince, bana göre, kendi ilkelerine ihanet etmiştir. Batılıların hazırladığı soykırımı önleyen deklarasyona göre, bir bölgede soykırım uygulanıyorsa buna müdahale edilmesi gerekir. Bosna-Hersek'te tam anlamıyla bir soykırım gerçekleşti. Ve Batı Dünyası bu soykırımı üç yıl boyunca görmezlikten geldi.⁴⁸¹

Tüm bu süreçte Bosna-Hersek halkı büyük bir direniş ortaya koymuşlardır. Avrupa'nın en büyük dördüncü ordusuna karşı verilen mücadele Aliya İzetbegović'in ifadesiyle, ortaya çıktığı şartlar göz önüne alındığında Bosna-Hersek ordusunun kuruluşu küçük bir mucizedir. Orantısız olarak başlayıp devam eden savaşta ilk başlarda beş askere bir silah düşmektedir.⁴⁸² Ordunun silah temini üç şekilde sağlanmıştır. Düşman taraftan ele geçirilen teçhizat, fabrika ve küçük atölyelerde imal edilen teçhizat. 65 askeri fabrikada bu üretim gerçekleştirilmiştir. Silah ambargosuna rağmen özellikle İslam ülkelerinden bölge halkının tabiri ile “yedi deniz ve yedi dağı aşır” dışarıdan getirerek oluşturulmuştur.⁴⁸³ Fakat Aliya İzetbegović asıl mücadelenin, halk tarafından gösterilen direniş, cesaret, inat ve azim olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Bununla

⁴⁷⁷ Akın, *Çağa İz Bırakan...*, s.27.

⁴⁷⁸ Şeniz Bayır Aslan ve Fethi Güngör, “Uluslar Arası Sosyal Çalışma Bağlamında Kadına Yönelen Savaş Tecavüzleri ve Kolektif Etmenleri”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 31, S. 2, 2020, s. 593.

⁴⁷⁹ Halilović Tekin, a.g.e., s. 35.

⁴⁸⁰ İzetbegović, *Konuşmalar*, s. 204.

⁴⁸¹ İzetbegović, *Konuşmalar*, s. 252.

⁴⁸² Savaştan on ay kadar evvel Haziran 1991 tarihinde Ulusal Savunma Konseyini de oluşturulmuştur. İzetbegović, *Konuşmalar*, s. 42.

⁴⁸³ İzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s. 165-166.

birlikte belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır. Şöyle ki savaş sırasında Bosna-Hersek için Müslüman olmayan Sırp, Hırvat ve diğer etnik kökenden olan insanlar da vardı.⁴⁸⁴ Buradan hareketle ordunun çoğunluğun Müslüman halktan meydana geldiği, fakat tamamını oluşturmadığını söylemek yerinde olacaktır.

1993 yılında şehre nefes aldırabilmek adına ve dış dünya ile bağlantı kurabilmek için başlatılan tünel çalışması, bu azmin önemli bir parçası olmuş, açılması yaklaşık beş ayda tamamlanmıştır. Saraybosna havalimanının altına döşenen yaklaşık 700 metre uzunluğunda olan tünel, savaşta hayati bir önem taşımıştır. Zira gıda, ilaç, mühimmat gibi ulaşılması engellenen ihtiyaçlar bu tünelden sağlanmıştır.⁴⁸⁵ Bu anlamda savaşta kilit bir rol oynadığı söylenebilir.

İkinci Cihan Harbi'nden sonra yaşanan en kanlı savaş olan Bosna Savaşı, 1995 yılından sonra askeri anlamda Boşnakların lehine döndü denilebilir. Srebrenica Katliamından sonra NATO güçleri nihayet Sırp mevzilerine hava saldırısı gerçekleştirmiştir ve savaş 1995 yılı Ağustos ayında sona ermiştir.⁴⁸⁶ Savaş süresi boyunca yapılan başarısız diplomatik faaliyetten sonra yine 1995 Kasım ayında ABD yeni bir süreç başlatmıştır ve savaş sonlandırılmıştır. Savaşı bitiren Dayton Barış Antlaşması 14 Aralık 1995 yılında Paris'te resmen imzalanmıştır.⁴⁸⁷

3.1.4. Savaş Sonrası Hayatı ve Vefatı

Sırp Cumhurbaşkanı Slobodan Miloseviç, Hırvat Cumhurbaşkanı Franjo Tuđman ve Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegović savaşın tarafları olarak Dayton Antlaşmasını 14 Aralık 1995 yılında Paris'te resmen imzalamışlardır. Antlaşma neticesinde Bosna-Hersek bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.⁴⁸⁸ Yine anlaşmaya göre toprakların % 49'u Sırbistan'ın, %51'i ise Hırvatların ve Boşnakların kontrolünde

⁴⁸⁴ Kahramanyol, Bosna-Hersek savunmasında Boşnak veya Müslüman olmayan asker, subay, generallerin bulunduğunu, onlar açısından psikolojik bakımdan zor bir durum olduğunu vurgulayarak şunları dile getirmiştir: “Ali Beg, savaşı bir “nefsi müdafaa” olarak kabullenmek mecburiyetinde kalmıştır. O yüzde de çok değişik ortamlardan, komünistler, Hırvatlar, Sırp ve diğer insanlar arasında taraftar bulmuştur. Bosna için canlarını feda eden Müslüman olmayan insanlar az değildir. Ayrıca, Bosna ordusunda Boşnaklar'ın yanı sıra Hırvat ve Sırp asker, subay ve general de vardı. Bu anlayışı uygulamak Ali Beg bakımından psikolojik olarak zor olduğu gibi, Sırp ve Hırvat kökenli asker ve subaylar bakımından da çok zor idi. Aslında bu ikinciler bakımından, Boşnaklar'la aynı safta olmak birer kahramanlık davranışı sayılmalıdır. Onlara selâm olsun.” **Mustafa Kahramanyol İle 22.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 2-3.

⁴⁸⁵ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s. 200.

⁴⁸⁶ İzetbegović, **Konuşmalar**, s.252.

⁴⁸⁷ Halilović Tekin, a.g.e., s. 27-28.

⁴⁸⁸ Mehmet Dalar, “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 1, S. 16, 2008, s. 98.

olması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda ülke, Sırp Federasyonu ve Bosna-Hersek Federasyonu olarak iki bölgeye ayrılmıştır.⁴⁸⁹ Ülkede üç etnik unsur adına üçlü devlet başkanlığına geçilmiştir.⁴⁹⁰

Aliya İzetbegović Dayton Antlaşmasını ve anlaşmaya dair hislerini şu ifadeler ile dile getirmiştir:

Uzun hayatım boyunca çok farklı işlerde çalıştım. Mahkûmken toprak kazdım, harç taşıdım, ağaç kestim; sonra da özgür bir adam olarak inşaat çalışmalarını yönettim, avukatlık yaptım, makaleler yazdım. Ancak yaptığım en zor iş müzakerecilikti. Müzakere etmek demek karar almak demektir. Karar almak ise talihsiz bir insanın başına gelebilecek en ağır iştir. Benim sorunum ne iyi bir barış elde edebilmiş ne de iyi bir savaş yönetebilmiş olmamdır. Müzakereler şantaj şartları altında ve Bosna'nın başı üstünde bekleyen bir kılıçla yürütüldü. Kendisinden kat kat güçlü ve çok daha iyi donatılmış bir düşman tarafından saldırıya uğramış olan halk, ağır bir ızdıraba maruz bırakılmıştı. Teklif edilen barış şartları ise sadece benim prensiplerime değil en temel adalet ölçülerine dahi aykırıydı. Bu türden bir barışı kabul etmek zor olurdu fakat savaşın devam edeceği mesajıyla eve dönmek daha da zor olacaktı. Ağır bir ikilemde kalmıştım ve çarmıha gerilmiş gibi hissediyordum.⁴⁹¹

İki kısıpın arasında olduğunu hisseden lider Aliya İzetbegović, adaletsiz fakat asgari barışın tesisi ve halkının daha fazla yok olmasının önüne geçmek gayesiyle anlaşmayı onaylamış olduğu bu ifadelerden anlaşılmaktadır. Savaşı ve Dayton anlaşmasını siyasetin başarı ya da başarısızlık olarak değerlendirme olanağı kısıtlıdır. Yaşanan kanlı savaştan sonra anlaşma gereği üçlü devlet başkanlığı sistemine geçilmiş, 14 Eylül 1996 yılında seçimler gerçekleştirilmiştir. Seçimlerinde Aliya İzetbegović % 80,3 ile en çok oyu alarak ikinci kez Cumhurbaşkanı olmuştur. Seçimlere katılan Hırvat, Sırp ve Boşnak adaylara incelendiğinde dikkat çeken bir unsur görülmektedir. Bu unsur savaş dönemindeki Sırp ve Hırvat liderlerinin savaş suçlusu sayıldıklarından ötürü siyasi oluşumlarda yer alamamış olmalarıdır. Bu bilgi üzerinden de savaşta adil ve ahlâki tarafın hangisi olduğu da görülebilmektedir. Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Aliya İzetbegović'in, savaş evvelinde, savaş sürecinde ve savaş sonrasındaki, siyasi ve ahlâki tutumuyla Boşnak halkı için tartışmasız şekilde kabul görmüş bir lider olduğu gerçeğidir.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 35.

⁴⁹⁰ Akın, **Çağa İz Bırakan...**, s. 32.

⁴⁹¹ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s. 359.

⁴⁹² Necmettin Alkan, "Dayton Sonrası Bosna-Hersek'te Yapılan Seçimler ve Barış Sürecine Etkileri (1996-2006)", Fatih Bayram ve Şakir Yılmaz (Der.), **Avrasya Edütleri** içinde (ss. 97-124), Ankara: Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2006, s. 103-104.

Aliya İzetbegović, Dayton Antlaşması sürecinde sağlık sorunları yaşamış, anlaşmadan kısa süre sonra kalp krizi geçirmiştir. 1998 seçimlerine katılmamayı düşünmüş, bu konuda arkadaşları ile hasbihal etmiş fakat bu isteği kabul görmemiştir. Görevini 2000 yılına kadar yerine getirmiştir.⁴⁹³ 6 Haziran 2000 tarihinde televizyon aracılığıyla bir açıklama yaparak görevinden çekildiğini duyurmuştur. Bu konuşma şu şekildeydi:

Bosna-Hersek'in sevgili vatandaşları,

Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'ndaki başkanlık dönemimim sona ermesiyle birlikte, yani bu yıl 12 Ekim'de Cumhurbaşkanlığı üyeliğinden çekilme kararı aldığımı sizlere bildirmek istiyorum (...) Çekilmemin ana sebebi yaşım (Ağustos'ta 75 yaşına giriyorum) ve sağlık durumumdur. Cumhurbaşkanlığı üyeliği vazifesi fiziksel ve sinirsel bir kondisyon gerektiriyor ve ben artık bunlara sahip değilim. Tarihimizin geride kalan on zorlu yılı boyunca beni destekleyen herkese teşekkür ediyorum. Bosnalı vatanseverlerin toprak bütünlüğü olan, demokratik ve müreffeh Bosna-Hersek hayallerinin gerçek olmasını temenni ediyorum.⁴⁹⁴

Bu konuşmanın hemen akabinde kendisine siyasal yaşamında en büyük başarısı ve başarısızlığı sorulmuş ve Aliya İzetbegović şu cevabı vermiştir:

En büyük başarıım Bosna-Hersek'in bağımsızlığıdır. 1991-1992 yılları arasında Bosna'nın Büyük Sırbistan'ın bir vilayetine dönüşmesiyle ilgili reel bir tehdit mevcuttu. Bunu engelledim ve bunu en büyük hizmetim olarak addediyorum. En büyük başarısızlığım, barış döneminde toprak bütünlüğü olan, demokratik ve müreffeh bir Bosna-Hersek'in teşekkül sürecinin yavaş olmasıdır.⁴⁹⁵

Aliya İzetbegović'in Demokratik Eylem Partisi'nde (SDA) veda konuşmasında savaşa dair dikkat çekici değerlendirmeleri ise şu şekildedir:

Bugünleri gösteren yüce Allah'a şükrediyorum. Tarihimizi kanımızla yazdık. Evlerimiz yakılıp yıkıldı. Düşmanlarımız mert değildi, alçakça katliamlar yaptılar. Yapılan katliamları dünya şimdilerde ortaya çıkartılan toplu mezarlardan anlamaktadır. Bu gerçekleri haykırıştık, duyan olmamıştı. Tüm acılara rağmen çok şükür ayaktaız. Yıkılan ev ve camilerimizi yeniden inşa ettik. Şehitlerimizi rahmetle anıyoruz. Onlarla inşallah cennette buluşacağız, onları Allah'ın ve meleklerin huzurunda şanlı direnişlerinden dolayı kutlayacağız. Geline nokta da her şey bitmiş değil, yeni başlıyoruz. Başlattığımız mücadelede eksiklikler olmasına rağmen bir yerlere geldik. Bundan sonra görev sizlerindir. İlerleyen yaşım ve sıhhatim nedeniyle aktif

⁴⁹³ İsaković, a.g.e., s. 191.

⁴⁹⁴ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s. 550-551.

⁴⁹⁵ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s.551.

siyaseti bırakıyor, bir nefer olarak ömrümün kalan kısmını halkıma hizmet etmek isteyen siyasilere destekle yaşayacağım. Allah’a şükrediyorum ki bugün elimdeki dalgalanan bayrağı teslim edeceğim inanmış yüz binler var. Artık Bosna-Hersek hür ve bayrağımız kendi topraklarımızda dalgalanıyor. Selam sana ey halkım. İmanınıza, bayrağınıza ve devletinize sımsıkı sarılın.⁴⁹⁶

Aliya İzetbegoviç’in bu konuşmalarından siyasal yaşamı ile ilgili çıkarabilecek tespitlerden birisi hiç şüphesiz, siyasete bakış açısının halka hizmet etmek üzere olduğudur. Bir lider olarak üstlenmiş olduğu bu zor görevi pek çok sıkıntılar çekerek nihayete erdirmiş ve bunu yaparken ahlâki değerlerden ödün vermemiştir. Yine halkının ve devletin selameti için görevinden çekilme tasarrufunu gösterebilmiştir. Hatta “Benden sonra görev üstlenecek arkadaşlarımın başarılarına ve beni aşmalarına tanık olmak istiyorum.”⁴⁹⁷ şeklinde bir ifade ile, hem parti ile arasındaki uyumu hem de statükocu olmadığını göstermektedir.

2000 yılında görevinden çekilmiş 2003 yılında vefat edinceye kadar mütevazı bir apartman dairesinde yaşamış, mesaisini hatıralarını yazmaya, misafirlerini ağırlamaya ayırmıştır.⁴⁹⁸ Daha önce iki kez kalp krizi geçiren Aliya İzetbegoviç, 10 Eylül 2003 yılında evinde kriz geçirmesinin ardından hastaneye kaldırılmıştır. İç kanama geçiren Aliya İzetbegoviç, 19 Ekim 2003 tarihinde 78 yaşında vefat etmiştir. Kendisine anıt mezar yapılmasını istememiştir.⁴⁹⁹ Bugün Kovaşi (Kovaçi) Şehitliğinde metfun bulunmaktadır.

3.2. Kimlik Olarak Aliya İzetbegoviç

Bir kimsenin kimlik tahlili yapılırken, kişiliğini meydana getiren çok çeşitli etkenlerden söz edilebilir.⁵⁰⁰ Özellikle tarih satırlarında büyük harflerle yazılmış şahsiyetlerin kimliklerini tahlil etmek, birden fazla perspektif gerektirmektedir. Aliya İzetbegoviç’in yaşadığı coğrafya, ailesi eşrafı, eğitim-öğretim hayatı ve bağ kurmuş olduğu cemiyet veya gruplar, tanıklık ettiği sosyal, siyasal, kültürel süreçler, İslam inancı, entelektüel gayretleri onun kimliği üzerinde tesir bıraktığını söylemek

⁴⁹⁶ Haliloviç Tekin, a.g.e., s. 105.

⁴⁹⁷ Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s.8.

⁴⁹⁸ İsakoviç, a.g.e., s. 194.

⁴⁹⁹ Akın, Çağa İz Bırakan..., s. 34.

⁵⁰⁰ Ali Akdoğan, “Psiko-Sosyal Açıdan Aliya İzetbegoviç’in Din ve Ahlâk Düşüncesi”, Mümin Hakkıoğlu, M. Ahmet Tüzün, Çağlayan Doğan, Fatih Uyar (Der.), 1. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (ss. 69-95), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2018, s. 72.

mümkündür. Bu doğrultuda Aliya İzetbegović'in nevi şahsına münhasır kişiliği bugün hala örnek alınacak kıvamını korumaktadır.

Aliya İzetbegović, Bosna-Hersek'in önderi, çağdaş İslam düşünürü, paslanmayan şifalı kalemle bir yazar, aydın bir Müslüman, iyi bir hukukçu, ailesine ve etrafına erdemli duruşuyla önemli bir örnek, hakiki bir dost ve iyi bir aile babasıdır. Tüm bu sıfatları kendisinin hayatı okunduğunda ve onun hayatına tanık olan kişilerin söylemleri incelendiğinde kolaylıkla anlaşılabilir özellikleridir. Aliya İzetbegović'in fikri dünyasını, düşünce alanlarını, erdemli kişiliğini ve bu doğrultuda kendisini manevi anlamda oluşturan unsurları açarak kimlik tahlili yapılması önemlidir.

Aliya İzetbegović Müslüman bir duruş, münevver bir entelektüel, erdemli bir insan, insan haklarına ve hukuka bağlı bir zemin içinde kendini yetiştirmiş, arif bir bilgedir. İlk olarak belirtmek gerekir ki Aliya İzetbegović'in kimliğini, şahsiyetini oluşturan ve hayatı boyunca onu besleyen ana damar, temel etken İslam inancıdır.⁵⁰¹ Kendisini, Avrupalı bir Müslüman olarak tanımlamakta, dini açıdan doğulu, eğitim açısından ise batılı olduğunu; kalbi olarak bir dünyaya, akli olarak diğerine ait olduğunu söylemektedir.⁵⁰² Doğu ve Batı'yı iyi özümseyen İzetbegović'in bu yönü üzerinden Süleyman Gündüz⁵⁰³ şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

⁵⁰¹ Hasan Hüseyin Bircan, “Aliya Okumaları Doğu Batı Arasında Ahlâk Aliya İzetbegović Düşüncesinde İnsan ve Etik”, 1. Baskı, Ankara: Çizgi Kitabevi, 2018, s. 10.

⁵⁰² Mustafa Orçan, “Materyalist Çağın Erdemli Ruhu Bir ‘Bilge Gezegen’i Aliya (1925-2003)”, *Hece Dergisi*, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 6-7.

⁵⁰³ Süleyman Gündüz savaş yıllarına denk gelen dönemde merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a Balkanlar ve Kafkaslar üzerine özel danışmanlık görevini yürütmekteydi. Aliya İzetbegović'i ilk olarak kitapları vesilesiyle bir mütefekkir olarak tanımıştır. Daha sonrasında ise savaş yıllarında gerek insani yardım üzerine çalışmaları gerek resmi görev ve diplomasi faaliyetleriyle İzetbegović'in vefatına kadar süren tanışıklığı ve dostluğu olmuştur. Gündüz İzetbegović ile ilgili hatırasını ve gerçekleştirilen faaliyetlerin bir kısmını şöyle nakletmiştir: “Savaşın başladığı dönemde İstanbul'da benim de içinde yer aldığım bir sivil inisiyatif hareketi olarak Bosna Dayanışma Grubunu oluşturmuştuk. Ayrıca Sakarya'da Bosna Hersekli Kùltür ve Dayanışma Derneği'ni kurmuştuk...Bosna Hersek'te başlayan savaşın haberini aldığımız andan itibaren Sakarya'da halk-belediye işbirliğiyle bir insani yardım kampanyası başlattık. Toplanan yardımları Makedonya'ya sığınan 19 bin Bosna Hersekli mülteciler götürdük. Bu ülkemizden bölgeye ulaştırılan ilk yardımdı. Makedonya'dan savaşı ve gelişmeleri yerinde görmek üzere Slovenya Hırvatistan üzerinden Bosna Hersek'e gittim. Tanışmamızın ikinci bölümü burada başlıyor. Başkent Sarajevo'da Başkanlık binasında kendisini ziyaret edip önceleyn kitabından tanıdığım Alija'yı bu kez yüz yüze tanışma fırsatını yakaladım. Bu tanışıklığımız vefatına kadar sürdü. Benim hayatıma önceleyn kitabıyla bir mütefekkir olarak dâhil oldu Alija. Sonrasında Bosna Hersek'i bağımsızlığa taşıyan bir lider olarak vefatına kadar görüşmelerimiz kez yüz yüze devam etti. Dile kolay 11 yıl (2003)...Ocak 1993'te Cumhurbaşkanı Özal'ın özel temsilci olarak görevlendirmesiyle Alija'yı İsviçre'nin Cenevre şehrinde alarak Senegal'in başkenti Dakar'da yapılan İslam Konferansı Örgütü'nün Başkanlık Konseyi toplantısına götürmüştüm. Yolda savaş ve barışın kurulması üzerine konuşuyorduk. Bir ara bana dönerek “Sen Boşnak mısın” diye sordu. “Hayır ben Bosanski Trabzonluyum” diye cevap verdim. İkimiz de gülmeye başladık. Alija, Bosanski Samac'ta doğmuştu ona bir nazire olsun istemiştım. Neden sorduğunu sorduğumda Bosna'yı neden bu kadar içselleştirdiğimin gerekçesini anlamaya çalıştığını söyledi. Alija Cenevre'deki görüşmelerinde ilk defa Bosna Hersek'i 10 Kantona ayırma planını taraflara sunmuştu. Cebinden bir harita çıkardı ve üzerinde müzakere ettik. Dakar'a indikten sonra Cumhurbaşkanı Özal beni görüşmeye davet etti ve yolda ne yaptığımızı sordu. Bende 10 Kantona ayrılma planını anlattım. Bir müddet sonra görüşmeye Alija geldi.

O güne kadar İslam Dünyası'ndaki mütefekkirlerin çevirilerini okumuştuk. Seyyid Kutub, Hasan El Benna, Abdulkadir Udeh, Mevdudi, Muhammed İkbal, Said Havva, Ali Şeriatî... gibi. İlk defa kendi tarihsel kültür havzamız içine yer alan ama batılı bir eğitim almış bir Müslüman mütefekkir ile karşılaşmıştık ve düşünceleri bize farklı bir dünya açıyordu. Teolog değildi. Bir hukukçuydu.⁵⁰⁴

Ayrıca İzetbegoviç'in bu tanımını Mirsad Turanoviç de şu sözleriyle pekiştirmektedir:

İlkeler, kaynaklar, inançlar itibariyle İslam medeniyetine daha yakın durduğunu söyleyebiliriz. Ama demokrasinin, bilim düşüncesinin, hâkim olduğu İslam ülkelerini de eleştirdiğini, literatür açısından Batı medeniyetine daha çok vakıf olduğunu biliyoruz. İslam medeniyetinin, kendisinin yaşadığı dönemde, uygulamadaki eksikliklerine ve acizliğine rağmen aşağılık kompleksi yoktu, bu medeniyetin yüceltilmesine hayatını adanmıştır.⁵⁰⁵

Bu izahta Aliya İzetbegoviç'in kimliğinin aslında bir dengeyi tarif ettiği anlaşılmaktadır. Bu hususta Rahman Ademi, İzetbegoviç'in İslam'ın, Doğu-Batı arasındaki konumunu şöyle tarif etmektedir: “Aliya İslam'ı Doğu'nun mistisizmi ve Batı'nın maddeciliğinin tam arasına- ortasına- yerleştirir. Ona göre hayat her ikisini de barındırmalıdır. Bu hususta en önemli düstur ‘Orta Ümmet (Bakara 143)’ olabilmektir.”⁵⁰⁶

Onun dünyaya açtığı ve hayatı boyunca baktığı pencere İslam inancıdır. Bu durum gençlik döneminde sarsılsa da aslında kendi akli iradesini keşfettiği bir ara dönemeç olarak tarif edilebilir. Dünyayı anlama, yorumlama, sorgulama şekli ve verdiği tüm mücadeleleri yine İslam inancı üzerinden analiz etmek mümkündür. Çağdaş İslam düşünürü olarak kimliğini şu anekdot ile ifade etmek yerinde olacaktır. Eski Hırvatistan Cumhurbaşkanı (2000-2010) Stepan Mesiç; “İzetbegoviç ile oturduğum zamanlarda,

Özal, Alija'ya dönerek 10 kantona ayırma planı ve benim daha önce hazırladığım ve İKO zirvesine sunulacak 15 maddelik Türkiye'nin önerileri üzerine konuşmaya başladılar. Alija “Danışmanınız çok iyi çalışmış” dedi. “O artık ikimizin de danışmanı” diye cevapladı Özal. Artık iki Cumhurbaşkanı'na özel danışmanlığa başlamıştım. İKO toplantısının ardından Özal ile “Büyük Balkan Ziyareti” gerçekleştirdik. Bu ziyarette mütevazı katkılarımla Türkiye ve Bosna Hersek arasında önemli ilişkilerin geliştiğini söyleyebilirim. Dayanışma Vakfı olarak, 7-10 Nisan 1994'de Alija'nın bilgisi dâhilinde 103 ülkeden devlet adamları, siyasiler ve akademisyenlerin katıldığı “Uluslararası Balkan Konferansı'nı” İstanbul'da topladık. Bu konferansın sekretaryasını yürütmüştüm. Konferansın amacı Başta Bosna Hersek olmak üzere Balkanlarda barışın kurulması ve korunması üzerine kuruluydu. 2003'te vefatına kadar Alija ile birlikteliğimiz devam etti.”**Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 1-3.

⁵⁰⁴ **Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 1.

⁵⁰⁵ **Mirsad Turanoviç İle 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 3.

⁵⁰⁶ **Rahman Ademi İle 27.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 3., Ayrıca bkz. Kahramanyol, s. 3.

kendimi sanki eski bir doğu düşünürü ile konuşuyormuşum gibi hissediyorum.” demiştir.⁵⁰⁷

Aliya İzetbegović’in yetiştiği aile, ilk çocukluk yıllarında içine doğduğu kültürel yapı, bir disiplin kazanmasında öncü olmuştur. Daha öncede izah edildiği üzere köklü ve maruf bir ailenin ferdidir. Dolayısıyla aile büyüklerinin düsturunun, üzerinde etkili olduğu söylenebilmektedir. Özellikle dine olan temayülünün annesinden tevarüs ettiğini hatıralarında belirtmektedir.⁵⁰⁸

Okumaya hakiki bir mesai ayırmış, henüz gençlik yıllarında entelektüel kimliğini biriktirmeye başlamıştır. Sosyal çevreye katılım göstermeye başladığı dönemlerde ise tanıştığı Genç Müslümanlar Teşkilatı, Aliya İzetbegović’in özgün kimliğinin ortaya çıkmasını sağlamış olduğundan, kendisi için doğru bir adres olduğu ise ileri sürülebilir. Teşkilatta geniş ölçekli okumalar yapılmış, özellikle İslami konulara kafa yorulmuş, Müslümanların konumu, kimliği üzerinden hasbihâller edilmiştir. Aliya burada hem gelişmiş hem katkılar sunmuştur.⁵⁰⁹ Aliya İzetbegović’in yakın arkadaşı İsmail Bardhi⁵¹⁰ kendisiyle birlikte zihinlerini meşgul eden ve üzerine konuşmalar yaptıkları meseleler hakkında şunları paylaşmıştır:

Aliya ile konuşmalarımız o dönemlerde Yugoslavya’daki Müslümanların birbirimizi neden tanımıyoruz, neden daha ciddi anlamda çalışmıyoruz, neden ciddi konularla ilgilenmiyoruz, İslam kültürü nereye gidiyor, nasıl yok oluyor, Balkanlarda yavaş yavaş Müslümanların eserleri kalmıyor ve en önemlisi ağır sızılarından inleyen bir hasta gibi Müslümanlar neden cehaletle yaşıyor ve bunun üzerinde durmuyorlar sorularının üzerinde duruyorduk. Tabi ki Yugoslavya İslam Birliği’ne kızgındık. O dönemlerde tanıştığımız diğer arkadaşlarla da bir araya geliyorduk ama durumdan dolayı da birebir görüşmeler yapardık.⁵¹¹

⁵⁰⁷ Admir Mulaosmanović, “Aliya İzetbegović’in Duruşu”, Cenana Braçković (çev.), **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 67.

⁵⁰⁸ Fatih Bayram, “Rahman Sûresi’nin İkliminde ve Komünizmin Pençesinde Bir ‘Orman İşçisi’: Aliya’nın Çocukluk Ve Gençlik Yılları”, **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 12.

⁵⁰⁹ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 27-28.

⁵¹⁰ Bardhi’nin Aliya İzetbegović’i yakinen tanımış olması hasebiyle hatıraları hakkında sorulan soruya şöyle bir karşılık vermiştir: “Hatıra evet. Hapisten önceki hatıralar onlar bana kalsın. Hapisten sonra çok ilginç 1989 yılında o hapisten çıkınca Zagreb’de bir sempozyum yapıldı. O sempozyuma Ekmeleddin İhsanoğlu katılmıştı. Aliya daha siyasete atılmamış, SDA kurulmamıştı. Yugoslavya dönemi idi. Aliya rica etti, Türkiye’den misafirle görüşmek istiyorum ama beraber görüşelim dedi. Tamam dedim, tabi. Ben de Ekmeleddin beyi tanımıyordum. Ben kendisine rica ettim, burada bir değerli dostumuz Aliya İzzetbegović var ve sizinle görüşmek istiyor dedim. Aliya o dönem Yugoslavya sistemine karşı gelen bir muhalif (disident) olarak, Ekmeleddin bey ise bir bürokrasi içinde yer alıyordu ve dolayısıyla birbirlerinden çekiniyordu. Ekmeleddin bey bana görüşmezsem olmaz mı dedi? Israrım üzerine tamam görüşelim dedi ve görüştüler... Ondan sonra da Aliya İzzetbegović Cumhurbaşkanı olunca “dost” oldular.” **İsmail Bardhi İle 18.10.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 3

⁵¹¹ **İsmail Bardhi İle 18.10.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 2.

Sürekli olarak yazılar kaleme almış, Müslüman bir entelektüel olarak ilk mahkûmiyetinden sonra *Mücahit* isimli dergide bunları yayımlamıştır.⁵¹² Daha sonraki yıllarda ise *Takvim* adında bir dergide L.S.B.⁵¹³ mahlasıyla yazılar, makaleler yayımlamıştır. İzetbegoviç bu yazılarında tabi olarak Müslümanların sorunları üzerine, İslam'dan uzaklaşılmasını ve bunların sebeplerini ana tema olarak ele almış, bu bağlamda 1969 yılında *İslam Deklarasyonu* isimli kitabını yayımlamıştır. Bu kitap ikinci kez mahkûm olmasına bahane olarak sunulmuştur. En önemli eserlerinden olan *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı kitabını henüz genç sayılabilecek yaşlarda yazmıştır. Ancak kitap kendisi hapisteyken 1983 yılında ABD'de yayımlanmıştır.⁵¹⁴ Hâsılı kendisinin entelektüel kişiliği, kaleminin kuvvetli ve etkili olduğu da yaşadığı elim deneyimlerden de- kastedilen mahkûm olmasıdır- görülebilmektedir. Aliya İzetbegoviç, SDA'nın gençlik kolları tarafından tertip edilen bir toplantıda kendisine yapılan aşırı tezahüratları susturup gençlere yönelik şunları söylemiştir:

Değerli gençler, insanları yüceltmekten vazgeçip dünyanın ve Müslümanların durumuna odaklanın. Sizlerin yaşında iken bizler, II. Dünya Savaşı sırasında bu gibi konular üzerine kafa yorduk. Üç konu hakkında da bir tahminde bulunduk. Birincisi faşizmin kısa süre sonra marjinal hale geleceğini, ikincisi komünizm ve dolayısıyla da ateizmin gerileyeceğini, üçüncüsü İslam'ın yeniden dünyaya hâkim olacağını. İkisinde tam isabet, üçüncüsünde ise epeyce doğru bir tahmin yürütmüştük.⁵¹⁵

Rahman Ademi'nin aktardığı yukarıdaki anaktod ile İzetbegoviç'in zihnini meşgul eden meseleler ve bunları ele alış biçiminin, entelektüel yönünün, bugün idol peşindeki gençlere ve diğer insanlara rehber niteliğinde olduğunu ifade etmiştir.

Aliya İzetbegoviç'in şahsiyetinde önemli mihenk taşlarından birisi de içinde bulunduğu çağ ve yaşadığı coğrafyadır. Birçok insanın okuyarak edinebileceği bilgileri kendisi deneyimleyerek, şahit olarak öğrenmiştir. Buradan bakıldığında Birinci Cihan Harbi'nin oluşturduğu yeni düzende dünyaya gelmiş, ömründe Krallık Dönemi, Komünist Rejim, İkinci Cihan Harbi, Soğuk Savaş Dönemi, Sosyalizmin Çöküşü ve kendi ülkesinde yaşanan tarihin en acımasız savaşlarından olan Bosna Savaşı'nı bizzat yaşamıştır. Reel olarak yaşanan bu siyasal çalkantılı, karmaşık sistemlerin tümü aslında

⁵¹² Fatih Toktaş, "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzetbegoviç", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 44, 2016, s. 11.

⁵¹³ Bu mahlas çocuklarının isimlerinin baş harflerinden oluşmaktadır (Leyla, Sabina, Bakir).

⁵¹⁴ Akın, *Çağa İz Bırakan...*, s. 17-21.

⁵¹⁵ *Rahman Ademi İle 27.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat*, s. 1.

onun fikri dünyasında yer edinmiş, var olan bu sistemlerin sonuçlarını bizatihi şahit olmuştur.⁵¹⁶ Bu durum kendisini, aslında siyasal sistemlerin nasıl olması gerektiği konusunu düşünmeye sevk etmiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde de düşüncelerine binaen başta demokratik bir yönetim, adil bir lider tasavvurunu gerçekleştirmiştir.

Yaşadığı coğrafya, Doğu ve Batı'nın ortasında ve Avrupa'nın yanı başında bir Müslüman topluluktur. Hem doğuya hem batıya hitap edebilen zengin bir coğrafyadır. Bu sebeple düşünsel olarak oldukça verimli kaynaklara sahip olduğu söylenebilir. Ayrıyeten Müslüman kimliğin pek arzulanmadığı bir coğrafyada, Müslüman şuuruna dönük olarak daha hassas olmasını icap ettirmiştir. Hristiyan bir çevrenin olduğu coğrafyada Müslüman kimliğinin yaşama şansı elbette zor bir hayatı garantilemekteydi. Durumun böyle olması İslami anlamda kendini geliştirmesini de sağlamıştır denilebilir.⁵¹⁷

Aliya İzetbegoviç yukarıda ifade edildiği üzere çok yönlü bir kimliğe sahipti. Özgün bir duruşu söz konusudur. Bu yönleri ve asıl aidiyetini ifade ederken “rahat ayakta duran” teşbihini kullanarak yalnızca Müslüman kimliğinde rahat ve tam olduğunu hissiyat olarak ifade etmiş ve diğer tüm kimliklerin dar ya da bol olduğunu, kendisine uymadığını kaydetmiştir.⁵¹⁸

Aliya İzetbegoviç'in şahsiyeti hakkında yakınlarının söylemleri yukarıda bahsedilen tüm yönlerini somutlaştıracak nitelikte olacağından yer verilmesi uygun görülmüştür. Bu anlamda ilk olarak Aliya İzetbegoviç'in torunu Naca Berberoviç'in ağzından (Kızı Sabina'nın kızıdır) dedesinin kişiliği hakkında sorulan birkaç soru üzerine verdiği cevaplardan bazı kesitler şunlardır:

Rahmetli dedem, insanlarda saygı duyduğum özelliklerin kombinasyonuna sahipti –mükemmel bir bilgeyi, büyük düşünür ve felsefeci, olağanüstü okumuş ve tahsil görmüş birisi, aynı zamanda çok mütevazı ve samimi bir adamdı. İslam'ın gerçek ruhunu yaşayan bir adamın idealidir bana göre- madde ve maneviyatın muhteşem dengesinde orta yolun yansıması gibi. İnsanı gerçek anlamda insan yapan tüm özellikleri taşıyordu; haysiyet, cesaret, iyilik, karakter, tevazu, samimiyet ve hoşgörü gibi. Güçlü, özgür bir ruha sahip olan bir adamdı ve aynı zamanda hem idealist hem de gerçekçiydi. Kitaplarını okudukça, bir düşünür ve felsefesi olarak kendisine karşı daha da çok saygı duyuyorum ve dünyaya bakış açısına hayran kalıyorum (...) Aliya, edep ve

⁵¹⁶ Bircan, a.g.e., s. 11.

⁵¹⁷ Bircan, a.g.e., s. 11-12.

⁵¹⁸ Orçan, a.g.e., s. 6.

eğitimi, toplumun temelleri olduğuna inanıyordu ve bu kanaate uygun, kendi çocuklarını yetiştiriyordu. Ben bu kanaata uygun yetiştirildim.⁵¹⁹

Aliya İzetbegović'in Cumhurbaşkanı olduğu yıllarda bir dönem Danışma Kurulu ekibinde yer alan Dr. Hilmo Neymarliya kendisini şöyle değerlendirmektedir:

Aliya İzetbegović kişi olarak çok kendine özgü ve güçlüydü, aynı zamanda da o kadar halkına benzeyen biriydi; aynı zamanda hem hususiyeti olan hem de ait olduğu halka benzeyen birisiydi. Bir Müslüman ve İslam dinine bağlı bir numuneydi. Bu şekilde de hem Bosna'da hem de dünyanın neresinde olsa olsun, İslam'a aitliğini kanıtlıyordu. Aynı zamanda da, Avrupalı değerleri gerçekçi bir şekilde savunuyor ve Avrupalı kişiliğine tanık oluyorduk. Bir siyasi partinin lideri, Boşnak halkının lideri, dünyada Bosna'nın lideri ve bir dünya vatandaşı olarak kendisine saygı gösteriliyordu. Hem Doğuda hem de Batı'da, Doğu ve Batı'nın saygısını kazanabilen adamdı. Bu nedenle de, öyle bir Aliya İzetbegović olmasaydı konusunu vurgulamak istedim. Hem samimi dem de hep aynıydı.⁵²⁰

Aliya İzetbegović ile birlikte Saraybosna Davası nedeniyle mahkûm arkadaşı olan, aynı zamanda Aliya'nın Cumhurbaşkanlığı döneminde bir dönem Savunma Bakanı olarak çalışan, Demokratik Eylem Partisi'nin (SDA) önde gelen isimlerinden Hasan Çengiç, İzetbegović'in karakteri hakkında rasyonel bir hukukçu olduğunu vurgulayarak şunları ifade etmektedir:

...Aliya entelektüeldi ve aynı zamanda inanılmaz rasyoneldi. Yani entelektüel tutumu, davranışı olarak rasyoneldi. Siz onun kitaplarını, politik konuşmalarını dinlediğinizde şans eseri hukukçu olmadığını anlarsınız. İyi bir hukukçuydu, çünkü rasyoneldi. Boşuna Avrupada o kadar etkili olmamıştı. Çünkü onun entelektüelliği Avrupaydı (...) benim ondan öğrendiğim, herhangi bir karar vermeden önce olayı etraflica araştırmak oldu. Her zaman araştırılmasını isterdi(...) Aliya'nın sakinliği, doğallığı, kararlılığı, cesaretliliği, keskin nişancılarla çevrili Sarajevo'da çentik güçlerin ortasında olan havalimanında uçağa binip toplantıya katılıp, söyleyecek sözleri söyleyip, hızlıca Srajevo'ya dönmesi; buradaki hayatı paylaşması, soğuğu, açlığı, susuzluğu, elektriksizliği Sarajevo sakinleri nasıl yaşıyorsa öyle yaşaması. O sadece bir önder olmadığını, Sarajevo'da acı çekenlerden biri olduğunu, orada siyasi değil insan olduğunu, sonuna kadar dürüst ve rasyonel olduğunu gösterdi. Hiçbir zaman aşırı olan bir çözümü kabul etmedi, saldırganlığı ancak böyle yok ederiz demedi...⁵²¹

⁵¹⁹ Mustafa Orçan, Rahman Âdemi, Mustafa Balcı, "Begović'in Torunu Naca Berberović İle Konuşma", **Hece Dergisi**, S. 229, (Özel Sayı), 2016, s. 104-105.

⁵²⁰ Mustafa Orçan, Rahman Âdemi, Mustafa Balcı, "Aliya'nın Düşünceleri Üzerine Dr. Hilmo Neymarliya'nın Değerlendirmeleri", **Hece Dergisi**, S. 229, (Özel Sayı), 2016, s. 73-74.

⁵²¹ Mustafa Orçan, Rahman Âdemi, "İzetbegović'in Hapishane Arkadaşı ve Dostu Hasan Çengiç'le Konuşma", Cenana Braçković (çev.). **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 21-35.

Aliya İzetbegović ile aynı çizgide olan, savaş yıllarında yanında yer alarak “Savaş Suçluları Komisyonu’nda”⁵²² görev yapan ve şahsi olarak da kendisini tanıyan Cemile Halilović Tekin, merhumun çok samimi, çok mütevazı, özenli, kendini üstün görmeyen halktan bir insan ve siyasetçi olduğunu söylemektedir.⁵²³ Yine kendisinin yakın arkadaşı olan İsmail Bardhi, İzetbegović’in karakteri hakkında şunları söylemiştir:

Sözünü tutan, sözüne sadık kalan biriydi. Ondan birkaç yaş genç olmama rağmen benimle tüm ciddiyetiyle konuşur, açık sözlülükle eleştirilerde bulunurdu. Önemli konularla ilgili yazılar yazardı. O dönemlerde de Doğu ve Batı Arasında İslam eserini yazmıştı. Bu kitabı el yazısı olarak 1981-82 yılında okudum.⁵²⁴

⁵²² Cemile Halilović Tekin, Bosna Savaşı sırasında bu komisyonda çalışmıştır. Görevi savaş sırasında Sırp bölgesinde esir kalmış Müslüman kadınların ifadesini alıp, tutanak hazırlayıp rapor sunmak olduğunu belirtmiştir. Komisyona sunulan bu raporlar daha sonra Uluslararası Mahkemeye sunulmuştur.

⁵²³ Halilović Tekin Aliya İzetbegović’in kişiliği hakkında şu anekdotları paylaşmıştır: “Aliya Bey çok samimi bir insandı. Halktan bir insandı. Mesela şöyle; kendisinin Genç Müslümanlar Teşkilatından itibaren dava ve cezaevi arkadaşı olan Eyüp Ganiç’i (Ejup Ganiç) (kendisi hala yaşıyor 95 yaşlarında) bir kaç yıl önce Aliya İzetbegović’in ölüm yıl dönümü nedeniyle düzenlediğim konferansa, Konya’ya davet ettim. Bosna-Hersek Fransa büyükelçisi olarak da görev yapmıştı. Bana dedi ki; “Aliya ile çok yakındım. Fransa’dan Bosna’ya döndükten sonra bir ev aldım. Aliya eşi ile birlikte bize hayırlı olsun da geldiler. Geldiğinde hanımı bize bir ekmek hazırlayıp getirmişti. Bir de çikolata. Bu hediye hepimiz için çok özeldi. Akşam yemeğinde onu yedik, çikolata paketini hanım vitrine koydu.” Bu bir gelenektir, bereket için ekmek getirilir hediye olarak. Anlamlı, simgesel ve sembolik bir armağandır. Bu anekdottan Aliya’nın halktan olduğu sonucu çıkıyor.” Bir başka anekdot ise şöyledir: “Mütevazı bir kişiydi, siyasetçiydi. Şöyle bir şey anlatayım. 1993 yılı ocak ayın idi. Balkanların çok soğuk olduğu bir zamandı (-17,-20 derece). Bir Sultan Camii vardı orada. Bosna savaşı sırasında kadınlarda Cuma namazına gidiyordu, izin verilmişti. Çünkü erkekler genel olarak cephede idi. Cephede oldukları için de hutbeyi (gündemle ilgili olduğu için kadınlara izin verilmişti) dinleyebiliyorlardı. Hutbeyi dinleyen kadınlar diğer kişilere aktarıyordu. Çünkü orada aynı zamanda mesaj veriliyordu. Bende onlardan birisiydim ve bunun için camiye gitmiştim. Camiye Aliya İzetbegović de geldi ve soğuk bir taş üzerine oturdu. Ben başkanım veya başkan geldi diye özel bir durum olmadı. Ama bence münasibi de buydu. Çünkü orası cami ve orada insanlar arasında ayrım olmaz. Her insan orada eşittir. Aliya’da bunun bilincindeydi. Bombaların altından korumasıyla geldi, oturdu ve dinledi. Üstelik yaşı da vardı. Kendisini hiçbir zaman halkın üstünde görmedi. Ben bunu şahsen gözlerimle gördüm ve şahit oldum.” **Cemile Halilović Tekin İle 12.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 3-4. Ayrıca bkz: Ademi, s. 1.

⁵²⁴ Bardhi, İzetbegović ile tanışmasının tesadüfen olduğunu belirtmiş ve süreci şu şekilde aktarmıştır: “1980 yılında Saraybosna’da tesadüfen tanıştım. Tesadüfen kelimesini lütfen çok ciddiye alın ve düşünün. Bizde, Müslümanlarda her bir şey galiba tesadüfen oluyor. Ben de bu kelimeyi sevmiyerek kullandım. Neden tesadüfen? Galiba biz Müslümanlar Yugoslavya’da birbirimizi ciddi anlamda tanıyamadık. Birbirimizin halini bilmiyorduk. Her ne kadar bizim ağızımız dolu olarak “bizim büyük tarihimiz var” desek de maalesef biz Müslümanlar arasında (İslam Birliğimiz olsa da) o dönemlerde “tanışmak”, “çalışmak” ve “sevişmek” yoktu. Daha fazla, “kaç rekât kılacağız” ve “kaç kişi ölecek” gibi konuları konuştuk... Aliya ile tanıştığımız dönemde biz de Üsküp’te “Arnavut Genç Müslümanlar (Mladi Müslümani)” hareketini kurduk ve o isimle Müslüman merkezlerine (İslam dünyası, Arap ülkeleri) mektuplar yazardık. Bu da çok ilginçtir ki İzzetbegović’i hem hapse girmeden önce hem de sonra Suudi Arabistan’a tanıtmıştık. Bu organizasyonda ben, Adnan İsmaili ve Arap ülkelerinden bir kişi daha vardı. Bazen bazıları ilgilenirlerdi, çoğu “bir kulaktan girdi diğerinden çıktı” misali oralı olmazlardı. Galiba bazılarının kulaklarında hastalık da oldu. O dönemlerde (40 yıl öncesini konuşuyoruz) Türkiye Diyanet İşleri de galiba cenaze işleriyle ilgilendiği için ciddi anlamda ciddiyetsizlik göstermişti. Bu konu Osmanlı döneminde de galiba “çok taze” kalmamış ve ciddi anlamda kapalı kalmıştı. Galiba ilahiyatçılar (ulema demiyeyim) bu dünyada güçlü olmayı seviyoruz. Galiba “izin” ve “yasak” bizlerin hoşuna gidiyor. Onun için galiba İslam dini de Müslüman “İnsan” dini oldu. O da yahut ki hayatını buzdolabında geçiriyor. Ben de Aliya ile tesadüfen tanıştım. Medreseyi bitirdikten sonra orada, Saraybosna’da İlahiyat Fakültesi açılmıştı. Ne kadar bilindiğini bilmiyorum, o dönemlerde Balkanlardan Müslümanlar Türkiye’ye eğitime gitmiyorlardı. Nasıl, niçin, neden bilemiyorum. Galiba çok güçlü Müslümanlardık. Ya Türkiyeliler ya biz. Saraybosna’daki İlahiyat Fakültesi’ndeki öğrenci

Yakınlarının söylemleri bağlamında toparlamak gerekirse ilk vurgulanacak şey İslami çerçevede bir yaşam sürdüğü, bu yöndeki gayreti, İslam'ı rehber edinmesi olacaktır. Düşünür kimliği üzerinden Müslümanların durumuna yönelik olarak hatırı sayılır düşünceler ve çözümler üretmiştir. Bu açıdan İslam Deklarasyonu ve Doğu ve Batı Arasında İslam kitapları önem arz etmektedir. Balkanlar için kullanılan “halklar salatası” tabiri üzerinden bakıldığında, çok etnikli, çok dinli, çok kültürlü bir coğrafyadır. Bunu Aliya zenginlik olarak görmüş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki istimalet (hoşgörü) politikasının devamı olarak kendi liderliği döneminde bu mozaği sürekli olarak savunmuştur. Çok yönlü bir entelektüel olduğundan ahlâk, kadın, eğitim, sanat, medeniyet, yönetim vb. gibi pek çok konuda fikirler üretmiş, kitaplarında bu hususlara yer vermiştir. Çalkantılı, sisli bir çağda ve coğrafyada yaşamış, Müslüman bir lider olarak halkıyla büyük bir varlık mücadelesi vermiştir. Ayrıca hayatı boyunca inanmış olduğu değerlerden hiçbir vakit ödün vermemiştir, özellikle lider olarak görev yaptığı dönemlerde ve savaş yıllarında bunu göstermiştir. Bir mütefekkir ve eylem adamı olarak Aliya İzetbegoviç'in bu duruşunu Gündüz, Sezai Karakoç'tan alıntı yaparak şu önemli değerlendirmeyi yapmaktadır:

Sezai Karakoç'un “Her mütefekkir yazdıkları ve düşündükleri bir iddiadır. O zorluk imbiğinden geçip hayatta pratik bir karşılık görürse iddia olmaktan çıkar. Artık o bir inanç ve uygulamadır.” şeklinde bir ifadesi vardır. Alija önce iddia etti sonra o zorluk imbiğinden geçti.⁵²⁵

3.3. Aliya İzetbegoviç'in Siyasal Portresi

Aliya İzetbegoviç'in kimliğini, duruşunu ve tutumlarını yansıtan, somutlaştıran kanalın siyaset olduğunu söylemek mümkündür. Düşünce boyutunu pratiğe çeviren ana yol siyasettir. Bu anlamda siyasal portresinin analizi yapılırken bu düşünce temel yönlendiricidir. Zira Aliya İzetbegoviç, inandığı ilkeler üzerinden bir siyasal portre

sayısı 30'u geçmezdi. Ben 1979 yılının ortalarında bir Pazar akşamı fakülteye gittim. Biri Arap biri Boşnak iki kişi fakültenin karşısında konuşuyorlar. Ben de onlara yaklaştım ve selam verdim. Sonra da onlara yardım edip edemeyeceğim gibi (kültürel bir) soru sordum. Boşnak arkadaş ismini söyledi sonra konuştukça soyadını da söyledi ama kendisini tanıımıyordum. O dönemlerde birkaç yazı yazmış ve LSB (üç çocuğunun isimlerinin başlangıç harfleri) mahlasını kullanmış. Ben de bu misafirle yabancı dillerde konuştum ve arkadaşını tanıımıyorum ama sana söyleyeyim, burada Müslümanlara büyük haksızlıklar yapılıyor, ayrımcılıklar var gibisinden şeyler anlattım. Sonra ben de kendimi tanıttım ve böylelikle Aliya ile tanışmış olduk. Ondan sonra her hafta sohbetlerimiz oldu. Saraybosna'da en tanınmış Begova Camii avlusunda Walter filmindeki en büyük casusun çekildiği yerde bir araya geliyorduk. Tramvay yolunda yürür ve sohbet ederdik.” İsmail Bardhi İle 18.10.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 2-3.

⁵²⁵ Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 3.

oluşturmuştur. Dolayısıyla Aliya İzetbegoviç'in siyasal portresi için en başta söylenecek olan şey onun prensipli bir devlet adamı ve siyasetçi olduğudur.

1990 ve 2000 yılları arasında Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı yapan Aliya İzetbegoviç, ülkenin kurucu lideridir. Lider olarak Aliya bu ülke için çok merkezi bir önem taşımaktadır. Zira bağımsız, hür ve kimliğini zan altında bırakmadan savunmuş ve neticede de bağımsızlığı sağlamayı başarmıştır.

Tarih boyunca yöneten yönetilen ilişkisinde liderler belirleyici olmuştur. Burada liderliğin vasfı ve tipi önemli taşımaktadır. Bununla birlikte liderliğin tek bir esası, kılavuzu veya tipi yoktur. Farklı toplumlara, kültürlere, dönemlere ve en mühimi hitap ettikleri amaca ve kitleye göre değişiklik gösterebilmektedirler. Dolayısıyla birden fazla liderlik tipi mevcuttur. Aliya İzetbegoviç'in liderlik tipleri açısından konumunu tahlil etmek, kapsadığı veya dışarıda bıraktığı tipleri değerlendirmek, siyasal portresinin tahliline katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda liderlik tiplerinin bazıları otokratik, karizmatik, demokratik, serbest, etkin liderlik şeklindedir. Otokratik lider tipi, katı bir yol izleyen, kararları tek başına alıp emirler veren, merhamet hissinin toplumu ve kişileri şımartacağı yönünde eğilimi olan, tenkite açık olmayan, başarıya odaklanan bir anlayışa sahiptir.⁵²⁶ Aliya İzetbegoviç'in düşünce yapısına, şahsiyetine ve liderlik portresine, paralel gitmeyen aksine zıt yönde temayülü olan bir liderlik tipidir. Bunun yanında Aliya İzetbegoviç çok danışan ve uzlaşıcı önde tutan bir liderdir. Danışmadan ve araştırmadan herhangi bir işe kalkışmadığını yakınları tarafından da ifade edilmektedir. Ayrıca 1998 seçimlerine katılmamayı düşünmüş bu durumu SDA arkadaşlarına danışmıştır. Ancak parti arkadaşları onaylamayınca bu kararını ertelemiştir.⁵²⁷

Demokratik liderlik tipi öz olarak, yönetme işlevinin yanında yol gösterici olandır. İlke ve prensiplerden yoksun değildir. Hitap ettiği gruba ya da topluma hizmet eder. Yetkinin ve sorumluluğun grup veya toplumla paylaşıldığı liderlik tipidir.⁵²⁸ Aliya İzetbegoviç siyasal yaşamı boyunca ve hatta Bosna Savaşı'nın o ateş hattı dönemlerinde dahi sürekli olarak demokrasiden ve bu sistemi besleyen ilke veya prensiplerden bahsetmiştir. Dolayısıyla demokratik bir lider olduğunu kolaylıkla söylenebilir.

⁵²⁶ Ayşe Öztekin, "Yönetim ve Liderlik", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 1996, s. 189.

⁵²⁷ İsakoviç, a.g.e., s. 193.

⁵²⁸ Öztekin, a.g.e., s. 189-190.

Serbest liderlik, hitap edilen grubun veya toplumun etkin olduğu, liderin bir anlamda edilgen konumda olduğu, liderin yönlendirildiği bir şekildir.⁵²⁹ Aliya İzetbegoviç'in ifade edildiği gibi uzlaşmayı ve ortak kararı önemsediği ancak edilgen olmadığı kesin olarak söylenebilir. Bu anlamda bu tip açısından Aliya İzetbegoviç dışarıdadır.

Etkin liderlik ise sorumluluk gösteren, hitap ettiği kitle veya toplumun ufkunu genişleten, tutarlı bir yönü mevcuttur. Temel organizasyonu, misyonunu oluşturmak, bu misyonu tanımlamak ve somut bir şekilde ortaya koymaktır.⁵³⁰ Bu anlamıyla Aliya İzetbegoviç'in etkin bir lider olduğunu deklare etmek mümkündür. Özellikle Bosna Savaşı'nda askeri ve diplomatik olarak tutarlı, sorumluluğu üstlenen ve belli bir çizgi üstünden yürüttüğu görev bunu ispat edecek niteliktedir.

Karizmatik lider tipinin tanımlamasında, genel olarak bunalım veya buhran dönemlerinde ortaya çıktığı, liderin doğuştan gelen insanüstü bir takım yeteneklere sahip olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Karizmatik liderlerin şahıs bazında çekicilikleri vardır ve kitleleri peşinden sürükleyen bir yönü mevcuttur.⁵³¹ Aliya İzetbegoviç'in Demokratik Eylem Partisi başkanı olarak 1998 seçimlerinde Cumhurbaşkanı olarak % 83,6 oranında oy almışken, bu oran 2000 seçiminde görevinden çekildikten sonra büyük oranda düşmüştür.⁵³² Bu durumun Aliya'nın şahsına yöneliktir ve karizmatik lider olduğu yönünde bir gösterge olabilir. Bunun yanında karizmatik liderliğin otokratik bir yönü olduğu da ifade edilmektedir. Bu açıdan Aliya dışta kalmakta, uyum göstermemektedir.

Aliya İzetbegoviç, benimsediği değerler, ürettiği fikirler, savaş yıllarında askeri ve diplomatik alanda verdiği mücadeleler siyasal lider portresi içerisinde merkezi bir öneme sahiptir. Ayrıca bir düşünür olarak teorideki düşüncelerini, devlet adamı yönüyle pratiğe dökmüştür. Bu anlamda örnek bir devlet adamıdır.⁵³³ Her daim halka hizmeti esas görmüş, en başta bağımsız, özgür ve demokratik ilkelerden taviz vermeyen etkin bir önder olmuştur.

Demokratik Eylem Partisi (SAD), bir lider olarak Aliya İzetbegoviç'in siyasal portresinin tahlilinde şüphesiz merkezi bir konumdadır. Zira SDA, Aliya İzetbegoviç'in

⁵²⁹ Öztekin, a.g.e., s. 190.

⁵³⁰ Öztekin, a.g.e., s. 190-191.

⁵³¹ Öztekin, a.g.e., s.189.

⁵³² Alkan, Dayton Sonrası..., s. 16-18.

⁵³³ Yasin Aktay, "Bir Devlet Adamı", Ömer Hakan Özalp, Kenan Gültürk, Ekrem Kızıltaş (Der.), **1. Uluslar Arası Aliya İzetbegoviç Sempozyumu Bildiriler** içinde (ss. 33), İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2017, s. 33.

siyasal portresinin projeksiyonudur. Bu parti üzerinden siyasal portresini yansıtmış ve aynı zamanda varlık mücadelesi göstermiştir. Bu anlamda SDA, bir gayenin mektebi olma özelliğindedir. Aliya İzetbegović'in "SDA olmadan Bosna Hersek de olmazdı" sözü bu niteliği ortaya koymaktadır.⁵³⁴ Dönemin konjonktürü ve İzetbegović'in savunduğu ve sürekli belirttiği Bosna-Hersek'in bir fikir, ideal ve mozaik fikri partiye de yansımıştır. SDA, farklı etnik gruplara açık, farklı fikir ve düşünceye sahip insanların bir arada olduğu bir yapısı vardır. Bir röportajı esnasında SDA'nın çok kimlikli yapısı ile alakalı yöneltilen soruya cevaben, partinin bu özelliği ile halk arasında bir bağ kurarak, "Ben partinin halkımıza benzemeyi sürdürmesini diliyorum." cümlesini sarf etmiştir.⁵³⁵ Bu durum genel itibarıyla İzetbegović'in savunduğu Bosna ideali düşünce ile paralellik göstermektedir. Araştırmayı ve danışmayı önemseyen İzetbegović kararlarını, arkadaşları ile paylaşır ve onlara fikirlerini danışarak bir neticeye varırdı. Bu anlamda da parti ile arasında bir uyum vardı. Bir lider kültü oluşmasına olumlu bakmadığı gibi buna izin vermediği de ifade edilmektedir.⁵³⁶

Bunun yanında savaştan sonra zaman zaman bazı karmaşıklıklar ve uyumsuzluklar da meydana gelmiştir. Örneğin İzetbegović'in en yakın yardımcısı (bir dönem dışişleri bakanlığı da yapmıştır) olan Haris Silijdzic'in SDA'dan ayrılıp farklı bir parti kurması bir örnektir.⁵³⁷

Şahsiyeti dolayısıyla çok yönlü bir liderdir. Bosnalı Müslümanların yok olmasına ya da asimile olmasına yönelik sistematik politikalar ve saldırılar karşısında, toplumun kimlik ve medeniyet değerlerine sahip çıkmayı önemsemiş, bu anlamda sorumluluktan çekinmeden özgün bir duruş sergilemiştir. Hususi olarak savaş dönemindeki liderliği, kimliğinin farklı yönlerini de göstermiştir. Komünist yönetime ve ırkçılığa karşı mücadele etmiştir. Halkın yeteneklerini, becerilerini, korku ve zaaflarını iyi okuyan bu bağlamda halkı bilinçlendirme ve yönlendirmede de etkili olan bir liderdir.⁵³⁸

⁵³⁴ Tek, a.g.e., s. 65-71.

⁵³⁵ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 216.

⁵³⁶ **Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 8.

⁵³⁷ Turaović, Aliya İzetbegović'in SDA ile arasındaki uyumun bazı dönemlerde bozulduğunu dile getirirken, İzetbegović'in savaş sonrası bir açılışa bazı kimseleri kastederek, "sözümü dinlemiyorlar" şeklindeki ifadesini, kontrolünü kaybetmeye başladığı ancak yine de ahlâklı duruşundan taviz vermediği şeklinde değerlendirmektedir. **Mirsad Turanović İle 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 2.

⁵³⁸ Ali Korkmaz ve Faruk Temel, "Bir Lider ve Eylem Adamı Olarak Aliya İzetbegović", **Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması** içinde (ss. 367-378), Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajandası (Tdkb), 2014, s. 370-371.

Aliya İzetbegović kendini halkın dışında veya üstünde gören bir liderlik anlayışının karşısında yer almaktadır. Liderlerin seçkin ve üstün görülmesini de yanlış bulmakta ve lider olmayı bir ayrıcalık olarak değerlendirmemektedir. Bu anlamda kendisi mütevazı bir tutum sergilemiştir, Bu tutumunu 1993 yılında Komuta Merkezinde Ahlâk Yönetimi Seminerinde yaptığı bir konuşma sırasında hasta olması ve bunu yansıtmaması yönünde aldığı bir tavsiyeye karşılık olarak “Başkan hasta olmamalı imiş. Bu çok anlamsız. Sıradan bir başkanım ben; sadece sıradan bir insan. Ben bir “lider” değilim. Ne demek istediğimi anlıyorsunuz... Bizler sıradan insanlarız” ifadesiyle göstermiştir. İzetbegović’in aynı zamanda cesur bir lider olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bosna-Hersek’in siyasal anlamda en karışık zamanında büyük bir sorumluluğun altına girmesi ve İkinci Cihan Harbi’nden sonra yaşanan en kanlı savaşta büyük bir ustalıkla liderlik etmesi bu yönünü göstermektedir. Bunun yanında cesareti, “Güdülerimizi korkularımızdan daha kuvvetli hale getiren şey.” olarak tanımlamış ve bu tanımı Bosna Savaşı özelinde, ilkeleri yok sayan düşmana karşı ilkeli siyaset ve özgürlük için verilen mücadelenin temsilcisi olduğunu tüm dünyaya göstermiştir.⁵³⁹ Bununla birlikte siyasal portre olarak Aliya İzetbegović kabiliyetli bir önderdir. Hukukçu, düşünür ve siyasetçi kimlikleri harmanlandığında siyasal kabiliyet noktasında yöntemleriyle başarı sağladığını söylemek yerinde olacaktır. Parti kurduktan sonra siyasal yaşamında ve dahi Cumhurbaşkanlığı döneminde kinci olmaması, etrafını iyi okuyabilmesi, insana bakışı, halkın bütününe yönelik tutumları ve siyaset eylemlerindeki yöntemleri kendisini ayrı bir yerde konumlandırmaktadır. Örneğin Saraybosna Davası döneminde kendisine eziyet eden kişileri başkan olduğu dönemde görevinden almamış hatta daha önemli görevlere getirmiştir. Bu kişilerin bilgi ve tecrübelerinden istifade etmiş, yararlanmıştır. Aynı zamanda bu durum, İzetbegović’in yalnızca Müslüman çevreye hitap etmediğini, tüm Bosna-Hersek devleti içindeki vatandaşları bir olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında tek partili sistem sona erip çok partili sisteme geçildiğinden tüm çevre ve kesimlerin oy ve desteğini almak istemiştir. Yalnızca Müslümanların değil onun dışındaki kesimleri de –örneğin Komünistler, Sırlar, Hristiyanlar gibi- hem partiye hem devlete yakınlaştırmaya ve

⁵³⁹ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 4-5.

kazanmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Bu tutumu Aliya İzetbegoviç'in siyasal dehası ve kabiliyetini göstermek açısından önem arz etmektedir.⁵⁴⁰

Siyasal kabiliyetini belirtme noktasında İzetbegoviç'in yakın dostu olan Hasan Çengiç'in bu yöndeki ifadeleri şunlardır:

Aliya, her zaman onun düşünür ve yazar tarafının onun hayatındaki temel taşları olduğunu söylerdi, siyaseti ise bu eylemlerin dışı vuruş şekli olarak nitelendirirdi. Tabii ki modern anlamda Aliya İzetbegoviç ismini oluşturan şey de siyasetin ta kendisidir... Komünist rejim olmasaydı ya da yapının kendisi o kadar sert değil de biraz daha esnek olsaydı, başka bir siyasal oluşuma fırsat tanınsaydı hiç kuşkusuz Aliya 46-47'li yıllarda zaten genç bir siyasetçi olurdu... Mahpusluk hâli, onu apolitik bir Aliya'dan politik bir Aliya yapmadı. Aliya baştan beri politikti zaten. Bütün yaptıkları bunu gösterir, zaten politik oluşundan dolayı hapse girmiştir. Hapse giriş sebebi sadece mevcut siyasal yapıya karşıt oluşu değil, politik kimliğinin varoluşu da buna bir sebeptir...⁵⁴¹

20. yüzyılda dünya, önemli siyasal liderler, düşünür, bilim insanları, münevver ve aydın kimseleri, savaş komutanlarını veya özgürlük savaşçıları konuk etmiştir. Tüm bu vasıfları ayrı ayrı kimselerin temsil ettiği yüzyılda, bu özellikleri kendisinde toplayan devlet adamı, lider neredeyse yoktur. Ancak bu vasıfların tümü söz konusu olduğunda Aliya İzetbegoviç ayrıcalıklı özel bir çizgidedir. Zira kendisi, bu sayılan özelliklerin tamamına sahip olan, erdemli ve ender bir kişiliktir.⁵⁴² Ayrıca siyasal portresi içerisinde tüm kimliklerini işlemiş ve her daim bunu yansıttığı söylenebilir.

Aliya İzetbegoviç'in dünyadaki algısına, Bosna-Hersek halkına, İslam dünyasına ve dünya siyasetine bıraktığı miras, anlayış ele alındığında, en mühimi hiç şüphesiz yok edilme tehdidine karşın kazanılan bağımsızlıktır –ki kendisi de bunu en büyük başarısı saymaktadır-. Dünya siyasetine bıraktığı iz ise İslam ülkelerinde sevilen, sahiplenilen Batı'da saygı duyulan bir devlet adamı, bir önder olmasıdır.⁵⁴³ Aliya İzetbegoviç, müstesna, kendini insanlık davasına adanmış ve insan haklarının en büyük savunucu

⁵⁴⁰ Haliloviç Tekin bu bahiste şu anekdotu aktarmıştır: “Aliya'nın mahkûmiyeti sırasında ona büyük eziyet eden yargıç (Edina Reşitoviç) ve komünist döneminde eski istihbaratçı -bir ajan- olan Bakir Alispahiçe'yi Cumhurbaşkanı olduktan sonra onları affetmesi ve onlara önemli görevler vermesi onun intikamcı olmadığını göstermektedir. Onlara önemli görevler vererek aynı zamanda onları kullandı (faydalandı, istifade etti). Çünkü bu kişiler hazır elemandı, tecrübeli kişilerdi. Burada siyasal kabiliyetini görüyoruz. İyi bir siyasetçi olduğunu gösteriyor bu durum. Aynı zamanda da komünist çevreyi de kendine çekmek, onlardan oy almak istiyordu çünkü artık tek partili sistem yoktu. Yalnız Müslüman değil onun dışında da mesela komünistleri de partiye çekmek için bunun yapılması gerektiğini düşündü ve yaptı. Büyük insanlar intikamcı olmazlar, affedici olurlar. Ancak böyle başarılı olunur. SDA'nın kurulması üzerinden neredeyse 30 yıl geçti ama hala iktidarda. Bu durum tesadüfi değil. Aliya, “ bu insanlar bizim. Komünist, Müslüman vs. onları atacak değiliz” düşüncesiyle hareket etmiştir ve her kesimi kazanmaya çalışmıştır. **Cemile Haliloviç Tekin İle 24.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 4. Ayrıca bkz. Turanoviç s. 1.

⁵⁴¹ Orçan ve Ademi, a.g.e., s. 25-27.

⁵⁴² Orçan, a.g.e., s. 7-8.

⁵⁴³ **Mirsad Turanoviç İle 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 3., Ayrıca bkz. Kahramanyol, s. 3.

olmuş bir siyaset önderidir.⁵⁴⁴ Bir soykırıma marûz bırakılan Boşnakların ruhlarını uyandırmış, bunun da ötesinde dünyada evvela Müslümanların ve birçok kimsenin umutlarını ve ruhlarını uyandırmayı başarmıştır.⁵⁴⁵ Rahman Ademi bu hususta şunları ifade etmiştir:

Aliya ilk önce Müslüman siyasetçi, Müslüman komutan ve Müslüman mütefekkir olmaya gayret etmiştir. Küçücük bir toplumun üyesi olarak koskoca Müslüman ümmetinin sorunlarıyla meşgul olmuştur. Bununla da yetinmemiş, batı dünyasının yaşadığı sorunların (boşanmalar, alkolizm, madde bağımlılığı vs.) çözümünü İslam’da olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Siyasetin önemli bir hadise olmakla beraber, insanların ne olursa olsun siyasette veya iktidarda kalma çabasını uygun görmemiştir. Faydalı olamayacağı hissettiğinde iktidardan çekilmiştir. Bu çerçevede siyasette iyi örnek olmakla kalmamış, İslam dünyasında saygın bir lider ve değerli bir mütefekkir olmayı başarmıştır. Bu gibi davranışları sayesinde sözleri ve yazdıkları milyonlarca insan nezdinde etkili olmaya devam etmektedir.⁵⁴⁶

Bu ifadelerden anlaşılan İzetbegoviç’in yalnızca Müslümanların yaşadığı veya maruz bırakıldığı sorunlara kafa yormadığı aynı zamanda Batı dünyasının yaşadığı bir takım sorunlar üzerine de eğildiği görülmektedir. Doğu ve Batı’da emsal teşkil eden, cesareti, dürüstlüğü ve savunduğu ilkeleri yansıtırma metodu gibi pek çok bakımdan takdir toplamıştır. Bu hususu Gündüz şöyle açıklamaktadır:

Yazdıkları, söyledikleri ve yaşadıklarıyla kendi yerel sınırlarını aşarak herkesin takdirini kazandı. Düşmanlarının bile. Bütün insanlığa örneklik oluşturacak bir dilin, üslubun ve davranışın sahibi oldu. Uğrunda mücadele ettiği kavramlar bütün insanlığın idealize ettiği ama henüz ulaşamadığı ve uygulayamadığı kavramlar olmuştur. İslam dünyası topluluklarının ihmal ettiği özgürlük, eşitlik, adalet kavramlarına yeni bir tanımlama getirdi. Yazdı, söyledi ve uyguladı.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Mustafa Kahramanyol, 1983 senesinde Süleyman Demirel tarafından Başbakanlık Balkan İşleri Uyumlaştırıcısı olarak görevlendirilmiş, görevi gereği Aliya İzetbegoviç ile tanışıp sohbet etme, görüşme imkânı bulmuştur. Bu görüşme esnasında aralarında geçen bir konuşmayı şu şekilde aktarmıştır. “...Yalnız otururken birçok konuda sohbet ettik. Bir ara sunu sordu: “Hocam, bizden kaç kişi var Türkiye’de?” (Bosna kökenli göçmenleri kastediyordu). “Yetmişaltı milyon Beyim” dedim. “Anlamadım” dedi. “Efendim, Her Türk bir Boşnak ve her Boşnak bir Türk sayılır. Türkiye’de ayrılıkçı düşünceler zararlıdır. Sizin arkanızda, sadece muhacirlerin değil, koca bir milletin bulunması siyaseten daha faydalıdır.” diye cevapladım. Uzun bir süre önüne baktıktan sonra gözlerini bana çevirdi ve “Şimdi anlıyorum. Siz Atatürk gibi düşünüyorsunuz. Anlaşılan bizim de bu yolda yürümemiz lâzımdır!” dedi. **Mustafa Kahramanyol İle 22.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 1-2.

⁵⁴⁵ Kahramanyol, maddi konularda başarı sağlamanın güç olduğu da belirtmektedir. Bu durumu İzetbegoviç’in çevresinin bilgi, servet ve deneyim konularında yetersiz olmasına, uzaktaki dostların sınırlı yardımlarına ve ikiyüzlü Batı’nın her işte kendini belli eden husumetine bağlamaktadır. Ancak İzetbegoviç ve çevresinin ülküleri uğruna her şeylerini feda edebilen ülkücüler olduğunu da ifade etmiştir. **Mustafa Kahramanyol İle 22.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 2.

⁵⁴⁶ **Rahman Ademi İle 27.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 3.

⁵⁴⁷ **Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 8-9.

Dolayısıyla denilebilir ki, İzetbegoviç, Doğu'da ve Batı'da sahip olduğu vasıflar hasebiyle örnek alınacak tutumlar ve iz bırakmış bir önderdir.

3.4. Siyasal Etik Kavramı Üzerinden Aliya İzetbegoviç

Aliya İzetbegoviç'in yaşadığı devir, bizatihi şahit olduğu siyasal sistemler, içinde bulunduğu sosyal koşullar, iç ve dış dinamikler, entelektüel kimliğinin de ona kattıklarıyla siyaset anlayışı şekillenmiştir. Bunun yanında çağdaş İslam düşünürü olarak etik (ahlâk) anlayışını, İslam inancı üzerine inşa etmiştir.

Doğu ve Batı düşünce dünyasına, yönetim sistemlerine, geleneksel veya kültürel ilkelerine oldukça hâkimdir. Yönetim şekli olarak komünizme, faşizme ilkeleri ve sonuçlarıyla birlikte tanıklık etmiş, soğuk savaş dönemini de yaşamış birisi olarak sosyalist ve liberal geleneği de tahlil etmeye haiz olmuştur. Hem düşünür hem de siyasetçi ve devlet adamı olarak sahip olduğu bu vasıfların hakkını tam manasıyla vermesi etik ve siyaset görüşlerinin neticesidir.⁵⁴⁸

Siyasal portresini oluşturan tüm bu unsurlarla birlikte ilk olarak Aliya İzetbegoviç'in siyaset ve etik (ahlâk) olgularını farklı düzlemde görmediği, bu iki mefhum arasında doğrudan bir bağlantı kurduğu belirtilmelidir. Siyaset ve etiği bir bütün olarak görmüş, aynı potada eritmiş ve cumhurbaşkanı olduğu süre boyunca da, söylemlerini, uygulamalarını, eylemlerini de bu yönde sergilediği açıkça görülmektedir.

İlk olarak Aliya İzetbegoviç'in etik algısını ifade etmek gerekmektedir. Aliya İzetbegoviç ilk gençliğinden itibaren demokratik olmayan baskıcı siyasal rejimler altında yetişmiş, özgürlük ve adalet gibi hasletlerden mahrum bir yaşam sürmesinden dolayı çıkış yolunu buradan aramaya başlamıştır. Ayrıyeten önceden de değinildiği gibi maruf bir Müslüman ailenin ferdi olduğundan İslam'ı iyi öğrenip, okuyup, yaşamak imkânın bulmuştur. Dolayısıyla İslâm'dan edindiği etik (ahlâk) anlayışı çerçevesinde zulüm görmek pahasına bir yaşam sürmüş olduğunu ve bunu çevresine de öğrettiğini söylemek mümkündür.⁵⁴⁹

Buradan hareketle etik veya ahlâk kavramı Aliya İzetbegoviç için tabiri caiz ise bir giysi, bir aidiyettir. Bu aidiyet, diğer tüm kimliklerinin temelindedir. Dolayısıyla etik kavramı onun fikriyat yapısında merkezi bir konumdadır. Bunun yanında siyaset görüşü

⁵⁴⁸ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 57-58.

⁵⁴⁹ Mustafa Kahramanyol İle 22.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 1.

etikten bağımsız değildir. Zaten İzetbegoviç'i İslam dünyası mütefekkirlerinden ayıran en ehemmiyetli özelliği, yalnızca bir mütefekkir olmaması, siyasal bir hareketin önderi ve devlet yöneticisi olmasıdır. Kendisi İslam'ı yalnızca bir din olarak görmemiş, bir yaşam şekli, hayat tarzı olarak ele almıştır. Fikir dünyasını ifade etmekle kalmamış, yaşamında ve savaşta pratiğini de hayata getirmiştir.⁵⁵⁰ Dolayısıyla siyasal fikirlerini ahlâki zemin üzerine oturttuğunu söylemek olağandır. Bu kavram ile siyasal sistemlere yaklaşmış ve kendine özgü bir şekil oluşturmuştur. Bunun yanında siyaset ve ahlâkın temelinde insana bakışı yatmaktadır. Siyaseti başarı, iktidar, gücü elde etme aracı olarak görmemektedir. Ahlâki bir çerçevede siyasal görüşlerini meydana getirmiştir.

Aliya İzetbegoviç'in insanı anlamlandırdığı şekil ifade edildiği gibi önemlidir. Etik ve insan ilişkisine bakıldığında, etiğin öznesi insandır Aliya İzetbegoviç insanı tarif ederken, “İnsan, tüm bilimlerin toplanarak, hakkında söyleyebilecekleri her şeyin üstündedir.” demektedir.⁵⁵¹ Başka bir tarifi, “Etrafımızdaki her şey mucize, insan ise kâinattaki en büyük mucize.” şeklindedir.⁵⁵² Bu düşüncesi “İnsan yaratılmışların en yücesidir.” anlayışı paralelinde olduğu söylenebilir. Bunun yanında “İnsanın içindeki engin dünya neredeyse sonsuzdur. İnsan en dehşet verici suçları işlemeye de, en yüce fedakârlıkları üstlenmeye de kabildir.” gibi ifadeleri insanı konumlandığı noktayı ortaya koymaktadır.⁵⁵³

Aliya İzetbegoviç, insanı yüceleştirirken onu diğerlerinden ayıran en temel faktörün etik, ahlâk olduğunu savunmaktadır. İnsan ahlâki bir varlık ve öznedir. Dolayısıyla insan meselesini bir etik veya ahlâk meselesi olarak nitelemektedir. Bu noktada insanın düalist bir yapısı olduğunu bunlarında madde- tabî- beden ve manevi- ruhî şeklinde olduğu bir ayrıma gitmiştir. Burada vurgu yaptığı ve asıl, hakiki yapının ise manevi-ruhî yapı olduğunu, bu yönün etik ile bağlantılı olduğunu savunmuştur.

⁵⁵⁰ Gündüz bu pratiğe dönüştürme durumunu şu şekilde izah etmiştir: “Uluslararası arabulucular Cyrus Vance ve Lord Owance son kez Sarajevoda Cumhurbaşkanı Alija ile görüştüktan sonra “bir çözüm bulunamadığını ve bu savaşta Bosnalı Müslümanları yalnız bırakacaklarını” beyan ettiler. Alija'ya dönüp ne yapmayı düşünüyorsunuz diye sordular. Alija “Düşündüğümüz çok kültürlü, çok etnik yapılı ve çok dinli, özgür ve eşitlikçi bir Bosna'nın kurulması için mücadele edeceğiz. İdealimize ulaşamayabiliriz ama ilkelerimiz uğrunda ölürüz.” cevabını vermişti. Vance “siz delisiniz” demişti. Savaş bittiğinde “iyi ki delilik yapmışız” demişti Alija. Çünkü yapılanları akıl ölçüsünde ele almak mümkün değildi.”**Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 3-6.

⁵⁵¹ Aliya İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, Edine Nurikiç (çev.), 6. Baskı, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020b, s. 39.

⁵⁵² İzetbegoviç, **Özgürlüğe Kaçışım...**, s. 106.

⁵⁵³ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 183.

“İnsanın ahlâki bir çizgisi ve ütiliter (faydası) olmayan bir etiği vardır.” sözü bu düşüncesini desteklemektedir.⁵⁵⁴

Aliya İzetbegoviç insanı, düalist yapıda görmüş ve bu yapıyı dram ve ütopya olarak ayırmıştır. Bir düşünür olarak insan düalizmi açısından şahsi ve özgün katkısının dram ve ütopya ayrımı olduğunu belirtmiştir. İnsanı açıklamak noktasında bu ayrım önem arz etmektedir.⁵⁵⁵ Ütopya, gayri insanidir, temelinde düzen vardır, dramın temelinde özgürlük vardır.⁵⁵⁶ Ütopyada kişiler, insanlar bir mesele olmaktan ayrılmış, iyi ve kötü kavramlarında sıyrılmıştır ve dolayısıyla da etiğin dışına çıkmaktadır. İnsanı daha ziyade madde üzerine tanımlayan bir anlam yüklenmiştir.⁵⁵⁷ Bu ayrımda ütopya, materyalizmi, dram ise maneviyatı, ruhu temsil etmektedir.⁵⁵⁸ Aliya İzetbegoviç’in dram tarifi, kişiliğe ve etik değerlere vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda dram ve ütopya hakkındaki ifadeleri şu şekildedir:

Dram, insanın ruhunda cereyan eder. Ütopya ise insan toplumundaki bir hadisedir. Dramın içinde ütopya, ütopyanın da içinde dram yoktur. Bu, insan ile dünya veya şahsiyet ile toplum arasındaki tezattır. Dram insan ile ilgilenir, ütopya ise dünya ile. İnsanın muazzam iç dünyası ütopyada hayali bir yardımcı unsur seviyesine indirgenmiştir. Dram evrenimizde mümkün olan en üst varoluş şeklidir. Ütopya dünyadaki cennet hayali veya vizyonudur. Her ütopyanın öncülü olduğu üzere, insanların ruhu olmadığı için ütopyada insani dolayısıyla ahlâkî problemlerde yoktur. Ütopyada insanlar işlev görür fakat yaşamaz. Burada insanın şahsiyeti yoktur. Onun yerine, toplumsal iş bölümündeki fonksiyonuna, kendi hayatındaki reproduksiyonuna bağlı ‘psikolojisi’ vardır. İyi ve kötü burada hiçbir anlam ifade etmez. Bilimsel sosyalizm dâhil hiçbir ütopyada değer yargıları yoktur. Her şey şemadan ibarettir. Her ütopya prensipte iyi ve kötünün ötesindedir.⁵⁵⁹

Aliya İzetbegoviç’in insan tasavvurunun ütopya kısmı, Platon’un ideal devlet anlayışına geri dönüş yapıldığında ütopya ile tam bir uyum olduğunu söylemek mümkündür. Platon’un devletinde toplum kati bir iş bölümü ile oluşmakta, etik prensiplerden gerektiği vakit ödün verilebilmektedir. Dolayısıyla Platon’un ideal devleti bu anlamda ütopya kısmını temsil etmektedir. Bu anlayışın İzetbegoviç’te karşılık bulmadığı söylenilebilir. Kendisi dram kısmına yönelik bir düşünce geliştirmiş, etik ilkelere hassasiyet göstermiştir.

⁵⁵⁴ İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 41.

⁵⁵⁵ Akın, *Çağa İz Bırakan...*, s. 50-51.

⁵⁵⁶ İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 241.

⁵⁵⁷ Akın, *Çağa İz Bırakan...*, s. 52-53.

⁵⁵⁸ Mahmut Hakkı Akın, *Aliya İzetbegoviç Hikmet, Özgürlük ve İslam*, 2. Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2020b, s. 37.

⁵⁵⁹ İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 239-242.

Ütopyalar hayatı ve kişileri mekanik bir yapıda inşa etmektedir. Dram ise hayatın kendisidir. Dramda şahsiyete olan vurgu, insani yükselişinde bir aracıdır. Bu yaklaşım daha maneviyata dönük ve insanidir.⁵⁶⁰

Aliya İzetbegoviç'in insana bakışı bu bilgiler ışığında İslam ahlâkı çerçevesindedir. Ütopyaların insan tarifini doğru ve ahlâki bulmamaktadır. Asıl hayatın dram olduğunun altını çizmektedir.

Aliya İzetbegoviç etik kavramını, dini inanç -İslami bir bakışla- ele alıp değerlendirdiğinden dolayı etiğin asıl zemini (alanı) ruhtur, iç dünyadır. Özellikle *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı eserinde bu kavramı ayrı bir bölümde incelemiştir. Onda insanı ayıran özellik etik, ahlâktır. İzetbegoviç'in kendi ifadesiyle, "Ahlâk her zaman bir normdur."⁵⁶¹ Etik kavramını izah ederken insana odaklanarak, eylemleri vazife ve menfaat üzerinden açıklar. Burada ilk kavramı yani vazifeyi ahlâk, menfaati ise siyasetin temeline yerleştirir. "Vazife her zaman menfaatten uzaktır, menfaatin ise ahlâk ile hiçbir ilgisi yoktur" sözü eylemleri gerçekleştiren insanın şahsiyetine ve niyetine vurgu yaptığı tespiti yapılabilir.⁵⁶²

Aliya İzetbegoviç insanın ahlâken hiçbir vakit tarafsız olmadığını savunmaktadır. Kişiler ya gerçek manada ahlâklı ya da sahte şekilde ahlâklı olduklarını ifade etmektedir. Burada ilk durum vazifeye dayanırken ikinci durum ise menfaat durumu üzerinden okunmaktadır. Gerçek ahlâk sahibi eylemlerini vazife olarak değerlendirirken, sahte ahlâkta çıkar söz konusu olup bir menfaat uğruna uygulanmış davranışları kasteder.⁵⁶³ Vazife, sorumluluk gereği yerine getirilen eylemdir. Buradaki sorumluluk, kişinin iç dünyasından kaynağını alan, bilinçli bir şekilde iyiliği seçmektir. Etik veya ahlâki olan ise eylemin sonucunda ortaya çıkan netice değildir. Menfaat bu durumun tam tersini olarak eylemin sonucuna odaklanmaktadır.⁵⁶⁴ Başka bir ifade ile vazife, iç dünyanın, ruhun, yani etiğin, muhatabı iken, menfaat dış dünyanın muhatabıdır.

Aliya İzetbegoviç, etiği davranıştan ziyade istek ve niyet üzerinden irdelemektedir.⁵⁶⁵ Burada iç dünyaya atıf yapıp, kişilerin burada özgür olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda etiğin aslında kişinin niyetlerinde, isteklerinde gizli olduğunun

⁵⁶⁰ Akın ve Karaarsalan, a.g.e., s. 48-49.

⁵⁶¹ İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 246.

⁵⁶² İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 173.

⁵⁶³ İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 173-175.

⁵⁶⁴ Akın, *Çağa İz Bırakan...*, s. 64-65.

⁵⁶⁵ İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 180.

altını çizmiş, burada niyetlerin ve ortaya koyulan eylemlerin etik olma durumunu irdeleyerek, adaleti, doğruyu, hakkı istemek veya niyet etmenin etik olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁵⁶⁶ Bu mevzu üzerinden Aliya İzetbegoviç şunları dile getirmiştir:

...İç dünyada tam bir özgürlük ve şans eşitliği vardır. Bu özgürlük tamdır, çünkü maddi sınırları yoktur ve her şey niyet ve temayülde sonlanır. İstisnasız her insan, vicdanının sesini dinleyerek, yani ahlâki prensiplere (hangileri olursa olsun) uygun olarak yaşamayı isteyebilir ve buna eğilim gösterebilir. Her insan iyilik yapamaz fakat her insan iyiliği sevebilir ve ona temayül gösterebilir. Çoğu insan adaletsizliğin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmayabilir, fakat her insan kalbinde hem kendisine hem başkalarına karşı yapılan adaletsizliği kınayabilir ve ondan nefret edebilir (pişmanlığın anlamı budur). Ahlâk eylemin kendisinde değildir, her şeyden önce dürüst bir şekilde yaşama temayülünde, iradenin gayretinde, kurtuluşa erme mücadelesindedir.⁵⁶⁷

Aliya İzetbegoviç'in İslam inancı üzerinden algıladığı etik kavramının insanın en dip noktası olan ruha iç dünyasına istinat etmektedir. İzetbegoviç insanın iç dünyasındaki niyeti şöyle vurgulamaktadır:

İnsan, kendi anlayışına göre de olsa iyiliği istiyorsa, iyi olarak addedilir. Bu iyilik, başkasına göre kötülük olduğunda dahi... Bu başkaları için ve başkalarına göre iyilik anlamına gelse bile, insan kendi almayışına göre kötülük istiyorsa, kötüdür. Söz konusu olan her zaman insanın kendisi, kendi anlayışı, yalnızca ona ait olan kendi dünyasıdır. Bir salt dâhili, salt ruhsal olan ilişkide insan tamamen yalnızdır, eşit derecede mutlak olarak özgürdür.⁵⁶⁸

Bazı eylemlerin niyetlere bazı eylemlerin ise menfaate, çıkara yani sonuca göre gerçekleştiğinin altını çizmiştir. Bu düşüncesine etik kuramları bağlamında bakıldığında, menfaatçi, sonuca dönük olan eylemleri yani teleolojik etik kuramı bağlamında etik bulmadığı sonucuna ulaşılabilir. Niyetleri önemseyen bir bakış deontolojik etiğin içine girmektedir. Burada düşünceleri, eylemlerin niyetlerine ve insana odaklı bir bakışa sahip olduğu için deontolojik -dini etik- ve erdem etiği ile paralel uyumda olduğu söylenebilmektedir.

Aliya İzetbegoviç etik ile özgürlük arasında vazgeçilmez, sağlam bir bağ kurmaktadır. Aynı zamanda iyilik ve kötülüğün insanın içinde, ruhunda bulunduğu dikkat çekmektedir. Yani insanı tek yönlü, salt iyi ya da salt kötü olarak nitelemez. İzetbegoviç aradaki bu ilişkiyi, “İyiliğin şartı özgürlüktür, kaba kuvvet ve özgürlük ise

⁵⁶⁶ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 59-60.

⁵⁶⁷ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 177-178.

⁵⁶⁸ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 180.

birbirini dışlar. Dinde zorlama yoktur (Kur'an). Aynı kaide ahlâk için de geçerlidir. Zorla terbiye yöntemi, düzgün davranışları dayatsa bile, özünde ahlâksız ve insanlık dışıdır.” şeklinde açıklamaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki zorla terbiye (ıslah) etmek etiğin dışında kalan bir olgudur. Zira insanların kurallara, yasalara göre davranması veya uygulaması onların etik yönlerini tartmamaktadır. Bu olguyu askerler üzerinden örneklemektedir. Zorla verilen eğitimin ya da terbiyenin güç, yetenek ve dayanıklılığı arttırılabileceği, fakat şeref, haysiyet gibi duyguları geliştirmediğini savunmaktadır. Ayrıca “Bir inancı veya davranışı empoze etmeye hizmet eden yasaların, terörün, baskının ve tüm şiddet ve zorlama yöntemlerinin aciz kaldığı tarihte çokça defa kanıtlanmış bir durumdur.” diyerek bu konuya açıklık getirmektedir.⁵⁶⁹ Bu konudaki başka bir ifadesi de şu şekildedir:

Zorla terbiye yöntemiyle, yasalara uyan vatandaşlar elde edilebilir. Fakat onlar bunu yasalara saygı duydukları için değil, korku veya alışkanlıktan dolayı yaparlar. Bu insanların iç dünyaları tamamen ölü olabilir, duygu kaynakları tamamen kurumuş olabilir, buna rağmen yasaları çiğnemezler çünkü buna alıştırılmışlardır.⁵⁷⁰

Tam burada Aliya İzetbegoviç'in eğitimle alakalı görüşlerine parantez açmak gerekmektedir. Eğitiminde toplum ve devlet inşa etme noktasındaki payının büyük olduğunu vurgulamakla birlikte, medeniyet ve kültür ayrımı ele almaktadır. Burada medeniyet ütopyayı, kültür dramı simgelemektedir. Dolayısıyla, eğitim yapıların, toplum mekanizmasının içinde fonksiyona hizmet eden, emeğin otomatikleştirilmesini, mekanizmanın bir dişlisi haline getirmeyi amaçlamasını, güdümlü eğitimi, insan şahsiyetinin ıskalamasını eleştirmekte bunu yerine insan şahsiyetine odaklanmayı ihmal etmemeyi, eleştirel düşünce tarzının geliştirilmesini, insanın maneviyatının bilincinde olması gibi hususları savunmaktadır.⁵⁷¹ İzetbegoviç İslam dünyası içinde eğitimin nitelikli bir şekilde revize edilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁵⁷² Müslümanlar için eğitimin şart olduğunu, cahil Müslümanların yok olmaya mahkûm olduğunu deklare etmektedir. Müslümanların eğitim üzerinde her daim durması gerektiğini vurgulamaktadır. Kendisi de siyaseten veya önemli görev vereceği kişileri bu anlamda

⁵⁶⁹ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 180-181.

⁵⁷⁰ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 183.

⁵⁷¹ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 93-100

⁵⁷² Aliya İzetbegoviç, **İslam Deklarasyonu**, Sanela Crnovrsanin ve Mirela Crnovrsanin Kurtali (çev.),2. Baskı, İstanbul: Yaron Yayınları, 2017b, s. 67-68.

eğitimli ve idealist kişilerden olmasına özen göstermektedir. Zira prensipler, fikirleri idealist ve eğitimli kişilerin çabaları ile ayakta kalabilir.⁵⁷³

Kişi özgür iradesiyle iyilik ve kötülük konusunda tasarrufta bulunmaktadır. Kendi hür iradesi dışında sergilenmiş eylem tutum davranışın ahlâki veya etik olma şansı yoktur. Aliya İzetbegoviç'in bu düşüncesini Konfüçyüs'ün "İnsanları yasa ve ceza ile yönetirseniz, onlar bir daha yanlış yapmayacaklar; ancak, şeref ve utanma duygularına da sahip olmayacaklardır. İnsanlar erdemle ve etik kuralları ile yönetirseniz, o zaman hem utanma duygusuna sahip olacaklar hem de doğruyu yapmaya çalışacaklardır." sözü destekler niteliktedir. Tabi bu ifadeler hukuk ve yasalara karşı bir tutum içermemekte yalnızca etiğin önemini vurgulama amacı taşıdığı, insanın iç dünyasına dikkat çektiğini belirtmek gerekmektedir.

Aliya İzetbegoviç düşüncesinde, etik (ahlâk), özgürlüğün ön koşuludur.⁵⁷⁴ Hayatı boyunca hem fikri hem de fiziki anlamda hür olmak için mücadele eden Aliya İzetbegoviç için özgürlük kavramı oldukça önemlidir. Bu minvalde "Hangi yoldan gidersek gidelim, her zaman aynı mucize kelimesine- özgürlük kelimesine rastlarız. O, hedef ve yoldur." diyerek özgürlük fikrini ortaya koymuştur.⁵⁷⁵ Özgürlüğün ortadan kalkmasıyla ahlâkında bertaraf edildiğinin altını çizen İzetbegoviç, "Fizik için mekân ve miktar ne ise ahlâk için özgürlük de odur." şeklindeki ifadesiyle de bu düşüncesini desteklemektedir.⁵⁷⁶ Kişinin özgür iradesiyle gerçekleştirmiş olduğu eylemi etik açıdan değerlendirilebilir. Dolayısıyla kişi özgür irade ile gerçekleştirmiş olduğu eylemin sorumluluğunu üstlenebilir. Bu anlamda özgürlük, etik ile sorumluluk kavramlarını da birbirine bağlamaktadır. İzetbegoviç etik kavramına İslam inancı üzerinden baktığı için burada üstlenilen sorumluluğun ve eylemin hesabını asıl olarak yaratıcıya verildiğinin altını çizmektedir.⁵⁷⁷

⁵⁷³ Haliloviç Tekin, İzetbegoviç'in eğitim hakkındaki görüşleri hakkında şunları paylaşmıştır: "Aliya İzetbegoviç, Müslümanların eğitimli olmalarının şart olduğunu, cahil Müslümanların her zaman yok olmaya mahkûm olduğunu söylerdi. Çünkü cahil, kendini geliştirmeyen insan sorgulayamaz. Müslümanların eğitimi üzerinde durulması gerektiğini her zaman vurgulardı. Siyasete aldığı kişilerinde ideal sahibi olmalarına önem veriyordu. En yakınında, Genç Müslümanlar Teşkilatı, dava arkadaşları, çalışma arkadaşları, büyük görev verdiği insanlar idealist insanlardı. Çünkü bir insanın ideali olmadığına o insandan bir şey beklenmez. Yönetim, idari görevleri genelde ideal sahibi kimselere vermeye çalışıyordu. Ancak onlara güveniyordu. İdeal sahibi olmayan insanlara güvenilmez, onlar herkes için çalışır. İdeal sahibi kimseler olmasa partinin fikirleri, prensipleri ayakta durmaz." **Cemile Haliloviç Tekin İle 24.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 6.

⁵⁷⁴ Muhammed Enes Kala, "İzetbegoviç ve Sartre'de Tek Kavram İki Pergel: İki Farklı Özgürlük Tasavvuru", **Hece Dergisi**, S. 229 (Özel Sayı), 2016, s. 322.

⁵⁷⁵ İzetbegoviç, **Köle Olmayacağız**, s.14.

⁵⁷⁶ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 184.

⁵⁷⁷ Akın, **Çağa İz Bırakan...**, s. 58-63.

Aliya İzetbegoviç'in insan tasavvurunda, kişinin iç dünyasında hür olduğunu daha önce vurgulanmıştı. Buradan hareketle ahlâki olanın, kişinin hür olarak, kendi iç dünyasında iyi veya kötü anlamda vermiş olduğu karar ve sergilemiş olduğu eylem konusunda özgür ve sorumlu olmasıdır. Etik olan budur. Başka bir ifadeyle, eylem tasarrufunu özgürlüğe dayanarak gerçekleştiren kişilerin tutumları ancak iyi-kötü, doğru-yanlış, ahlâki-gayri ahlâki olanak kıymetlendirilebilir.⁵⁷⁸

Etik kavramına, inanç (İslam inancı) üzerinden baktığından dolayı, etiği aklın bir mahsulü olarak görmemektedir. Akıl şeyler arasındaki ilişkiyi inceleyebilir, ahlâken kabul ya da ret konusu olduğunda, akıl asıl olarak hüküm veremez.⁵⁷⁹

Aliya İzetbegoviç'in etik meselesinde, din (İslam inancı) ile kurduğu ilişki organik ve birebirdir. Kendisi İslam düşünürü olarak bu bakışla diğer meselelere yaklaşmıştır. Etik kavramını bir yaratıcı varlığı durumunda manalıdır. “Bir prensip olmadan ahlâk, din olmadan mevcut değildir. Ahlâk, istek ve davranış kurallarına dönüştürülmüş dindir. Başka bir ifadeyle, insanın iradeli davranışı veya Tanrı'nın varlığı gerçeğine uygun olarak diğer insanlara karşı davranışdır.” demektedir.⁵⁸⁰ Burada kişinin kimliğine ve kendi tasarrufuna dolayısıyla da sorumluluğuna atıf yaptığı, takva üzere bir düşünce geliştirdiği açıktır. Din ve ahlâk arasındaki bağlantıyı şu sözleri özetlemektedir:

Din bilmek, kabul etmektir, ahlâk ise bu bilgiye istinaden yaşamak, onu uygulamaktır. Her alanda olduğu gibi burada da bilgi ile uygulama arasında bir ayrılık, bir tutarsızlık mevcuttur. Din, nasıl düşünmemiz ve nasıl inanmamız gerektiği, ahlâk ise neye meyletmemiz ve nasıl yaşamamız, davranmamız gerektiği sorusunun cevabıdır.⁵⁸¹

Burada materyalist ve ateist kimselerin pratikte etiği uygun davranışları konusu gündeme gelmektedir. İzetbegoviç bunun mümkün olduğunu, “Kendilerini katı dindar zanneden, hatta dini vaaz eden fakat davranış ve ahlâklarıyla katı birer materyalist olan öyle çok insan var ki. Tam tersine ateistler arasında gerçek hayatta en kalender münzevi ve adalet savaşçısı olan pek çok kişi vardır.” şeklindeki ifadesiyle deklare etmektedir. Tabi bu durumda yani ateist kişilerinde etiğe uygun davranışlar sergilemesinin

⁵⁷⁸ Aynur Limon, “Aliya İzetbegoviç'te Din ve Ahlâk”, Mûmin Hakkıoğlu, M. Ahmet Tüzen, Çağlayan Doğan, Fatih Uyar (Der.), **1. Uluslar Arası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu Bildiriler Kitabı** içinde (ss. 140-145), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2018, s. 143.

⁵⁷⁹ Çil, a.g.e., s. 104.

⁵⁸⁰ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 193.

⁵⁸¹ İzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 198.

temelinde, kişinin ilk çocukluk döneminde içine doğduğu kültüre, dini inanca, edinmiş olduğu terbiye ve kabul görmüş bazı değer normlarının getirisi olduğu sonucuna ulaşılabilir. Buradan hareketle İzetbegoviç'in vurgu yaptığı şey, ahlâksız dindarlar olabileceği gibi ahlâklı ateistlerin de olabileceğini söyleyip, asıl olarak da ateizmin ahlâksız olduğudur.⁵⁸²

İsmail Bardhi İzetbegoviç'in ahlâki duruşunu, samimi inanç ile bağdaştırıp “Aliya İzetbegoviç'in ahlakı Allah ile samimi olmak, yalandan kaçmak, devleti ve insanı sevmek.” cümlesi ile özetlemektedir.⁵⁸³ İzetbegoviç'in etik görüşlerine öz olarak bakıldığında iki konu dikkat çekicidir. Bunlardan ilki çalışmanın ana omurgasını oluşturan ve Aliya İzetbegoviç'in de hayata bakış açısı olan İslam inancı ve bu inancın oluşturduğu etik görüş üzerine inşa ettiği düşünce dünyasıdır. Etik ve etiği bağladığı sorumluluk, vazife, niyet, özgürlük, tanrı gibi unsurlardır. İkinci ise düşüncelerini, şahsiyetini oluşturan tüm hususiyetlerinin uygulama alanı olan siyaset arenasında uygulamasıdır. Düşünce ve eylem yönündeki sıkı uyum ve tutarlılıktır.⁵⁸⁴ Bu tutarlılık yönünün yansıması siyasal yaşamıdır. Aliya İzetbegoviç'in, dini inancından aldığı etik anlayışı kendisini, yargılandığı, mahkûmiyet yıllarında kaldığı çalışma kamplarında ve savaşın zor şartları altında güçlü, iktidara geldiğinde ise adil ve merhametli kılmıştır.⁵⁸⁵

Aliya İzetbegoviç'in siyaset düşünceleri, etik kavramının üzerinde inşa edildiğinden ötürü ilk olarak etik görüşü izah edilmiştir. Bu anlamda eksik veya yanlış bir değerlendirme yapmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Siyaset anlayışı ve bu bağlamda siyasal yaşamı, düşüncelerinin icraat olduğu kısımdır. Gündüz bu hususu, “Aliya'nın ahlâki öğeleri savaşta ortaya koyduğu uygulamalardır.” şeklinde değerlendirmektedir.⁵⁸⁶

İlk olarak Aliya İzetbegoviç'in değer öncelikli bir siyaset anlayışı olduğunu söylemek gerekmektedir. Eserlerine, yaşamına ve uygulamalarına bakıldığında güç peşinde koşmadığı veya iktidar odaklı bir girişimi olmadığı açıktır.⁵⁸⁷

Siyaset sosyal bir faaliyetdir. Turanoviç, Aliya İzetbegoviç'in siyaset anlayışının hem sosyal faaliyet olduğu vurgusunu yapıp hem de siyaset anlayışının kapsamını ortaya koyacak nitelikte olan şu ifadeleri paylaşmıştır:

⁵⁸² İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 208-210.

⁵⁸³ İsmail Bardhi ile 18.10.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 3.

⁵⁸⁴ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 67.

⁵⁸⁵ Mirsad Turanoviç ile 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s.1.

⁵⁸⁶ Süleyman Gündüz ile 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 6.

⁵⁸⁷ Mustafa Kahramanyol ile 22.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 2.

Sen siyasetle ilgilenmiyorsan(da) siyaset seninle ilgileniyor (hayatını etkiliyor). Boşnakların tarihlerinde belki de en ümitsiz günlerinde (II Dünya Savaşından sonraki günlerde ve komünizmin dorukta olduğu 1970’li yıllarda) mücadeleyi sürdürdü, sadece manevi, ahlaki meseleler hakkında değil aksine Müslümanların dünyevi, yani siyasi konumları, hedefleri, ihtiyaçları hakkında kafa yordu.⁵⁸⁸

Yukarıdaki ifade siyasetin dışlanamayan özelliğini de belirtmektedir. Bardhi de İzetbegoviç’in siyaseti, eleştirel tavırla ve sorgulayıcı bir bakışla ele aldığını kastederek, “Aliya bir muhalifti ve o muhalifliği çok güzel yapardı. Onların kendilerini eleştirmek genlerinde var. Galiba o hayatta tutan bir şey oluyor. Siyasetin “o...” görürdü ama diğer taraftan onun mecburiyetinin de ciddi olarak farkındaydı.”⁵⁸⁹ şeklinde bir benzetme yaparak ifade etmektedir. Yine Aliya İzetbegoviç’in siyasete bakışı hakkında Gündüz şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

Alija, hiçbir zaman konformist, statükocu, gelenekçi, görenekçi ve muhafazakâr olmadı. Bir ulus devlet kurma düşüncesinde değildi. O tek akla ve tek ufka kapanmadı. O bir düşünür olmanın yanı sıra bir mücadele ve eylem adamıydı. Gerçeği abartmadı, ölçüsüzlük yapmadı, aldatmadı ve umutları çabalarıyla yürüttü.⁵⁹⁰

Devlet adamı Aliya İzetbegoviç’in, siyaset anlayışında İslam’ın mantığı mevcuttur ve özellikle aktif siyasal yaşamında bu mantığı özümsemiştir. Dolayısıyla siyaset düşüncesinin de temelinde ve merkezinde İslam zihniyeti görülmektedir. Fakat belirtmek gerekir ki bu anlayışında İslamî bir yönetim sisteminden ziyade, yönetimin veya siyasetin hangi ilkeler, prensipler veya değerler üzerinde yükseleceği, inşa edileceği olgusu asıl meselesi olmuştur.⁵⁹¹ Bahsi geçen bu prensipler veya değerler, etik kodlar başlığı altında yer alan ve Aliya İzetbegoviç’in de siyaset anlayışını üzerine inşa ettiği temel olgulardır. Tabi ki İzetbegoviç bahsi geçen etik kodları İslami bir yaklaşımla ortaya koymuştur. İslam’dan beslenerek ve İslam’ın özünde bulunan ilke ve değerlerden yola çıkarak oluşturulan bir siyasal sistem tasavvur ettiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda kendisinin düşünür yönü ile siyasetçi yönü birbirine bağlıdır. Münevver kimliği ile devlet adamı kimliği arasında bir uyum olduğu tespiti yapılabilir.

⁵⁸⁸ Mirsad Turanoviç İle 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s.1.

⁵⁸⁹ İsmail Bardhi İle 18.10.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 4.

⁵⁹⁰ Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 6.

⁵⁹¹ Çil, a.g.e., s. 114.

Aliya İzetbegoviç'in siyasette etiğe İslam inancı üzerinden bir yer açtığını Ademi şunları ifade etmektedir:

Devlet yönetimini zenginleşme aracı olarak asla görmemiştir. Savaş esnasında ve sonrasında halkın ortalama standardına yakın bir hayat tarzı sürdürmeye dikkat etmiştir... Aliya için siyaset İslam'ın kurallarına uymaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Her şeyin sonu kesin olarak olduğuna göre iktidarın sonu da kaçınılmaz olarak gelecektir. Ve önce halk önünde sonra da Hakk önünde hesap verilecektir. Siyaseti bu kaçınılmaz son ve kaçınılmaz hesap günlerine uygun olarak yapılmalıdır.⁵⁹²

Daha öncede ifade edildiği gibi etik kavramı Aliya İzetbegoviç'te bir giysi bir aidiyettir. Bu minvalde etik kavramını temele almış, siyaseti de etiğin aynasından yansıtmıştır.⁵⁹³ Aliya İzetbegoviç'in siyasete dair görüşleri ele alınırken belirtilmesi gereken önemli bir husus söz konusudur. Siyaset anlayışı bugün bakıldığında olağan veya sıradan gözükebilirken, kendi yaşamış olduğu konjonktürde –ki hayatının çoğunu sosyalist rejim altında yaşamıştır- ezber bozucu ve zamanının ötesine geçen bir nitelikteydi. Bunun yanında İzetbegoviç'in, yaşadığı rejim altında İslami prensipler ölçüsünde demokratik adil bir sistemi dillendirme cesareti de önemlidir. Nitekim iktidara geldiğinde düşünce ve eylem, aksiyon duruşu arasında denge ve uyumu sergilemiştir.⁵⁹⁴ Devlet adamı olarak Aliya İzetbegoviç düşünce, fikir boyutunu, reele, somut düzleme yansıtmayı başarmıştır.

Siyasal etik kavramı bağlamında Aliya İzetbegoviç hakiki bir örnektir. Kendisi ilkeli siyaseti savunmuş, etiği siyasetten ayırmamış tam aksine iç içe olarak değerlendirmiştir. Siyasetin, ahlâki temeller doğrultusunda gerçekleşmesi gerektiğinin altını sürekli olarak çizmiştir. Bu yönde şu sözleri mevcuttur:

İnsanlar, toplumlar ve politik sistemler arasındaki gerçek farklar hedeflerinde değil, yöntemlerindedir. Bu yüzden hedefleri sormayın çünkü ilan edilen hedefler her zaman ulvi ve iyi olacaktır. Yöntemleri sorun ya da gözlemleyin. Yöntemler asla yanılmaz.⁵⁹⁵

Burada iktidarı elde etmenin ve dolayısıyla siyasete bakış açısının hangi doğrultuda olduğuna vurgu yaptığı açıktır. Siyaseti başarı ulaşma veya amaçları elde

⁵⁹² Rahman Ademi İle 27.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 2.

⁵⁹³ Mustafa Ulukütük, "Aliya İzetbegoviç'in siyasal ontolojisi" *Academic Review Of Humanities And Social Sciences*, C. 2, S. 1, 2019, s. 48.

⁵⁹⁴ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 72-73.

⁵⁹⁵ İzetbegoviç, *Özürlüğe Kaçışım*, s.149.

etmek niyetiyle bir araç olarak gören anlayışın tam karşısında olduğu sonucu da çıkarılabilir. İzetbegoviç, siyaseti sorumluluk bilinci ile aksiyona çevirmiştir. Dolayısıyla menfaatçi bir yaklaşımın dışında bir siyaset anlayışına sahiptir. Buradan Machiavelli'nin siyaset etik ilişkisine tekrar dönüş yapıldığında Aliya İzetbegoviç ile tamamen ayrı düşüncede oldukları sonucu çıkarılabilir. Sonuca ve başarıya odaklanan Machiavelli'nin karşısında İzetbegoviç “Hedef, vasıtası aklamaz.”⁵⁹⁶ ibaresi ile durmakta, sonuçtan ziyade metotlarla ilgilenmektedir. Hâsılı, Machiavelli bu iki mefhumu birbirinden ayırırken ya da siyasette etiği yalnızca bir araç olarak nitelendirirken, İzetbegoviç siyaseti ahlâki bir zemine dayandırmaktadır.

Aliya İzetbegoviç'te insan tasavvuru ve İslam inancından haricen bir siyaset tasarımı yoktur. Siyaset insanın ikili yapısında mana bulur. Onun için ideal siyaset, insanın sahip olduğu ikili-düalist yapının, ruh-beden, dünya-ahiret, birey-toplum gibi çift kutuplu faktörlerin birbirlerine feda edilmeden meydana gelmelidir. Bu da ancak siyasal olanın etik ile sınırlandırılması ile kabildir.⁵⁹⁷ Bu temel devamında İzetbegoviç siyaseti yalnız bir meslek olarak da değerlendirmemektedir. Daha ziyade toplumun sorunlarına eğilerek, bu konularda çözüm arayışlarına odaklanmıştır. Bu yönü ile siyaseti, sorumluluk üstlenme gibi geniş bir zemin üzerinden algıladığı anlaşılmaktadır.⁵⁹⁸

Siyaset ve etiği insani bir aksiyon olarak gören İzetbegoviç burada özgürlük etik ve sorumluluk arasında ilinti kurmaktadır. Etiğin ön koşulu olarak özgürlük, hür bir şekilde tercihte bulunabilmek, neticesinde de sorumluluğun üstlenilmesi durumu insanların siyasallığı ile de yakından ilişkili bir meseledir. Etiğin sorumluluk ve özgürlük ile kurduğu ilişki, insanın siyasallığı ile de alakalı bir durumdur. Siyasetçilerin sorunlara yönelme ve toplumu daha iyi bir seviyeye getirme güçlerini, bu gayelerin dışında kullanmaları siyaset ve etik arasında bir makas oluşturur. Aliya İzetbegoviç'in “İdealin zorlanması, insanlara empoze edilmesi isyanla karşılaşır.” cümlesinde hayatın mekanik olmamasına ve mekaniğe dönüştürülme konusunda direnmeye dikkat çekmektedir. Bunun yanında, siyasetçilerin özgürlük ve sorumluluktan yoksun yalnızca kendi anlayışlarını merkeze koyup, topluma bu anlayışın dayatılması, gayri insani ve

⁵⁹⁶ İzetbegoviç, **İslam Deklarasyonu**, s. 77.

⁵⁹⁷ Limon, a.g.e., s. 143.

⁵⁹⁸ Hüseyin Kansu, “Siyaset ve Devlet Adamı Aliya”, Ömer Hakan Özalp, Kenan Gültürk, Ekrem Kızıltaş (Der.), **1. Uluslararası Aliya İzetbegoviç Sempozyumu Bildiriler** içinde (ss. 207-209), İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2017, s. 207.

gayri ahlâkidir.⁵⁹⁹ Ayrıca bu yaklaşım etiğe ve özgürlüğe giyotin vurmaktır. Siyasette sorumluluk ve özgürlük kavramına verdiği ehemmiyet özellikle Bosna Savaşı'nda askeri ve diplomatik alanda verdiği mücadelelerden açıkça görülmektedir.

Aliya İzetbegović yaşadığı yüzyıl itibariyle birçok siyasal sistemin pratiğine şahitlik etmiştir. Siyaset anlayışının şekillenmesinde bu durum etkili olmuştur. Faşizmi tarih boyunca, savaşta ve barışta yaşama ihtimali olmayan, nefret ve aşırı ulusçuluk ile afyonlamış (sarhoş) bir ideoloji olarak nitelemektedir.⁶⁰⁰ Bireyi ekonomik ve sosyal şartların bir ürünü kabul eden, materyalist ideolojilere bağlı siyasal sistemleri ütopya olarak nitelemektedir. Marksizm'in de içine girdiği sosyalizm yorumlarının tümünün ütopya olduğunu deklare etmiştir.⁶⁰¹ Zira bu sistemlerin gayri insani ve dolayısıyla gayri ahlâki olmaları itibariyle ütopyadır. Sosyalizm ve komünizmin ana temeli, üretim ve tüketim ilişkisi üzerine kuruludur. Komünizmde etik bertaraf edilir. Çünkü etik her daim bir normdur ve komünizmde bireyler norm aracılığı olmadan ilişki kurarlar.⁶⁰² İzetbegović bu ilişkiyi bir örnek ile açıklamaktadır. Örnekte bu sistemlerin Machiavelli bir tutumda olduğu da malumdur.

Karınca yuvasındaki bir karıncanın görevini kusursuz bir şekilde yerine getirmesi ahlâk ile ilgili bir şey değildir. En basitiyle karınca başka türlü hareket edemez. Arılar, hasta veya bitkin düşmüş işçi arıyı kovandan atarken, ahlâklı bir şey yapmazlar. Aynı şekilde, arının oğlan için kendisini “feda etmesi”, sorumlu bir şekilde çalışmasının da ahlâkla ilgisi yoktur. Her şey yalnızca sosyal mekanizmanın işlemesinden ibarettir.⁶⁰³

Bu bakış açısına sahip sistemlerin insan tanımlarında, insanı işlevi ile ele alan bir durum söz konusudur. Dolayısıyla iyi kötü veya ahlâki olarak değerlendirme gerekli de görülmemektedir. Aliya İzetbegović insanı fonksiyonel bir makine veya varlık olarak niteleyen ve bu bağlamda oluşan yönetim anlayışların, siyasal sistemlerin karşısında yer almaktadır.

Aliya İzetbegović'in siyaset anlayışında değer kavramı öne çıkmaktadır. 5 Ağustos 1994 yılında henüz savaşın sona ermediği bir konjonktürde yaptığı bir konuşma sırasında, “Nasıl ve kim olursa olsun, yaşama kabiliyeti olan herhangi bir

⁵⁹⁹ Mahmut Hakkı Akın “Aliya İzetbegović'in Siyaset Felsefesi ve İslâm”, Merve Akkuş Güvendi (Der.), **Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Vefatının 10. Yılında Aliya İzetbegović** içinde (ss. 55-63), İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2013, s. 56-58.

⁶⁰⁰ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 33.

⁶⁰¹ Akın, **Aliya İzetbegović Hikmet...**, s. 41.

⁶⁰² İzetbegović, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 246.

⁶⁰³ İzetbegović, **Doğu Batı Arasında İslam**, s. 246.

devlet, sivil halkın katliamı ve sürülmesi, ibadethanelerin, kütüphanelerin ve hastanelerin yıkımına dayanan bir siyaseti sürdürerek ebediyen ayakta kalabilir mi?”⁶⁰⁴ şeklindeki ifadesi siyasette değeri önceleyen bir tutum benimsediğini göstermektedir. Bununla birlikte düşman tarafının siyaset anlayışını göz önüne sererek bu anlayışa karşı da eleştiri yöneltmektedir. Dolayısıyla insanı meta olarak gören veya bu anlayışa yaklaşan sistemlerin yaşama şansı düşüktür. Nitekim kendi hayatında da bizatihi tanıklık ettiği faşizm, sosyalizm, komünizm gibi sistemlerin sonuçlarının hezimete yol açtığını görmüştür. Otorite ve baskı üzerinde inşa edilen devlette sorun vardır çünkü bu tarz yönetimlerde saygı azdır, korku hüküm sürmektedir. Aliya İzetbegoviç tam olarak burada özgürlük kavramını ortaya atar ve siyasetin daima insan özgürlüğünü temele koyması gereğini hatırlatır. Siyasal sistemleri sorgulaması, deneyimlemesi neticesinde asıl olarak yönetimlerin metotlarına vurgu yapmaktadır. İdeal ve uygun yönetim şeklinin demokrasi olduğunu savunmakla birlikte faşizm, sosyalizm, komünizm gibi sistemlerin karşısında yer almıştır.⁶⁰⁵ Bahsi geçen bu sistemlerin değerlendirmesini Bosna Savaşı sırasında bir konuşmasında şu şekilde izah etmiştir:

Faşist düzenlerin uzun bir hayatlarının olmadığını tarih bize göstermiştir. Bolşeviklik uzun sürmedi, faşizm İspanya’dan kuvvet yoluyla uzaklaştırılamadı fakat kendi kendine sessizce silinip gitti. Bolşeviklik Rusya’da yine böyle bir sessizlik içinde yok oldu. Diktatörlük biçimleri olan ve her ikisi de yalancılık üzerine kurulmuş bulunan faşizm ve Bolşeviklik arasında mukayese yaptık ve bunların her ikisinin de uzun süre yaşayamadığını gördük. Bunların hayat umutları kısıdır. Bosna-Hersek’i kurtarabilmeyi ve orada bir siyasi demokrasi ve ortaklaşa hayat modeli gerçekleştirmeyi ümit ediyoruz...⁶⁰⁶

Bu konuşmada savaş sürecinde de ülke için demokrasiyi tasavvur ettiği dikkat çekicidir. Çalışmanın ilgili kısmında ifade edildiği gibi demokrasi için siyasal etik vazgeçilmez bir kavramdır. Bu bağlamda Aliya İzetbegoviç siyasal etiği özümsemiş, somutlaştırmış bir lider olduğu sonucu rahatlıkla çıkarılabilir. Aliya İzetbegoviç’in siyasal rejim olarak demokrasi ile etik arasındaki ilişkisi şu şekildedir: “Diktatörlük günahı yasakladığında bile ahlâksızdır, demokrasi serbest bıraktığında bile ahlâklıdır. Ahlâk özgürlükten bağımsız değildir. Yalnızca özgür davranış ahlâklı davranıştır.” Bunun yanında demokrasi düşüncesinde istikrar kavramına parantez açmış, bu ikisinin

⁶⁰⁴ İzetbegoviç, **Konuşmalar**, s.101.

⁶⁰⁵ Akın ve Karaarslan, a.g.e., s. 68-69.

⁶⁰⁶ İzetbegoviç, **Konuşmalar**, s. 59-60.

birbiri için şart olduğunu, demokrasi için istikrar, istikrar için demokrasinin gerekli olduğunu savunmaktadır.⁶⁰⁷

Demokrasi düşüncesi ile birlikte kendisi, halk lideridir. Salt olarak belli bir kitleye hitap etmeyen bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Bunun yanında halk ile kitle arasında bir ayrıma giderek kitlenin, yalnızca arzuları olduğunu, şahsi çıkarlar peşinde koşulan bireyler toplamı olarak tarif etmektedir. Halkın ise bir ideali, ilkeleri, ahlâkı olduğunu söylemektedir.⁶⁰⁸ Bu anlamda kendisinin muhatabı halktır.

Aliya İzetbegović Bosna-Hersek için ideali, demokratik bir devlettir. Bu hususu savaş sırasında 12 Ocak 1994 tarihinde SDA Yönetim Kurulu toplantısında şu sözleriyle ifade etmiştir:

Barişe ulaştığımızda güzel bir cumhuriyet kuracağız. Bu cumhuriyet, dinlerin, ulusların ve politik kanatların eşitliği ilkesi üzerine inşa edilecek. Bu, onun ilk yasası olacak. Bir kanun daha ekleyelim: cumhuriyetimiz, Müslüman halka karşı yeni bir katliamı imkânsız hale getirecek türden bir cumhuriyet olacak. Kanaatimce, bu onun en önemli kanunudur...⁶⁰⁹

Aliya İzetbegović'in demokrasi tanımı şu şekildedir:

Demokrasi, temel yollarından biridir. Bu kavram farklı ve sıkça çelişkili yorum ve anlayışlara maruz kaldığı için, demokrasiden, adil kanunlarla düzenlenen halkın idaresini anladığımızı vurgulamaktayız. İnsanın, özgür bir şahsiyet olarak merkezde olduğu ve hiçbir kayıt ve çekince olmaksızın insanların, cinsiyet, din, dil, ırk ve milliyet, toplumsal statü veya siyasi düşüncesi esasına bakılmaksızın, herkesin haklarını ve özgürlüklerini teyit eden kanunlardır bunlar. Demokrasiyi öncelikle çoğunluğun iktidarı olarak değil, kanun iktidarı olarak tespit ederek biz, büyük ve küçük halklar arasında, dini ve milli azınlıkların hakları ve bu bağlamda her türlü ayrıcalığı ret ediyor ve tam bir eşitlik taraftarlığımızı ilan ediyoruz...⁶¹⁰

İzetbegović'in bu tanımlamasından siyaset anlayışını okumak mümkündür. Savunduğu Bosna-Hersek ideali yukarıdaki konuşmasından anlaşılmaktadır. Bosna-Hersek'in, herhangi bir ayrım olmaksızın ülkede yaşayan herkesin ortak yurdu olduğu ideali ekseninde sürekli olarak gayret göstermiştir.⁶¹¹

⁶⁰⁷ İzetbegović, **Özgürlüğe Kaçışım**, s. 120-122.

⁶⁰⁸ İzetbegović, **Özgürlüğe Kaçışım**, s.121.

⁶⁰⁹ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 33-34.

⁶¹⁰ İzetbegović, **Köle Olmayacağız**, s. 223.

⁶¹¹ **Rahman Ademi İle 27.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 2.

Etik kodların da -eşitlik, özgürlük gibi- içinde yer aldığı bu ifadeler siyasetle etiği birleştirdiğinin göstergelerindendir. Gündüz, İzetbegoviç'in etik kodlara dayanan siyasal liderliğini bir heykeltıraş metaforu üzerinden şöyle açıklamaktadır:

Alija bir kitle heykeltıraşıdır. Tahkir edilen, aşağılanan, binlerce yıldır yaşadıkları topraklardan sürülen, tecavüze uğrayan ve soykırıma tabi tutulan bir toplumu alıp; özgürlük, eşitlik, adalet, erdem, hukuk, ahlak, sorumluluk, liyakat, dürüstlük için canından vazgeçebilen, mücadelesiyle bütün dünyanın hayranlığını ve takdirini kazanan bir toplumun inşacısı oldu. Her türlü zulme uğramış bu toplumu ahlak kuralları içinde tutarak hiçbir masuma dokunmadan, hiçbir dini mabedi, evi, iş yerini yakmadan ve yıkmadan “Kitap’a uyma” sözüne sadık kalarak mücadelesini sürdürdü. Ve başardı.⁶¹²

Aliya İzetbegoviç'in siyaset anlayışı, siyasal etiği uygulanabilir kılan demokratik bir yönetim biçimidir. İslam devleti kurmak gibi bir gayesi söz konusu değildi. Ülkede bulunan birden fazla etnik grup ve azınlıklar ve dahi kendisinin Bosna-Hersek ideali de zaten bu yapıya uygun değildi. Bütünü kapsayan bir devlet tahayyül etmekteydi. Cemile Haliloviç Tekin, Aliya İzetbegoviç'in ülkede yaşayan tüm etnik unsurları içine alan bir yönetim tasavvurunu şöyle ifade etmektedir:

Aliya partiyi, devleti kurarken İslam devleti amaçlamadı. Zaten bu mümkün değildi. Sosyal bir devlet amaçladı. Çünkü birden fazla etnik grup ve bazı azınlıklar mevcuttu. Partiyi kurmasından itibaren bağımsızlığı kazanıp devleti kurarken ve Cumhurbaşkanı olduğunda her zaman yalnızca Müslümanlara değil orada yaşayan tüm gruplara uygun bir devlet yapısı oluşturmaya çalıştı.⁶¹³

Ancak İslam düşünürü vasfı hasebiyle kendisine sürekli olarak bir İslam Devleti kurmayı arzuladığına dair eleştiriler yöneltilmektedir. İzetbegoviç'in asıl olarak böyle bir niyeti bulunmamakla birlikte bu eleştirilere vermiş olduğu cevap, eserlerinin muhtelif yerlerinde rastlanmakta ve ayrıca konuşmalarında bu mevzuya yer vermektedir:

Ya yanlış bilgiye sahipler ya da kötü niyetliler. Ben, Bosna'nın bütünlüğü ve parçalanmazlığını savunuyorum. “Bütün Bosna” ise niteliğine göre İslam Devleti olamaz, çünkü çok milliyetlidir. Bu dedikleri, sadece bölünmüş bir Bosna olabilir, bölünmüş bir Bosna için ise bazı Avrupa hükümetleri bizzat canla başla çalışıyor. Bu durumda karşımıza bir çelişki çıkıyor: Avrupa Bosna'da İslam devleti kuruyor! Tarih, benzer çelişkilerle doludur; dolayısıyla

⁶¹² Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 7.

⁶¹³ Cemile Haliloviç Tekin İle 12.09.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 5.

insanların kendi tarihi faaliyetlerinde zaman zaman istedikleri veya arzuladıklarının tam aksine sonuç aldıkları oluyor.⁶¹⁴

Bir başka cevabı ise şöyledir:

Bosna Cumhuriyeti'ne gelince, elbette bu, çoğunlukta olan bir Müslüman nüfusu barındıracak, fakat bir İslami Cumhuriyet olmayacaktır. Tek şansı, Bosna-Hersek'e demokratik cumhuriyetin yeniden yerleşmesidir. Bosna Cumhuriyeti demokratik bir devlet olacak, sık sık vurguladığımız gibi orada hiç kimse dini, milliyeti veya politik görüşü sebebiyle sürgüne gönderilmeyecek. İşte bu, devletin temel yasasıdır...⁶¹⁵

Fakat burada şunu belirtmek faydalı olacaktır. Aliya İzetbegović'in verdiği mücadele en başta Bosna-Hersek'i kurtarmaktır. Bununla birlikte Bosna-Hersek'te İslam'ın özgürleşmesi ve hür bir şekilde yeşermesi sağlamaktır. Bu hususta "Bir İslam Cumhuriyeti kurmanın peşinde değilim; ancak, hoşlansınlar ya da hoşlanmasınlar- dünyanın bu parçasında İslam'ın kurtulmasını istiyorum." ifadesini kullanmıştır. Bu açıklamada kimliklerini koruma isteği bariz olarak açıktır. Bizatihi bu hususta da asimile olmak istemediklerini belirtmiştir. Tasavvur ettiği İslam, Avrupa İslamı'dır. "Bizler hem Doğu için hem de Batı için pek çok şey yapabiliriz. Bizim görevimiz, belki de İslam'ı yeni bir bakış açısından ve hakiki ışığı ile göstermektir. Allah'a şükürler olsun ki, bunu yapmayı başardık." sözleri bahsi geçen tasavvura netlik kazandırmaktadır.⁶¹⁶

Tüm bu söylemlerden İzetbegović'in İslami bir sistemden ziyade ilkeli bir siyaset ve demokrasi tasavvur ettiği sonucu çıkmaktadır. Adaletin, eşitliğin, özgürlüğün kısaca etik kodların paralelinde siyasette etğin çalışır durumda olduğu bir anlayışa sahiptir. Aliya İzetbegović'in siyasal etik kavramına bakışı ve temayülü, kendisinin siyasal portresinin projeksiyonu olan Demokratik Eylem Partisi (SDA) üzerinden de anlaşılabilir. Zira SDA için, siyaset anlayışının ve dahi savaşta verilen mücadelenin, tutumun masaya oturmuş halidir şeklinde bir benzetme yapmak yersiz olmamaktadır. Nitekim partinin yüklendiği misyonundan ve partinin ilk etapta on altı maddeden oluşan programından siyasal etik çıkarımları yapılabilir.⁶¹⁷ Programda partinin yönünü belirleyen temel saik demokrasidir ifadesi yer almakla birlikte, etik kodların genel

⁶¹⁴ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 183.

⁶¹⁵ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 61.

⁶¹⁶ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 25.

⁶¹⁷ Bkz. İzetbegović, Tarihe Tanıklığım, 94-101 arası.

çerçevesi de yer bulmaktadır. Bu bağlamda Aliya İzetbegoviç siyasal etiği, parti düzleminde de hayata geçirmiş bir liderdir.

Siyasal etik kavramı üzerinden bakıldığında düşüncelerinin önemli bir kavşağı da insan hakları hususudur. İzetbegoviç'in insanı tarifi noktasından hareket edilerek, bu hususta oldukça hassas olduğunu söylemek mümkündür. Zira Rahman Ademi bu hassasiyetin sebebini şöyle ifade etmektedir:

Aliya ömrünün neredeyse sonuna kadar insan hakları bakımından mağdur yaşamıştır. Bu sebepten dolayı en azılı muhalefete ve hatta düşmanlarına karşı olan davranışında temel insan haklarından taviz vermemiştir. Onun için insan "eşref-i mahlûkat" olması dolayısıyla değerlidir ve öyle kalmalıdır.⁶¹⁸

İzetbegoviç'in siyasetinde insan hakları temelinde bir yaklaşım, anlayış söz konusudur. Bu yaklaşımı Gündüz şu sözleriyle izah etmektedir:

İnsanın özgürlüğü, eşitliği ve haklarını merkeze alarak bir dil kurmaya çalıştı. Bunu ahlaki bir sorumluluk olarak gördü. Özgür ve eşit olmayan bir bireyin kâmil anlamda bir inanç sahibi olamayacağını söyledi. İnsanın seçme özgürlüğünü çok önemsendi.⁶¹⁹

Kaldı ki bir kimsenin, insan hakları hususundaki tutumu en çok ve en görünür bir biçimde savaş, kriz, buhran dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Bosna Savaş'ında düşman tarafın tüm savaş suçlarını en vahşi şekilde çekinmeden işlemeleri, -tecavüzler, sürgünler, soykırımlar, dini ve kültürel yapılara verilen zararlarla- insan hakları hususunu gayri ahlâki bir şekilde işgal ettiklerini göstermektedir. İzetbegoviç'in bunların hiçbirisini yapmaması, kontrolündeki topraklarda savaş suçuna müsaade etmemesi, bu benzeri durumlara tevessülün engellenmesi insan hakları hususuna yönelik tutumunun en iyi göstergesidir.⁶²⁰ Bu engellemelere bir örnek verilecek olursa Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'nın savunulmasında üstün başarı gösteren Muşan Topaloviç'e, sivil Sırları siper kazmaya zorladığı için askeri bir operasyon düzenlenmiştir.⁶²¹ Bu söylem ve örnekler doğrultusunda İzetbegoviç'in savaş siyasetini ve savaş ahlâkını bir parantez açmak gerekmektedir. Zira kendisinin savaştaki uygulamaları ve yöntemleri siyasal etik açısından elzemdir. Aliya İzetbegoviç, savaşı

⁶¹⁸ Rahman Ademi İle 27.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat. s. 2.

⁶¹⁹ Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 7.

⁶²⁰ Mirsad Turanoviç İle 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s.2.

⁶²¹ Rahman Ademi İle 27.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 3.

nefsi müdafaa olarak kabul etmek durumunda kalmıştır.⁶²² Fakat buna rağmen düşmanların yöntemlerine başvurmamıştır. Tüm silah arkadaşlarına ve siyaset çevresine bunu deklare ederken özellikle ordu birliklerine ve cephelere gittiğinde, bu vahşete karşı insan şerefini ayakta tutmanın kendilerinin bir görevi olduğunu sürekli olarak hatırlatmıştır.⁶²³ Süleyman Gündüz'ün kendisinden aktardığı, “Ben Avrupa’ya giderken kafam önümde eğik gitmiyorum. Çünkü çocuk, kadın ve ihtiyar öldürmedik. Çünkü hiçbir kutsal yere saldırmadık. Oysa onlar bunların tamamını yaptılar. Hem de Batı’nın gözü önünde; Batı medeniyeti adına.” bu ifadesi savaş siyasetini ve kutsallara olan saygısını göstermektedir.⁶²⁴

3.4.1. Etik Kodlar Üzerinden Aliya İzetbegoviç

Çalışmanın birinci bölümünde etik kodların genel bir izahı yapılmıştı. Bu izah kişilerin sahip olması gereken özellikleri içinde barındırmaktadır. Söz konusu bir siyasal lider olduğunda ise etik kodlar elzem bir nitelik kazanmaktadır. Siyasette etiği yani siyasal etik kavramını ancak bu özelliklere sahip liderler veya siyasetçiler hayata geçirme konusunda başarı gösterebilmektedir. Bu anlamda Aliya İzetbegoviç ender bir örnektir. Zira siyasette etiği bu kodlar üzerinden işlemiştir. İzetbegoviç’in teoride ve pratikte, parti aracılığı ile özellikle savaş döneminde bu kodlara haiz olduğunu göstermiştir. Çalışmanın bu kısmında bizatihi olarak etik kodlar üzerinden Aliya İzetbegoviç mercek altına alınacaktır. Böylelikle savunduğu etik siyasetin somut halinin ortaya çıkarılması amacı gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

3.4.1.1. Adalet, Eşitlik, Özgürlük

Aliya İzetbegoviç’in hayatının bütününde fakat özellikle siyasal yaşamının tamamında üzerinde en fazla durduğu, en hassas olduğu haslet adalettir. Gerek adalet tanımlamasından gerekse cumhurbaşkanı olduğu yıllarda özellikle savaş sürecindeki uygulamalarından, yurt içinde ve dışında yaptığı konuşmalardan bunu görmek mümkündür. Adalet meselesinde pek çok ifadesi ve uygulaması olmasına karşın burada hepsini açıklamak ve yer vermek mümkün değildir. Siyasal etikte, adalet önemli bir havzadır. İzetbegoviç’in bu havzadaki yerini tespit etmek için birkaç örnek vermek

⁶²² Mustafa Kahramanyol İle 22.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 2.

⁶²³ Rahman Ademi İle 27.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 3.

⁶²⁴ Süleyman Gündüz İle 23.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 7-8. Ayrıca bkz, Turanoviç, s. 2.

gerekmektedir. Savaş sırasında diplomasi yoluyla sürekli adil bir savaş talebinde bulunmuştur. Bu süreçte kendisi de adaletten bir an sapmamıştır.

Aliya İzetbegović adalete kalp temelli bir şekilde yaklaşmıştır. Bu minvalde adaletin insanların kalplerinde var olduğu, aksi halde adaletin mümkün olmayacağını, yasaların bu noktada yalnızca vasıta olduğunun altını çizmiştir.⁶²⁵ Ayrıca adaleti koşullar ne olursa olsun vazgeçilmez temel bir erdem olarak görmektedir. Demokrasiyi de en adil olan yönetim biçimi olarak tarif etmiştir. Aynı zamanda politik yaşamında da adaleti aramıştır. Hususi olarak Bosna Savaşı yıllarında kendi ifadesiyle adil bir barışın asgarisine dahi ülkesinin ve halkının yok olmaması için göze almıştır. Fakat adaletsizlik durumunda savaşmayı tercih etmiştir.⁶²⁶

“Adalet olmadan hiçbir şey olmaz, zira adliye kurumu olmadan devlet hayatietini sürdüremez.” cümlesi devletin temelini etik kodlardan adalete yasladığı anlaşılmaktadır.⁶²⁷ 1994 yılında Saraybosna’da Bosna-Hersek halkına yeni yıl mesajı verdiği bir konuşmasında da “Düşmanlarımıza gelince onlara adaletten başka hiçbir şey borçlu değiliz. Er ya da geç, adalet suçluları bulacaktır.”⁶²⁸ sözü hukukun temel ülküsü adalete verdiği önemini göstermektedir.

Konuşmalarında ifade ettiği adalet erdemini hayatının her alanında fakat özellikle siyasal yaşamında somut olarak görmek mümkündür. Örneğin Saraybosna Davası olarak tarihe geçen ve 1983-1988 yılları arasında kurgu bir mahkemede yargılanarak mahkûm edilmiş olmasına karşın intikamcı davranmamıştır. Hâkimler ve savcılar yaptıkları işlerden ötürü yargılanmamış, görevlerinden alınmamıştır. Bununla birlikte bu yöndeki telkinlere de karşı çıkmıştır. Aliya İzetbegović’in bu tutumu kendi çıkarlarına uygun davranmadığını, kin gütmeyi ve en önemlisi adalet erdemine uygun davrandığını göstermektedir.⁶²⁹

Etik kodlardan eşitliğe bakışı ise İslam dininin takva anlayışı çerçevesindedir. Bu bakış açısında seçilmiş bir millet, ırk ve sınıf yoktur. Tüm insanlar eşittir anlayışı ile doğrudan bağlantılıdır. Aksi durumu ahlâki açıdan kabul edilebilir değildir.⁶³⁰ Aliya İzetbegović yaradılıştan gelen bir anlayışla eşitliği ele almıştır.

⁶²⁵ İzetbegović, **İslam Deklarasyonu**, s. 50.

⁶²⁶ Yalçın Çetin, “Aliya İzetbegović’in Adalet Anlayışı Üzerine”, **Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- ANTAKİİYAT**, C. 3, S. 2, 2020, s. 178-185.

⁶²⁷ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 116.

⁶²⁸ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 239.

⁶²⁹ **Mirsad Turanović İle 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s.1.

⁶³⁰ İzetbegović, **İslam Deklarasyonu**, s. 51.

İnsanlar arasında eşitlik ve kardeşlik Tanrı'nın insanı yaratmış olması koşuluyla mümkündür. İnsanların eşitliği, tabii (fiziksel veya zihinsel) değil, manevi bir gerçektir. Eşitlik, insanın eşit manevi değeri, insan haysiyeti, insan şahsiyetinin eşit ve esirgenemez değeri olarak mevcuttur.⁶³¹

1994 yılı Mayıs ayında Mekke'de Hacılar ve Boşnaklara hitaben yapmış olduğu konuşmada ihram üzerinden eşitlik vurgusunu yinelemiştir. İki ayrı parça kumaştan oluşan ihram, kimin dilenci kimin kral olduğunu kapatmakta ve herkesin eşit olduğunu hatırlatmaktadır.⁶³² Onun eşitlik fikrinin üstüne çıkan tek şey takvadır.

Etik kodlardan eşitlik ilkesine vurgu yaptığı Londra Konferansında 26 Ağustos 1992'deki konuşmasında "Bosna-Hersek, vatandaşların dokunulmazlığı ve milliyetlerin eşitliğine dayalı demokratik ve seküler bir devlet olacaktır." şeklinde bir ifadeyle bu ilkeyi öne çıkarmıştır.⁶³³

Yaşamı boyunca özgürlük mücadelesi veren Aliya İzetbegoviç'in yaşamında hem fikri hem de fiziki olarak özgürlük oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Özgürlük, Aliya İzetbegoviç'in en yüksek idealidir.⁶³⁴ Bu düşüncesi hem etik hem de siyaset anlayışlarında bir zemindir. Bosna Savaşı özelinde özgürlüğü sık sık dile getirmiştir. İzetbegoviç'in "Başımızı öne eğecek miyiz, yoksa başımız dik olarak mı kalacağız, köle mi, özgür insan mı olacağız?" sorusunu sorar ve özgürlük fikrinin ana temeli olan şu cevabı verir. "Büyük Allah'a yemin ederim ki köle olmayacağız."⁶³⁵ Özgürlüğü tanım olarak "Özgürlük, hayatlarımıza anlam katan şeydir. Özgürlük bu hayatı çekilir kılar ve nazik ışıyla bizim bu zor ve ıstıraplı mücadelemizi aydınlığa kavuşturur" demektedir.⁶³⁶

Fikri anlamda da özgürlük kısıtlamasına karşı bir liderdir. Savaş döneminde de bu hassasiyeti göstermiş ve herhangi bir sansür uygulamasına gitmemiştir. Bu onun özgürlüğe olan bakışını ortaya koyan önemli bir duruştur. 1994 yılında neden sansür uygulanmıyor, neler yazıldığını biliyor musunuz? sorusuna verdiği cevapta hem prensip meselesi hem de bunun bir anlamda verimlilik olduğunu ileri sürerek bu yöndeki kısıtlamaları doğru bulmadığını söylemiştir.⁶³⁷

⁶³¹ İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 78.

⁶³² İzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 88.

⁶³³ İzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 70.

⁶³⁴ Mirsad Turanoviç İle 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s.1.

⁶³⁵ İzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 56.

⁶³⁶ İzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 260-261.

⁶³⁷ İzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 76-77.

3.4.1.2. Erdem ve Karakter

Aliya İzetbegoviç'i erdemli bir lider yapan pek çok sebep vardır. Sahip olduğu değerleri işleme biçimi ve her daim dinamik bir şekilde bu duruşunu göstermesi en başta gelmektedir. Bilge sıfatı, İslam inancını yaşama biçimi, aynı zamanda içinde yaşadığı Batı geleneğine hâkim olması onu ayıran ve erdemli yapan özellikleridir.⁶³⁸ Aliya İzetbegoviç'in sahip olduğu erdemlerinden birisi de liyakate çok dikkat etmesiydi. Görev verirken bu hususa dikkat ediyordu. Savaş döneminde müzakerelere katıldığı sırada Fransızca tercümanlığı için Katolik bir Hristiyan'ı yanına almıştır. Yakınındakiler bu duruma tepki gösterince, "Dindar ve dürüst bir Müslüman'ın bana faydası yok bu konuda. Ben de Müslüman almak isterim ama Fransızca bilmiyorsa ne yapabilirim. Hem bu kişi de Bosna-Hersek vatandaşı. Bosna-Hersek'te Hristiyan, Katolik, Müslüman, Sırp var, hepsi bizim insanımız. Benim eğitilmiş insana ihtiyacım var." şeklindeki cümlesi hem liyakat hem de erdemli olduğu göstermektedir.⁶³⁹

Karakter kişinin kendini donatması olarak ifade edilmişti. Kişinin duyarlı, saygılı, hoşgörülü ve alçak gönüllü bir karaktere sahip olmasıdır. Aliya İzetbegoviç cesur, ölçülü, hoşgörülü, insan haklarına saygılı bir karaktere sahiptir. Ölçülülük konusunda savaş döneminde özellikle hassasiyet göstermiştir. Bu hususta askerlere karşı kısasa kısas yapılmaması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Toplum şuuruna sahip, öz değerlerini muhafaza eden bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte ilkelerden ödün vermeyen bu uğurda özellikle mücadele eden erdemli bir liderdir.⁶⁴⁰ Karakter itibarıyla kendini yetiştirme şekli, aile terbiyesi devamında Genç Müslümanlar teşkilatıyla olan bağının ona kattıkları, mahkûmiyet yılları gibi yaşam deneyimlerinin bir sonucu olarak lider Aliya İzetbegoviç meydana gelmiştir. Konforu bir tercih olarak görmemiş her daim halkın yaşantısından bağımsız olmayan mütevazı ve dengeli bir yaşama ve dolayısıyla da karaktere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu özelliğini cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde de göstermiştir.⁶⁴¹ Bunun yanında hoşgörülü, alçak

⁶³⁸ Engin Çağman, "Aliya İzetbegoviç'e Göre İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri ve Çağdaşlık", **Hece Dergisi**, S. 229, (Özel Sayı), 2016, s. 493.

⁶³⁹ Halilović Tekin, askerlere hitap ettiği bir konuşmasında karakterini ve liyakata verdiği önemi belirten bir başka anekdotu da şöyle aktarmıştır: "Ben size hiçbir şet vaat etmiyorum. Savaşacağız ve barışı kazanacağız. Barıştan sonra asıl problemlerimiz başlayacak. Birlikte çalışacağız, savaşta harabe hale gelen şehri, ülkeyi tekrar inşa edeceğiz ve herkes hak ettiğini elde edecek. Burada Aliya'nın hem dürüstlüğünü he inancını he de liyakat anlayışı görülüyor." **Cemile Halilović Tekin İle 12.09.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 6.

⁶⁴⁰ Orhan Ocaktan, "Devlet Adamı Olarak Aliya İzetbegoviç", **Hece Dergisi**, S. 229, (Özel Sayı), 2016, s. 100-103.

⁶⁴¹ Halilović Tekin, savaş sırasında Aliya İzetbegoviç'in koruması Fadil Pekić'in kendisine aktardığı bir anıyı paylaşarak bu hususu pekiştirmiştir. "Biz rahmetli Aliya ile cepheye giderken seviniyorduk. Çünkü savaş sırasında Bosna-Hersek'te yiyecek yoktu. Onunla cepheye gidince yani dağa çıkıyoruz. Dağ olunca

gönüllü olduğu kadar, yeri geldiği vakit sahip olduğu kimliği ve rolünün farkındalığını ortaya koymaktan da kaçınmamıştır. Bunu 1994 yılında F. Tudjiman ile arasında geçen bir diyalogdan anlamak mümkündür. 1939 yılında Bosna Hersek'in Sırp ve Hırvatlar tarafından paylaşılmasını hatırlatan F. Tudjiman'a karşılık olarak, "Bahsettiğin olayı hatırlıyorum, ancak durum şimdi farklı. O zaman Aliya İzetbegović yoktu. " cümlesi İzetbegović'in karakterini ve aynı zamanda sahip olduğu gücü simgelemektedir.⁶⁴²

3.4.1.3. Etik Liderlik ve Tarafsızlık

Etik liderlik aslında Aliya İzetbegović'in siyasal yaşamının tamamını içine almaktadır. Askeri ve diplomatik alanda gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin tamamı etik bir lider olduğunu göstermektedir. Bosna Savaşı tarihin gördüğü en vahşi savaşıdır. Böyle bir savaşa liderlik eden İzetbegović, bu tarz bir savaşta dahi etik kodlardan ödün vermemiştir. Bu bağlamda "Bosna'nın çektiği acılar ve bunu izleyen her şey birinci dereceden etik bir meseleydi ve etik meseleler dünya üzerindeki her erkek ve kadını ilgilendirir." ifadesini sürekli olarak konuşmalarında ve katıldığı müzakerelerde kullanmıştır.⁶⁴³ Bu savaşı ve dahi kurtuluşu direkt olarak etik ile bağdaştırdığı açıktır.

Etik ile özdeşleştirdiği savaşta, "Kazanacağız; çünkü öteki dine, öteki ulusa ve politik duruşa saygılıyız. Çünkü bu meşakkatli zamanda demokrat olmaya çabalıyoruz. Çünkü aklı başında ve dürüst insanlarız."⁶⁴⁴ şeklindeki söylemleriyle yine etik bir liderlik sergilediğini göstermiştir.

Aliya İzetbegović halkının milli, kültürel ve dini kimliklerini korumak için mücadele eden bir lider olmuştur. Günlük yaşamında da halktan ayrı bir yaşam sürmediği bilinmektedir. Etik liderliği halk çerçevesinde ele alındığında kendi babaannesi ile olan şu konuşması dikkat çekicidir ve açıklayıcı özelliktedir.

hayvancılık var. Adam gibi yemek yiyeceğiz diye seviniyorduk. Cepheye vardık ve oradaki komutanlar Aliya İzetbegović'in geleceğini bildiği için hazırlık yapmıştı. Bizde yola aç çıktık ve oraya vardık. Güzel bir sofrayla karşılaşınca sevindik, et vs. vardı sofrada. Aliya sofrayı görünce ' bu kurduğun sofrayı benim askerlerim şuan yiyor mu, sofraları bu hazırlanan sofraya gibi mi?' dedi. Komutan hayır cevabını verince Aliya İzetbegović, 'şuanda bu sofrayı kaldıracaksınız, bu etleri askerlere götüreceksiniz ve dağıtacaksınız. Bize de askere hazırlanan şeylerden getireceksiniz.' Devamında koruması hafifte bozulduklarını ifade ederek, oturduk ve çorba içtik, içinde yağ bile yoktu demiştir. Cemile Halilović Tekin İle 12.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 5.

⁶⁴² İzetbegović, **Konuşmalar**, s.29.

⁶⁴³ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s. 407.

⁶⁴⁴ İzetbegović, **Konuşmalar**, s. 26.

Babaannem biri hariç bütün torunlarını severdi. O ise en iyi talebe oldu. Bir defasında ona dedim ki: “babaanne aramızda en başarılı talebe olan Hasan’ı neden sevmiyorsun?” O da bana “Aliya o bana değil kendine başarılıdır. Üç bayramdır ziyaretime gelmiyor.” demiştir.⁶⁴⁵

İzetbegoviç bu konuşmadan kişilerin çalışkan ve başarılı olmalarının bir muhatabı olması gerektiğini ve bunun da halk olması lazım geldiği sonucunu çıkarmış olduğu açıktır. Bunun yanında ailesinin kimliğine tevarüsü etik bir kişilik ve aynı zamanda da lider olmasında etkili olduğu daha önceden de ifade edilmiştir.

Cumhurbaşkanı olarak Aliya İzetbegoviç, belediye yöneticileri gibi ülkede idare anlamında görev yapan kişilere karşı verdiği tüm mesajlar etik dairesinde olmuştur. Nitekim 1994 yılında yaptığı bir konuşmada idarecilere hitaben, “Adaletsizliklerin üzerine ısrarla gitsinler, bu konuda geri adım atmasınlar, tereddüde kapılmasınlar. Partimize ama her şeyden önce halkımıza namuslu insanların siyaseti gerekmektedir.” şeklindeki sözleri çok açık olarak etik değerleri önceleyen bir lider olduğunun altını çizmektedir.⁶⁴⁶ Lider olarak İzetbegoviç, görev duygusuyla çalıştığını bununla birlikte “Kaybedeceğimi bilsem de doğru olan şeyi yaparım.” cümlesi ile de şartlar ve yaşanan süreçlere karşılık doğru olanı yapma düsturundaki hassasiyetini göstermesi açısından önemli bir ifadedir.⁶⁴⁷ Nitekim savaşın en ağır savaş suçları işlenirken dahi bu ilkelerden taviz vermeyi bir seçenek olarak değerlendirmemiştir. Aliya İzetbegoviç’in etik lider olduğunu gösteren bir başka durum ise görevi sırasında, Saraybosna Davası olarak bilinen ikinci mahkûmiyeti sonrasında komünistlere yönelik bir rövanş yapmamadır. Bu tavrını ve tutumunu bir röportajda, siyaseten kendilerini bağışladığını fakat insan olarak asla bağışlamadığını ifade etmiştir.⁶⁴⁸ Bu cevapla İzetbegoviç’in öç almayan etik bir lider olduğu söylenebilmektedir.

Tarafsızlık kodu, adalet ve eşitlik duygusu ve fikirlerinden ayrılmamaktadır. İnsan hakları çerçevesinde herhangi bir ayrım gözetmeksizin -kendisi bir hukukçu olduğundan- bu ilkeye tam olarak haizdir. Düşünce ve eylemleriyle tutarlı bir liderdir. Onun “Bosna bir fikirdir.” derken herhangi bir taraf gözetmediği açıktır. İçinde Sırp, Hırvat ve Boşnaklar ile oluşan o mozaigi her daim savunması tarafsız bir lider olduğunun göstergesidir. Bunun yanında parti programında değindiği gibi tüm ulus ve

⁶⁴⁵ İzetbegoviç, **Köle Olmayacağız**, s. 146.

⁶⁴⁶ İzetbegoviç, **Konuşmalar**, s. 108.

⁶⁴⁷ İzetbegoviç, **Konuşmalar**, s. 183.

⁶⁴⁸ İzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, s. 81.

etnik grupları kapsayan bir parti tasavvuru da herhangi bir tarafa eğilmediğini ve dahi eşit bir duruş sergilediğini göstermektedir.

Taraftarlığa karşı olarak liyakati savunan bir önderdir. “Ehli liyakat sahibi olup taraftar olmayan kişiler, taraftar olup da ehli liyakat sahibi olanlardan çok daha iyidir.” sözü liyakat ve tarafsızlığa dikkat çekmektedir.⁶⁴⁹

3.4.1.4. Dürüstlük, Vicdanlı Olmak, Sorumluluk

Aliya İzetbegoviç inancı ve kimliği sayesinde dürüst, sorumluluk şuuru ve vicdan gibi erdemlere sahip bir liderdir. Başaramadıklarını dürüstçe ifade etmekten çekinmemiştir. 29 Ağustos 1994 tarihinde yaptığı bir konuşmada ülkenin durumunu değerlendirirken dürüst ve saydam bir şekilde, “Başaramadıklarımızı da aynı şekilde söylemek dürüstlük gereğidir.” deyip ülkenin ekonomik durumu hakkında bazı verileri sıralamıştır. Bütün uğraşlara rağmen ülkede üretimi istenilen seviyeye çıkarılamadığı, konut reformunun tamamlanamadığı gibi bazı konularda yetersiz kalındığı hakkında bilgiler aktarmıştır. Hatta savaş sürecinde mülteciler ile alakalı yetkilendirdiği bir görevli kendisine, olmayanın aksine iyimser ve gerçeği yansıtmayan bir aktarım yaptığını anlayınca kızgınlık içerisinde, “Halka gerçeği söylemek zorundasınız. Yalan söylemek olmaz.” şeklinde gösterdiği tepki, dürüstlüğe vermiş olduğu ehemmiyeti açıklamaktadır.⁶⁵⁰

Aliya İzetbegoviç dürüstlüğü, çok nadir rastlanan bir haslet olarak tanımlamaktadır. Bu özelliğe sahip insanların az yetenekli olsalar bile dürüst olduklarından dolayı önceliğe sahip olunması gereğini deklare etmektedir. Bu bağlamda kendisi üzerinden dürüstçe bir örnek vermektedir. Çalışma arkadaşlarının zaman zaman kendisine ve karşılıklı olarak birbirlerine çıkıştıklarını belirterek bunu söylemekten de utanç duymadığının altını çizmektedir. Zira bu çalışma arkadaşlarının belki sert fakat dürüst olduklarından dolayı bir art niyet beslemediğinin de farkındadır.⁶⁵¹

Sorumluluk üzerindeki düşüncelerini ve dahi uygulamaları etik görüşü, savaşın o zorlu döneminde liderliği ve başkomutanlığı üstlenerek göstermiştir. Adalet anlayışının odağı olan vicdan, asıl adalet terazisidir. Bu bağlamda sorumluluktan kaçmayarak, görevlerini vicdani ölçüde yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Aliya İzetbegoviç

⁶⁴⁹ Mirsad Turanoviç İle 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 2.

⁶⁵⁰ İzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 115-116.

⁶⁵¹ İzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 114-115.

siyaset anlayışını ve siyasal yaşamını sorumluluk bilinci ile yürütmüştür. Bu bilinç İslami bir karakter taşımaktadır. Bosna-Hersek halkıyla birlikte hususi olarak savaş sürecinde gayri insani ve gayri ahlâki müdahalelere maruz kaldıklarında bile insan olmaya ve insan kalmaya çalıştıklarını ve bunu da başardıklarını ifade etmektedir. Üzerinde durduğu insan olma olgusunu, Allah’a ve kendilerine karşı duydukları bir sorumluluktan kaynaklanmaktadır. Bu sorumluluk dürtüsü ve insan olma olgusunu siyasal anlamdaki karşılığı ise demokratik bir cumhuriyet inşa etmektir.⁶⁵² Nitekim Aliya İzetbegović ve dava arkadaşları bunu gerçekleştirmiştir. İzetbegović ve arkadaşları sorumluluk bilinci ile yürüttükleri görevlerine özel veya hususi meselelerini, işlerini alet etmemişleridir. Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra ve özellikle savaş döneminde ellerindeki kaynakları yalnızca devlet vazifesi ve yalnızca millete hizmet etmek amacıyla kullanmış ve aksi duruma müsaade etmemişlerdir.⁶⁵³

3.4.1.5. Hukukilik, Hesap Verebilirlik ve Saydamlık

Aliya İzetbegović bir hukukçudur. Çocukluk hayali olan hukuk onun hayatında önemli bir yerde durmaktadır. Yıllarca mahkûm olmuş bir kimse olarak hukukilik onun ödün vermediği bir etik koddur. Mahkûm edildiğinde de ifade ettiği gibi anayasalara ve yasalara aykırı davranmamıştır. Hukuka verdiği önemi izah eden bazı cümleleri şöyledir: “Yargı bağımsızlığı, anayasa, kanunlar ve yürütmeye yönelik düzenlemeler ile güvence altına alınmalıdır. Kanunlar uygulanmadığı takdirde çoğunluğun hükmünün diktatörlüğe dönüşmesi kaçınılmazdır.”⁶⁵⁴ Kaldı ki bahsi geçen durumu yaşamıştır.

⁶⁵² İzetbegović, **Köle Olmayacağız**, s. 139.

⁶⁵³ Halilović Tekin, Aliya İzetbegović’in evini aramak için dahi devlet telefonunu kullanma noktasında hassas davrandığını belirterek tanıklık da ettiği şu olayı paylaşmıştır: “Çok iyi hatırlıyorum, o dönemde Saraybosna’daydım, parti kurulduğunda. Bende üye olmuştum partiye ve bazı konularda katkım, çalışmalarında vs. olmuştu. SDA İl teşkilat binasına gidip gelirken öğrendiğim bir olaydı. Aliya ile çalışan bir adam vardı. Bu kişi hususi işleri için parti telefonunu kullanarak sürekli telefon açıyor, parti aracılığıyla karısıyla alışverişe gidiyordu. Rahmetli Aliya bu durumu fark etmiş ve rahatsız olmuştu. Özel kalemine” bu kişi bir daha gelmesin” demiştir. Çünkü bu milletin malı, şuanda parti kuruyoruz, elimizde bir şey yok. Sağdan soldan hatta Türkiye’den gelen yardımlarla binalar kiralandı, arabalar alındı, diğer bazı ihtiyaçlar karşılandı. Kimsenin hususi malı değil şeklinde sözler söylemiştir. Aliya’nın bu tutumu siyasal portresi, hassasiyetini gösteriyor. Bunun yanında şahsen de görüp şahit oldum. Parti kurulurken cep telefonu yoktu, sabit telefonlar vardı. Aliya özel görüşmeleri için binadan çıkar, binanın köşesinde bir telefon kulübesi vardı, görüşmelerini oradan yapardı. Binadaki telefonu yalnızca partinin ihtiyaçları için kullanıyordu. Bu onun dürüstlüğü, prensibi ve ciddiyetini gösteren bir örnektir. Hatta onun yakın arkadaşları da, -onları da tanıyorum- onun gibi parti ya da devlete ait bir araç gereci özel işleri için kullanmıyordu. Dürüstlük ve adalet bu. Her yerde artık insanlar parti ya da devlet için değil kendi çıkarı için çalışıyor. İdealist insan çok az. İdealist insanlar yalnız kalırlar genellikle.”**Cemile Halilović Tekin İle 24.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat**, s. 4-5.

⁶⁵⁴ İzetbegović, **Tarihe Tanıklığım**, s. 95.

Hesap verebilirlik noktasında takdire şayan bir duruşu mevcuttur. 1983 yılında ikinci kez mahkûm olduğu süreçte yargılanma aşamasında iken şu sözleri sarf etmişti;

...Yasa uyarınca tarafıma, kamu tarafından izlenme hakkı verilmesini talep ediyorum. Benim gizleyecek hiçbir şeyim yok, ama belki mahkemenin olabilir. Kendimi mümkün olduğunca geniş bir kamu önünde savunmak istiyorum çünkü masumum ve savunmamı sadece Yargıç Hadzic'e değil Yugoslavya'da ve ötesinde bulunan her dürüst kadın ve erkeğe vereceğim...⁶⁵⁵

Bu ifadelerden hem dönemin yargı sistemine, hem kimlik siyasetine hem de hukuk üstünlüğünün çiğnendiğine gönderme yaptığı açıktır. İzah edilen bu etik kodların haricinde liyakat, ehliyet, insan haklarına saygı, hoşgörü, duyarlılık, ölçülülük, cesaret gibi kodlarda eklenebilir. Sahip olduğu bu kodları hayatının her alanında ama özellikle siyasal yaşamında pratiğe dökmüştür. Aliya İzetbegović açıklanan bu etik kodların hepsini kendi kimliğinde yerleştirmiş, çok yönü, ölümsüz bir bilge ve liderdir.

İfade edilen bu etik kodların haricinde sayılabilecek pek çok ilke de mevcuttur. Bu paralelde Aliya İzetbegović, hoşgörüye bir parantez açmaktadır. Hoşgörünün, öğrenilmesi ve gelişebilmesinin güç olduğunu, bir fidan misali sulanması gerektiğini söylemektedir. Bireyleri hoşgörülü kılmak için davranışların yerleşmesi önemlidir. Bu durumun kültürle yakından ilgisi vardır. İzetbegović'in hoşgörü anlayışı Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda uyguladığı istimalet politikasının bir devamı niteliğindedir. Bunu, "Bir caminin yakınında sinagogu veya bir sinagogun yakınında Katolik kilisesinin bulunması." ifadesinden çıkarmak mümkündür.⁶⁵⁶ Ayrıca Bosna-Hersek'te tasavvur edilen devlet ve yönetim şekline de bakıldığında yalnızca bir etnik veya dini kimliğe yönelik olmadığı açıktır. Dolayısıyla bilge lider İzetbegović'in yüce gönüllü ve geniş bir hoşgörüye sahip olduğu sonucu rahatlıkla söylenebilir.

3.5. Aliya İzetbegović'e Yöneltilen Eleştiriler

Aliya İzetbegović'in görevde bulunduğu süre boyunca ve daha sonraki dönemlerde gerek iç siyaset gerek dış siyasette kendisine yönelik olarak çeşitli eleştiriler söz konusu olmuştur. Bu eleştiriler incelendiğinde belli konular etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. İlk olarak, İslami bir çizgide olduğundan ötürü devleti ve ülkeyi bu yöne doğru çektiğini ve bir İslam devleti kuracağı yönünde eleştiriler mevcuttur. Bu husus kendisinin siyaset ve yönetim anlayışı kısmında izah edilmiştir.

⁶⁵⁵ İzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, s.51.

⁶⁵⁶ İzetbegović, *Konuşmalar*, s. 49.

Bu minvalde Adil Zülfikarpasiç ve Muhammed Filipoviç tarafından İzetbegoviç'e, partiyi sağa yönelttiği ve aşırılığa sürüklediği gerekçesiyle bir siyasi darbe girişimi gerçekleştirilmiştir. Zülfikarpasiç ve Filipoviç halka, ülkeyi Avrupa yolunda liderlik edeceklerine dair çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca Zülfikarpasiç Müslüman kimliğinden daha ziyade Boşnak kimliği üzerinden bir siyaset yürütülmesi gereğini vurgulamıştır. Ancak darbe girişimi başarısız olmuştur.⁶⁵⁷

Bir kısım eleştiri de askeri niteliktedir. İzetbegoviç'in savaş dönemindeki tutumlarının yetersiz kaldığına dair öne çıkan düşünceler hâkimdir. Özellikle savaşın ciddiyetini anlayamadı, askeri müdahale konusunda yetersiz kaldı, safça diplomasiye güvendi gibi söylemler söz konusudur.⁶⁵⁸ Savaşın 1992 Nisan ayında başlamasına rağmen savaş halinin 20 Haziran 1992 tarihinde ilan edilmesi de bu durumda etkili olduğu söylenmektedir.

Aliya İzetbegoviç'in hem içerde hem de dışarıda savaş döneminde dâhil olmak üzere izlediği siyasette "hatalar var mıydı?" sorusu üzerine Kahramanyol şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

İmkânsızlıklar ve Batı'nın derin düşmanlığı ortamında başarı ihtimali çok az idi. Kaldı ki Ali Beg bir asker de değildi. Burada, 1996 yılının sonbaharında ABD Dışişleri Bakanı'nın yardımcısı Büyükelçi Nancy EllyRaphel'e söylediklerimi tekrar etmek istiyorum: "Siyasetinizin içeriğini ve uygulanışını hiç anlayamıyorum. Saçma işleriniz var. Balkanlar'da, İzetbegoviç hariç, devlet başkanlarının tamamı komünist gençlik ve parti saflarında yetişmiştir. Siz bunların tümü ile iyi ilişkiler içindesiniz. Sadece İzetbegoviç'i dışlıyorsunuz. Ama İzetbegoviç size rağmen kısmen başarılı olmuştur. Ne yazık ki İzetbegoviç bir Atatürk değildi. Atatürk Batı'yı yenip denize dökmüş, İzetbegoviç ise, başta artan sefalet ve can kayıpları gibi insanî mülahazalar yüzünden, Deytin Antlaşması denen Bosna'nın idam fermanını kabullenmek zorunda kalmıştır!"⁶⁵⁹

Bu gibi eleştirilerin yanı sıra Aliya İzetbegoviç'e yöneltilen ve çarpıcı bir nitelik taşıyan diğer eleştirilerde Ustaşalar ile iş birliği yaptığına dair iddialar ve Nazi işbirlikçisi olduğu yönündeki söylemlerdir. Şöyle ki İkinci Dünya Savaşı yıllarında Nazi Almanyası'nın, Hırvatistan ikamesi olan Ustaşa yönetimine, içinde Aliya

⁶⁵⁷ Adil Zülfikarpasiç, Bosna dışında yaşayan en tanınmış Boşnak olarak tanınmaktaydı. Muhammed Filipoviç ise bir akademisyendir. 'Bosna'nın ağladığı gün' olarak da bilinen bu darbe girişimi bir basın toplantısının tertiplenmesi ve halka partinin idaresine el koyulduğu açıklamasının yapılmasıyla duyulmuştur. Ancak daha sonra partinin o akşam bir spor salonunda yapılacak olan mitinge Filipoviç'in girmesine halk tarafından izin verilmemişken İzetbegoviç'in eller üzerinde içeri taşınması darbe girişiminin başarısız olduğu sonucunu göstermiştir. İzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 104- 114.

⁶⁵⁸ Mirsad Turanoviç ile 25.07.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 2.

⁶⁵⁹ Mustafa Kahramanyol ile 22.08.2021 Tarihinde Yapılan Mülakat, s. 3.

İzetbegoviç’inde bulunduğu Genç Müslümanlar Teşkilatının birkaç üyesinin destek olduğu söylenenler arasındadır.⁶⁶⁰

Ancak bu gibi iddiaların yanıtını tarihsel vakıalar göstermiştir. Kaldı ki İzetbegoviç Ustaşa yönetimi sırasında askere gitmemiş bir süre gizlenmiştir. Bunlarla birlikte kendisi de eleştiriye açık bir kimse olmuştur. Görevi boyunca yaptıklarının yanı sıra yapamadıklarını da açıkça dile getirmiştir. Aliya İzetbegoviç, kritik bir dönemde, stratejik öneme sahip bir coğrafyada, etik bir siyaset anlayışıyla ülkeyi yönetmiştir.

⁶⁶⁰ Ali Örnek, **Nato Sevdalisi, Nazi Yandaşı: Aliya İzetbegoviç**, 05.11.2021 tarihinde <https://haber.sol.org.tr/dunyadan/nato-sevdalisi-nazi-yandasi-aliya-izzetbegovic-haberi-34806> adresinden erişildi.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Etik, insanların dünya görüşlerini oluşturan değerler kümesidir. Dolayısıyla tarihi insanlık ile birlikte başlamıştır. Tanımlama konusunda oldukça zengin ve farklı bir içeriğe sahip bir kavramdır. Toplumsal öğeler, gelenekler, dini inançlar ve bireysel gelişimler etiğin kaynakları arasında yer almaktadır. Tarihin her döneminde etik konusu gündemde olmuştur. Ahlâki fiillerin bilimi olan etik, felsefenin bir alt dalı, bir düşünüş biçimidir. İnsanların eylemlerini yönlendirme işlevi olan, değerleri sistematize eden bir kavramdır.

İnsanlar siyasal aksiyonlarda bulunurlar. Siyaset yöneten yönetilen ilişkisinin olduğu günden buyana, varlığını göstermiştir. Yöneten yönetilen ilişkilerinin düzenlenmesi hususu siyasetin ana konularındandır. Dolayısıyla siyaset insanın merkezindedir. Siyasetin, adil ve demokratik olabilmesi için bazı değerlere sahip olması gerekmektedir. İktidarı elde etme amacı, bu amacın elde edilme şekli ve iktidarı kullanma faaliyetleri ise etiği siyaset biliminin içine almaktadır. Etik ve siyasetin insani bir aksiyon olması bu iki kavramın birbirinin içeriğine dâhil olduğunu göstermektedir.

Etik kaygılardan yoksun olarak elde edilen iktidarın uzun süre elde tutulması söz konusu değildir. Siyasetçilerin, siyasal liderlerin etik bir siyaset yürütmemesi iktidarı yalnızca güç olarak kullanması siyasal tikanıklıkları, açmazları beraberinde getirmektedir. Günümüzde siyasal alanda meydana gelen insani buhranlar, siyasetçilere duyulan güvenin azalması, yolsuzluklar, rüşvet, insani değerlerin ıskalaması, siyasetçilerin yalnız rant ve statü telaşı gibi daha birçok sorun yaşanmaktadır. Bu gibi sorunları giderme amacı, siyasal etik kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Siyasal etik en öz ifade ile yönetenlerin yönetilenlere karşı ahlâki yükümlülüğünü ifade etmektedir. Toplum erdemli ve etik bir siyaset ve siyasetçi talep eder. Bu talep bağlamında siyasal etik kavramı, toplum ve devlet arasındaki ilişkide önemli bir yerde durmaktadır. Siyasetçilerin yönetim görevlerini yerine getirirken uymaları gereken kurallar, yerine getirmeleri gereken yöntemlerdir. Farklı bir ifade ile yönetimi elde etme metodudur. Topluma karşı üstlenilmiş olan sorumluluk ancak etik ile birleştğinde

sağlanmış olacağından, siyasal etik önemlidir. Çalışmada siyasal etiğin mahiyetine yer verilerek daha iyi, adil, sağlıklı ve demokratik bir devlete ve topluma giden yolda bu kavramın anahtar niteliği taşıdığı ortaya koyulmuştur.

Etik kod, belirli bir alanda etik kuralları kapsayan ve etik değerlerin kişilerde bulunma halini ifade etmektedir. Siyasetçiler toplumu yönlendirme gücüne sahip olduğundan siyasette bulunması gereken adalet, eşitlik, özgürlük, erdem, karakter, dürüstlük, sorumluluk, hukukilik, hesap verebilirlik, saydamlık, liyakat, hoşgörü gibi etik kodlara sahip olmalıdırlar. Siyaset toplumu kapsayan bir aktivitedir. Toplumun siyasetçiler olan güveninin azalmasında bu etik kodların aşındırılmasının etkisi oldukça fazladır. Mühim olan etik kodlarla donatılmış olarak gücü elinde bulundurmaktır. Tarih boyunca siyaset ve etik arasındaki ilişki kesintisiz olarak devam etmekle birlikte bu ilişkiyi belirleyen unsurlar farklılık göstermiştir. Antik Yunan'da etik, erdemli ve mutlu bir yaşamı elde etmek için bir bilgi alanı olarak görülmüştür. Orta Çağ ve İslam medeniyetinde inanç üzerinden gelişen bir etik anlayış söz konusudur. İnsan aklının egemen olduğu modern dönemde ise akıl merkezli bir etik anlayış geliştirilmiştir.

Siyaset ve etik arasındaki ilişkiye olumlu ve olumsuz anlamda ele alan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki teleolojik etik kuramıdır. Teleolojik kuram, insan eylemlerinin sonucuna odaklanmaktadır. Amaç en yüksek iyiyi elde etmektir. Bu amaçla gerçekleştirilen eylemlerde önemli olan sonucunda amaçlanan iyiye ulaşıp ulaşılmadığıdır. Siyasal etik açısından teleolojik kuram, siyaset ve etiği bir arada görmemektedir. Siyasette asıl olan etik değerleri gerçekleştirmekten ziyade siyaseten sonuçtur. Bu kuramın en önemli temsilcisi Machiavelli'dir. Machiavelli siyaseti başarı olarak nitelemekte, etiği de gerekli hallerde kullanılan bir araç olarak ele almıştır. Asıl ölçütün başarı sağlamak olduğu görüşlerinde etik değerleri sağlamak yerine korkunun salık verilmesi yönünde tavsiyeler vermektedir. İktidara odaklanan düşünür hedeflenen iktidara ulaşmak için her türlü aracın kullanılmasında sakınca görmemektedir.

Siyasal etik kuramlardan bir diğeri deontolojik etik kuramıdır. Deon, görev, ödev manalarına gelen bir sözcüktür. Deontolojik etik eylemleri gerçekleştirmeyi sebep kılan niyete odaklanmaktadır. Eylemi hangi niyet doğrultusunda gerçekleştiği bu kuramda önemlidir. Bilinçli bireylerin niyetleri doğrultusunda yaptığı eylemlerdir. Bu kuram içerisinde siyaset belli kaideler, değerler üzerinden gerçekleştirilir. Siyaset ile etik

arasında olumlu bir ilişki kurmaktadır. Siyaset, politik eylemlerin sonuçlarına değil, etik veya ahlaki değerlere uygunluğu üzerinden değerlendirilmektedir. Deontolojik etik kuramın önemli bir temsilcisi Immanuel Kant'tır. Kant'ın etiğinde sorumluluk ve ödev son derece önemlidir. Zira eylemler bu ödev duygusuyla veya bilinciyle gerçekleştirilmektedir. Siyaseti de ahlâki ilkeler üzerine yerleştirmektedir. Siyaset ve etik arasında birbirini dışlamayan bir bağlantı tesisi etmektedir. Siyasetin zor ve karmaşık bir iş olduğunu belirten düşünür, etik prensipleri gerekli görmektedir. Dini inançlar da bu kuramın içerisinde yer almaktadır. Dini inançlar da etik yaklaşımı ise Tanrı'nın emir ve buyrukları üzerinden değerlendirilmiştir. Bunlar Hristiyan ahlâkı ve İslam ahlâkıdır. Çalışmanın kapsamı dolayısıyla İslam ahlâkının açıklanması yeterli görülmüştür. İslam ahlâkında temel iki kaynak Kur'an-ı Kerim ve sünnetlerdir. Kişisel, sosyal, siyasal gibi tüm yönleri düzenleyen iki kaynaktır. İslam ahlâkı kişilere odaklanmakta, etik kodlar içerisinde sayılan tüm değerleri açıklamaktadır. Çalışmanın ilgili kısmında bu kodların Kur'an-ı Kerimde nasıl geçtiği açıklanmıştır. Siyaset ve yönetim noktasında kişilerin erdemli, adil, dürüst, ehli liyakat gibi tüm etik kodlara sahip kimseler tarafından yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Çalışmada ele alınan son kuram ise erdem etiği kuramıdır. Erdem kavramı, ahlâki değerleri kendinde toplayan bir kavramdır. Bir benzetme yapılırsa etik kodların şemsiyesi olduğu söylenebilir. Bu kuram eylemleri gerçekleştiren faili, özneyi merkeze almaktadır. Erdem kavramı, Batı ve Doğu medeniyetlerinde algılanması, ele alış biçiminden bakımından farklılık göstermektedir. Çalışmada bu farklılık Batı medeniyetinde Platon ve Aristoteles, Doğu medeniyetinde ise Farabi ve Gazali arasındadır.

Platon ideal toplum ve devlet için dört temel erdem ortaya koyar. Bunlar bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve adalettir. Platon'un ideal toplumu ve devleti sınıflara dayalı kapalı bir yapıdadır. Bu yapıda insanın fonksiyonu vardır ve bunun dışına çıkması beklenmez. Siyasetçinin veya yöneticilerin filozoflar olması gerektiğini savunmaktadır. Toplumun her sınıfının erdemi de ayrı olmaktadır. Siyasetçiler bilge erdemine sahip olması gereği üstünde duran düşünür her sınıfın kendi alanında kalması gerektiğine toplumu inandırması beklenir. Siyasal etik açısından bakıldığında ise siyasette etiği gerekli görür fakat bununla birlikte tasarladığı toplum üzerinden bunu gerçekleştirir. Bu anlamda idealist ve ütöpik bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemek

mümkündür. Aristoteles için siyaset, insanların etik gelişimine yardım ederek erdemli olmaya sevk etmektir. Etiğin siyaseti öncelemesi gerekmektedir. Düşünür bunun için, etik siyasetçilerin var olmasını şart olarak görmüştür. Siyasetçiler etik ve erdemli tutumlar sergilemelidir ki etiği öne alan bir siyaset var olabilsin. Aristoteles için siyaset, insanların etik gelişimine yardım ederek erdemli olmaya sevk etmektir. Toplumsal ilişkilerde erdemli yurttaşlar etkin olmalıdır ki siyasette etiğin yankısı kabil durumda olsun.

Doğu medeniyetinde erdem etiği kuramı İslam inancı ile doğrudan bağlantılıdır. Farabi'nin erdemli şehir tasavvuru ideal devlet anlayışını oluşturmaktadır. Siyaset felsefesini, erdem(fazilet), toplum ve mutluluk kavramları ile oluşturmaktadır. Eserinde siyasal liderlerin sahip olası gereken nitelikleri sıralamıştır. Bu bağlamda Farabi için erdemli bir toplumun tesisinde lider önemli bir yerde durmaktadır.

Erdem etiği kuramında son olarak Gazali de İslam inancından beslenen düşünür erdeme, erdemli kişilere ve liderlere vurgu yapmaktadır. Siyasal liderlerin sahip olması gereken erdemleri sıralayarak izah etmiştir. Siyaset iminin gelişmesinde bu anlamda erdem kavramını gerekli gördüğü ortaya koyulmuştur.

Aliya İzetbegoviç Yugoslavya'nın dağılmasından sonra meydana gelen siyasal karmaşıklık içinde Bosna-Hersek'in bağımsız bir ülke olmasını sağlamış 1990-2000 yılları arasında Bosna-Hersek Devleti Cumhurbaşkanlığını yapmış bir siyasal liderdir. Aynı zamanda Sırp'lar ile yaşanan ve tarihin gördüğü en gayri ahlaki, gayri insani savaşlardan olan Bosna Savaşı'na (1992-1995) önderlik etmiştir.

Kendisi çağdaş İslam düşünürleri arasında yer almakta, hukukçu kimliğinin yanı sıra Müslüman bir mütefekkidir. İslam'ı yalnızca bir din olarak görmemiş, hayatının her alanında kendisine rehber etmiştir. Bu doğrultuda siyaseti de İslam merkezli zeminde ele almıştır. İslam ahlakının değerleriyle bir kimlik inşa etmiştir. Etik kaygılardan uzak bir siyasetin buhranlara yol açtığı bir gerçektir ve Bosna Savaşı bunun acı bir göstergesidir. Fakat İzetbegoviç bunun karşısında yer almış, Bosna Savaşı boyunca da düşmanın metotlarıyla savaşmamıştır. Bu bağlamda Bosna Savaşı'nda İzetbegoviç'in de tabiriyle Batı dünyası kendi savunduğu ilkelere ihanet etmiştir. Savaşta yüzlerce sivil insanın ölmesi, evlerinden sürgün edilmesi, kadınlara uygulanan sistematik tecavüzler, çocukların öldürülmesi, insani yardımların ulaşmasının engellenmesi gibi düşman tarafın meşru saydığı bu gayri insani ve gayri ahlaki elim

vaziyetler, etik değerlerden yoksun sonuç odaklı siyaset anlayışının en somut ve gerçek karşılığı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bosna Savaşı, özgürlük ve adalet savaşıdır. Buradan hareketle savaşın, etik bir mücadele ve imtihan olduğu ve bu mücadelenin de erdemli bir lider tarafından idare edilmesi, Bosna'yı var etmiştir. Savaşın trajedisi, etik kıstasları yok sayan bir anlayışın karşısında bu kıstaslardan ödün vermeyen bir tarafla karşı karşıya olmasıdır.

Batı dünyasının derin bir düşmanlıkla, etnik çeşitliliği etnik geçimsizlik ve dahi etnik krize çeviren bir anlayışla siyaset yürütülmüştür. Tüm dünyanın görmezden geldiği bu savaşta uluslararası muhatapların müdahaleleri yalnızca düşman tarafın yararına olmuştur. Bu Avrupa'nın ortasında fakat insanlıktan çok uzakta olan savaş, aslında çıkar odaklı siyasetin bir aynası niteliğindedir. Tüm bunlara rağmen "kitaba uyacağız" çağrısıyla İzetbegoviç ve dava arkadaşları sahip oldukları anlayış ile bu savaşa karşılık vermişlerdir. Bosna Savaşı metotların mücadele ettiği bir savaştır.

Aliya İzetbegoviç, İslam ahlakı üzerine inşa ettiği siyaset anlayışında, etiği her daim vurgulayarak davasını bu anlayışa dayandırmıştır. Bu temel üzerine bir yönetim arzulamıştır. Aynı zamanda mütefekkir bir kimlik olan Aliya İzetbegoviç, ürettiği eserlerindeki iddialarından cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde ve özellikle Bosna Savaşı yıllarında taviz vermemiştir. İslam inancından aldığı ahlâki yapısını, savaş döneminde pratiğe dökerek siyasette etiği mümkün kıldığı gösterilmiştir. Çalışma boyunca gerçekleştirilen mülakatlarda varılan en mühim sonuç ise Aliya İzetbegoviç'in etik bir siyaset anlayışının olduğudur.

Aliya İzetbegoviç'in yaşadığı coğrafya ve yüzyıl itibarıyla şahit olduğu siyasal sistemler -faşizm, sosyalizm vb.- göz önüne alınırsa yaşadığı dönemde düşünceleri ve uygulamaları cesaret isteyen ve zamanının ötesinde nitelikte olduğu açıktır. Siyaseti sorumluluk çerçevesinde ele almıştır. Aliya İzetbegoviç İslami değerlerden yola çıkarak etik kodları içine alan bir siyasal sistem tasavvur etmiştir. Bu tasavvurda İslam devleti kuracağı yönünde aldığı eleştirilere maruz kalmış ancak bunların karşısında yer almıştır. Her daim Bosna'nın birçok etnik ve dini yapıyı barındırdığının altını çizmiş ve bu mozaiki korumak istediğini ve bu anlamda da ilkeli, sosyal ve demokratik bir devlet tasavvuru olduğu yapılan mülakatlar ve araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Aliya İzetbegoviç'in etik kodlara sahip bir önderdir. Etik kodlara sahip bir siyasal lider olan Aliya İzetbegoviç, hayatının belli bir kısmını düşünce suçu iddiasıyla

mahkûm olarak geçirmiştir. Buna karşın lider olduğu dönemde insan hakları ve hürriyetleri hususunda oldukça hassas olmuştur. Savaş sırasında katıldığı çok sayıda yurt dışı müzakerelerinde savunduğu ilkeler doğrultusunda ortaya koyduğu uygulamalar onun etik bir siyasetin mümkün olduğunu göstermiştir. Bir hukukçu olarak İzetbegoviç adalet ilkesini her daim önemsemiş, Bosna Savaşı sırasında katıldığı uluslararası müzakerelerde özellikle Avrupa ülkelerine adil bir yaklaşım içinde olmaları için pek çok kez çağrıda bulunmuştur. Fakat Avrupa'nın dördüncü büyük ordusuna sahip Sırp'lara karşı uluslararası güçler, Bosna- Hersek'e uygulanan silah ambargosunu kaldırılmamıştır. Bu tutum Batı dünyasının siyaset ve adalet anlayışlarının ortaya koymuşlardır.

Aliya İzetbegoviç, Müslümanların maruz kaldığı zulümlere, problemlere ilk gençlik yıllarından itibaren eğilim göstermiş, çözümler üretmeye çalışmıştır. Ancak bunun yanında Bosna-Hersek'te yaşayan tüm halka hitap eden bir lider olduğu, ayrılıkçı düşüncelere karşı ülkede yaşayan tüm etnik grupların bir arada yaşayabilmesi düşüncesini, Bosna fikri olarak tanımlamıştır. Bu düşüncesiyle aslında adil, eşitlikçi olduğu sonucuna varılmaktadır. Gerçekleştirilen mülakatlar neticesinde İzetbegoviç'in dürüst, sorumluluk bilinci olan, liyakate önem göstere, cesur, erdemli, hukuk kaidelerine uyan, tarafsız bir lider olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır. Hâsılı İzetbegoviç etik kodlardan ödün vermeyerek siyasal liderlere, siyasetçilere ve aslında toplumun tüm bireylerine karşı bir örnek teşkil ettiği sonucu ortaya koyulmuştur.

Aliya İzetbegoviç siyasal etik kuramları üzerinden ele alındığında, teleolojik bir yaklaşımın sahip olmadığı olduğu açıktır. Siyaseti, başarı, konfor, çıkar vs. olarak görmemiştir. Bununla birlikte hayatı boyunca bu anlayışa karşı durmuştur. Bosna Savaşı'nda düşmanın sıkıca tutunduğu anlayış teleolojik yaklaşımdır.

Deontolojik yaklaşım bağlamında Aliya İzetbegoviç öncelikli olarak I. Kant'tan ödev bilincinin kaynağı açısından ayrılmaktadır. Zira Kant'ın evrensel ahlak yasası İzetbegoviç de İslam inancı temellidir. Aliya İzetbegoviç'in etik anlayışı, İslam etiği ile tam bir uyum içerisinde. Erdem etiği üzerinde bakıldığında ise erdem kavramının İslam dinindeki karşılığı hasebiyle Farabi ve Gazali ile kaynaklık açısından uygundur. Fakat Platon ve Aristoteles'in tasavvur ettiği ideal devlet ya da toplum İzetbegoviç için ütopyadır. Çünkü bu anlayışta bulunan adalet, bilgelik, yiğitlik ve ölçülülük erdemi toplumun sınıflara ayrılmış belli bölümlerindeki insanların erdemleridir. İzetbegoviç

ütopyaları insani ve ahlâkı bulmamaktadır. Asıl hayatın dram olduğunu vurgulamaktadır. Batı erdem etiği anlayışında söz gelimi Platon'un sınıflı toplumu, insanları belirli kalıplara sokması, materyalist bir bakış ile kişilerin ahlâktan sıyrılması ve dolayısıyla şahsiyetin değil fonksiyonun esas olduğu anlayışı hâkimdir. İzetbegoviç bu durumu kabul edilemez bulmaktadır. Zira insan eşrefi mahlûkattır. Bir şahsiyeti vardır, bu şahsiyeti kazandıran asıl şey ahlâktır. Toplumu fonksiyonel olarak ele alan ve her sınıfın ayrı bir erdeme sahip olduğu düşüncesini materyalist bulmaktadır. Dolayısıyla İzetbegoviç'in siyasal etik kuramlarından, Batı'nın erdem anlayışı ile farklı yöndedir.

Siyasal etik konusunda toplumun bilinçli olması gerekmektedir. Zira toplumun etik bir siyaset talebi söz konusudur. Siyasetçilerin de bu yönde sözleri ve vaatleri vardır. İzetbegoviç'in bu anlamdaki duruşu ise, yöntemlerin sorgulanması yönündedir. Amaçlara ulaşmada yöntemlerin gözlenmesi ve sorgulaması gereğine inanmaktadır. Bu bağlamda toplumda etik kültürünün gelişmesi de önemli bir husustur. Toplumsal etik bilincinin gelişmesi ve geliştirilmesi için en önemli ve etkili araç ise eğitimidir. İzetbegoviç'in özellikle Müslümanların eğitilmiş olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte müspet eğitimin insanları yalnızca daha maharetli, becerikli ve alanında uzman yaptığını ancak daha fazla insan yapma konusunda eksik kaldığını düşünmektedir. Bu bağlamda eleştirel düşünme tarzı, sorgulama gücü, manevi ve ahlaki eğitimde olması gereği düşüncesi mevcuttur.

Değerler ile donatılarak yetişen insanların sorgulama gücü ve beklentileri siyasetçileri etkileme ve denetleme anlamında etkili olacaktır. İlk çocukluktan itibaren ailede başlayan, öğretilen etik kodlar, donanımlı bireylerin topluma kazandırılmasında önemli bir yeredir. Bunun yanında medyanın da siyasetçileri bir anlamda denetleme etkilerinin var olması da siyasetçileri, etik kaideler hususunda hassas olmaya iteceğinden önemli olmaktadır. İzetbegoviç'in Cumhurbaşkanlığı döneminde lehte ve aleyhte olan hiçbir habere sansür uygulamadığı ve buna da izin vermediği bilinmektedir. Bu durumu verimlilik olarak nitelendirmektedir.

Tüm bu özelliklerine bakıldığında Aliya İzetbegoviç etik bir siyasetin mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Kişiliği, siyasal yaşamı ve Bosna Savaşı'nda ki tüm uygulamalarından görülen, etik kodlara sahip, halk tarafından onaylanmış, kamu yararı-menfaati doğrultusunda etik yönetim anlayışıyla, siyasal etik açısından da dünyaya

örnek emsal teşkil edecek bir lider olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. İktidarın demokratik niteliğini her şeye rağmen korumayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (1993). Siyasal ahlâk ve devlet. T. Alkan (Der.), Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlık içinde (ss. 283-290). İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2011). Sokrates'ten jakobenlere batı'da siyasal düşünceler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağgöl, M. (2019). İbn haldun toplum devlet ve medeniyet tasarımı. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Ağırman, F. (2018). Aristoteles: devlet-birey ilişkisinde devletin önceliği. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 6 (13), 676-683.
- Ak, U. ve Ak, E. (2015). Gazali düşünce yapısında din-devlet ilişkisi. M. Akıncı ve G. N. Şafak (Der.), Türk islam siyasi düşüncesi kongresi bildiriler kitabı içinde (ss. 161-169). Aksaray: Aksaray Üniversitesi.
- Akdoğan, A. (2018). Psiko-sosyal açıdan aliya izetbegoviç'in din ve ahlâk düşüncesi. M. Hakkıoğlu, M. A. Tüzen, Ç. Doğan, Z. Şimşek ve F. Uyar (Der.), 1. Uluslararası bir bilge bir ülke sempozyumu içinde (ss. 69-95). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Akdoğan, A. ve Demirtaş, Ö. (2014). Etik liderlik davranışlarının etik iklim üzerindeki etkisi: örgütsel politik algılamaların aracı rolü. Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (1), 107-124.
- Akın, M. H. (2013). Aliya izetbegoviç'in siyaset felsefesi ve islâm. M. Akkuş Güvendi (Der.), Doğu batı arasında islam ideali vefatının 10. yılında aliya izetbegoviç sempozyum bildirileri içinde (ss. 55-63). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Akın, M. H. (2020a). Çağa iz bırakan önderler aliya izetbegoviç. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Akın, M. H. (2020b). Aliya izetbegoviç hikmet, özgürlük ve islam. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Akın, M. H. ve Karaarslan, F. (2015). Aliya izetbegoviç özgürlük mücadelecisi ve islâm düşünürü. İstanbul: Pınar Yayınları.

- Akıncı, A. (2013). Siyaset ahlâkı ile iş ahlâkına teorik bir bakış. “İş Gücü” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15 (2), 82-96.
- Aköz, S. (2018). Politika kavramının siyaset kavramı yerine kullanılması ve bilimsellik tartışmaları bağlamında devlet olgusuyla ilişkisi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (5), 160-180.
- Akpolat, Y. (2020). Kant’ın siyaset teorisi bağlamında siyaset ve darbe üzerine bir deneme. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 20 (15), 97-105.
- Aktan, C. C. (2009). Ahlâk ve ahlâk felsefesine giriş. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 1 (1), 38-59.
- Aktaş, K. (2014). Etik-ahlâk ilişkisi ve etiğin gelişim süreci. Uluslararası ve Sosyal Araştırma Dergisi, 1 (2), 22-32.
- Aktay, Y. (2017). Bir devlet adamı. Ö. H. Özalp, K. Gültürk, E. Kızıtaş (Der.), uluslararası aliya izetbegoviç sempozyumunda (ss. 33). İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Akyüz, Ü. (2009). Siyaset ve ahlâk. Yasama Dergisi, (11), 93-129.
- Alkan, N. (2006). Dayton sonrası bosna-hersek’te yapılan seçimler ve barış sürecine etkileri (1996-2006). F. Bayram, Ş. Yılmaz (Der.), avrasya etüdleri içinde (ss. 97-124). Ankara: Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- Alkan, T. (Der.). (1993). Siyasal ahlâk ve siyasal ahlâksızlık. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Apak, A. (1999). Amr b. el-as hayatı-şahsiyeti ve devlet adamlığı. (Doktora Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (74352).
- Arıkan, S. (2018). Türkçede ikili karşıtlık kavramları olarak “erdem ve kusur”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7 (1), 592-606.
- Arslan, S. (2015). Eğitim ve etik. International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic, 10 (7), 111-124.
- Aslan, Ş. B. ve Güngör, F. (2020). Uluslararası sosyal çalışma bağlamında kadına yönelen savaş tecavüzleri ve kolektif etmenleri. Toplum ve Sosyal Hizmet, 31 (2), 578-603.
- Atatorun, M. (2017). Uluslararası etik ve zygmont bauman. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (27), 320-344.

- Ateş, H. ve Oral, B. (2003). Kamu yönetiminde etik: kültürel temeller ve “örgütsel ruhçuluk” kuramı ekseninde bir analiz. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5), 55-71.
- Avcı, M. (2019). Senece etiğinde bilgi, erdem ve mutluluk ilişkisi. Temaşa Dergisi, (10), 67-76.
- Ayaz, A. (2008). Fârâbi’de siyaset felsefesi kaynakları ve etkileri. (Doktora Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (227163).
- Aydın Çağlıyan, E. (2019). Aristoteles nikomakhos’a etik: ahlâk ve siyaset üzerine bir inceleme. Sine Filozof Dergisi, 4 (8), 366-374.
- Badiou, A. (2006). Etik: kötülük kavrayışı üzerine bir değerlendirme. (T. Birkan. Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Başkan, N. (2013). Atabetü’l-hakayık bağlamında ahlâk kavramı ve tıp etiği. (Doktora Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (329867).
- Bayram, A. K. (2005). Modern etik ve siyaset. M. L. Şen, Ö. Köseoğlu, H. Biricikoğlu, F. Yurttaş (Der.), siyasette ve yönetimde etik sempozyumu içinde (ss. 43-55). Sakarya: Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Bayram, A. K. (2009). Modernlik ve sosyal bilimler: bilgi, iktidar, etik ve toplum. Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (1), 1-26.
- Bayram, A. K. (2013). Etik, ahlâk ve siyasal değerler. C. Vatandaş (Der.), Bilim ve ahlak içinde (ss. 13-33). İstanbul: Açılım Kitap.
- Bayram, F. (2016). Rahman sûresi’nin ikliminde ve komünizmin pençesinde bir ‘orman işçisi’: aliya’nın çocukluk ve gençlik yılları. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 12-20.
- Berke, Z. (2019). Modernliğin sıkıntıları ve sahicilik etiği: charles taylor. International Journal of Social Sciences, 3 (17), 78-88.
- Bertrand, A. (2018). Ahlâk felsefesi. (S. Zeki, Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bilge, M. (2012). Gelenekselden moderne etik ve siyaset. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (15), 97-108.
- Bircan, H. H. (2018). Aliya okumaları doğu batı arasında ahlâk aliya izetbegoviç düşüncesinde insan ve etik. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Bozan, M. (2019). Mesleki ahlâktan iş etiğine: kamuda değerler dönüşümü. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10 (20), 342-353.

- Büyüktaş, G. (2019). Kamu örgütlerinde çıkar çatışması sorununun önlenmesine yönelik etiksel bir yaklaşım. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2), 433-456.
- Canatan, K. (2009). Geleneksel siyaset ve devlet felsefesinin bir yorumu olarak “siyasetname” büyük devlet adamı nizamülmülk’ün devlet ve siyaset anlayışı üzerine. Turkish Studies, 4 (7), 194-220.
- Celep, A. (2018). Niccolo machiavelli bağlamında siyaset ve ahlâk ilişkisinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (5147989).
- Cevizci, A. (2001). Ortaçağ felsefe tarihi. İstanbul: Asa Kitapevi.
- Cevizci, A. (2008). Etiğe Giriş. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2018). Etik-ahlâk felsefesi. İstanbul: Say Yayınları.
- Çağman, E. (2016). Aliya izetbegoviç’e göre islam dünyasının gerileme sebepleri ve çağdaşlık. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 493-496.
- Çalışır, G. (2014). Siyaset ve iletişim bağlamında kitle iletişim araçları üzerine bir değerlendirme. M. Tosun ve N. Yılmaz (Der.), Siyaset bilimi ve disiplinlerarası ilişki içinde (ss. 221-259). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Çalışkan Akçetin, N. (2011). Emmanuel levines: ilk felsefe olarak etik. (Doktora Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (304065).
- Çankır, B. (2018). İslam kültürü ve batı kültürü sentezli “yönetmelik etik”. B. Darıcı, H. M. Ertuğrul, F. Ayhan (Der.), international conference on empirical economics and social sciences (ICEESS’18) içinde (ss. 106-121). Bandırma: Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi.
- Çetin, M. (2018). İslam’da din-siyaset ilişkisi (mâturidilik ekseninde). Ankara: Gece Akademi.
- Çetin, Y. (2020). Aliya izetbegoviç’in adalet anlayışı üzerine. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- ANTAKİİYAT, 3 (2), 178-196.
- Çetinkaya, H. (2007). Ahlâk ve politika insanlık ahlâkı düşmanlık politikası. İzmir: ARA-lık Yayınları.
- Çınar Özkan, S. (2019). Levinas’ta etik sonsuzluk, şiddet ve deida. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (28), 35-54.
- Çiftçi, A. (2014). Din-siyaset ilişkisi, M. Tosun ve N. Yılmaz (Der.), Siyaset bilimi ve disiplinlerarası ilişki içinde (ss. 145-221). İstanbul: Değişim Yayınları.

- Çil, H. (2019). Özgür ve bilge lider aliya izetbegoviç. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çilingir, L. (2020). Kant'ta siyasetin ahlâkileştirilmesi. Temaşa Felsefe Dergisi, (14), 28-47.
- Çimen, A. (2017). Amr b. âs'a yöneltilen eleştirilerin incelenmesi. Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (2), 245-270.
- Çinemre, S. (2013). Bir ahlâk eğitimcisi olarak lawrence kohlberg. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22 (1), 143-164.
- Çuhadar, C. (2007), Siyaset kavramının felsefi kökenleri. Dini Araştırmalar, 10 (30), 153-168.
- Dağcı, G. T. ve Dal, A. (2016). Soğuk savaş sonrası bosna-hersek bağımsızlık süreci ve aliya izetbegoviç. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (11), 107-129.
- Dalar, M. (2008). Dayton barış antlaşması ve bosna-hersek'in geleceği. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (16), 91-123.
- Dâver, B. (1993). Siyaset bilimine giriş. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Demirtaş, M. (2016). Antik yunan filozoflarındaki adalet anlayışının islam filozoflarına etkisi. Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, 9 (43), 2435-2449.
- Dinç, M. (2019). Etik kavramının türkiye'nin avrupa birliği'ne üyelik sürecinde türk kamu yönetimine yansımaları. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (590961).
- Doç. Dr. Cemile Haliloviç Tekin İle Yapılan Mülakat, 12-24 Ağustos 2021, 12.09.2021.
- Doç. Dr. Mirsad Turanoviç İle Yapılan Mülakat, 25.07.2021.
- Doğan, K. C. (2015). Ahilik teşkilatı, ombudsman ve etik ilişkisi. Global Journal of Economics and Business Studies, 4 (7), 28-36.
- Dr. Süleyman Gündüz İle Yapılan Mülakat, 23.08.2021.
- Durdu, Z. (2013). Türkiye'de siyasal kültürü anlamak. Ankara: Kadim Yayınları.
- Eroğlu, C. (1974). Siyaset kavramı hakkında bir deneme. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 29 (2), 113-130.
- Erol, E. G. (2012). Ortaçağ etik değerleri bağlamında bir uyarılma örneği olarak gülün adı filminin incelenmesi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (21), 221-230.
- Eryılmaz, B. (2008). Etik kültürünü geliştirmek. Türk İdare Dergisi, (459), 1-12.

- Esen, D. (2020). Teleolojik ve deontolojik kuram bağlamında işletmelerin etik çalışmalarının analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (1), 296-320.
- Evin, H. (2007). Education management and ethics. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (21), 106-114.
- Evkuran, M. (2003). Ortaçağ paradigması ve siyasal düşüncenin evrimi. Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (4), 37-58.
- Farabi, (2021). El- medînetü'l fâzıla. (B. Güneş, Çev.). İstanbul: Çağdaş Kitap.
- Feldman, F. (2016). Etik nedir. (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gediz Oral, B. (2011). Yolsuzlukla uluslararası alanda mücadele ve türkiye'de yolsuzlukla mücadelenin kurumsal yapısı. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30 (1), 163-192.
- Gençosmanoğlu, N. Y. (2011). Alperenler destanı. İstanbul: Türk Edebiyeti Vakfı Yayınları.
- Gök, S. G. (2018). Farklı inançlara sahip çalışanlar açısından çalışma ahlâkı değerlerinin iş performansı üzerindeki etkisi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gökçe, O. ve Örselli, E. (2011). Kamu yönetiminde etik ve etik dışı davranış algısı. İş Ahlâkı Dergisi, 4 (7), 47-63.
- Göktürk, İ. (2016). Çiçek ülkenin çiçek şehitleri: srebrenitsa katliamı. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 638-640.
- Göktürk, İ. (2019). Göklerin öğrencisi olmak: aliya'nın perspektifinden ideal insan. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (2), 199-214.
- Göküş, Ş., Koçoğlu, B., Atay, R. (2020). Aliya izetbegoviç'e göre bireyin ve toplumun eğitiminde kadının rolü. Türk Akademik Araştırmaları Dergisi, 5 (3), 325-357.
- Güleç, C. (2004). Politik psikoloji penceresinden siyaset ahlâkı, kimlik ve laiklik. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Gümrükçüoğlu, E. (2018). Magatma gandhi ve sessiz direniş. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (16), 378-393.
- Güngör, F. Ş. (2018). Levinas'ın öteki etiğini badio'nun hakikat etiği perspektifinden yeniden düşünmek. Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 8 (2), 365-377.

- Güzel, M. N. (2018). Antik demokrasi ve modern demokrasi kavramlarının kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 23 (38), 205-231.
- Halilović Tekin, C. (2012). Bosna-hersek devleti 1991-2011. Konya: Çizgi Yayınları.
- Haşlak, İ. (2006). Etik kongresinin ardından. Akademik İncelemeler Dergisi, 1 (1), 185-192.
- İlgaz, S. ve Bilgili, T. (2006). Eğitim ve öğretimde etik. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Fakültesi Dergisi, (14), 199-210.
- İsakoviç, Z. (2016). Aliya izetbegoviç 1925- 2003 biyografisi (M. Mete, Çev.). Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 149-194.
- İzetbegoviç, A. (2020a). Tarihe tanıklığım otobiyografik kayıtlar. (İ. H. Aydoğan ve A. Blekiç Aydoğan, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- İzetbegoviç, A. (2011). Konuşmalar. (F. Altun ve R. Ahmetoğlu, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- İzetbegoviç, A. (2017b). İslam deklarasyonu. (S. Crnovrsanin ve M. Crnovrsanin, Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- İzetbegoviç, A. (2017a). Köle olmayacağız. (R. Ademi, Çev.). İstanbul: Fide Yayınları.
- İzetbegoviç, A. (2019). Özgürlüğe kaçışım hapishaneden notlar (1983-1988). (E. Nurikiç, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- İzetbegoviç, A. (2020b). Doğu batı arasında islam. (E. Nurikiç, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kala, M. E. (2016). İzetbegoviç ve sartre’de tek kavram iki pergel: iki farklı özgürlük tasavvuru. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 313-333.
- Kansu, H. (2018). Aliya izetbegoviç’in başkomutanlığı ve askerlik hayatı. M. Hakkıoğlu, M. A. Tüzen, Ç. Doğan, Z. Şimşek ve F. Uyar (Der.), 1. uluslararası bir bilge bir ülke sempozyumu içinde (ss. 358,-359). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Kansu, H. (2017). Siyaset ve devlet adamı aliya. Ö. H. Özalp, K. Gültürk, E. Kızıtaş (Der.), uluslararası aliya izetbegoviç sempozyumu içinde (ss. 207-209). İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kant, I. (1960). Ebedî barış üzerine felsefî deneme. (Y. Abadan ve S. L. Meray, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Kant, I. (2002). Ahlâk metafiziğinin temellendirilmesi. (İ. Kuçuradi, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kantarcı, Z. (2014). En iyi yönetime giden yol: aristoteles'in siyaset felsefesi. Mavi Atlas, (2), 21-39.
- Karasu, M. A. (2008). Bir kentin ölümü: kentkırım (bosna-hersek örneği). Çağdaş Yerel Yönetimler, 17 (3), 51-64.
- Karazeybek, F. (2008). Kur'an'da toplumsal düzene yönelik emir ve yasakların ahlâki arka planı. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (218790).
- Kart, B. (2016). Etik politikayı önceler mi? aristoteles'in yanıtı ve günümüzde politika. Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, (4), 112-134.
- Keleş, R. (2010). Türk edebiyatı'nda nasihat. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 17 (44), 183-209.
- Kesgin, A. (2009). Etik üstüne. Dini Araştırmalar, 12 (35), 143-160.
- Kınsün, A. (2017). İlk islam ahlâki incelemeleri bağlamında ahlâk sosyolojisi. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (471057).
- Koca, S. (2016). Ahlâk kavramı üzerinden etimolojik ve semantik bir araştırma. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 57 (2), 121-135.
- Kınalızâde, A. Ç. (2020). Ahlâk-ı alâî. (M. Demirkol, Çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Korkmaz, A. ve Temel, F. (2014). Bir lider ve eylem adamı olarak aliya izetbegoviç. türk dünyası bilgeler zirvesi: gönül sultanları buluşması içinde (ss. 367-378). Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajandası (TDKB)
- Köktürk, E. (1994). Siyasette erdem ve erdemsizlik. Sosyal Demokrat Dergisi, 71, 16-18.
- Kuçuradi, I. (2003). Etik ve etikler. Türkiye Mühendislik Haberleri, 1 (423), 7-9.
- Kuran-ı Kerim; Bakara: 2/188.
- Kuran-ı Kerim; Hud: 11/112.
- Kuran-ı Kerim; İsra: 17/3.
- Kuran-ı Kerim; Maide: 5/8.
- Kuran-ı Kerim; Nalh:16/90.
- Küçük, Ö. (2020). Marx, durkheim ve weber'de bilim, etik ve siyaset gerilimi ve sosyolojik bireycilik: klasik sosyolojik gelenekte bir diyalog girişimi. Sosyoloji Araştırma Dergileri, 23 (1), 94-129.

- Küçükalp, D. (2008). Erdem etiği ve politika. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27 (1), 71-83.
- Limon, A. (2018). Aliya izetbegoviç'te din ve ahlâk. M. Hakkıoğlu, M. A. Tüzen, Ç. Doğan, Z. Şimşek ve F. Uyar (Der.), 1. uluslararası bir bilge bir ülke sempozyumu içinde (ss. 140-145). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Machiavelli, N. (2014). Prens. (H. İlhan, Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Maghaminiya, M. (2013). Hukuk bilimi ve etik, C. Vatandaş (Der.), Bilim ve ahlak içinde (ss. 105-127). İstanbul: Açılım Kitap.
- Mahmutoğlu, A. (2009). Etik ve ahlâk; benzerlikler, farklılıklar ve ilişkileri. Türk İdare Dergisi, 81 (463-464), 225-250.
- Montesqueu, (2017). Kanunların ruhu üzerine. (H. Â. Yücel, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mulaosmanoviç, A. (2016). Aliya izetbegoviç'in duruşu. (C. Braçkoviç, Çev.). Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 67-72.
- Ocak, H. (2011). Bir ahlâk felsefesi problemi olarak erdem kavramına yüklenen anlamın ilkçağ'dan ortaçağ'a evrimi. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (11), 79-101.
- Ocaktan, O. (2016). Devlet adamı olarak aliya izetbegoviç. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 97-103.
- Odabaş, U. K. (2019). Eudaimonia'nın sokratik görünümü: erdem bilgidir ve hiç kimse bilerek kötülük yapmaz. Atatürk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (1), 93-102.
- Oktay, C. (1998). Siyaset yazıları "hum zamirinin serencamı" ve diğerleri. İstanbul: Der Yayınları.
- Orçan, M. (2016). Materyalist çağın erdemli ruhu bir 'bilge gezegen'i aliya (1925-2003). Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 6-11.
- Orçan, M., Ademi, R., ve Balcı, M. (2016). Aliya'nın düşünceleri üzerine dr. hilmo neymarliya'nın değerlendirmeleri. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 73-77.
- Orçan, M., Ademi, R. ve Balcı, M. (2016). Begoviç'in torunu naca berberoviç ile konuşma. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 104-105.

- Orçan, M., Ademi, R. ve Balcı, M. (2016). İzzetbegoviç'in hapishane arkadaşı ve dostu hasan çengiç'le konuşma. (Cenana Braçkoviç, Çev.). Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 21-35.
- Önkal, A. (2003). Tahkim olayı üzerine bir değerlendirme. İslâm, San'ât, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsî (İstem), 2, 33-68.
- Örnek, Ali. (2020). Nato sevdalısı, nazi yandaşı: aliya izzetbegoviç, 05.11.2021 tarihinde <https://haber.sol.org.tr/dunyadan/nato-sevdalisi-nazi-yandasi-aliya-izzetbegovic-haberi-34806> adresinden erişildi
- Özcan, M. (2017). Değişim ve süreklilik bakımından balkan islamı: aliya izzetbegoviç üzerine bir çalışma. (Doktora Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (485667).
- Özçelik, D. (2019). Aristoteles ve kınalızade ali efendi'de bireysel ve siyasal bir erdem olarak adalet. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (3), 3-10.
- Özdemir, G. (2014). Bir bilim dalı olarak siyaset bilimi, Ö. Kutlu (Der.), Siyaset bilimine giriş içinde (ss. 19-60). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Özdemir, H. A. (2005). Son peygamber'in (s.a.v.) son mesajı olarak vedâ hutbesi. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 5 (4), 95-112.
- Özdemir, M. (2008). Kamu yönetiminde etik. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (7), 179-195.
- Özdenören, R. (2016). Mostar köprüsü'ne bir roman taslağı. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 631-634.
- Özgün, C. ve Uluçakar, M. (2020). Platon ve farabi'nin devlet anlayışlarının günümüz siyaset perspektifinden karşılaştırılması. International Journal of Economics Administrative and Social Sciences, 3 (1), 1-16.
- Özgür, B. (2010). Kamu yönetimi denetçilerinde etik kültürün geliştirilmesi. Denetim Dergisi, (5), 17-32.
- Öztekin, A. (1996). Yönetim ve liderlik. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (1), 183-194.
- Özturan, H. (2011). Etik ile ahlâk arasında: türkçe ahlâk felsefesi literatürüne dair etik kavramı kullanımı üzerine bir değerlendirme. Türkiye Araştırma Literatür Dergisi, 9 (17), 169-202.
- Öztürk, H. (2016). Yıldızların altında yatan adam. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı), 718-727.

- Öztürk, N. K. (2004). Machiavelli- weber perspektifinde siyasal liderlik etiği. Amme İdaresi Dergisi, 37 (2), 13-30.
- Paslı, İ. H. (2018). Bosna savaşı'nın ingiliz parlamentosundaki yansımaları ve aliya izetbegoviç. M. Hakkıoğlu, M. A. Tüzen, Ç. Doğan, Z. Şimşek ve F. Uyar (Der.), 1. uluslararası bir bilge bir ülke sempozyumu içinde (ss. 360-378). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Peters, F. E. (2004). Antik yunan felsefesi terimler sözlüğü. (H. Hünler, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Pınarbaşı, E. (2020). Siyaset ile ahlâk arasındaki gerilimi yumuşatma çabası olarak 'kirli eller' kavramı. Bilgi Soysal Bilimler Dergisi, 22 (1), 1-13.
- Pieper, A. (1999). Etiğe giriş. (V. Atayman ve G. Özen Sezer, Çev.). Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Poyraz, H. (2011). Medyada "ahlâk"ı aramak. İş Ahlâkı Dergisi, 4 (8), 115-128.
- Prof. Dr. Ismail Bardhi İle Yapılan Mülakat, 18.10.2021
- Prof. Dr. Mustafa Kahramanyol İle Yapılan Mülakat, 22.08.2021.
- Prof. Dr. Rahman Ademi İle Yapılan Mülakat, 27.08.2021.
- Russell, B. (2014). Etik, toplum, siyaset. (F. Sezer, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rüzgar, N. (2020). İslam geleneğine göre yöneticilerin ve liderlerin taşıması gereken özellikler. Acedemic Review of Humanities and Social Sciences, 3 (1), 72-96.
- Saklı, A. R. (2018). Kınalızade ali efendi'nin ahlâk-ı alai (devlet ve aile ahlâkı) adlı eserinin incelenmesi. Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 2 (1), 147-152.
- Sam, R. (2010). Siyasi değer ve siyasi etik. İstanbul: Ezgi Kitapevi.
- Sarıbay, A. Y. (2020). Politik teori, modernite ve etik. Doğu Batı Dergisi, (4), 55-60.
- Sarıtaş, K. (2018). Bosna'nın kurucu metni "tarihe tanıklığım" ve aliya izetbegoviç. M. Hakkıoğlu, M. A. Tüzen, Ç. Doğan, Z. Şimşek, ve F. Uyar (Der.), 1. uluslararası bir bilge bir ülke sempozyumu içinde (ss. 395-412). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Sayılanoğlu, S. S. (2015). Yerel siyasette etik kültürünün gelişimi ve toplum üzerindeki etkileri. Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi, (37), 113-127.

- Senemoğlu, O. (2016). Antik yunan siyasi düşüncesinde insan doğası ve toplum anlayışı: platon ve aristoteles. İnsan&İnsan Bilim Kültür Sanat Dergisi, 3 (10), 42-63.
- Şafi, İ. (2018). Adalet ve siyaset ilişkisi üzerine. Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (12), 63-74.
- Şahin, E. (2010). Platon ve fârâbî’de aristokrasi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51 (1), 111-130.
- Şahin, M. O. (2015). Eski yunan’da siyasi düşünce. Ö. Kutlu ve B. Karagöz Yerdelen (Der.), Siyasal düşünceler tarihi içinde (ss. 49-81). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Şenel, A. (1993). Siyasal ahlâk: kapsamı, açmazları, tipolojisi. T. Alkan (Der.), Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlık içinde (ss. 257-283). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tataroğlu, M. (2002). Kalkınma sürecindeki toplumlarda politikacıların ahlâki çıkmazı. Amme İdare Dergisi, 35 (3), 75-89.
- Taylor, C. (2011). Modernliğin sıkıntıları. (U. Canbilen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tek, T. (2013). Aliya izetbegoviç’in bir siyasi projesi olarak demokratik hareket partisi (sda). M. Akkuş Güvendi (Der.), doğu batı arasında islam ideali vefatının 10. yılında aliya İzetbegoviç sempozyum bildirileri içinde (ss. 65-72). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Tepe Küçükoğlu, M. (2012). Etik değerler ve etiğin kurumsallaşması. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4 (1), 177-185.
- Tepe, H. (2020). Bir felsefe dalı olarak etik: etik kavramı, tarihçesi ve günümüzde etik. Doğu Batı Dergisi, (4), 11-27.
- Toka, T. (2018). Fârâbî ve kant’ın siyaset felsefesinde toplum ve hukuk. Felsefe Arkivi, (48), 21-44.
- Toktaş, F. (2016). Yenilikçi müslüman düşünür olarak aliya izetbegoviç. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (44), 7-45.
- Topakkaya, A. (2008). Adalet kavramı bağlamında aristoteles-platon karşılaştırılması. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (6), 27-46.
- Topçu, N. (2020). Ahlâk. İstanbul: Dergah Yayınevi.
- Turan, Ş. (1993). Tarih boyunca siyasal ahlâk, T. Alkan (Der.), Siyasal ahlak ve siyasal ahlaksızlık içinde (ss. 315-338). İstanbul: Bilgi Yayınları.

- Türk Dil Kurumu. (2020). Erişim Adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Türker, Ö. ve Aksu, İ. (2018). Fârâbî felsefesinin temel erdemleri. Edebali İslamiyet Dergisi, 2 (4), 25-51.
- Uğurlu, C. T. (2009). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerin etik liderlik ve örgütsel adalet davranışlarının etkisi (hatay ili örneği). (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Ulukütük, M. (2019). Aliya izetbegoviç'in siyasi ontolojisi. Academic Review of Humanities and Social Sciences, 2 (1), 47-64.
- Ural, Ş. (2020). Epistemolojik açıdan değerler ve ahlâk. Doğu Batı Dergisi, (4), 45-53.
- Usta, A. (2010). Kamu görevlisinin etik amaç ve ahlâki yükümlülüğüne yönelik bir değerlendirme. Türk İdare Dergisi, (468), 159-181.
- Usta, A. (2011). Kuramdan uygulamaya kamu yönetiminde etik ve ahlâk. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (2), 39-50.
- Uyanık, M. (2003). Felsefi düşünceye çağrı. Ankara: Elis Yayınları.
- Uzun. Y. (2021). Değer odaklı yönetim anlayışına dair bir okuma: nizamulmülk'ün siyasetname'sinden günümüze etik yönetim esasları. Hitit Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (1), 263-286.
- Ülken, H. Z. (2020). İslam felsefesi eski yunan'dan çağdaş düşünceye doğru kaynakları ve etkileri. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ünal, A. (2006). Srebrenica: modern çağın kerbelası. Tezkire, (42), 161-176.
- Ünal, H. (2016). Adil savaş ile adaletsiz barış arasında aliya izetbegoviç. Hece Dergisi, 229 (Özel Sayı). 108-115.
- Weber, M. (2017). Meslek olarak siyaset. (L. Özşar, Çev.). Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları.
- Yaran, C. S. (2016). Ahlâk ve etik. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yazar, N. (2015), Gazzâlî'nin nasihatü'l- mülûk adlı eserinde hükümdarlık teorisi. M. Akıncı ve G. N. Şafak (Der.), Türk islam siyasi düşüncesi kongresi bildiriler kitabı içinde (ss. 149-159). Aksaray: Aksaray Üniversitesi.
- Yener, D. ve Aslan, C. (2018). "Sevdalinka" ve "insanlık ayağa kalk" romanlarında bosna savaşı'ndaki toplumsal yapı ve ilişkilerin oluşumsal yapısalci eleştirisi. Journal of Awareness, 3 (2), 13-50.

- Yıldırım, A. (2019). Ödev etiğinin dini etik açısından değerlendirilmesi. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Özel sayı, 508-519.
- Yıldırım, A. ve Önen, S. M. (2014). Kamu yönetiminde etik denetimi: oecd ilkeleri örneği. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5 (1), 103-126.
- Yıldırım, G. ve Kadioğlu, S. (2007). Etik ve tıp etiği temel kavramları. Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 29 (2), 7-12.
- Yıldız, E. ve Yurt, E. (2018). Platon'un devlet-toplum-insan anlayışı. Tabula Rasa, (29), 125-139.
- Yıldız, H. (2015). Platon'un siyaset felsefesinde yönetici ahlâkı. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5 (13), 154-173.
- Yıldız, N. (2010). Etik ile ahlâk ayrımı. Felsefe Arkivi, (35), 23-36.
- Yılmaz, L. ve Arap, İ. (2006). Yeni kamu yönetimi anlayışının yeni kurumu: kamu görevlileri etik kurulu. Amme İdaresi Dergisi, 39 (2), 51-69.
- Yılmaz, N. (2013), Siyasal etik üzerine kavramsal bir değerlendirme. C. Vatandaş (Der.), Bilim ve ahlak içinde (ss. 35-61). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yılmaz, N. ve Aksoy, M. (2017). Ethics in politics: political virtues of citizens and politicians. The Journal of International Scientific Researches, 2 (7), 19-23.
- Yılmaz, N. ve Doğan, K.C. (2013). Max weber'de etik siyaset ilişkisi. International Periodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turkic. 8 (6), 881-893.
- Yılmaz, N., Doğan, K. C. ve İnankul, H. (2013). Tek parti iktidarı döneminde (1923-1946) bürokrasi ve siyaset ilişkisinin weberyan değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27 (3), 263-284.
- Yoldaş, Y. (2011). Toplum ve siyaset. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yorulmaz, H. (2016). İzetbegoviç ailesinin bilinmeyenleri. Hece Dergisi, 229. (Özel Sayı), 84-96.
- Yüksel İnal, G. (2012). Kamu yönetiminde merkezileşmiş bir otorite olarak kamu görevlileri etik kurulu. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi. (322403).

- Yüksel, C. (2005). Devlette etikten etik devlete: kamu yönetiminde etik kavramsal çerçeve ve uluslar arası uygulamalar cilt 1. İstanbul: Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği Dizini.
- Yüksel, C. (2006). Kamu yönetiminde etik ve türk kamu yönetiminde etik hakkında yeni yasal düzenlemeler. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 64 (2), 167-212.
- Yüksel, C. (2010). Siyasette etik dünyada ve türkiye’de siyasette etik, siyasetin finansmanı, altyapı ve uluslar arası uygulamalar. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Zengin, Z. S. (2016). İslam, ahlâk ve etik. İ. E. Sula (Der.), islam’da ahlâk ve etik kavramsal ve kuramsal tartışmalar semineri 2 içinde (ss. 5-10). Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını.

EKLER

**Ek 1. PROF. DR. MUSTAFA KAHRAMANYOL⁶⁶¹ İLE YAPILAN
MÜLAKAT, 22 AĞUSTOS 2021**

MERVE BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ile nasıl ve nerede tanıştınız? Tanışmanız sizin üzerinizde nasıl bir intiba bırakmıştı?

MUSTAFA KAHRAMANYOL: 1993 yılında rahmetli Süleyman Demirel tarafından Başbakanlık Balkan İşleri Uyumlaştırıcısı olarak görevlendirildim. O yıl, resmi görevim çerçevesinde olarak rahmetli İzetbegoviç ile tanıştım. Müstesna ve kendisini insanlık dâvâsına adanmış biri kişi olarak izlenim edindim.

İlk tanıştığımızda, yalnız otururken birçok konuda sohbet ettik. Bir ara sunu sordu: “Hocam, bizden kaç kişi var Türkiye’de?” (Bosna kökenli göçmenleri kastediyordu). “Yetmişaltı milyon Beyim” dedim. “Anlamadım” dedi. “Efendim, Her Türk bir Boşnak ve her Boşnak bir Türk sayılır. Türkiye’de ayrılıkçı düşünceler zararlıdır. Sizin arkanızda, sadece muhacirlerin değil, koca bir milletin bulunması siyaseten daha faydalıdır.” diye cevapladım. Uzun bir süre önüne baktıktan sonra gözlerini bana çevirdi ve “Şimdi anlıyorum. Siz Atatürk gibi düşünüyorsunuz. Anlaşılan bizim de bu yolda yürümemiz lâzımdır!” dedi.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ve ahlâk deyince ne anlıyorsunuz? Ahlâki yapısının oluşumunda hangi unsurlar belirgin olmuştur ve bu oluşumda dinin konumu sizce nedir?

KAHRAMANYOL: Daha önceleri İzetbegoviç’in bâzı eserlerini okumuş ve etkilenmiştim. İzetbegoviç, çocukluğundan beri ayrımcı ve baskıcı siyasî idarelerin yaptırımlarına karşı hürriyet ve adâlet özlemi içinde yaşamış bir kişi olarak, buradan çıkış yolları aramaya başlamıştır. Seçkin bir Müslüman ailenin mensubu olarak da İslâm’ı çok iyi tanımak ve yaşamak imkânını bulmuş ve elbette ki bu pencereden bakarak insanlığa hizmet edecek hakikatı da İslâm’da aramıştır. Bu itibarla da hayatı bütünüyle saf ahlâk çerçevesinde yaşamağa çalışmıştır. Sadece yaşamağa çalışmamış, zulüm görmek pahasına, bunu çevresine de öğretmiştir.

⁶⁶¹ 1934 yılında Yenipazar’da doğmuştur. 1963’te Bursa Erkek Lisesi’ni, 1970 yılında Hacettepe Tıp Fakültesi’ni bitirmiştir. 1970-71 yılında Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nde stajyer tabip teğmen olarak hekimlik mesleğine başlamıştır. 1993 yılında Süleyman Demirel tarafından Başbakanlık Balkan İşleri Uyumlaştırıcısı olarak görevlendirilmiştir. Bu resmi görevle birlikte Aliya İzetbegoviç ile yakın temaslar gerçekleştirmiştir. İyi derecede Boşnakça, Sırpça, İngilizce bilmektedir.

BAHADIR: Güç ve değer kavramları üzerinden hareket edilirse Aliya İzetbegoviç'in siyasete bakış açısı hakkında neler söylenilebilir? Değer öncelikli bir siyasi duruşa sahip olduğunu söyleyebilir miyiz?

KAHRAMANYOL: Hiç şüphe yok ki söyleyebiliriz. Rahmetli İzetbegoviç'in hayatına ve eserlerine bakılacak olunursa, güç peşinde koşmamış olduğunu, siyasete bir zaruret olarak girdiğini rahatça söyleyebiliriz. Elbette ki insanî ve dolayısıyla İslâmî değerler hayatında her şeyden önce yer almıştır. O bir ebedî ahlâk ülkücüsü idi.

BAHADIR: Ahlâki ölçüler (adalet, eşitlik, özgürlük, erdem, hukukilik, sorumluluk, dürüstlük, tarafsızlık, liyakat, cesaret, hoşgörü vb) üzerinden bakıldığında Aliya İzetbegoviç'in siyaset önderliği nasıl tarif edilebilir?

KAHRAMANYOL: Ahlâk değerleri önde yer alınca, bir siyasetçinin günümüz siyaset ortamında çok başarılı olması elbette ki beklenemez. Üstelik, İzetbegoviç'in çevresi servet, bilgi ve tecrübe konusunda çok yetersizdi. Onlar sadece ülküleri uğruna her şeylerini fedaya hazır ülkücülerdi. Uzaktaki dostların bile hesaplı yardımları sınırlı iken, iki yüzlü Batı Dünyası'nın husumeti her işte kendisini belli ederken, maddî mânâda başarılı olmak söz konusu olamaz. Ancak, İzetbegoviç başta büyük bir eritme saldırısına marûz kalmış olan Boşnaklar'ın ruhunu uyandırmış ve zirvelere çıkarmıştır. Daha da ötesinde, Dünya'da öncelikle Müslümanlar'ın ve sonra da birçok insanın ruhunda umutlar uyandırmıştır.

Kendisinin de kabulü var olduğundan, burada rahatça şunu da eklemek mümkündür: "Beşer şaşar!" Yâni, Ali Beg de bir insan idi.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in insan hakları hususundaki anlayışı konusunda neler söyleyebilirsiniz?

KAHRAMANYOL: Aliya İzetbegoviç, insan haklarının günümüzdeki en büyük savunucusu olmuştur.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç nasıl bir savaş ahlâkına sahipti? Bu bağlamda Bosna Savaşı'nda nasıl bir duruş sergilemiştir?

KAHRAMANYOL: Ali Beg, savaşı bir "nefsi müdafaa" olarak kabullenmek mecburiyetinde kalmıştır. O yüzde de çok değişik ortamlardan, komünistler, Hırvatlar, Sırp ve diğer insanlar arasından taraftar bulmuştur. Bosna için canlarını feda eden Müslüman olmayan insanlar az değildir. Ayrıca, Bosna ordusunda Boşnaklar'ın yanı sıra Hırvat ve Sırp asker, subay ve general de vardı. Bu anlayışı uygulamak Ali Beg

bakımından psikolojik olarak zor olduğu gibi, Sırp ve Hırvat kökenli asker ve subaylar bakımından da çok zor idi. Aslında bu ikinciler bakımından, Boşnaklar'la aynı safta olmak birer kahramanlık davranışı sayılmalıdır. Onlara selâm olsun.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç hem içeride, hem de dışarıda (savaş döneminde dâhil) izlediği siyasette hatalar var mıydı? Varsa nelerdir?

KAHRAMANYOL: İmkânsızlıklar ve Batı'nın derin düşmanlığı ortamında başarı ihtimali çok az idi. Kaldı ki Ali Beg bir asker de değildi. Burada, 1996 yılının sonbaharında ABD Dışişleri Bakanı'nın yardımcısı Büyükelçi Nancy EllyRaphel'e söylediklerimi tekrar etmek istiyorum:

“Siyasetinizin içeriğini ve uygulamasını hiç anlayamıyorum. Saçma işleriniz var. Balkanlar'da, İzetbegoviç hariç, devlet başkanlarının tamamı komünist gençlik ve parti saflarında yetişmiştir. Siz bunların tümü ile iyi ilişkiler içindesiniz. Sadece İzetbegoviç'i dışlıyorsunuz. Ama İzetbegoviç size rağmen kısmen başarılı olmuştur. Ne yazık ki İzetbegoviç bir Atatürk değildi. Atatürk Batı'yı yenip denize dökmüş, İzetbegoviç ise, başta artan sefalet ve can kayıpları gibi insanî mülâhazalar yüzünden, Deytin Antlaşması denen Bosna'nın idam fermanını kabullenmek zorunda kalmıştır!”

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in Doğu ve Batı Medeniyetlerine bakışı hakkında neler söyleyebilirsiniz? İslâm'ı bu medeniyetler arasında nereye yerleştirmektedir?

KAHRAMANYOL: Konu çok geniştir. Kısaca söylemek gerekirse, Roma'nın mirasçıları kendilerinden olmayanlara kötü muamele etmekte sakınca görmezler. İslâm'ın kendisi ise, böylesi bir zilletten münezzehtir. Tüm zamanların Müslüman siyasetçilerinin çoğunu bu mülâhazadan hariç tutmak gerekir. Zîrâ, onların arasında İslâm'ı temsil eden azdır.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç siyasal önder ve düşünür olarak ele alındığında, sizce Bosna-Hersek'e, dünya siyasetine ve İslâm dünyasına nasıl bir miras bırakmıştır?

KAHRAMANYOL: Ali Beg, inanmışlık, ülkücülük, azim ve sadelik bırakmıştır. Eserleri bütünüyle erişilmesi mümkün ülküleri anlatır. Ama insanlar, özellikle Müslüman geçinenler okumazlar.

Allah rahmet eylesin.

BAHADIR: Teşekkür ederim.

Ek 2. PROF. DR. RAHMAN ADEMİ⁶⁶² İLE YAPILAN MÜLAKAT, 27 AĞUSTOS 2021

MERVE BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ile ne zaman, nerede ve nasıl tanıştınız? Tanışmanız sizin üzerinizde nasıl bir intiba bıraktı?

RAHMAN ADEMİ: Savaşın başlamasıyla beraber hem Aliya İzetbegoviç hem diğer yetkililer sıkça Ankara'ya gelirlerdi. Burada olduğumda tercümanlık yapardım. Kendisi hakkında çok fazla bilgi sahibi değildim. Ancak en etkileyici tarafı mütevazı oluşuydu.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in kişiliği, duruşu, karakteri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

ADEMİ: Her şeyden evvel o iyi bir Müslüman olmaya çalışan bir insandı. İslam, güzel olanın diğer adıydı onun için. Buna bağlı olarak o tüm davranışlarında Müslümanca tutum sergilemeye çalıştı.

Partisinin gençlik kollarının düzenlediği bir toplantısında, kendisine yapılan aşırı tezahüratları susturarak şunları söyledi: “Değerli gençler, insanları yüceltmekten vazgeçip dünyanın ve Müslümanların durumuna odaklanın. Sizlerin yaşında iken bizler, II. Dünya Savaşı sırasında bu gibi konular üzerine kafa yorduk. Üç konu hakkında da bir tahminde bulunduk: Birincisi faşizmin kısa süre sonra marjinal hale geleceğini, ikincisi komünizm ve dolayısıyla da ateizmin gerileyeceğini, üçüncüsü İslam'ın yeniden dünyaya hâkim olacağını. İkisinde tam isabet, üçüncüsünde ise epeyce doğru bir tahmin yürütmüştük.”

Bu sözler günümüz “idol” peşindeki gençlere ve hatta diğer insanlara iyi bir rehber niteliğinde olduğunu düşünüyorum.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ve etik (ahlâk) deyince ne anlıyorsunuz? Kendisinin etik (ahlâk) görüşleri hakkında neler söylenebilirsiniz ve bu görüşleri oluşturan unsurlar sizce nelerdir?

ADEMİ: Bunun tezahürü birçok alanda mevcuttur. Aliya, kendisini yargılayıp haksız şekilde mahkûm eden hâkim ve savcılara karşı hiçbir şekilde intikam duygusu

⁶⁶² Rahman Ademi, 1968 yılında Makedonya'nın Gostivar ilinde dünyaya gelmiştir. İlk ve ortaokul eğitimini orada Rostuša'da (Makedonya'da bir belde), lise eğitimini Saraybosna tamamladıktan sonra Üniversite eğitimi için Türkiye'ye gelmiştir. Lisans, Yüksek lisans ve Doktora eğitimlerini Ankara Üniversitesi'nde almıştır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde Tarih Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Boşnakça, Sırpça, Bulgarca, İngilizce bilmektedir. Aliya İzetbegoviç'in Türkiye ziyaretlerinde bazı zamanlar kendisine tercümanlık yapmıştır.

içinde olmamıştır. Kendi sözleriyle ifade edecek olursak o, onları siyasetçi olarak affetmiş, ancak insan olarak affetmemiştir. Devlet yönetimini zenginleşme aracı olarak asla görmemiştir. Savaş esnasında ve sonrasında halkın ortalama standardına yakın bir hayat tarzı sürdürmeye dikkat etmiştir.

Ordusunun güçlendiği ve imkân sahibi olduğu halde, ona intikam emri vermemiştir. Bunu sadece Müslüman olduğundan dolayı yapmadığını da ifade etmiştir.⁶⁶³

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in siyasete bakış açısı hakkında neler söylenilebilir? Bu bakış açısı üzerinden sizce etik (ahlâk) kavramını, siyasette nasıl konumlandırmaktadır?

ADEMİ: Aliya için siyaset İslam’ın kurallarına uymaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Her şeyin sonu kesin olarak olduğuna göre iktidarın sonu da kaçınılmaz olarak gelecektir. Ve önce halk önünde sonra da Hakk önünde hesap verilecektir. Siyaseti bu kaçınılmaz son ve kaçınılmaz hesap günlerine uygun olarak yapılmalıdır.

BAHADIR: Etik ilkeler-kodlar (adalet, eşitlik, özgürlük, erdem, hukukilik, sorumluluk, dürüstlük, tarafsızlık, liyakat, cesaret, hoşgörü vb.) üzerinden bakıldığında Aliya İzetbegoviç’in siyasal liderliği nasıl tarif edilebilir?

ADEMİ: Kendisi iyi bir Müslüman olmasına ve Boşnak Müslümanların orada mutlak çoğunluk olmasına rağmen, Bosna Hersek devletini herkesin ortak vatani olduğuna inanmakla kalmadı, öyle olması için var gücüyle gayret etti. Savaş halinde dahi, basın dâhil, tüm muhalefete karşı herhangi bir baskı, yasaklama veya sansür uygulamadı. Şehrin yoğun bir bombardıman altında iken eşi ile beraber sokaklarda yürüdüğü zaman “başınıza bir şey gelmesinden korkmaz mısınız?” sorusuna karşı, “evet korkuyorum, ancak ben bir liderim ve halkıma moral vermekle de görevliyim” diye cevap vermiştir.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in insan hakları hususundaki anlayışı adına neler söyleyebilirsiniz?

ADEMİ: Aliya ömrünün neredeyse sonuna kadar insan hakları bakımından mağdur yaşamıştır. Bu sebepten dolayı en azılı muhalefete ve hatta düşmanlarına karşı olan davranışında temel insan haklarından taviz vermemiştir. Onun için insan “eşref-i mahlûkat” olması dolayısıyla değerlidir ve öyle kalmalıdır.

⁶⁶³ Alman Stern dergisine Kasım 1994 yılında verdiği mülakat.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in siyasal portresi üzerinden bakıldığında, lideri olduğu parti SDA (Stranka Demokratske Akcije- Demokratik Eylem Partisi) ve parti arkadaşları arasındaki uyum veya ilişki nasıldır? Siyasal duruş anlamında partinin kimliği ve gayesini nasıl değerlendirirsiniz?

ADEMİ: Her şeyden evvel onun siyasi dava arkadaşlarının çoğu aynı zamanda fikir ve hapisane arkadaşlarıdır. Yakın arkadaşlarının da ifade ettiği gibi o hapishanede siyasete hazırlanmaktaydı, zira zulmün sonu yakında olduğunu hissediyordu. O gerçekten de “eşitler arasında birinci” olmaya gayret ediyordu ve arkadaşlarıyla sürekli olarak istişare halinde olmaya çalışıyordu.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç nasıl bir savaş ahlâkına sahipti? Bu bağlamda Bosna Savaşı'nda (1992-1995) nasıl bir duruş sergilemiştir?

ADEMİ: Savaş ahlâkı maalesef bugün Müslümanların iyi sınav veremedikleri bir husustur. Aliya, halkının bulunduğu olağanüstü zor şartlara rağmen ahlâktan taviz vermemiş, bu hususu tüm silah ve siyaset arkadaşlarına daima hatırlatmıştır. Boşnak ordusunun hâkim olduğu bölgelerde tüm kiliseler ayakta kalmıştır, din adamlarına, yaşlılara, kadın ve çocuklara karşı bir şiddetin uygulanmasına asla müsaade etmemiştir. Buna rağmen yanlış yapanları cezalandırmaktan geri durmamıştır. Mesela Saraybosna'nın savunmasında büyük kahramanlıklar gösteren Muşan Topaloviç'e karşı, sivil Sırp'ları siper kazmaya zorladığı için askeri operasyon düzenlenmiştir. Aynı şekilde ordu birliklerini ziyaret ettiğinde, düşmanın vahşi davranışlarına karşı insan şerefini ayakta tutmak kendilerinin vazifesi olduğunu hatırlatırdı.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in Doğu ve Batı Medeniyetlerine bakışı hakkında neler söyleyebilirsiniz? Sizce İslâm'ı bu medeniyetler arasında nereye yerleştirmektedir?

ADEMİ: Aliya İslâm'ı Doğu'nun mistisizmi ve Batı'nın maddeciliği tam arasında –ortasına- yerleştirir. Ona göre hayat her ikisini de barındırmalı. Bu hususta en önemli düstur “Orta Ümmet”⁶⁶⁴ olabilmektir.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç siyasal lider ve düşünür olarak ele alındığında, sizce Bosna-Hersek'e, dünya siyasetine ve İslâm dünyasına nasıl bir miras bırakmıştır?

ADEMİ: Aliya ilk önce Müslüman siyasetçi, Müslüman komutan ve Müslüman mütefekkir olmaya gayret etmiştir. Küçük bir toplumun üyesi olarak koskoca

⁶⁶⁴ Bakara 143.

Müslüman ümmetinin sorunlarıyla meşgul olmuştur. Bununla da yetinmemiş, Batı Dünyası'nın yaşadığı sorunların (boşanmalar, alkolizm, madde bağımlılığı vs.) çözümü İslam'da olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Siyasetin önemli bir hadise olmakla beraber, insanların ne olursa olsun siyasette veya iktidarda kalma çabasını uygun görmemiştir. Faydalı olamayacağı hissettiğinde iktidardan çekilmiştir. Bu çerçevede siyasette iyi örnek olmakla kalmamış, İslam dünyasında saygın bir lider ve değerli bir mütefekkir olmayı başarmıştır. Bu gibi davranışları sayesinde sözleri ve yazdıkları milyonlarca insan nezdinde etkili olmaya devam etmektedir. Allah rahmet eylesin.

BAHADIR: Teşekkür ederim.

Ek 3. DOÇ. DR. MİRSAD TURANOVIÇ⁶⁶⁵ İLE YAPILAN MÜLAKAT, 25 TEMMUZ 2021

MERVE BAHADIR: Aliya İzetbegović deyince ne anlıyorsunuz, hakkında neler söyleyebilirsiniz? Etik düşüncesi hakkında neler söylenebilir?

MİRSAD TURANOVIÇ: Alija İzetbegović Boşnakların ülke bağımsızlığa kavuşurken ve savaş dönemindeki lideri, düşünce ve aksiyon adamı. Dini inancından aldığı etik düşüncesi kendisini yargılanıp çalışma kamplarında ve hapishanelerde bulunduğu dönemde ve savaşın zor şartlarında güçlü, iktidara geldiğinde ise adil ve merhametli kılmıştır.

BAHADIR: Siyasete bakış açısı, siyaset tanımı ve görüşleri hakkında neler söylenebilir. Bu bağlamda yani siyaset anlayışı üzerinden bakıldığında etik kavramını nerede konumlandırmaktadır?

TURANOVIÇ: Kendisinin siyasete bakışı şu şekilde özetlenebilir: ‘Sen siyasetle ilgilenmiyorsan (da) siyaset seninle ilgileniyor (hayatını etkiliyor)’. Yani, Boşnakların tarihlerinde belki de en ümitsiz günlerinde (II Dünya Savaşından sonraki günlerde ve komünizmin dorukta olduğu 1970’li yıllarda) mücadeleyi sürdürdü, sadece manevi, ahlâki meseleler hakkında değil aksine Müslümanların dünyevi, yani siyasi konumları, hedefleri, ihtiyaçları hakkında kafa yordu.

BAHADIR: Etik kodlar (adalet, eşitlik, özgürlük, erdem, hukukilik, sorumluluk, dürüstlük, tarafsızlık, liyakat, cesaret vb.) üzerinden bakıldığında Aliya İzetbegović’in siyasal liderliği nasıl tahlil edilebilir?

TURANOVIÇ: Adalet bakışının belki de en önemli göstergesi şu: 1984 yılında bir kurgu mahkemedeki, bir kumpas davada kendisini mahkûm eden savcılar ve hâkimleri savaş döneminde, deyim yerindeyse bütün gücü eline topladığında, görevinde bırakmıştır. Kendisine, o savcılar ve hâkimler yaptıkları işlerden dolayı yargılanmalı diye telkin edildiğinde bunu reddetmiştir.

Özgürlük belki de en yüksek ideal idi kendisi için. Sırpların lideri Karadžić 1991 yılında parlamentoda ‘Savaş çıkarsa Boşnaklar yok olur’ diye tehditler savurduğu anda (ki Sırpların elinde çok güçlü Yugoslavya ordusunun bütün silahları olduğunu

⁶⁶⁵ 1980 yılında Bosna- Hersek’in Tuzla kentine doğmuştur. 2003 yılında Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi, Doğu Dilleri Bölümünden mezun olmuştur. Akademik hayatına 2004-2008 yılları arasında Tuzla Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak başlamıştır. 2010 yılından itibaren Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsünde çalışmakta, 2020 yılında “Kemalist Söyleminde Başörtü Meselesi” konulu doktora tezini bitirmiştir. Halen aynı üniversitede doçent unvanıyla çalışmaktadır.

unutmayalım) sakın ve kendinden emin bir şekilde şöyle cevap verdi: ‘Allah’a yemin ederiz, köle olmayacağız’. Bu şu demekti: evet, elinizde güçlü bir ordu var, yanınızda Sırbistan var, bizim kimsemiz yok, belki hepimiz oluruz, ama yine savaşırsınız, size köle olmayacağız. Bu aynı zamanda ne kadar cesur olduğunu gösteriyor.

Liyakate gelince, liyakat ile taraftarlık arasında bir seçim yapılmak gerektiği durumlarda liyakatten yana olması gerektiği düşüncesindeydi. Yanılmıyorsam, şöyle bir sözü vardı: Liyakat ehli olup da taraftarınız olmayan kişi, taraftarınız olup da liyakat olmayan kişiden daha iyidir.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in siyaset anlayışı bağlamında insan hakları hususunda neler söylenebilir?

TURANOVIÇ: Birinin insan hakları konusundaki tutumu savaş zamanında en net şekilde ortaya çıkar. Savaşta Sırp lar soykırım dâhil bütün savaş suçları ve vahşetleri işlerken, bölgelerinde bütün camileri yıkarken, Aliya ordusunun kontrolündeki topraklarda hiçbir savaş suçuna izin vermedi, bireysel suçlara göz yummadı, işleyenleri cezalandırdı. Bu gerçek, Aliya’nın insan haklarına ilişkin tutumunun en iyi göstergesidir.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in özellikle savaş döneminde (1992-1995 Bosna Savaşı) yürüttüğü siyaset ve savaş ahlâkı hakkında nasıl bir değerlendirme yapılabilir?

TURANOVIÇ: Bu soruyu yukarıdaki cevaplarda kısmen cevapladım. Ölüm-kalım mücadelesinin yaşandığı savaşta, bütün dünyanın gözü önünde Sırp lar soykırım yaparken bile ahlâktan zerre kadar uzaklaşmamışsa artık başka söze hacet yok.

Savaş döneminde ona yöneltilen eleştirilerden bazıları, özellikle savaşın ciddiyetini anlayamadı, askeri müdahale konusunda yetersiz kaldı, safça diplomasiye güvendi gibi şeylerdi.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in siyasal kimliği üzerinden bakıldığında, lideri olduğu parti SDA (Demokratik Eylem Partisi) ile arasındaki uyum nasıldır. Siyasal duruş anlamında parti ile arasındaki ilişki nasıl değerlendirilebilir?

TURANOVIÇ: İlk dönemde ve savaşta uyumdan söz edebiliriz. Savaştan sonra artık sıkıntılar yaşanmaya başladı. Savaştan 3-4 sene sonra bir açılıшта partisindeki bazı adamları kastederek şöyle bir dedi. ‘Sözümü dinlemiyorlar’. Demek ki kontrolü kaybetmeye başlamış. Partiden bazı üyeler (en yakın yardımcısı Haris Silajdzic gibi) ayrılıp yeni parti kurduklarında bu uyumsuzluk daha da ortaya çıktı. Ama Aliya yine

ahlâklı duruşunu gösterdi bence. Artık emekliğe ayrılması gerektiğine karar verdi ve kendi isteğiyle çekildi, emekli oldu.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in siyaset ve etik görüşleri üzerinden doğu ve batı medeniyetlerinin hangisine daha yakın durmaktadır veya bu anlamda konumu hakkında nasıl bir değerlendirme yapılabilir?

TURANOVIÇ: İlkeler, kaynaklar, inançlar vs. itibarıyla İslam medeniyetine daha yakın durduğunu diyebiliriz. Ama demokrasinin, bilim düşüncesinin hâkim olduğu İslam ülkelerini de eleştirildiğini, literatür açısından Batı medeniyetine daha çok vakıf olduğunu biliyoruz. İslam medeniyetinin, kendisinin yaşadığı dönemde, uygulamadaki eksikliklerine ve acizliğine rağmen aşağılık kompleksi yoktu, bu medeniyetin yüceltilmesine hayatını adanmıştır.

BAHADIR: Siyasal lider ve düşünür olarak ele alındığında Aliya İzetbegoviç'in Bosna-Hersek'e ve dünya siyasetine katkıları nelerdir?

TURANOVIÇ: Bosna'ya olan en büyük katkısı şüphesiz bizi sırf Müslüman (Sırların değişiyse Türk, ya da Türkleşmiş) olduğumuz için yok etmek istedikleri, özgürlüğümüzü kazandığımız savaştan alın akıyla çıkmamızdır. Dünya siyaseti itibarıyla en önemli özelliği şuydu bence: İslam ülkelerinde sevilen ve batıda saygı duyulan bir devlet adamı, lideri oluşudur.

BAHADIR: Teşekkür ederim.

Ek 4. DR. SÜLEYMAN GÜNDÜZ⁶⁶⁶ İLE YAPILAN MÜLAKAT, 23 AĞUSTOS 2021

MERVE BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ile ne zaman ve nasıl tanıştınız, hakkında neler söyleyebilirsiniz?

SÜLEYMAN GÜNDÜZ: Alija İzetbegoviç ile tanışmamı iki başlık altında ele alabilirim. İlk; bir düşünce adamı olarak Alija'yı tanımam. 1986-87'li yıllarda Nehir yayınları Alija'nın 'Doğu Batı Arasında İslam' kitabını basmıştı. O güne kadar İslam Dünyası'ndaki mütefekkirlerin çevirilerini okumuştuk. Seyyid Kutub, Hasan El Benna, Abdulkadir Udeh, Mevdudi, Muhammed İkbal, Said Havva, Ali Şeriatî gibi. İlk defa kendi tarihsel kültür havzamız içine yer alan ama batılı bir eğitim almış bir Müslüman mütefekkir ile karşılaşmıştık ve düşünceleri bize farklı bir dünya açıyordu. Teolog değildi. Bir hukukçuydu. Takibe başladık. O sıralar cezaevinde bulunuyordu. "1983 Sarajevo Süreci" olarak da bilinen bir yargılamada Alija 13 arkadaşı ile 96 yıl mahkûmiyete çarptırılmışlardı. Alija'nın payına 14 yıl düşmüştü. Bir düşünce suçlusuydu ve 5 yıl 8 ay bilfiil ceza evinde kalmıştı. Ulusal (Yugoslavya'ya ait) ve uluslararası insan hakları örgütlerinin baskısı sonucu 1988'de serbest bırakılmıştı.

Yugoslavya Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin (YSHC) kurucusu ve Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun 1980'de vefatıyla kurulan "Kolektif Devlet Başkanlığı" sisteminin bizzat Sırbistan siyasileri tarafından çalıştırılmaması sonucu 1989'da çok partili sisteme geçilmişti. Çok partili hayata geçiş kararının alınması üzerine arkadaşlarının teşvikiyle merkezi Bosna Hersek Federasyonu'nun başkenti Sarajevo'da olmak üzere Demokratik Eylem Partisi'ni (Stranga Demokrastka Akcije-SDA) kurmuş. 1990'da yapılan seçimleri kazanarak Bosna Hersek Federal Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmişti. Çok partili hayat sonucu Yugoslavya'nın 6 Federal 2 Özerk Cumhuriyetinde yapılan seçimlerde genelde bağımsızlık yanlısı partiler kazanmışlardı.

1991'de kendini YSHC'nin doğal mirasçısı kabul eden Sırbistan yönetimi Yugoslav Halk Ordusu (JNA) ve Sırp paramiliter grupların desteğiyle önce

⁶⁶⁶ 1961 yılında Trabzon Çaykara'da doğmuştur. Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nden sonra Sakarya Üniversitesi'nde Sosyoloji bölümünde yüksek lisans yapmıştır. Turgut Özal'a Cumhurbaşkanlığı Bosna Özel Danışmanı olarak görevde yapan Gündüz, Bosna-Hersek Dayanışma Vakfı Kurucu Üyesi ve Başkanlığı, Bosna-Hersekliiler Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanlığı, Şehriistanbul Derneği Kurucu Üyesi olarak da aktif görevler almıştır. Aliya İzetbegoviç ile gerek diplomasi gerek insani yardımlar hususunda birlikte çalışmalar yürütmüşlerdir. Fotoğraf sanatçısı, sinema yönetmeni, gazeteci ve yazar olan Gündüz, Büyük Değişim Partisi ve AK Parti Kurucu Üyesi'dir ve 22. Dönem Sakarya Milletvekilliği yapmıştır.

bağımsızlıklarını ilan eden Slovenya ve ardından Hırvatistan'a saldırdı. Hırvatistan savaşı tam 4 yıl sürdü. Artık YSHC dağılma sürecine girmişti.

1992'de Batılı ülkeler Bosna Hersek'in bağımsızlığını referandum sonrası tanıyabileceklerini söylemesiyle 27 Şubat-1 Mart tarihlerinde yapılan referandum sonrası katılanların %64'ünün kabulüyle sonuçlandı. 1 Mart 1992'de Bosna Hersek bağımsızlığını ilan etti. Sırbistan yönetimi ve onların desteğini alan Bosna Hersek Sırp siyasi partilerin bir kısmı bu kararı tanımadılar. 6 Nisan 1992'de Slovenya ve Hırvatistan'da başlayan savaş JNA ve Sırp Paramiliter grupların desteğiyle Bosna Hersek'te yaşanmaya başladı. Bosna Hersek'te başlayan savaşın haberini aldığımız andan itibaren Sakarya'da halk-belediye iş birliğiyle bir insani yardım kampanyası başlattık. Toplanan yardımları Makedonya'ya sığınan 19 bin Bosna Hersekli mülteciler götürdük. Bu ülkemizden bölgeye ulaştırılan ilk yardımdı. Makedonya'dan savaşı ve gelişmeleri yerinde görmek üzere Slovenya Hırvatistan üzerinden Bosna Hersek'e gittim.

Tanışmamızın ikinci bölümü burada başlıyor. Başkent Sarajevo'da Başkanlık binasında kendisini ziyaret edip önceleyn kitabından tanıdığım Alija'yı bu kez yüz yüze tanışma fırsatını yakaladım. Bu tanışıklığımız vefatına kadar sürdü. Benim hayatıma önceleyn kitabıyla bir mütefekkir olarak dâhil oldu Alija. Sonrasında Bosna Hersek'i bağımsızlığa taşıyan bir lider olarak vefatına kadar görüşmelerimiz kez yüz yüze devam etti. Dile kolay 11 yıl (2003).

Sezai Karakoç'un "Her mütefekkir yazdıkları ve düşündükleri bir iddiadır. O zorluk imbiğinden geçip hayatta pratik bir karşılık görürse iddia olmaktan çıkar. Artık o bir inanç ve uygulamadır." Şeklinde bir ifadesi vardır. Alija önce iddia etti sonra o zorluk imbiğinden geçti.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ile herhangi bir faaliyet içerisinde yer aldınız mı? Kendisiyle ilgili olarak unutamadığınız bir hatıranız var mı?

GÜNDÜZ: İlk tanış olduğumuz andan itibaren gerek diplomasi ve gerekse insani yardım alanında onun bilgisi dâhilinde çalışmaya başladık. Savaşın başladığı dönemde İstanbul'da benim de içinde yer aldığım bir sivil inisiyatif hareketi olarak Bosna Dayanışma Grubunu oluşturmuştuk. Ayrıca Sakarya'da Bosna Hersekliler Kültür ve Dayanışma Derneği'ni kurmuştuk. O dönemde merhum Cumhurbaşkanımız Turgut Özal'a Balkanlar ve Kafkaslar üzerine özel danışmanlık yapmaktaydım. 9 Ocak 1993'te

Cumhurbaşkanı Özal'ın özel temsilci olarak görevlendirmesiyle Alija'yı İsviçre'nin Cenevre şehrinden alarak Senegal'in başkenti Dakar'da yapılan İslam Konferansı Örgütü'nün Başkanlık Konseyi toplantısına götürmüştüm. Yolda savaş ve barışın kurulması üzerine konuşuyorduk. Bir ara bana dönerek “Sen Boşnak mısın” diye sordu. “Hayır, ben Bosanski Trabzonluyum” diye cevap verdim. İkimiz de gülmeye başladık. Alija, Bosanski Samac'ta doğmuştu ona bir nazire olsun istemiştım. Neden sorduğunu sorduğumda Bosna'yı neden bu kadar içselleştirdiğimin gerekçesini anlamaya çalıştığını söyledi.

Alija Cenevre'deki görüşmelerinde ilk defa Bosna Hersek'i 10 Kantona ayırma planını taraflara sunmuştu. Cebinden bir harita çıkardı ve üzerinde müzakere ettik. Dakar'a indikten sonra Cumhurbaşkanı Özal beni görüşmeye davet etti ve yolda ne yaptığımızı sordu. Bende 10 Kantona ayrılma planını anlattım. Bir müddet sonra görüşmeye Alija geldi. Özal, Alija'ya dönerek 10 kantona ayırma planı ve benim daha önce hazırladığım ve İKO zirvesine sunulacak 15 maddelik Türkiye'nin önerileri üzerine konuşmaya başladılar. Alija “Danışmanınız çok iyi çalışmış” dedi. “O artık ikimizin de danışmanı” diye cevapladı Özal. Artık iki Cumhurbaşkanı'na özel danışmanlığa başlamıştım. İKO toplantısının ardından Özal ile “Büyük Balkan Ziyareti” gerçekleştirdik. Bu ziyarette mütevazı katkılarım ile Türkiye ve Bosna Hersek arasında önemli ilişkilerin geliştiğini söyleyebilirim.

Dayanışma Vakfı olarak, 7-10 Nisan 1994'de Alija'nın bilgisi dâhilinde 103 ülkeden devlet adamları, siyasiler ve akademisyenlerin katıldığı “Uluslararası Balkan Konferansı'nı” İstanbul'da topladık. Bu konferansın sekretaryasını yürütmüştüm. Konferansın amacı Başta Bosna Hersek olmak üzere Balkanlarda barışın kurulması ve korunması üzerine kuruluydu.

Biz Alija ile ailecek yakındık. 1997 yılında bir görüşmemizde kendisine bir ideoloji kurmamız gerektiğini söylemiştim. Bunun üzerine Alija bana “Niye insanları tek akla, tek ufka ve yerele kapatıyorsun. İnsanlar bizi aşmalıdırlar. Biz onların önüne bir ideoloji koyarsak aşamazlar, sınırları belirlemiş oluruz. Oysa gelecek nesiller bizden daha zeki olacaklar ve bu sınırları aşacaklar.” demişti. 2003'te vefatına kadar Alija ile birlikteliğimiz devam etti.

BAHADIR: Aliya İzetbegović ve etik (ahlâk) deyince ne anlıyorsunuz, etik düşünceleri hakkında neler söylenebilir?

GÜNDÜZ: Alija, doğduğu ve yetiştiği ortam itibariyle bakıldığında; hem “batıyı” inşa eden temel eserleri ve fikir dünyasını, hem de “doğunun” kültürel kodlarını ve düşünce dünyasını anlayabileceği bir coğrafyada yaşamıştır. Onu İslam dünyası topluluklarının mütefekkirlerinden ayıran en önemli özelliği; sadece bir mütefekkir olmaması bir siyasi hareketin lideri ve devletin yöneticisi olmasıdır. O düşüncelerini sadece ifade etmemiş, hayatında da pratiğini yaşama ve yaşatma fırsatı bulmuştur. Bir anlamda mütefekkir kimliğinin yanı sıra toplumsal ve siyasal hareketlerin lideri, aynı zamanda resmi yöneticisi olmuştur.

Alija, İslam’ı batılıların tanımladığı gibi sadece din (religion) olarak görmemekte, bir hayat tarzı olarak ele almaktadır. Alija’nın düşünce dünyasının merkezini Ahlâk kavramı oluşturmaktadır. Eserlerine baktığımızda Ahlâk kavramını bağımsız başlık olarak ele alır ve diğer konuları onunla olan ilişkileri bağlamında değerlendirir. Alija’ya göre insanı diğer varlıklardan ayıran esas unsurların başında Ahlâk gelmektedir. Onu bir Ahlâk düşünürü olarak da tanımlamak mümkündür.

Alija’nın dünyasında özgürlük, eşitlik, adalet, merhamet ahlâk temelinde anlam bulur. Örnelemek gerekirse Alija’ya göre:

İyiliğin şartı özgürlüktür, kaba kuvvet ve özgürlük birbirini dışlar. “Dinde zorlama yoktur.” (Kur’an) Aynı kaide ahlâk için geçerlidir. Zorla terbiye yöntemi, düzgün davranışları dayatsa bile, özünde ahlâksız ve insanlık dışıdır.

İnsan özgürlüğü kavramı Ahlâk düşüncesinden ayrılamaz. Özgürlük bertaraf edildiği takdirde, fikir olarak ahlâk da bertaraf edilmiş olur. Özgürlük akıl dışı bir kategoridir.

Ahlâk her zaman zayıftan yanadır, zayıfların korunmasını, onlara karşı empatiyi, merhameti talep eder. “Bütün hakikati teşkil eden iki farklı düzenin bütün hatları tamamen aydınlanmış değildir. Bir taraftan özgürlüğü, doğallığı, bilinci, şahsiyetliliği ile yaradılış; diğer tarafta nedenselliği, entropisi, durağanlığı ve anonimliği (homojenliği) ile evrim durmaktadır. Bu zincirin bir sonraki halkaları vazife ve menfaattir. İlki ahlâkın, ikincisi siyasetin merkezi kavramıdır.

Vazife ve menfaat insanın her türlü eyleminin iki farklı hareket noktasıdır. İkisi arasında prensipte bir mukayese mevcut değildir; vazife her zaman menfaatten uzaktır, menfaatin ahlâk ile hiçbir ilgisi yoktur.

Ahlâk, fonksiyonel ve rasyonel değildir. Eğer hayatımı tehlikeye atarak, komşumun çocuğunu kurtarmak için kendimi yanan eve atarsam ve kucağımda ölü çocukla dönersem, netice vermediği için bu eylemin hiçbir değeri olmadığı iddia edilebilir mi? Bu yararsız fedakârlığa, neticesiz çabaya değerini veren ahlâktır, tıpkı mimarının “harabeleri güzel kılan şey” olması gibi.

Mağlubiyete uğramış adaletin, bu mağlup halde bile kalbimizi fetheden resmi, “bu dünyadan” olmayan bir gerçek suretiyle karşımızda durmaktadır. Zira, bu dünya ile ilgili, doğal, mantıklı, bilimsel veya genel anlamda akılcı hangi sebep, adalet ve erdem tarafında yer almayı seçtiği için düşen kahramanın bu hareketini açıklayabilir. Şayet sadece mekân ve zamana hapsolmuş bu dünya ve adalet ile adaletsizlik karşısında kayıtsız bu tabiat varsa, adaletin yanında olduğu için bu dünyada kaybeden kahramanın fedakârlığı anlamsızdır.

Aksine, tam da anlamsız olduğunu reddettiğimiz için bu davranış, Tanrı’nın ilanıdır, tamamen farklı bir anlam ve yasaya sahip, bu tabiat dünyasının ve onun tüm yasa ve çıkarlarının tam karşısında yer alan bambaşka bir dünyanın habercisidir. Biz bu “akılsızca” hareketi onaylıyoruz, açıklamasını bilmeden ve bir açıklamaya ihtiyaç duymadan tüm benliğimizle onun yanında yer alıyoruz...

Bu dünyada savaşıp düşen, hazin kahramanları mağlup değil, muzaffer sayıyor oluşumuz, başka bir dünyaya dair gerçekliğin bir kanıtı olarak karşımızda durmaktadır. Muzaffer mi? Peki ama nerede, onlar hangi dünyada muzafferdirlere? Barışı, özgürlüğü hatta hayatını kaybetmiş olanlar nasıl muzaffer olabiliyor? Açıktır ki zaferleri bu dünyaya ait değil. Öyleyse, onlar ancak her şeyiyle bu dünyadan farklı bambaşka bir dünyada muzaffer olabilirler. Onlar, bütün peygamber ve vaizlerden çok daha fazla öbür dünyanın habercisidirler. Onların hayatları bizi tekrar şu ikileme sevk ediyor: ya insan varoluşunun çok daha başka, bu zamansal, görece ve sınırlı anlamdan çok daha farklı bir anlamı vardır ya da hayranlık duymaktan kendimizi alıkoyamadığımız bu kahramanlıklar “beyhude bir çabadan” ibarettir. Ne var ki, bu sonuncu iddia bütün dünyanın yıkılması anlamına gelmektedir.

Ahlâk fenomeninin, insan hayatının bir gerçeği olmasına rağmen akılcı bir yolla izah edilememesinde, dinin ilk ve belki tek pratik delili mevcuttur. Çünkü ahlâklı davranmak ya bir şuursuzluk ya da Tanrı var olduğu için anlamlı bir eylemdir. Üçüncü bir ihtimal mevcut değildir. Biz ahlâkı, bir önyargı yığını olarak ya bertaraf etmeliyiz ya

da “ebediyetin alameti” olarak vasıflandırabileceğimiz sembolik bir denkleme dâhil etmeliyiz...

Erdemlilik ilkesine göre davranan çok insan yoktur. Ancak bu sonsuz azınlık, insanlığın ve her insan ferdinin gurur kaynağıdır. Kendi şahsi hayatımızda sadece vazife ilkesine göre hareket ettiğimiz sınırlı sayıda olay vardır. Buna rağmen, çıkarı ve yararı bir tarafa bırakarak benliğimizin ötesine geçtiğimiz bu anlar ne kadar nadir olursa olsun hayatımızın vazgeçilmez kıymetleri olarak kalır.(dbai-izetbegoviç-173-174)

Alıntıladığım metin Alija’nın ahlâka bakış acısını ortaya koyar. Kitap uzun bir çalışmanın ürünü ve ilk defa 1984 yılında yayınlandı. 8 yıl sonra Bosna savaşı başladı. Metinde anlattığı ve örneklediği ahlâk anlayışı savaşta pratiği haline dönüştü. Bunu şu şekilde izah edebilirim. Uluslararası arabulucular Cyrus Vance ve Lord Owance son kez Sarajevoda Cumhurbaşkanı Alija ile görüşükten sonra “bir çözüm bulunamadığını ve bu savaşta Bosnalı Müslümanları yalnız bırakacaklarını” beyan ettiler. Alija’ya dönüp ne yapmayı düşünüyorsunuz diye sordular. Alija “Düşündüğümüz çok kültürlü, çok etnik yapılı ve çok dinli, özgür ve eşitlikçi bir Bosna’nın kurulması için mücadele edeceğiz. İdealimize ulaşamayabiliriz ama ilkelerimiz uğrunda ölürüz.” cevabını vermişti. Vance “siz delisiniz” demişti. Savaş bittiğinde “iyi ki delilik yapmışız” demişti Alija. Çünkü yapılanları akıl ölçüsünde ele almak mümkün değildi. “Komşunun çocuğunu kurtarmak ve bu dünyada savaşıp düşen, hazin kahramanları mağlup değil,” bu tam savaşta Müslümanların davranışlarının oturduğu ahlâki zemindi. Alija neyi düşündü ve yazdıysa onu hayatına uyguladı. Alija’nın ahlâki öğeleri savaşta ortaya koyduğu uygulamalardır.

“Bu yararsız fedakârlığa, neticesiz çabaya değerini veren şey Ahlâk’tır.” Gerçekleştirmiş olursanız insanlığa bir örnek ahlâki davranış sunarsınız.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in siyaset tanımı, siyasete bakış açısı nasıldır ve bu hususta siyasal kimliği nasıl tarif edilebilir. Bu tarif üzerinden bakıldığında ise etik kavramını nasıl ve nerede konumlandırmaktadır?

GÜNDÜZ: Alija, hiçbir zaman konformist, statükocu, gelenekçi, görenekçi ve muhafazakâr olmadı. Bir ulus devlet kurma düşüncesinde değildi. O tek akla ve tek ufka kapanmadı. O bir düşünür olmanın yanı sıra bir mücadele ve eylem adamıydı. Gerçeği abartmadı, ölçsüzlük yapmadı, aldatmadı ve umutları çabalarıyla yürüttü.

"Kabile ve ulusun dar sınırlarından kurtulmak için kendinizi Müslüman olarak düşünmeye başlayın."

BAHADIR: Etik ilkeler-kodlar üzerinden bakıldığında (adalet, eşitlik, özgürlük, erdem, hukukilik, sorumluluk, dürüstlük, tarafsızlık, liyakat, cesaret vb.) Aliya İzetbegoviç'in siyasal liderliği nasıl tahlil edilebilir?

GÜNDÜZ: Alija bir kitle heykeltıraşıdır. Tahkir edilen, aşağılanan, binlerce yıldır yaşadıkları topraklardan sürülen, tecavüze uğrayan ve soykırıma tabi tutulan bir toplumu alıp; özgürlük, eşitlik, adalet, erdem, hukuk, ahlâk, sorumluluk, liyakat, dürüstlük için canından vazgeçebilen, mücadelesiyle bütün dünyanın hayranlığını ve takdirini kazanan bir toplumun inşacısı oldu.

Her türlü zulme uğramış bu toplumu ahlâk kuralları içinde tutarak hiçbir masuma dokunmadan, hiçbir dini mabedi, evi, iş yerini yakmadan ve yıkmadan "Kitap'a uyma" sözüne sadık kalarak mücadelesini sürdürdü. Ve başardı.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in siyaset ve etik anlayışı bağlamında insan hakları hususunda neler söylenebilir?

GÜNDÜZ: İnsanın özgürlüğü, eşitliği ve haklarını merkeze alarak bir dil kurmaya çalıştı. Bunu ahlâki bir sorumluluk olarak gördü. Özgür ve eşit olmayan bir bireyin kâmil anlamda bir inanç sahibi olamayacağını söyledi. İnsanın seçme özgürlüğünü çok önemsendi.

Ona göre "diktatörlük, günahları yasaklasa da ahlâksızdır; demokrasi ise, günahlara izin verse de ahlâklıdır". (Özgürlüğe Kaçışım) dayatılmış ve zorlanmış ahlâki davranışı özgür seçime müdahale olarak değerlendirdi.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in özellikle savaş döneminde (1992-1995 Bosna Savaşı) yürüttüğü siyaseti ve savaş ahlâkı hakkında neler söylenebilir, nasıl bir değerlendirme yapılabilir?

GÜNDÜZ: "Ben Avrupa'ya giderken kafam önümde eğik gitmiyorum. Çünkü çocuk, kadın ve ihtiyar öldürmedik. Çünkü hiçbir kutsal yere saldırmadık. Oysa onlar bunların tamamını yaptılar. Hem de Batı'nın gözü önünde; Batı medeniyeti adına."

Yaşanılan büyük trajediye rağmen Alija'nın önderliğinde Bosnalılar hiçbir hukuk ihlali içinde olmadılar. Bu davranışlarıyla dünyaya örnek oldular. Çünkü Alija'nın inancına göre masumiyeti ve masuniyeti kutsal kitaplarla belirlenmiş hukuka uyma zorunluluğu vardı. Kitaba uyacağımız sözü buna atıftır.

"Geleceğimizi geçmişimizde aramayacağız. Kin ve intikam peşinde koşmayacağız."

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in siyasal kimliği üzerinden bakıldığında, lideri olduğu parti SDA (Stranka Demokratske Akcije-Demokratik Eylem Partisi) ile arasındaki uyum nasıldır. Siyasal duruş anlamında parti ile arasındaki ilişki nasıl değerlendirilebilir?

GÜNDÜZ: Partisiyle arasında tam bir uyum vardı. Her kararını arkadaşlarıyla müzakere ederek alırdı. Bir lider kültü oluşmasına izin vermedi. Görev suresi bitmeden siyasetten çekildi. Gerekçesi sorulduğunda "Benden sonra görev üstlenecek arkadaşlarımın başarılarına ve beni aşmalarına tanık olmak istiyorum" demişti.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in siyaset ve etik görüşleri üzerinden bakıldığında doğu ve batı medeniyetlerinin hangisine daha yakın durmaktadır veya bu anlamda konumu hakkında nasıl bir değerlendirme yapılabilir?

GÜNDÜZ: 1983 Sarajevo süreci olarak adlandırılan mahkemede yargıca söylediği son söz, onun hangi dünyaya ait olduğunun ifadesidir. "Ben Müslümanım ve Müslüman olarak kalmaya kararlıyım. Bu hayatımın sonuna kadar böyle devam edecek. Çünkü İslam benim için iyi ve asil olmanın en doğru ifadesidir." Bu sözden sonra benim bir izah yapmam mümkün değil.

BAHADIR: Siyasal lider olarak Aliya İzetbegoviç'in Bosna-Hersek'e ve dünya siyasetine katkıları nelerdir?

GÜNDÜZ: 20. yy'ın son çeyreğinde yorgun dünyamıza doğan bir güneş gibiydi Alija. Yazdıkları, söyledikleri ve yaşadıklarıyla kendi yerel sınırlarını aşarak herkesin takdirini kazandı. Düşmanlarının bile. Bütün insanlığa örneklik oluşturacak bir dilin, üslubun ve davranışın sahibi oldu. Uğrunda mücadele ettiği kavramlar bütün insanlığın idealize ettiği ama henüz ulaşamadığı ve uygulayamadığı kavramlar olmuştur. İslam dünyası topluluklarının ihmal ettiği özgürlük, eşitlik, adalet kavramlarına yeni bir tanımlama getirdi. Yazdı, söyledi ve uyguladı. Onunla tanış olma ayrıcalığını yakalamış olduğumdan dolayı kendimi şanslı görüyorum Onu rahmetle anıyorum.

BAHADIR: Teşekkür ederim.

**Ek 5. DOÇ. DR. CEMİLE HALİLOVİÇ TEKİN⁶⁶⁷ İLE YAPILAN MÜLAKAT,
12-24 AĞUSTOS- 12 EYLÜL 2021**

MERVE BAHADIR: Biyografinizi okuduğumuzda Bosna Savaşı sırasında orada olduğunuzu ve bir komisyonda çalıştığınızı görmekteyiz. Sizin gözünüzden Bosna Savaşı’nı dinleyebilir miyiz?

CEMİLE HALİLOVİÇ TEKİN: Cumhurbaşkanlığında görev yaptım, çalıştığım birim Cumhurbaşkanlığı binasındaydı. Savaş sırasında Bosna-Hersek’teydim, “Savaş Suçluları Komisyonu’nda” çalıştım. Demokratik Eylem Partisi (SDA) kurulurken de oradaydım, işin içindeydim. Savaştan sonra Türkiye’ye geldim. İnsan düştüğü zaman hemen bir acı hissetmez, yara olduğunda ve soğumaya başladığında o acıları hissedilir. Savaşta aynı öyleydi. İnsan korku içinde oluyor ama aynı zamanda Allah’a ümitte besliyor. Bir gün her şey bitecek ümidi. Aynı zamanda bir mücadele içinde oluyor insan, o mücadele içinde olduğu zamanda acıları hissetmiyor. Mesela savaş sırasında birine yardım ettiğimiz zaman, paylaştığımız zaman kendini mutlu hissediyor. Yani insan o durumdayken bile mutluluk hissediyor. Mutlu da oluyor. Her şeyde bir hayır var. İnsan mücadele ederken insanın içinde devamlı bir insanlık duyguları ortaya çıkıyor. Savaş, insanlık duygularını hatırlatıyor. Mesela aç olduğun halde, yaşlı, güçsüz, çocuk gördüğünde kendi yemeğini onlara verince insan çok mutlu oluyor. Bu mücadele duyguları inançlı insanlarda oluyor. Allah inancı. İnançlı insanlarda şikâyet olmaz. Başına ne gelirse elhamdülillah der, imtihan gözüyle bakar. İnanç olmayan insanlarda şikâyet eder, eleştirir. Mücadele eden insanın eleştirecek vakit bulamaz.

Ben şahsen dört yıl boyunca ordaydım, savaşta. Ama bir defa “bıktım, bu kötü” gibi şikâyet etmedim. Çünkü insanın içinde inanç gücü var. Ve Allah’a şükür o savaşta bulunduğum için. Savaş iyi ki çıktı demiyorum. Ama o insanlarla birlikte onları yaşadığım, paylaştığım için şükrediyorum ve kazandığımız için. Terk edebilirdim ama

⁶⁶⁷ 1963 yılında Bosna-Hersek Tuzla İli Teoçak İlçesinde doğmuştur. İlköğrenimini Teçak, lise eğitimini Biyelniya Makine Teknik Lisesi’nden almıştır. 1982-1984 yılları arası Sırbistan Novi Sad Üniversitesi Makine Mühendisliği ön lisans diploması almıştır. 1987-1989 yılları arasında Saraybosna Gazi Hüseyinbey Medresesi’nde dini bilimler, Arapça, Farsça dersleri aldı. Bu arada Bosna Savaşı başlayana kadar İslam Camiası Riyasetinde memur olarak çalıştı. Savaş yıllarında Merhum Aliya İzetbegović’i tanımış ve yanında yer alarak “Savaş Suçluları Komisyonu’nda” görev yapmıştır. Bu görevi sırasında hazırlamış olduğu raporlar Lahey Uluslar arası Mahkemesine sunulmuştur. Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegović’in delaletleriyle 1994 yılında Türkiye’ye gelmiştir. 1999 yılında Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü’nden mezun olarak tekrar ülkesine dönerek Türkçe yeminli tercümanlığı yapmaya başlamıştır. 2002-2005 arasında Selçuk Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler alanında yüksek lisans yapmış, 2011 yılında aynı Üniversitede Tarih alanında doktora eğitimini tamamlamıştır. 2012 yılından beri Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. 2007 yılında Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir. Boşnakça, Sırpça, Slovence, Makedonca, Hırvatça, Rusça, Bulgarca, İngilizce bilmektedir.

yapmadım. Kaldığım için mutluyum, pişman değilim. Tekrar savaş yaşanacak olsa (Allah korusun) yine aynı şeyi yapardım, davranırdım.

BAHADIR: İnsani yardımlar ulaşmıyor muydu?

HALİLOVİÇ TEKİN: Büyük çoğunluğu ulaşamıyordu. Ama elimizde olanı kendi aramızda paylaşıyorduk.

BAHADIR: Savaş Suçluları Komisyonu'nda tam olarak ne iş yapıyordunuz?

HALİLOVİÇ TEKİN: Şahsi görevim Sırp bölgelerinde savaş sırasında esir kalmış Müslüman kadınların ifadelerini alıp, tutanak hazırlamak ve bu komisyona teslim etmektir. Zaten tutanaklar Uluslararası mahkeme için toplandı ve mahkemeye sunuldu.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ile bir tanışıklığınız oldu mu? Kendisiyle bir hatıranız veya içinde yer aldığınız bir faaliyet var mı?

HALİLOVİÇ TEKİN: Evet. Aynı binada (Cumhurbaşkanlığı) çalışıyorduk. Onunla bir seyahat yaptım. Savaş Suçluları Komisyonu'nda çalışırken görevli olarak Tuzla tarafına gitmiştim, zaten oralıyım. 1994 yılı Nisan ayındaydık, hava çok soğuktu. Balkanlar soğuktur. Tuzla'dan helikopterle Zenica'ya (Orta Bosna) kadar geldik. Bize iki gün burada bekleyeceğimizi söylediler. Hava yağışlı sisli olduğundan yağışın bitmesini bekleyeceğiz, sonra hareket edeceğiz. Zaten helikopterler alçaktan uçuyordu savaş dolayısıyla, birde hava muhalefeti eklenince beklememiz gerekti. 2-3 gün bekledikten sonra haber verildi, gittim. Helikoptere binerken rahmetli Aliya İzetbegoviç'te vardı. Bir cepheden dönüyordu. Bindik helikoptere, fazla bayan yoktu. Benim dışımda iki bayan vardı. Aliya İzetbegoviç vardı, Sosyal Demokrat Partisi genel başkanı vardı (Aliya'nın muhalifiydi). İnsani yardımın Arap teşkilatından herhalde bir temsilcisi-yetkilisi vardı. Yanında bir iki Boşnak da vardı, tercüman ve kameraman. O sırada elinde kamera olan bizi çekmeye başladı, bir diğeri de hepimize portakal dağıtmaya başladı. Sosyal Demokrat Partisi genel başkanı o portakalı alıp söylenerek yere fırlattı ve “ niye çekiyorsun kamerayla” dedi. Aslında haksız değildi. Yani amacın nedir bunu dağıtıp üstüne kamerayla çekiyorsun diyerek tepki gösterdi. Rahmetli Aliya İzetbegoviç biraz mahcup oldu ve “arkadaşlar sakın olalım “ diyerek en hafif şekilde ifade kullanarak yatıştırdı. Aslında ben o genel başkanın (Sosyal Demokrat Partisi) yandaşı değilim ama haksızda değildi. Bunu bir malzeme olarak kullanarak siyaset yapıyordun demek istemişti. Yolculuk ne kadar sürdü hatırlamıyorum 27 yıl önceydi.

Helikopterle Saraybosna yakınların İğman Dağının eteklerine kadar geldik. Sonra arazi araçlarıyla devam ettik. Bir yerde yol tomruk (ağaç kütüğü) ile kesilmişti. Oradan araçla geçemedik. Hep birlikte yürümeye başladık ve bayağı yürüdük. Hava soğuktu ve dağlarda hala kar vardı. Yürüdüğümüz grubun içinde bakanlar komutanlar vardı hatırladığım. Aliya İzetbegoviç bir ara “ arkadaşlar birbirinizden ayrılmayın” demişti. Karanlık ve savaş. Ne olur ne olmaz diye. Hepimizin ellerinde eşyalar, bir şeyler vardı. Aliya korumalarına emir verdi “bayanların elindeki eşyaları alın” diye. Daha sonra araçlar geldi. Aliya İzetbegoviç farklı bir araca bindi. Saraybosna’daki tünele kadar geldik. Tünelden yine Aliya İzetbegoviç ile geçmiştik. Böyle bir seyahatim oldu ve tabi ki bu sırada konuştuk.

Birde savaştan önce kendisiyle yine bir karşılaşmamız olmuştu. O zaman ben Diyanet İşleri Başkanlığında yayınevinde satış işlerinden sorumlu olarak çalışıyordum. Bir hoca tarafından hazırlanan yeni bir hadis kitabı çıkmıştı. Aliya İzetbegoviç savaştan önce seçim kampanyası için bir yerde konuşma yapmıştı. Bende oradaydım, kitabı kendisine hediye etmiştim. “Teşekkür etti, ne güzel hediye, bunun üzerine daha güzel hediye olmaz.” demişti.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in kişiliği, karakteri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

HALİLOVIÇ TEKİN: Aliya Bey çok samimi bir insandı. Halktan bir insandı. Mesela şöyle; kendisinin Genç Müslümanlar Teşkilatından itibaren dava ve cezaevi arkadaşı olan Eyüp Ganiç’i (Ejup Ganiç) (kendisi hala yaşıyor95 yaşlarında) bir kaç yıl önce Aliya İzetbegoviç’in ölüm yıl dönümü nedeniyle düzenlediğim konferansa, Konya’ya davet ettim. Bosna-Hersek Fransa büyükelçisi olarak da görev yapmıştı. Bana dedi ki; “Aliya ile çok yakındım. Fransa’dan Bosna’ya döndükten sonra bir ev aldım. Aliya eşi ile birlikte bize hayırlı olsuna geldiler. Geldiğinde hanımı bize bir ekmek hazırlayıp getirmişti. Bir de çikolata. Bu hediye hepimiz için çok özeldi. Akşam yemeğinde onu yedik, çikolata paketini hanım vitrine koydu.” Bu bir gelenektir, bereket için ekmek getirilir hediye olarak. Anlamlı, simgesel ve sembolik bir armağandır. Bu anekdotla Aliya’nın halktan olduğu sonucu çıkıyor. Bunun yanında mesela emekli olmadan önce ”ben emekliliğimi yaşamak istiyorum sağlıklıyken” diyordu. Emekli olduktan sonra koruması yoktu. Takımını giyer, kravatını takar-her zaman özenli ve dikkatliydi- evden çıkar, gazete alır, hava güzelse parka gider çay-kahve içer gazete

okurdu. Komünizm döneminde çalıştığı firma tarafından verilen lojmanda bir evde ömrünü bitirdi. Liderliğin konforundan sıyrılmıştı. Büyük insan mütevazı olur. Aliya da öyleydi. Ailesi de öyleydi. Ailesi de çocukları okumuşlar, maddi sıkıntılar yaşadılar ama kimseye kendilerini acındırmadılar, öyle idare ettiler.

Mütevazı bir kişiydi, siyasetçiydi. Şöyle bir şey anlatayım. 1993 yılı ocak ayın idi. Balkanların çok soğuk olduğu bir zamandı (-17,-20 derece). Bir Sultan Camii vardı orada. Bosna savaşı sırasında kadınlarda Cuma namazına gidiyordu, izin verilmişti. Çünkü erkekler genel olarak cephedeydi. Cephede oldukları için de hutbeyi (gündemle ilgili olduğu için kadınlara izin verilmişti) dinleyebiliyorlardı. Hutbeyi dinleyen kadınlar diğer kişilere aktarıyordu. Çünkü orada aynı zamanda mesaj veriliyordu. Bende onlardan birisiydim ve bunun için camiye gitmiştim. Camiye Aliya İzetbegoviç de geldi ve soğuk bir taş üzerine oturdu. Ben başkanım veya başkan geldi diye özel bir durum olmadı. Ama bence münasibi de buydu. Çünkü orası cami ve orada insanlar arasında ayırım olmaz. Her insan orada eşittir. Aliya'da bunun bilincindeydi. Bombaların altından korumasıyla geldi, oturdu ve dinledi. Üstelik yaşı da vardı. Kendisini hiçbir zaman halkın üstünde görmedi. Ben bunu şahsen gözlerimle gördüm ve şahit oldum.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç'in siyasal liderliği hakkında neler söyleyebilirsiniz? Nasıl bir siyasal liderdi?

HALİLOVIÇ TEKİN: Aliya ile ilgili şahsen ve yakınlarıyla ilgili olarak birkaç şey anlatmam sorulara otomatik cevap olacaktır. Akademik olarak alanım Tarih olduğu için bu şekilde yapalım. Siyasetini, ahlâkını ve karakterini bu anlatılardan çıkaracaksınız.

Aliya'nın mahkûmiyeti sırasında ona büyük eziyet eden yargıç (Edina Reşitoviç) ve komünist döneminde eski istihbaratçı -bir ajan- olan Bakir Alispahiçe'yi Cumhurbaşkanı olduktan sonra onları affetmesi ve onlara önemli görevler vermesi onun intikamcı olmadığını göstermektedir. Onlara önemli görevler vererek aynı zamanda onları kullandı (faydalandı, istifade etti). Çünkü bu kişiler hazır elemandı, tecrübeli kişilerdi. Burada siyasal kabiliyetini görüyoruz. İyi bir siyasetçi olduğunu gösteriyor bu durum. Aynı zamanda da komünist çevreyi de kendine çekmek, onlardan oy almak istiyordu çünkü artık tek partili sistem yoktu. Yalnız Müslüman değil onun dışında da mesela komünistleri de partiye çekmek için bunun yapılması gerektiğini düşündü ve yaptı. Büyük insanlar intikamcı olmazlar, affedici olurlar. Ancak böyle başarılı olunur.

SDA'nın kurulması üzerinden neredeyse 30 yıl geçti ama hala iktidarda. Bu durum tesadüfî değil. Aliya, “ bu insanlar bizim. Komünist, Müslüman vs. onları atacak değiliz” düşüncesiyle hareket etmiştir ve her kesimi kazanmaya çalışmıştır. Bir başka anekdot da şöyle. Çok iyi hatırlıyorum, o dönemde Saraybosna'daydım, parti kurulduğunda. Bende üye olmuştum partiye ve bazı konularda katkım, çalışmalarım da vs. olmuştu. SDA İl teşkilat binasına gidip gelirken öğrendiğim bir olaydı. Aliya ile çalışan bir adam vardı. Bu kişi hususi işleri için parti telefonunu kullanarak sürekli telefon açıyor, parti aracılığıyla karısıyla alışverişe gidiyordu. Rahmetli Aliya bu durumu fark etmiş ve rahatsız olmuştu. Özel kalemine” bu kişi bir daha gelmesin” demiştir. Çünkü bu milletin malı, şuanda parti kuruyoruz, elimizde bir şey yok. Sağdan soldan hatta Türkiye’den gelen yardımlarla binalar kiralandı, arabalar alındı, diğer bazı ihtiyaçlar karşılandı. Kimsenin hususi malı değil şeklinde sözler söylemiştir. Aliya’nın bu tutumu siyasal portresi, hassasiyetini gösteriyor. Bunun yanında şahsen de görüp şahit oldum. Parti kurulurken cep telefonu yoktu, sabit telefonlar vardı. Aliya özel görüşmeleri için binadan çıkar, binanın köşesinde bir telefon kulübesi vardı, görüşmelerini oradan yapardı. Binadaki telefonu yalnızca partinin ihtiyaçları için kullanıyordu. Bu onun dürüstlüğü, prensibi ve ciddiyetini gösteren bir örnektir. Hatta onun yakın arkadaşları da, -onları da tanıyorum- onun gibi parti ya da devlete ait bir araç gereci özel işleri için kullanmıyordu. Dürüstlük ve adalet bu. Her yerde artık insanlar parti ya da devlet için değil kendi çıkarı için çalışıyor. İdealist insan çok az. İdealist insanlar yalnız kalırlar genellikle.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in savaş ahlâkı ve siyaseti hakkında neler söyleyebilirsiniz?

HALİLOVİÇ TEKİN: Onun şahsen, bizzat korumasının (Fadil Pekiç) anlattığı bir hadiseyi aktarayım. “Biz rahmetli Aliya ile cepheye giderken seviniyorduk. Çünkü savaş sırasında Bosna-Hersek’te yiyecek yoktu. Onunla cepheye gidince yani dağa çıkıyoruz. Dağ olunca hayvancılık var. Adam gibi yemek yiyeceğiz diye seviniyorduk. Cepheye vardık ve oradaki komutanlar Aliya İzetbegoviç’in geleceğini bildiği için hazırlık yapmıştı. Bizde yola aç çıktık ve oraya vardık. Güzel bir sofrayla karşılaşınca sevindik, et vs. vardı sofrada. Aliya sofrayı görünce ‘ bu kurduğun sofrayı benim askerlerim şuan yiyor mu, sofraları bu hazırlanan sofra gibi mi?’ dedi. Komutan hayır cevabını verince Aliya İzetbegoviç, ‘şuanda bu sofrayı kaldıracaksınız, bu etleri

askerlere götürecektir ve dağıtacaksınız. Bize de askere hazırlanan şeylerden getireceksiniz.” Devamında koruması hafifte bozulduklarını ifade ederek, oturduk ve çorba içtik, içinde yağ bile yoktu demiştir.

Aliya partiyi, devleti kurarken İslam devleti amaçlamadı. Zaten bu mümkün değildi. Sosyal bir devlet amaçladı. Çünkü birden fazla etnik grup ve bazı azınlıklar mevcuttu. Partiyi kurmasından itibaren bağımsızlığı kazanıp devleti kurarken ve Cumhurbaşkanı olduğunda her zaman yalnızca Müslümanlara değil orada yaşayan tüm gruplara uygun bir devlet yapısı oluşturmaya çalıştı. Savaş sırasında da Bosna-Hersek ordusu içinde Sırp olanlarda vardı. Ordunun %90’ı Müslüman halktan oluşuyordu ama %100’ü değil. Müslüman askerlerin ahlâkı İslam dinine uygundu. İslam ahlâkı dediğimde insani bir ahlâktır ve sadece Müslümanlara yönelik değil. Bakıldığında Hristiyanlarında bizle Sırlara karşı savaşanları vardı. Onlarda da insani ahlâk vardı İslami değil ama insani ahlâkı vardı. Aliya İzetbegoviç, Sırpların yaptığı gibi yapılmasını yasakları. Çocukları, kadınları, yaşlıları öldürmek yasaktı. Dini yapılara zarar vermek yasaktı.

BAHADIR: Peki Aliya İzetbegoviç’in bu telkinlerini dinlemeyip Sırp tarafına bir saldırı oldu mu veya zarar verildi mi?

HALİLOVİÇ TEKİN: Olsa da çok azdır. Kontrol altından çıkmış fanatik birkaç kişi tarafından olmuştur.

BAHADIR: Etik kodlar (adalet, eşitlik, özgürlük, erdem, hukukilik, sorumluluk, dürüstlük, tarafsızlık, liyakat, cesaret, hoşgörü) üzerinden bakıldığında Aliya İzetbegoviç’in siyasal liderliği hakkında neler söyleyebilirsiniz?

HALİLOVİÇ TEKİN: Savaş sırasında Aliya İzetbegoviç müzakerelere giderken yanına Katolik bir Hristiyan almış, Fransızca tercümanlığı yapması için. Tecrübeli bir eleman olduğundan dolayı. Yakın arkadaşları tarafından bu duruma itirazlar gelmiş, neden Hristiyan alıyorsun Müslüman almıyorsun şeklinde. Aliya İzetbegoviç, “Dindar ve dürüst bir Müslüman’ın bana faydası yok bu konuda. Bende Müslüman almak isterim ama Fransızca bilmiyorsa ne yapabilirim. Hem bu kişi de Bosna-Hersek vatandaşı. Bosna-Hersek’te Hristiyan, Katolik, Müslüman, Sırp var, hepsi bizim insanımız. Benim eğitilmiş insana ihtiyacım var.” demiştir. Bu bir liyakat örneğidir. Aliya İzetbegoviç, Müslümanların eğitilmiş olmalarının şart olduğunu, cahil Müslümanların her zaman yok olmaya mahkûm olduğunu söylerdi. Çünkü cahil,

kendini geliştirmeyen insan sorgulayamaz. Müslümanların eğitimi üzerinde durulması gerektiğini her zaman vurgulardı. Siyasete aldığı kişilerinde ideal sahibi olmalarına önem veriyordu. En yakınında, Genç Müslümanlar Teşkilatı, dava arkadaşları, çalışma arkadaşları, büyük görev verdiği insanlar idealist insanlardı. Çünkü bir insanın ideali olmadığında o insandan bir şey beklenmez. Yönetim, idari görevleri genelde ideal sahibi kimselere vermeye çalışıyordu. Ancak onlara güveniyordu. İdeal sahibi olmayan insanlara güvenilmez, onlar herkes için çalışır. İdeal sahibi kimseler olmasa partinin fikirleri, prensipleri ayakta durmaz.

Cepheye, operasyona giderken askerlere, “Ben size hiçbir şey vaat etmiyorum. Savaşacağız barışı kazanacağız. Barıştan sora asıl problemlerimiz başlayacak. Birlikte çalışacağız, savaşta harabe hale gelen şehri, ülkeyi tekrar inşa edeceğiz ve herkes hak ettiğini elde edecek.” Burada Aliya’nın hem dürüstlüğünü he inancını hem de liyakat anlayışı görülüyor.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in önderliği halka nasıl yansıyor?

HALİLOVİÇ TEKİN: O halktan biriydi ve halk Aliya’ya güveniyordu. Halk Aliya’ya güvenmeseydi ve yanında olmasaydı savaşı kazanamazdık.

BAHADIR: Teşekkür ederim.

Ek 6. PROF. DR. İSMAİL BARDHI⁶⁶⁸ İLE YAPILAN MÜLAKAT, 18 EKİM 2021

Merve BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ile ne zaman, nerede ve nasıl tanıştınız, karakteri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

İSMAİL BARDHI: 1980 yılında Saraybosna’da tesadüfen tanıştım. Tesadüfen kelimesini lütfen çok ciddiye alın ve düşünün. Bizde, Müslümanlarda her bir şey galiba tesadüfen oluyor. Ben de bu kelimeyi sevmiyerek kullandım. Neden tesadüfen? Galiba biz Müslümanlar Yugoslavya’da birbirimizi ciddi anlamda tanıyamadık. Birbirimizin halini bilmiyorduk. Her ne kadar bizim ağzımız dolu olarak “bizim büyük tarihimiz var” desek de maalesef biz Müslümanlar arasında (İslam Birliğimiz olsa da) o dönemlerde “tanışmak”, “çalışmak” ve “sevişmek” yoktu. Daha fazla, “kaç rekât kılacağız” ve “kaç kişi ölecek” gibi konuları konuştuk...

Aliya ile tanıştığımız dönemde biz de Üsküp’te “Arnavut Genç Müslümanlar (Mladi Müslümani)” hareketini kurduk ve o isimle Müslüman merkezlerine (İslam dünyası, Arap ülkeleri) mektuplar yazardık. Bu da çok ilginçtir ki İzetbegoviç’i hem hapse girmeden önce hem de sonra Suudi Arabistan’a tanıtmıştık. Bu organizasyonda ben, Adnan İsmaili ve Arap ülkelerinden bir kişi daha vardı. Bazen bazıları ilgilenirlerdi, çoğu “bir kulaktan girdi diğerinden çıktı” misali oralı olmazlardı. Galiba bazılarının kulaklarında hastalık da oldu. O dönemlerde (40 yıl öncesini konuşuyoruz) Türkiye Diyanet İşleri de galiba cenaze işleriyle ilgilendiği için ciddi anlamda ciddiyetsizlik göstermişti. Bu konu Osmanlı döneminde de galiba “çok taze” kalmamış ve ciddi anlamda kapalı kalmıştı. Galiba ilahiyatçılar (ulema demiyeyim) bu dünyada güçlü olmayı seviyoruz. Galiba “izin” ve “yasak” bizlerin hoşuna gidiyor. Onun için galiba İslam dini de Müslüman “İnsan” dini oldu. O da yahut ki hayatını buzdolabında geçiriyor.

Ben de Aliya ile tesadüfen tanıştım. Medreseyi bitirdikten sonra orada, Saraybosna’da İlahiyat Fakültesi açılmıştı. Ne kadar bilindiğini bilmiyorum, o

⁶⁶⁸Prof. Dr. İsmail Bardhi Makedonya’nın Üsküp şehrinde doğdu. Üsküp ve Saraybosna’da eğitimini tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi’nde yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. 2007’ye kadar Makedonya İslami Bilimler Fakültesi’nde dekanlık yapan İsmail Bardhi bir dönem Southern California Üniversitesi Sivil Kültür ve Din Merkezi, İslami Çalışmalar Bölümünde misafir öğretim görevlisi olarak bulundu. Arnavutçada yayınlanmış pek çok eseri bulunan İsmail Bardhi gençlik dönemlerinde Aliya İzetbegoviç ile yakın dostluğu olmuştur. Türkçe, Boşnakça, İngilizce ve Arapça bilmektedir. Makedonya merkezli çeşitli dini topluluklar arasında yürütülen diyalog çalışmalarında önemli bir rolü bulunmaktadır.

dönemlerde Balkanlardan Müslümanlar Türkiye'ye eğitime gitmiyorlardı. Nasıl, niçin, neden bilemiyorum. Galiba çok güçlü Müslümanlardık. Ya Türkiyeliler ya biz. Saraybosna'daki İlahiyat Fakültesi'ndeki öğrenci sayısı 30'u geçmezdi. Ben 1979 yılının ortalarında bir Pazar akşamı fakülteye gittim. Biri Arap biri Boşnak iki kişi fakültenin karşısında konuşuyorlar. Ben de onlara yaklaştım ve selam verdim. Sonra da onlara yardım edip edemeyeceğim gibi (kültürel bir) soru sordum. Boşnak arkadaş ismini söyledi sonra konuştukça soyadını da söyledi ama kendisini tanıımıyordum. O dönemlerde birkaç yazı yazmış ve LSB (üç çocuğunun isimlerinin başlangıç harfleri) mahlasını kullanmış. Ben de bu misafirle yabancı dillerde konuştum ve arkadaşını tanıımıyorum ama sana söyleyeyim, burada Müslümanlara büyük haksızlıklar yapılıyor, ayrımcılıklar var gibisinden şeyler anlattım. Sonra ben de kendimi tanıttım ve böylelikle Aliya ile tanışmış olduk. Ondan sonra her hafta sohbetlerimiz oldu.

Saraybosna'da en tanınmış Begova Camii avlusunda Walter filmindeki en büyük casusun çekildiği yerde bir araya geliyorduk. Tramvay yolunda yürür ve sohbet ederdik. Tabi ki sorular, cevaplar, eleştiriler, anlaşmalar, anlaşmamazlıklar hepsi vardı. Ama o dönemlerde ne siz ne biz birbirimizi "anlamıyorduk", "görmüyorduk" belki de "sevmiyorduk".

1983'te Saraybosna Süreci-Entelektüel Müslümanların Yargılanma Süreci. Bu yargılamadan sonra Türkiye'den bir genç gelmiş. Ben o dönemde Saraybosna'da bulunmuyordum. O da Munir Makiç ismindeki bir Boşnak aracılığıyla bana ulaştı. Makiç bana Türkiye'den iyi bir gençle görüştüğünü söyledi. 1983 yılı sonunda yargılanma süreci devam ederken Saraybosna'ya döndüğümde Türkiye'den Mahmut Erol Kılıç'ın bu gençlerle ilgilenmek için Saraybosna'ya geldiğini ve buradan eli boş döndüğünü öğrendim. Benim Saraybosna'ya gittiğim aynı anda Mahmut Erol Kılıç'ın aynı güzergâh ile döndüğünü sonradan öğrendim. Öyle ki biz görüşemedik. Ondan sonra ben ve Adnan (İsmaili) Türkiye'ye gittik ve Mahmut Erol Kılıç ve Numan Kurtulmuş ile görüştük. Bu görüşmede birbirimizle tanışmadığımız için birbirimizi sorguya aldık. Bugün artık bunun bir anlamı da yok...

Aliya ile konuşmalarımız o dönemlerde Yugoslavya'daki Müslümanların birbirimizi neden tanımıyoruz, neden daha ciddi anlamda çalışmıyoruz, neden ciddi konularla ilgilenmiyoruz, İslam kültürü nereye gidiyor, nasıl yok oluyor, Balkanlarda yavaş yavaş Müslümanların eserleri kalmıyor ve en önemlisi ağır sızılarından inleyen

bir hasta gibi Müslümanlar neden cehaletle yaşıyor ve bunun üzerinde durmuyorlar sorularının üzerinde duruyorduk. Tabi ki Yugoslavya İslam Birliği'ne kızgındık. O dönemlerde tanıştığımız diğer arkadaşlarla da bir araya geliyorduk ama durumdan dolayı da birebir görüşmeler yapardık.... Eğer Türkiye bizim için ne biliyordu ne bilmiyordu iye sorarsanız? O zaman anlamamıştım. “Maalesef şimdi çok ama çok güzel anlıyorum”.

Sonra hapis. Tekrar hapis dönemi. Bu dönemde de Müslümanlar bizlerle ilgilenmediler. Ta ki siyaset bize tecavüz edene dek. Ondan sonrasını siz de biliyorsunuz. Ne yaptık?

Aliya'nın karakteri. Sözünü tutan, sözüne sadık kalan biriydi. Ondan birkaç yaş genç olmama rağmen benimle tüm ciddiyetiyle konuşur, açık sözlülükle eleştirilerde bulunurdu. Önemli konularla ilgili yazılar yazardı. O dönemlerde de Doğu ve Batı Arasında İslam eserini yazmıştı. Bu kitabı el yazısı olarak 1981-1982 yılında okudum.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ile birlikte herhangi bir faaliyet içerisinde yer aldınız mı? Kendisiyle ilgili olarak unutamadığınız bir hatıranız var mı?

BARDHI: Faaliyet kelimesini anlayamıyorum. Galiba Müslümanların çoğunluk olduğu bir devlette faaliyet kahve içmek, küfür etmek gıybet demiyelim çünkü haram ama onun yakınlarında bir şey. Bu gibi şeyler yapmıyorduk. En önemli çalışmalar olarak yazı yazmak ve tercüme etmek gibi faaliyetlerle uğraşıyorduk. Bu boşluğu hissettik ve bu boşluğu doldurmak istedik. Bosna Hersek'teki “Mladi Müslimani” hareketi olarak harfe önem vermek ve de komunizmin kötü kokusunu uzaklaştırmak faaliyetlerinde bulunuyorduk.

Soru çok güzel ama maalesef bu soru kendisinden korkar ve cevap veremez. Her bir cevap boş kalır... Galiba Türkiye'de iş olmayınca daha önceki faaliyetleri tekrarlamak, polis koşturmacası gibi faaliyetler hem sağcılar hem solcular için geçerli. Birleştikleri tek nokta bu galiba. Bizim faaliyetimiz o dönemde “harf” ve “kitap”tı.

Hatıra evet. Hapisten önceki hatıralar onlar bana kalsın. Hapisten sonra çok ilginç 1989 yılında o hapisten çıkınca Zagreb'de bir sempozyum yapıldı. O sempozyuma Ekmeleddin İhsanoğlu katılmıştı. Aliya daha siyasete atılmamış, SDA kurulmamıştı. Yugoslavya dönemi. Aliya rica etti, Türkiye'den misafirle görüşmek istiyorum ama beraber görüşelim dedi. Tamam dedim, tabi. Ben de Ekmeleddin beyi tanıımıyordum. Ben kendisine rica ettim, burada bir değerli dostumuz Aliya İzetbegoviç

var ve sizinle görüşmek istiyor dedim. Aliya o dönem Yugoslavya sistemine karşı gelen bir muhalif (disident) olarak, Ekmeleddin bey ise bir bürokrasi içinde yer alıyordu ve dolayısıyla birbirlerinden çekiniyordu. Ekmeleddin bey bana görüşmezsem olmaz mı dedi? Israrım üzerine tamam görüşelim dedi ve görüştüler... Ondan sonra da Aliya İzetbegoviç Cumhurbaşkanı olunca “dost” oldular.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç ve etik (ahlâk) deyince ne anlıyorsunuz, etik düşünceleri hakkında neler söylenebilir?

BARDHI: Aliya İzetbegoviç’in ahlakı Allah ile samimi olmak, yalandan kaçmak, devleti ve insanı sevmek. Her ne kadar anlaşmazlıklar olsa da.

BAHADIR: Aliya İzetbegoviç’in siyasete bakış açısı hakkında neler söylenilebilirsiniz? Değer öncelikli bir siyasal duruşa sahip olduğunu söyleyebilir miyiz?

BARDHI: Bakınız galiba biz unutuyoruz ki Aliya bir muhalifti ve o muhalifliği çok güzel yapardı. Onların kendilerini eleştirmek genlerinde var. Galiba o hayatta tutan bir şey oluyor. Siyasetin [orospuluğunu] görürdü ama diğer taraftan onun mecburiyetinin de ciddi olarak farkındaydı. Bu konu üzerinde daha fazla konuşmak istemiyorum çünkü cumhurbaşkanı olduktan sonrası üzerinde hele hele Türkiye’de çokça yazdınız.

BAHADIR: Kıymetli hocam, eklemek istediğiniz herhangi bir şey varsa eklemenizden memnuniyet duyarım.

BARDHI: Biraz daha yukarıda galiba sordunuz ya da sormadınız ama hissediyorum ki konuşmak gerekiyor. Çok önemli konulardan birisi de Diyanet İşleri’nin, diyanet merkezi ya da “uleması” neden kendisini anlamıyor ve önemli cevaplar vermiyor. Dini din olarak bazen zarar veriyor, maddi olarak (vakıf mesela) burada da susuyor ve de kötüye kullanıyor. Mesela rahmetli İzetbegoviç derdi ki, “İsmail görüyor musun, İslam Birliği nasıl çoğu şeye susuyor. Müslümanları cevapsız bırakıyor.” Bu konuşmaları lütfen şimdi gibi bazı İslam enstitüleri ya da merkezleri gibi rasyonelleştirdiler ki dini dinin lezzeti kalmadı. Var ya o tez ve antitez içerisinde bir İslam algısı görüyoruz. Bu konuyla ilgili rahmetli İzetbegoviç ile sık sık konuşurduk. Bu konular bana Osmanlı döneminde 19. yüzyılda Bosnalı âlim Muhammed Emin İsevic’in II. Mahmut’a “Ahvali Bosna” başlıklı mektubunu hatırlatıyor. Bu mektupta

birçok önemli konunun yanı sıra İslam ulemasının (hem satar, hem satılıyor) durumunu anlatıyor.

Diğer sorularınıza cevap vermedim çünkü onlar üzerinde yeteri yazı ve bazılarına benim de katıldığım onlarca sempozyumlar oldu. Bence siyasetten önce yazılan yazıların gücü ve anlamı büyük anlam taşıyan şeylerdir. Evet. O yazılar büyük bir ruh ve akıl temizliğinden geçerdiler ve her zaman onların devamı olacak. O dönemki yazıların etkisi siyasetten sonra kullanıldı ve galiba bürokrasi onu “anlamadı”. Ama malesef büyük adamlar bunu nasıl anlarlar bilmiyorum.

BAHADIR: Teşekkür ederim.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı :

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler : Yılmaz, N. ve Bahadır, M. (2019). Demokrasi ve Siyasal Erdem, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Akçaabat Müftülüğü: Fatih Kuran Kursu

İletişim

Telefon :

e-posta Adresi :

Tarih :